

AUGUSTINUS' LEVEN EN WERKEN

DOOR

Dr A. SIZOO

J. H. KOK N.V. KAMPEN 1957

**Stichting de Gihonbron
Middelburg
2017**

INHOUD

Woord vooraf	5
Inleiding	7
A1. Africa	7
A2. Waaruit kennen wij Augustinus' leven?	12
1. Jeugd	19
2. Studententijd	26
3. Retor te Carthago en te Rome	41
4. Retor te Milaan	51
5. Augustinus' bekering	65
6. De laatste jaren in Italië	75
7. Monica	82
8. Augustinus' verblijf te Thagaste en zijn roeping tot presbyter en bisschop	91
9. Augustinus' dagelijks leven als bisschop	98
10. Gevallen uit Augustinus' bisschoppelijke praktijk	118
11. Augustinus' briefwisseling	144
12. Augustinus als prediker	184
13. Augustinus als bestrijder van het Manicheïsme	219
14. Augustinus als bestrijder van het Donatisme	230
15. Augustinus als bestrijder van het Pelagianisme	255
16. Augustinus' werken	278
17. De Belijdenissen en De Staat Gods	296
18. Augustinus' laatste levensjaren en dood	318
19. Augustinus' persoonlijkheid	328
20. Aantekeningen	338
Chronologisch overzicht	345
Register van eigennamen	348

WOORD VOORAF

Er is in de laatste jaren, ook in het Nederlands, veel over Augustinus geschreven. Vooral sinds de herdenking van zijn dood in 1930 is, mede onder invloed van de vele publicaties, die toen verschenen, de belangstelling voor de bisschop in ons land toegenomen. Daarom is het des te meer merkwaardig dat een ietwat uitvoerige beschrijving van zijn leven en werken nog steeds gemist wordt.

Met grote dankbaarheid is aanvaard het voortreffelijke werk van **Prof. F. van der Meer** "Augustinus de Zielzorger"; want wel zelden is een zo inhoudrijk boek verschenen "over de praktijk van een Kerkvader", zoals de ondertitel luidt. Maar een levensbeschrijving is het niet; de schrijver beoogde een geheel ander doel dan die te geven.

Zelf schreef ik in 1929 een boekje "Het leven van Augustinus", maar dat was wel zeer beknopt. Daarom meende ik er goed aan te doen een groter werk over de grote Kerkvader het licht te doen zien, waarin niet alleen de Augustinus der Belijdenissen getekend wordt, maar vooral ook de bisschop, die men over het algemeen veel minder kent.

Wanneer men schrijft over "Augustinus' leven en werken", dan kan men bedoelen een beschrijving te geven van zijn levensgang en een bespreking van zijn geschriften. Maar de titel kan ook aanduiden, dat de schrijver handelt over de wijze, waarop de Kerkvader geleefd en gewerkt heeft. Ik hoop, dat het mij gelukt is zo te schrijven, dat beide betekenissen van de titel op het boek passen. Het is mijn bedoeling geweest Augustinus te tekenen zoals hij geleefd heeft in het milieu van zijn tijd, als historische figuur dus. Dat wil zeggen, dat ik niet opzettelijk ben ingegaan op zijn theologie, filosofie of welk ander deel van zijn denken ook, al zullen hier en daar passages voorkomen, die doen zien, dat ik me niet steeds strak aan het beschrijvende element alleen heb kunnen houden. Ik heb gemeend, dat ook niet tot mijn taak behoorde de behandeling van de grote invloed, die de geniale man op de latere tijden gehad heeft en waardoor hij een der grondvesters van onze West-Europese beschaving geworden is. Natuurlijk zal niemand, die een werk als dit schrijft, hoe ernstig hij ook streeft naar objectiviteit, er aan ontkomen, dat hier en daar eigen inzicht meesprekt. Vooral in die hoofdstukken, waarin bepaalde eigenaardigheden van Augustinus' wijze van handelen alleen aan de hand van voorbeelden getekend kunnen worden, zal de een dit, de ander dat op de voorgrond stellen, en de een andere passages uit de enorme litteraire nalatenschap van de Kerkvader belangrijk en interessant vinden dan de ander.

Daar is de keuze dus subjectief; gelukkig blijven de woorden van Augustinus zelf dezelfde. En de lezer zal bemerken, dat ik niet geschroomd heb vele citaten uit Augustinus' werken in te lassen. Gaarne liet ik hem zelf aan het woord, want het is belangrijker, dat men de man, over wie het gaat, zelf hoort spreken, dan de beschrijver. Vele plaatsen van Augustinus zal dan ook de lezer aantreffen, die nooit eerder in het Nederlands vertaald zijn.

Dat het werk slechts een schets is, daarvan ben ik mij bewust. Alle levensbeschrijvingen van Augustinus, die tot nu toe op de wereld verschenen zijn, waren niet meer dan schetsen. Zijn werkelijke, aan alle eisen der wetenschap voldoende, biografie zal wel nooit geschreven worden, tenzij te eniger tijd een groot aantal geleerden er gezamenlijk hun leven aan willen wijden.

De aantekeningen maken geen aanspraak op volledigheid; maar ik meende er goed aan te doen belangstellenden in de gelegenheid te stellen mijn vindplaatsen te controleren en hen hier en daar op enige litteratuur te wijzen.

Amsterdam 1957 A. SIZOO

INLEIDING

A1. Africa

Als we Augustinus in leven en werken willen begrijpen, moeten we voor alles bedenken, dat hij behoord heeft tot een andere tijd en een ander ras dan wij. We zouden ons vergissen, wanneer we hem in zijn wereldlijk en geestelijk leven zouden beoordelen naar onze moderne en noordelijke maatstaven. Hij leefde in een maatschappij, die niet alleen sociaal en economisch geheel van de onze verschilde, maar ook in haar geestelijke structuur nog de typische kenmerken vertoonde van de antieke Grieks-Romeinse beschaving. Daardoor is het voor ons gemakkelijk in haar wezen door te dringen; vaak staan onze moderne opvattingen ons in de weg. Wij moeten pogen niet alleen de geografische en chronologische afstand, die Augustinus van ons scheidt, te overbruggen, maar vooral ook trachten ons te verplaatsen in de culturele sfeer van zijn dagen. We zullen niet aanvangen met een tekening van die sfeer, maar in de loop van ons verhaal meermalen gelegenheid vinden op haar eigenaardigheid te wijzen en zo, Augustinus' levensgang volgend, met haar kennis te maken. Maar enige feitelijke gegevens omtrent de landstreek, waar de Kerkvader geboren is en zijn leven heeft doorgebracht - slechts vijf jaren heeft hij in Italië gewoond - willen we doen voorafgaan.

Deze streek ligt aan de Noordkust van Afrika in de Oostelijke helft van het tegenwoordige Algerië. Zij had in Augustinus' tijd reeds een lange geschiedenis achter de rug. De oorspronkelijke bevolking van Noord-Afrika, die door de Romeinen onderscheiden werd in Numidiërs, Mauriërs, Gaetuliërs enz., vormde één ras, dat der ook thans nog daar levende Berbers. In overoude tijden schijnen uit het Noorden stammen van het Arische ras naar Noord-Afrika gekomen te zijn en zich met de inheemse bewoners te hebben vermengd; tot in onze tijd toe worden onder de Berbers blonden en blauwogigen aangetroffen. Maar verder hebben de Berbers zich vrij gehouden van vreemde invloeden; het is opmerkelijk, dat zij tot op de huidige dag hun eigen Berbertaal spreken, hoewel andere volken van hoge cultuur in hun land zijn doorgedrongen.

In de 9e eeuw v. Chr. kwamen de Phoeniciërs of Puniërs uit Tyrus en wisten de Noordelijk wonende Berbers te onderwerpen. Zij stichtten de in de Oudheid wereldberoemde havenstad Carthago. Het Punisch werd de taal der hogere standen en breidde zich steeds meer en meer over het land uit. Het is bekend hoe later de Romeinen met deze Puniërs drie oorlogen gevoerd hebben, totdat zij tenslotte in 146 v. Chr. Carthago verwoestten. Zij maakten van het gehele gebied een Romeinse provincie, Africa, waartoe dus ook Numidië behoorde, hoewel dit door de grote tegenstand, die zijn koningen boden, eerst in 46 v. Chr. onderworpen werd. Het Latijn verdrong nu het Punisch, dat in het officiële verkeer niet meer werd toegelaten; als taal van het volk bleef het evenwel bestaan. Nog in 422 zocht Augustinus voor een dorp in de buurt van Hippo Regius een geestelijke, die Punisch kende.¹⁾ In de grote steden echter overheerste het Latijn.

Van de bevolking van Augustinus' geboorteland krijgen we in zijn tijd dit beeld: in het Zuiden vooral woonden de zuivere Berbers, die zich streng afgescheiden hielden van de zwarte bewoners van het woestijngebied. Meer Noordelijk was de bevolking, vooral die van het platteland, onder invloed gekomen van de Puniërs, terwijl

voornamelijk in de steden het Latijnse element zich deed gelden. De eigenlijke Latijnse immigratie was evenwel reeds in de 2e eeuw tot een eind gekomen, al vestigden zich later natuurlijk nog wel ambtenaren en militairen in het land. Het is begrijpelijk, dat een zekere rassenvermenging tot stand was gekomen, die op de aard der bevolking haar eigenaardige invloed had en waardoor ook de cultuur en vooral de heidense godsdienst een typisch karakter kreeg.

Het land waarin ons verhaal speelt, was bergachtig. Twee bergketens, uitlopers van het Atlasgebergte en nog ongeveer 1000 m hoog, liepen van het Z.W. naar het N.O., slechts door weinig passen doorsneden. Verscheidene grote wegen maakten het land bereikbaar, althans naar de eisen van die tijd. Hoewel in het Noorden een aantal rivieren stroomden, waren geen van deze groot. Hippo Regius, de stad waar Augustinus bisschop was, lag aan de uitmonding van de Ubus, de tegenwoordige Seybouse. Africa (zo spellen we de naam in onderscheiding van het tegenwoordige werelddeel Afrika) was een vruchtbaar land. Het was in de Romeinse keizertijd de belangrijkste graanleverancier van Italië. Dit graan werd in hoofdzaak door de Noordelijke streek voortgebracht. Het Zuiden, dat arm was aan water, produceerde vooral olijven. Daar lagen de zeer grote bedrijven. Trouwens in geheel Africa trof men het grootgrondbezit aan; de kleinere bezittingen waren door financiële achteruitgang in handen gekomen van de grote heren of door confiscatie keizerlijke domeinen geworden. De bevolkingsdichtheid was, vooral in de omgeving der rivieren, zeer groot; daar lagen de landstadjes vaak niet meer dan 4 of 5 km van elkander. Niettegenstaande de vruchtbaarheid van het land, waren de sociale toestanden slecht. Het kapitaal was in handen van weinigen, de plattelandsbevolking was verarmd. Terwijl de kleine man in een toestand van onderhorigheid was gekomen aan de rijke grootgrondbezitters, konden dezen in weelde leven. Vele grote landhuizen zijn opgegraven, die daarvan getuigen: het zijn prachtige gebouwen geweest, waarvan de weelderige mozaïekvloeren bewaard zijn gebleven.

De sociale toestanden hebben ook invloed geoefend op de gang der gebeurtenissen ten tijde van Augustinus. Het kerkelijk schisma van het Donatisme, waarover we later spreken, bood aan de plattelandsbewoners gelegenheid hun sociale ontevredenheid te uiten. Talrijke rovende en plunderende troepen, de z.g. circumcellionen, trokken het land af, in schijn ter verdediging van de Donatistische beginselen, maar in werkelijkheid voor een belangrijk deel om zich te wreken over hun maatschappelijke achteruitstelling.

Het klimaat van het land is hetzelfde als dat van de andere landen, die aan de Middellandse zee liggen, subtropisch dus. Het wordt gekenmerkt door warme, droge zomers en koele winters met veel regens. De kustwinden maken de hete zomertijd dragelijk, maar wanneer soms de scirocco, de Zuidelijke woestijnwind, waait, is het leven niet aangenaam. In het Zuiden van Numidië heerst het woestijnklimaat. Daar kwam voor, dat het in 5 jaar niet regende en we weten, dat dan de boeren tot hun heidense goden en de Christenen in de kerk tot God baden om regen 2).

In de Numidische bossen leefden veel wilde dieren. De olifanten, die door de Puniërs in hun oorlogen nog gebruikt werden, waren thans nagenoeg verdwenen, maar leeuwen, panthers, wilde katten, hyena's, vossen, wilde ezels en apen waren nog in groten getale aanwezig. Vooral echter werd het land gekweld door slangen. Ook allerlei kleine dieren, die aan de warme streken eigen zijn, kwamen voor. Zo vertelt Augustinus hoe hij zit te kijken naar een hagedis, die in zijn kamer bezig is vliegen te vangen 3). De Numidische paarden zijn steeds vermaard geweest en ook thans nog

vertoont het paard der Berbers hetzelfde type, dat we van oude beeldhouwwerken kennen. Het paard en het muildier maakten het mogelijk de lange afstanden door het warme land af te leggen.

Sedert het begin der 4e eeuw was het Christendom in Africa de overheersende godsdienst. Maar het heidendom is er eigenlijk nooit geheel uitgestorven en in Augustinus' tijd nam het nog een belangrijke plaats in. We kennen nog de namen van de oudBerberse goden, maar het waren vooral de Phoenicische goden Baffl-Hammon en Tanit, die vereerd werden en in de grote steden als Carthago hun tempels hadden. Ook Augustinus heeft als jonge man hun feesten gezien en bijgewoond. Baal was de zonnegod en werd door de Romeinen Saturnus genoemd; Tanit, de maangodin, kreeg de Latijnse naam Dea Caelestis, de Hemelgodin. Meer Zuidelijk werden nog allerlei plaatselijke goden vereerd en talrijke aan hen gewijde stenen zijn gevonden. Allerlei magische gebruiken heersten nog en de bevolking was zeer bijgelovig. Ook als ze tot het Christendom was overgegaan, wist ze zich niet steeds van haar heidense gebruiken los te maken en Augustinus heeft voortdurend te strijden gehad tegen opvattingen en gewoonten, die uit de heidense wereld stamden.

Het Christendom is betrekkelijk vroeg in Africa doorgedrongen, we weten helaas niet hoe en door wiens invloed. Wel schijnen er reeds spoedig betrekkingen met Rome geweest te zijn. De eerste ons bekende martelaar is een Puniër geweest, zoals blijkt uit zijn naam Namphamo. Het oudste martelarenbericht, waarvan we de officiële tekst over hebben, meldt ons het terechtstaan van zes Christenen, drie mannen en drie vrouwen, op 17 Juli 180 in het plaatsje Scillium 4).

De algemene Christenvervolging onder keizer Decius (249-251) en die onder keizer Diocletianus (284-305) hebben de uitbreiding van het Christendom niet kunnen tegenhouden. Waren er ten tijde van Cyprianus, de bisschop van Carthago, die op 14 Sept. 258 om zijn geloof ter dood gebracht werd, in de provincie Africa reeds 200 bisschoppen, vijftig jaren later waren er reeds 300 en ten tijde van Augustinus, dus ongeveer het jaar 400, telt men 500 tot 700 bisschoppen. We moeten daarbij bedenken, dat een bisschop in die tijd het hoofd van een plaatselijke kerk was, dat dus ook een groot dorp zijn eigen bisschop had. Want van een kerkelijke hiërarchie in de tegenwoordige zin was nog geen sprake. Eerst later kwam er in overeenstemming met staatkundige grenzen een soort van provinciale kerkregering. In deze tijd geniet de bisschop van Carthago een zekere eer als hoofd van de kerk in de grootste stad, maar in rang stond hij niet boven zijn ambtgenoten, wel ondertekent hij de besluiten van synoden het eerst. Pas in de 6e eeuw krijgt hij de titel van aartsbisschop.

Merkwaardig is, dat de oudste Christenvervolgingen in Africa niet van de overheid schijnen uitgegaan te zijn, maar van de bevolking, die de vreemde godsdienst wilde weren. Haar karakter werkte daartoe mee. De Africanen waren ruw en hard, door Romeinse schrijvers worden ze ook getekend als trouweloos, leugenachtig en geniepig. Maar de Romeinen waren toen hun vijanden. Uit talloze plaatsen in Augustinus' werken leren we hen beter kennen. Zij blijken sterk onderhevig geweest te zijn aan hun passies, goede zowel als slechte. Even ruw als ze konden zijn, even gemakkelijk lieten ze zich tot tranen bewegen. Ze waren spoedig geroerd en als ze hun kwaad inzagen, toonden ze op ondubbelzinnige wijze hun berouw. Evenals de heidenen of de Donatisten de kerken der orthodoxen verwoestten of in brand staken, zo maakten dezen de heidense tempels of de Donatistische kerken met de grond gelijk. Het was voor een bisschop als Augustinus geen gemakkelijk volkje en menigmaal heeft hij tegen de tomeloze aard van zijn gemeenteleden moeten strijden, zoals we

later zullen zien, maar hij kende hen, want hij was een der hunnen en zijn eigen karakter vertoonde evenzeer typisch Africaanse trekken.

Het Africa van de eerste eeuwen onzer jaartelling is een merkwaardig verschijnsel in de geschiedenis der antieke cultuur en nog meer in de historie der Christelijke Kerk. Immers in het geheel van het Romeinse wereldrijk trekt het de aandacht door het grote aantal prominente figuren dat het heeft voortgebracht. Niet alleen kan de heidense literatuurgeschiedenis wijzen op verscheidene auteurs, die in deze tijd van decadentie belangrijk mogen worden geacht, maar vooral de Christelijke letterkunde heeft in Africa gebloeid en het is niet overdreven, wanneer men zegt, dat in dit land eeuwen lang het hart der Christelijke Kerk geklopt heeft. We behoeven slechts te denken aan mannen als Tertullianus, Arnobius, Cyprianus, Lactantius en Augustinus. Africa scheen in een uithoek te liggen, maar geestelijk was het van de Christelijke cultuur het middelpunt. Daar is de Bijbel voor het eerst in het Latijn vertaald; daar werd, onder Gods leiding, de Kerk behoed voor de felste dwalingen van schisma en ketterij; daar neemt de Christelijke Latijnse literatuur haar oorsprong. Voor de gehele latere ontwikkeling van de Europese beschaving is Africa van het hoogste belang geweest. In politieke zin liep ten tijde van Augustinus het oude Romeinse rijk ten einde. Noordelijke volken drongen binnen, de Vandalen onder Geiserik overmeesterden Africa. Grote tegenstand werd hun niet geboden; de gezindheid der Christenen was in het algemeen antimilitaristisch, de lagere arbeidende bevolking trok zich niet veel aan van de vraag, wie over haar heersen zou. De verschillende steden werden vrij gemakkelijk genomen en het is een uitzondering, dat Hippo Regius, de stad van Augustinus, veertien maanden belegerd moest worden, voordat het in de handen der vijanden viel. Tijdens dat beleg stierf de Kerkvader in 430. Enige jaren later, in 439, nam Geiserik Carthago en was sedertdien heerser over Africa. In het midden der 7e eeuw dringen de Arabieren op, in 698 valt Carthago in handen der Mohammedanen, en het land, dat eens het hart was van het Christendom en zijn cultuur, wordt een prooi van de Islam.

A2. Waaruit kennen wij Augustinus' leven?

Omtrent het leven van de Kerkvader zijn we bijzonder rijk ingelicht en we weten van hem wellicht meer dan van iemand anders uit de Oudheid. Dat is in hoofdzaak te danken aan het feit, dat hij zeer veel geschreven heeft en we weliswaar niet alle, maar dan toch verreweg de meeste van zijn geschriften over hebben. Daaronder zijn vele kleinere werken, maar toch ook verscheidene zeer grote boeken. Zij vullen samen een aantal folio delen, die meermalen opnieuw zijn uitgegeven. Na de uitvinding der boekdrukkunst werd de eerste uitgave van alle werken van Augustinus bezorgd door Amerbach te Bazel omstreeks 1506. De meest bekende editie van alle werken is die der Maurini, dat zijn de monniken van de congregatio Sancti Mauri, in 1618 gesticht door leden van de orde der Benedictijnen. In de jaren van 1679 tot 1700 verscheen hun voortreffelijke uitgave in 11 delen. Verschillende werken zijn later opnieuw door onderscheidene geleerden uitgegeven in een reeks van de Weense Akademie der wetenschappen, maar deze is nog lang niet compleet.

Voor de kennis van Augustinus' leven is het zeer belangrijk, dat we een grote verzameling brieven over hebben, waarin ook brieven van anderen aan hem voorkomen, maar die toch voor het overgrote deel, namelijk ten getale van 223, brieven van de Kerkvader zelf bevat. Ten slotte zijn we tegenwoordig in het bezit van meer dan 500 preken. Tegenwoordig, want de Maurini kenden er nog slechts 363,

maar gelukkige vondsten hebben dat getal uitgebreid en waarschijnlijk zullen er nog wel meer in oude kloosterbibliotheken gevonden worden.

Terwijl we dus in de vele werken van Augustinus van allerlei aantreffen, waardoor we over zijn leven en arbeid worden ingelicht, zijn er drie boeken, die wel in bijzondere mate onze kenbronnen kunnen worden genoemd en wel twee door hem zelf geschreven en één van de hand van een zijner vrienden. Over ieder van deze drie moeten we iets uitvoeriger spreken.

En wel in de eerste plaats over Augustinus' meest bekende en beroemde werk, de **Confessiones** of Belijdenissen, door hem geschreven waarschijnlijk kort voor het jaar 400. Op de grote betekenis van dit boek en de invloed, die het geoefend heeft, komen we later terug, hier bezien we het alleen als bron voor de kennis van Augustinus' leven. Hij schreef het om te voldoen aan de wens van velen, die gaarne wat meer wilden weten over zijn vroegere leven en vooral wilden vernemen, hoe hij de man geworden was, die hij thans is. Hij voldeed aan die wens, maar wilde vooral goed doen uitkomen, dat hij alles wat hij was te danken had aan de barmhartigheid Gods. Daarom schreef hij zijn boek in de vorm van een gebed, hij richt zich met zijn Confessiones, d. w. z. zijn belijdenissen en lofprijzingen tot God.

Natuurlijk handelt het werk slechts over een deel van Augustinus' leven. In boek I-IV lezen we over de jaren van zijn jeugd en jongelingschap en zijn afdwalingen, dus over de jaren 354 tot 383. Boek V-IX behandelen de jaren 383-387, waarin hij terugkeert en bekeerd en gedoopt wordt; deze periode eindigt met het sterven van zijn moeder. In boek X geeft hij een tekening van zichzelf, zoals hij is als hij het boek schrijft, een analyse van eigen ziele- en geestesleven, een auto-sychogram, zo zouden we het kunnen noemen. Hiermee eindigt het eigenlijke verhalende deel; want de laatste drie boeken behandelen het scheppingsverhaal.

Nu moeten we ons omtrent de aard van het boek niet vergissen. We mogen het niet beschouwen als een autobiografie. Het is er Augustinus niet om te doen zijn leven nauwkeurig te schilderen; herhaalde malen zegt hij, dat hij zich veel herinnert, wat hij niet mededeelt. De centrale gedachte is Gods barmhartigheid betoond aan de zondige mens en in hoofdzaak vertelt hij alleen die feiten, die de lezer moet kennen om te begrijpen uit welke geestelijke ellenden Augustinus verlost is en tot welk een geluk hij door God is geleid. De Confessiones geven dus meer het verhaal van zijn innerlijke leven dan van de uiterlijke gebeurtenissen. Maar om het eerste te kunnen schilderen kan hij de gang van zijn leven niet geheel buiten beschouwing laten en daardoor komen we op de hoogte van tal van bijzonderheden van zijn geboorte af tot het jaar 387 toe, die ons een goed beeld geven van Augustinus als jonge man, ook dus van zijn uiterlijke omstandigheden.

Terwijl we dus in de Confessiones een bron van de eerste rang hebben voor de kennis van Augustinus' leven, doet zich het merkwaardige feit voor, dat vele geleerden getwijfeld hebben aan de historische juistheid van de tekening, die hij van zichzelf gegeven heeft. Deze twijfel kwam voor het eerst op bij Harnack in 1887 en bij Boissier in 1888. Zij betoogden, dat er een diepgaand verschil was tussen de figuur van Augustinus zoals hij zichzelf schildert in de Confessiones en zoals zij zich aan ons voordoet in de werken, die hij onmiddellijk na zijn bekering schreef. Deze laatste figuur, zo meende men, is de ware, de Augustinus der Confessiones berust op de fantaserende voorstelling, die de schrijver ten tijde dat hij het boek schreef, dus ongeveer 14 jaren na de beschreven gebeurtenissen, van zichzelf had. Immers in de Confessiones, doet hij zich zien als de door innige religieuze stemming gekenmerkte

bekeerling, maar in de boeken, die hij schreef, toen hij zich tot de doop voorbereidde, vertoont hij zich als een geleerde, die zich in wijsgerige problemen verdiept en nog dagelijks onderwijs geeft in de profane litteratuur. En, zo vroeg men zich af, als de bekeringsgeschiedenis door de bisschop met een wellicht begrijpelijke, maar dan toch tegen de historische feiten strijdende fantasie geschreven is, welke waarde mogen we dan toekennen aan Augustinus' overige mededelingen? Zo is over de geloofwaardigheid der *Confessiones* in de geleerde wereld een strijd ontbrand, die de gemoederen vele jaren heeft beziggehouden. We zullen op dit alles hier niet ingaan. Genoeg moge zijn te vermelden, dat tegenwoordig de beste kenners ervan overtuigd zijn, dat aan de historische juistheid der Belijdenissen niet behoeft te worden getwijfeld. En dat op goede gronden.

In de eerste plaats Augustinus' waarheidsliefde. Niets verfoeide hij meer dan de leugen; bovendien was hij zich bewust in de *Confessiones* te spreken tot God, de Kenner van alle dingen. Nimmer heeft hij dan ook zelf in zijn latere werken blijk gegeven ook maar in het minst te twijfelen aan wat hij zelf geschreven had. Daar kwam bij, dat nog zeer velen leefden, die de beschreven gebeurtenissen hadden bijgewoond en hem als het ware konden controleren. Zo was zijn vriend Alypius de getuige geweest van de eigenlijke gebeurtenis van Augustinus' bekering. En nooit heeft een van zijn tijdgenoten ook maar de minste twijfel aan de juistheid van het verhaal geuit.

Was het dan niet dwaas, dat vele geleerden na 1887 dat wel deden? Neen, het was zelfs begrijpelijk. Maar men heeft één omstandigheid over het hoofd gezien. Men beschouwde Augustinus alsof hij een schrijver was van onze tijd: men vergat dat hij leefde in een periode, toen de antieke retorica hoogtij vierde. Augustinus was zelf retor wat dat betekende zullen we later bespreken, thans wijzen we er slechts op, dat de antieke litteratuur- beschouwing en litteratuurhantering hem in vlees en bloed waren overgegaan. Hij schreef voor mensen, die in dezelfde sfeer leefden als hij en kon niet anders verwachten, dan dat hun interpretatie van zijn werk geen andere zou zijn dan die hij zelf verlangde. De techniek van het vak eiste, dat zijn eerste geschriften na zijn bekering, die in dialoogvorm gesteld waren en die tot hetzelfde litteraire genre behoorden als de dialogen van Cicero, een geheel ander karakter hadden dan de *Confessiones*. In dit boek zijn de feiten als het ware gehuld in een retorisch kleed, dat naar de opvattingen van de tijd bij zulk een inhoud paste. Daarom is voor ons de lectuur zo moeilijk. Eigenlijk moet de lezer de retorische schrijfwijze kennen en in staat zijn de feiten te zien achter de sierlijke inkleding. Augustinus' tijdgenoten deden dit vanzelf; zij waren meer deskundig dan wij, daarom hebben zij nooit kritiek geoefend en zich nooit verwonderd getoond over het verschil van accent tussen de *Confessiones* en de andere geschriften uit de tijd der bekering, die, gelijk zij wisten, een andere litteraire inkleding eisten. Wanneer wij het boek lezen, moeten we dus door nauwkeurige analyse de inhoud weten los te maken van de retorische vorm. We hebben dan de naakte feiten en als we die bezien, dan merken we op, dat er geen verschil is tussen de bekeerling uit de *Confessiones* en de auteur der andere werken, die onmiddellijk na de bekering geschreven zijn.⁵¹ En hetzelfde geldt voor de geloofwaardigheid van het gehele boek. Wanneer we dan ook de *Confessiones* in het vervolg gebruiken als hoofdbron voor de kennis van Augustinus' leven tot 387, zullen we ons meer te houden hebben aan de feiten dan aan de wijze, waarop de schrijver deze, toen hij reeds bisschop was, inkleedt. Deze inkleding leert ons iets over Augustinus, zoals hij was, toen hij het boek schreef, maar voor de kennis der vroegere geschiedenis moeten we ons van haar pogen los te maken.

Van geheel andere aard is het tweede door Augustinus zelf geschreven werk, dat van belang is voor de kennis van zijn leven. Reeds in het jaar 412 deelt hij in een brief mede, dat hij het voornemen heeft al zijn geschriften door te lezen en alles wat hem daarin mishaget te noteren en in een boek te bespreken 6).

Eerst verscheidene jaren later, in 427, blijkt hij aan zijn voornemen uitvoer gegeven te hebben. Dan verschijnen zijn "Retractationes", een titel, die men wel terecht vertaald heeft door "Nalezingen". In de inleiding van dit werk zegt hij: "Reeds lang denk ik er over en tracht ik gelegenheid te krijgen te doen wat ik nu met Gods hulp aanvang, omdat ik meen, dat ik het niet langer mag uitstellen, namelijk, dat ik mijn werken, zowel de boeken als de brieven en de verhandelingen met een zekere gestrengheid, als die van een rechter, doorloop en wat mij aanstoot geeft met critische pen aantekenen. Want alleen een onverstandig mens zal mij durven berispen daarover, dat ik mijn eigen dwalingen berisp" 7).

Zo bespreekt hij al zijn werken tot het jaar 427; het zijn er niet minder dan 93, verdeeld in 232 boeken. Tien daarvan zijn voor ons verloren gegaan. Jammer is het, dat Augustinus door dringend ander werk niet meer de gelegenheid gehad heeft ook zijn brieven en preken op dezelfde wijze te behandelen. Wel komt in de "Nalezingen" de bespreking voor van enige geschriften, die thans onder de brieven worden uitgegeven en die als het ware de omvang van een flinke brochure hebben, maar omgekeerd zijn sommige van zulke grote brieven weer niet behandeld. Om drie redenen moeten we ons erover verblijden, dat Augustinus in zijn 73e jaar dit werk geschreven heeft. In de eerste plaats hierom, dat we aan de echtheid van de besproken boeken niet behoeven te twifelen: we weten nu zeker, dat ze door hem geschreven zijn. Verder blijkt uit zijn critiek, hoe zijn mening ten opzichte van sommige kwesties veranderd is; bij de lezing van zijn werken moeten we als het ware eerst de errata herstellen, die hij zelf heeft aangewezen. En eindelijk worden we door de "Nalezingen" nauwkeurig en uit de eerste hand, immers door de schrijver zelf, ingelicht omtrent de historische volgorde waarin, de redenen waarom en de omstandigheden waaronder Augustinus zijn werken geschreven heeft. Daardoor is aan de latere onderzoekers heel wat moeilijk speurwerk bespaard gebleven. We kunnen dat enigszins begrijpen, wanneer we zien, hoe het met de preken staat, die, zoals reeds vermeld werd, niet door Augustinus in zijn boek behandeld zijn. Er is grote kennis en scherpzinnigheid voor nodig geweest de vele onechte preken, die toch Augustinus' naam droegen, te onderkennen en uit te zuiveren en nog steeds zijn er verscheidene aan wier echtheid men twijfelt. En al zijn er ook ten onrechte boeken aan Augustinus toegeschreven, enige twijfel aan hun onechtheid behoeft niet te bestaan. Daarvoor heeft Augustinus zelf door zijn "Nalezingen", die men een autobibliografie zou kunnen noemen, gezorgd.

De derde bron voor onze kennis van Augustinus' leven is een werk geschreven door een van zijn vrienden, Possidius. Deze is waarschijnlijk geboren tussen 360 en 370, woonde als jonge man een tijdlang in de kloostergemeenschap van Augustinus en heeft van hem zijn geestelijke opleiding gekregen. In 397 werd hij bisschop van Calama, een stadje in Numidië. Toen ontmoette hij Augustinus wel niet meer zo vaak, maar het blijkt, dat hij op verscheidene concilies en synoden aanwezig geweest is, waar ook zijn vroegere leermeester was. Zelf zegt hij, dat hij bijna 40 jaren Augustinus tot vriend heeft gehad.

Toen de Vandalen in 428 Africa binnenvielen, geraakte ook Calama in hun macht en Possidius moest vluchten. Hij begaf zich naar Hippo Regius naar Augustinus en zo is het gebeurd, dat toen de Kerkvader in 430 stierf, ook Possidius aan het sterfbed gestaan heeft. Door hem zijn we dan ook ingelicht omtrent de laatste ziekte en het

overlijden van Augustinus. Want korte tijd daarna schreef hij zijn *Leven van de heilige Augustinus (Sancti Augustini vita)* '). Dit boek is niet een levensbeschrijving in de moderne zin van het woord. De periode, die de bisschop zelf in zijn *Confessiones* behandeld had, doet Possidius in 't kort af: hij veronderstelt, dat zijn lezers de Belijdenissen kennen. Maar ook Augustinus' latere leven beschrijft hij niet chronologisch en van compleetheid is geen sprake. In hoofdzaak spreekt hij over de strijd van de bisschop tegen de ketterijen, over zijn dagelijks leven in huis en in de Kerk en over zijn laatste levensdagen en zijn sterven. Maar het aantrekkelijke van zijn boek is hierin gelegen, dat hij ons uit de eerste hand allerlei bijzonderheden mededeelt, die we van elders niet weten. En aan de waarheid van zijn verhaal behoeven we niet te twijfelen. Hij is van het meeste van wat hij vertelt ooggetuige geweest en heeft ook niet de neiging de dingen op te smukken.

Possidius is een vrome, maar eenvoudige en nuchtere geest; hij houdt geen beschouwingen, maar deelt feiten mee. Wel blijkt, dat hij Augustinus zeer hooggeschat heeft, al heeft hij geen vermoeden gehad van de universele betekenis van zijn vriend; hij tekent hem slechts in zijn belangrijkheid voor de Kerk van Africa in zijn tijd. Zijn boek is slechts klein, slecht gecomponeerd, maar toch om de genoemde redenen zeer belangrijk en voor ons van onschatbare waarde. Welk een practisch man Possidius was, blijkt hieruit, dat hij bovendien een lijst heeft opgesteld van Augustinus' werken. "Ieder", zo zegt hij, "kan voor zichzelf kiezen, wat hij wenst te lezen. En om dit af te schrijven kan hij het halen uit de bibliotheek van de Kerk te Hippo, waar men de meest zuivere exemplaren kan vinden, of hij moet maar zoeken waar hij ze elders kan krijgen. en als hij ze gevonden heeft, kan hij ze afschrijven en behouden en ze bereidwillig ter afschrijving aan anderen ter beschikking stellen" 9). We zien uit deze woorden, dat Augustinus' werken in de kerkelijke bibliotheek aanwezig waren; daarvoor had de bisschop zelf gezorgd; we begrijpen ook, dat ze door velen afgeschreven werden en mede daardoor hebben wij ze thans nog over. Ook Possidius' catalogus zelf is bewaard gebleven. Hij somt 1030 werken op, maar dat hoge getal bereikt hij alleen hierdoor, dat hij iedere brief en iedere preek, die hij kent, apart meetelt. Daartegenover staat, dat hij, zoals hij zelf zegt, niet alle werken heeft kunnen vermelden.

Op deze primaire bronnen steunt onze kennis van Augustinus' leven, maar daarnaast treffeil we bij andere schrijvers uit de Oudheid nog sommige losse mededelingen aan, die van belang zijn. Al deze gegevens zullen we bij het opstellen van ons verhaal gebruiken en in navolging van Possidius zullen we er naar streven vooral feiten te geven en cuts van beschouwingen onthouden, al zal het geheel zeker niet een dorre kroniek mogen worden. Tot aan het tijdstip, waarop Augustinus bisschop werd, zullen we zoveel mogelijk de chronologische orde in acht nemen, daarna zal dat door zijn velerlei werkzaamheden op verschillende terreinen tegelijk niet zo gemakkelijker 'Peer zijn. We zullen dan zijn arbeid op ieder van die gebieden afzonderlijk in verschillende hoofdstukken bespreken.

Alleen aan het slot van om; boek zullen we ons veroorloven het terrein van de feitelijke gegevens te verlaten en pogen iets te zeggen over zijn karakter eA zijn belangrijkheid als figuur in zijn tijd.

HOOFDSTUK 1

JEUGD

Thagaste, Augustinus' geboortestad (het tegenwoordige SoukAhras in Algerië) lag aan de weg, die van Carthago in Westelijke richting naar Naraggara liep en dan scherp naar het N.W. omhoog naar Hippo Regius. Van deze plaats was het ongeveer 75 km verwijderd, van Carthago 256 km. Het was op een bijna 700 m hoog plateau gelegen in het dal van een rivier, de Bagradas, de tegenwoordige Medjerda. In tegenstelling met thans was de omgeving vruchtbaar en het stadje moet een zekere welvarendheid gekend hebben. Er was een forum, een marktplaats met omliggende officiële gebouwen, en een theater. De bevolking, zeker ook die van de omgeving, zal in hoofdzaak Berbers geweest zijn, hoewel ook het Punische element vertegenwoordigd was en er nog nakomelingen woonden van de Romeinse veteranen, die er zich in de 2e eeuw gevestigd hadden. De officiële taal was het Latijn, dat in de meer aanzienlijke families en ook ongetwijfeld in het gezin, waaruit Augustinus voortkwam, gesproken werd. Maar ook het Punisch was er nog in gebruik en de lagere bevolking sprak overwegend Berbers. Het culturele peil van het stadje wordt getypeerd door het feit, dat er wel een lagere school was, waar men Latijn kon leren, maar dat een school voor wat wij tegenwoordig middelbaar onderwijs noemen ontbrak.

Daar Augustinus' vader, Patricius, in het stadsbestuur van Thagaste zitting had, is het van belang op te merken, dat de stad een z.g. municipium was, d. w. z. een gemeente, die, zij het onder oppertoezicht van de Romeinse staat, vrij was en zichzelf bestuurde. De bestuurders der stad, de z.g. de curionen, behoorden tot de aanzienlijkste inwoners. In vroegere tijden was het een grote eer geweest decurio te zijn, maar de financiële lasten, die het stadsbestuur ten behoeve der gemeente te dragen had, waren zo zwaar, dat deze eer een druk werd. En aan die druk kon men zich niet onttrekken, omdat het decurionaat verplicht en erfelijk was. Slechts bepaalde ambten, o. a. dat van geestelijke en ook dat van retor, de functie, die Augustinus een aantal jaren bekleed heeft, gaven vrijstelling. De decurionen verarmden steeds meer en meer en dat Patricius, volgens de mededeling van zijn zoon, slechts enige kleine stukjes land meer bezat, zal zeker te wijten zijn geweest aan het stedelijk ambt, dat in zijn familie erfelijk was. Toch moeten we ons de materiële positie van Patricius niet al te pover voorstellen. Want wel zal ons later blijken, dat hij niet in staat was Augustinus op zijn kosten te Carthago te laten studeren - wie trouwens weet, welk een groot bedrag daarvoor nodig was ? - maar daartegenover staat, dat tot de huishouding een behoorlijk aantal slaven en slavinnen blijkt behoord te hebben, die een zeker kapitaalbezit vertegenwoordigen en die allen moesten onderhouden worden. Wanneer Augustinus dan ook spreekt van kleine stukjes akkerland, dan ziet hij dat bezit ongetwijfeld in verhouding tot de eigendommen van burgers, die veel rijker waren.

Als we nu nader kennis maken met het gezin van Patricius en zijn vrouw Monnica, dan komt eerst de vraag op, of er iets te zeggen valt over hun afstamming: zijn zij Romeinen geweest of zuiver inheemse Africanen? Of stammen ze uit gemengde families ? Met zekerheid is hierover niets te zeggen. De naam Patricius is van zuiver Latijnse oorsprong, maar komt althans als naam zelden, en nooit bij de oude Romeinen, voor.

Monnica is vrij zeker een gelatiniseerde vorm van een Berberse naam. Wie zal kunnen zeggen, welk bloed door de aderen van Augustinus' ouders stroomde ? We zouden er zeker verkeerd aan doen hen als zuivere Romeinen te beschouwen. Eeuwenlange samenwoning van drie verschillende volken, Berbers, Puniërs en Romeinen, heeft ongetwijfeld een vermenging veroorzaakt, die alle raszuiverheid heeft verbannen en in

de hogere kringen der bevolking waren, zonder dat dit iets zeide ten opzichte van hun afstamming, namen van Latijns karakter in zwang gekomen. Ook Augustinus' eigen naam is Latijns van aard, al komt hij bij de oude Romeinen niet voor. Bij andere auteurs wordt hij genoemd Aurelius Augustinus 10). Aurelius is inderdaad een oude geslachtsnaam, maar in deze tijd, vooral ook in Africa, zo verbreid, dat we er niets uit kunnen opmaken. We kunnen niet meer zeggen, dan dat de familie de indruk maakt typisch Africaans te zijn in de betekenis, die dit woord in deze laat-Romeinse tijd heeft. We moeten ons Augustinus voorstellen als een man met de voor ons besef ietwat donkere gelaatskleur van de Zuiderling; zoals we later zullen zien droeg zijn karakter Africaanse kenmerken.

Sterk was dat het geval bij Patricius. Hij was opbruisend van aard, hanteerde tegenover zijn slaven vrij spoedig de zweep, maar, zoals dat bij zulke naturen meer voorkomt, hij vertoonde ook een zekere goedmoedigheid. Hij was nog heiden en heeft zich eerst ongeveer het jaar 370, dus toen zijn zoon 16 jaar was, als catechumeen bij de Kerk aangesloten. Met de huwelijksrouw nam hij het niet nauw, maar, hoewel hij in het gezin de enige heiden was, maakte hij tegen het Christendom der zijnen geen enkel bezwaar.

Monnica kwam uit een Christelijk gezin, waar vooral een oude vrome slavin grote invloed in gunstige zin geoefend had. Op haar 12e of 13e jaar was ze, naar de gewoonte van het Zuiden in die tijd, met Patricius getrouwd. Zij bestuurde haar gezin met grote wijsheid en wist zelfs haar schoonmoeder, die bij haar inwoonde en aanvankelijk onder de invloed van het roddelende dienstpersoneel stond, voor zich te winnen. Ook de heftige uitvallen van haar man en zijn huwelijksontrouw verdroeg ze geduldig en zij was zo verstandig over deze fouten met hem te spreken alleen op tijden, waarop hij rustig en kalm was. Zodoende bereikte zij ook, dat ze nooit door hem geslagen werd, iets, waarover haar vriendinnen, die soms zelf de sporen van mishandeling door hun echtgenoten op het gelaat droegen, zich zeer verwonderden. We zien in welk een ruw milieu we te Thagaste met onze gedachten vertoeven.

Augustinus is ongetwijfeld niet, zoals men wel eens gemeend heeft, Monnica's oudste zoon geweest; want hij werd pas geboren, toen zij 22 jaar was. Hoeveel kinderen er geweest zijn, weten we niet: ons zijn, behalve Augustinus, nog twee bekend, een dochter, wier naam we niet kennen, en een zoon, die Navigius heette. De dochter is getrouwd geweest, maar werd, toen ze weduwe geworden was, de leidsvrouw van een klooster te Hippo Regius. Navigius zullen we in de loop van ons verhaal nog tegenkomen. Van hem is ongetwijfeld Augustinus' neef Patricius, die later als geestelijke bij zijn oom gewoond heeft, de zoon; hij heette naar zijn grootvader.

Augustinus werd geboren op Zondag 13 November 354. In zijn kinderjaren 'onderscheidde hij zich niet van alle kinderen uit alle tijden, al was hij kennelijk een ondeugende jongen. Op de lagere school, waar hij lezen, schrijven en rekenen leerde, behoorde hij zeker niet tot de ijverigen. Hij was speels en trachtte zich aan het Ieren te onttrekken door allerlei leugentjes. Hij snoepte heimelijk uit de kasten van zijn moeder, en gaf van de lekkernijen, die hij daar vond, ook aan zijn kameraadjes om hen over te halen met hem te spelen. In het spel was hij haantje de voorste, verlies kon hij niet goed dragen. Kortom zijn ouders hebben heel wat met hem te stellen gehad en ook vooral zijn pedagoog, dat is de slaaf, die belast was met het toezicht op de kinderen en die hem naar school bracht.

Natuurlijk werd hij vaak gestraft en een straoefening was in die tijden niet mis. De kinderen werden geslagen en op allerlei andere manieren lichamelijk gekweld. En

daarvoor was de kleine Augustinus bang, en in zijn angst bad hij: "want als knaap", zo zegt hij, "begon ik U aan te roepen, mijn Hulp en mijn Toevlucht, en zo klein als ik was, smeekte ik U met grote innigheid, dat ik op school geen slaag zou krijgen" 11). Hier komen we voor het eerst in aanraking met Augustinus' religieus besef.

Natuurlijk was het Monnica's bedoeling haar kinderen Christelijk op te voeden. En zij heeft dat gedaan naar haar beste weten; want zij was een eenvoudige vrouw, en we mogen haar, zoals later blijken zal, niet beschouwen als grondig onderwezen in de leer der Kerk. Maar reeds vroeg had zij Augustinus laten tekenen met het teken van het Kruis en hem korrelen zout doen toedienen, de ceremoniën, waarmee men als catechumeen in de Kerk werd opgenomen. En van zijn vroegste jaren had ze haar zoon onderwezen en hem verteld van God en van Christus. "Naar Uw barmhartigheid, Here", zo zegt Augustinus, "had mijn hart in de tedere kinderjaren deze naam van mijn Verlosser, Uw Zoon, reeds met de moedermelk vroom ingedronken en het bewaarde hem diep" 12). Gedoopt was hij niet, want hoewel de kinderdoop in die tijd niet geheel onbekend was, werd hij toch niet vaak toegepast. Dit hing samen met het geloof, dat de doop niet alleen reinigde van de erfzonde, maar ook van de zonden, die tot de doop toe begaan waren. Daarom stelde men de doop gaarne uit. En dat gebeurde ook bij Augustinus. Toen hij eens als kind een heftige maagkramp had, was hij - echt kinderlijk - bang, dat hij sterven zou en wilde gedoopt worden. Maar voordat zijn moeder daarvoor kon zorgen, was de pijn over en de doop ging niet door.

Niettegenstaande de kinderlijke speelsheid van Augustinus en zijn afkeer van de school, was aan zijn leermeesters en ouders toch wel gebleken, hoe begaafd hij was met verstand. En daarom begeerden zijn ouders dat hij verder zou leren, zijn vader, omdat hij voor zijn zoon een roemrijke loopbaan wenste, en zijn moeder behalve dat, ook omdat zij hoopte dat verdere studie dienstig zou zijn hem nader te brengen tot God. Zo werd besloten, dat Augustinus het onderwijs zou volgen, dat wij tegenwoordig voorbereidend hoger onderwijs zouden noemen, maar dat in die tijd geheel anders van aard was. Het werd gegeven door een grammaticus, dat is een leraar in de letterkunde, die met zijn leerlingen de Latijnse en Griekse schrijvers las, vooral Cicero, Vergilius en Homerus. Aan die lectuur knoopte men de behandeling der andere vakken, o. a. geschiedenis, sterrenkunde, muziek en vooral welsprekendheid vast. Het doel van het onderwijs was de leerling een zekere encyclopaedische kennis bij te brengen, die de grondslag kon vormen voor de latere speciale studie der retorica. Zulk een grammaticus werd in Thagaste niet gevonden en daarom moest de jeugdige Augustinus - hij zal toen ongeveer 11 jaar geweest zijn - naar de 25 km ten Zuiden van Thagaste gelegen stad Madaurus gaan om aldaar de lessen van de grammaticus bij te wonen.

Madaurus (het tegenwoordige Mdaourouch) was een veel grotere stad dan Thagaste. Reeds eeuwen tevoren had zich daar een kolonie van Romeinse veteranen gevestigd, die de Latijnse cultuur hadden geïmporteerd. Desniettegenstaande werden de inheemse goden er nog vereerd; trouwens de stad schijnt, hoewel we weten van een bisschop, die in 348 te Madaurus zijn ambt bekleedde, nog voor een zeer belangrijk deel heidens geweest te zijn. De glorie van de stad was het feit, dat zij de geboorteplaats was geweest van de beroemde schrijver Apuleius (geb. 124 n. Chr.), de vermaarde auteur van de vertelling van Amor en Psyche. Ongetwijfeld heeft Augustinus vaak op de markt het standbeeld van Apuleius zien staan, waarvan de inscriptie nog voor een groot deel over is; zij luidt: "Aan Apuleius, de Platonische wijsgeer, hebben de burgers van Madaurus dit standbeeld tot hun eigen eer op kosten der gemeente gewijd".

Meer dan eens vermeldt Augustinus in zijn werken zijn landgenoot Apuleius.

Het onderwijs in de Latijnse letterkunde beviel hem, en wanneer we zien, hoe goed hij later op dit terrein thuis is, mogen we aannemen, dat hij dat voor een belangrijk deel te danken heeft aan de ongeveer 4 jaren, die hij te Madaurus doorbracht. Minder goed waren zijn vorderingen in het Grieks. Hij had van die taal zelfs een afkeer. Heeft hij daarin wellicht een slechte leraar gehad? Gevolg daarvan is, dat Augustinus zich later in het Grieks nooit goed heeft thuisgevoeld. Hij kende wel zoveel van de taal, dat hij een eenvoudig werk kon lezen en ook wel de Griekse tekst van de Bijbel kon begrijpen, maar beheerst heeft hij het Grieks nooit. Later heeft hij op de onderwijsmethoden zeer scherpe critiek geoefend (13) en vooral de dwang gelaakt, die op hem toegepast werd. Maar hij erkent, dat hij de Latijnse letteren gaarne bestudeerde en dat hij het Grieks vooral haatte, omdat het een vreemde taal was. Bijzonder gevoelde hij zich aangetrokken tot Terentius, de oud-Latijnse blijspeldichter, en met gretige ogen en oren woonde hij de opvoeringen van diens onzedelijke komedies bij. En wanneer hij in de Aeneïs van Vergilius de geschiedenis las van Dido's hopeloze liefde en haar tragische zelfmoord, dan maakte dat op zijn jeugdig zuidelijk gemoed diepe indruk en weende hij. Meermalen wanneer hem door zijn leraar een litteraire opdracht werd gegeven, zoals dat toen de gewoonte was, namelijk dat hij de woorden moest fingeren, die Juno of een andere mythologische figuur in bepaalde omstandigheden had kunnen uiten, deed hij zijn best om de prijs te behalen, want hij was van nature eierzuchtig. Ongetwijfeld is Augustinus -- zijn minder goede vorderingen in het Grieks daargelaten - een uitstekende leerling geweest van de grammaticus. Hij zegt zelf, dat hij een sterk geheugen had, toegerust was met het vermogen om te spreken, dat hij een afkeer had van onkunde en hield van opgewektheid (14).

Dat het onderwijs geheel gebaseerd was op de bestudering van heidense schrijvers, verwondert wellicht, maar waarom dat in die tijd niet anders kon, hopen we later te bespreken.

Aan het eind van de cursus van het jaar 369, dus even voor Augustinus' 15e verjaardag, keerde hij naar Thagaste terug. Blijkbaar was hij bij de grammaticus afgestudeerd. En nu zou hij moeten aanvangen met wat wij tegenwoordig de academische studie noemen. Maar daarvoor zou hij naar Carthago moeten en daarvoor had zijn vader het geld niet. Hij moest dus wachten, totdat het nodige zou zijn bijengespaard. En zo liep de 15-jarige Augustinus een jaar lang leeg. Met zijn kameraden slenterde hij overdag en 's avonds door de straten van Thagaste en we kunnen ons begrijpen, wat daaruit voortkwam. Niet alleen allerlei katekwaad, maar ook erger dingen. Eén geval van het eerste beschrijft hij uitvoerig, de plundering van een perenboom, waarbij het hem en zijn kornuiten niet zozeer te doen was om de peren, want die waren slecht, maar alleen om het genot van de diefstal op zichzelf. In de *Confessiones* ontleedt Augustinus deze kwajongensstreek psychologisch geheel en daardoor is deze ons bekend geworden.

Over zijn andere daden, in dit moeilijke jaar bedreven, spreekt hij minder duidelijk. Ze liggen op zedelijk gebied: want hij vertelt, dat zijn moeder hem waarschuwt voor onzedelijkheid en vooral voor echtbreuk. Dit klinkt ons enigszins eigenaardig, wanneer we opmerken, dat het hier gaat over een jongen van 15 jaar. Maar we moeten bedenken dat vele gehuwde vrouwen zijn leeftijdgenoten of zijn jongeren in jaren zijn geweest. Eigenaardig lijkt het ons ook, dat Augustinus zich later afvraagt, waarom zijn moeder hem dan niet liever deed trouwen. Hij vermoedt, dat zij dit niet deed "uit

vrees, dat mijn hoop door de knellende band van het huwelijk zou verijdeld worden, niet die hoop, die mijn moeder voor het toekomstige leven op U stelde, maar de hoop van wetenschappelijke vorming, welke mijn beide ouders al te zeer wensten, dat mijn deel zou worden" 15).

We weten niet, hoever de jeugdige Augustinus gegaan is, wel weten we, dat hij zich voor zijn kameraden schaamde, als hij bij hen achterstond in schande, en dat hij, als een echte opschepperige jongen van die leeftijd, vaak beweerde dingen gedaan te hebben, die hij in werkelijkheid niet gedaan had. Zo ligt er over dit jaar een sluier, maar toch krijgen we de indruk, dat hij van zijn vrienden de beste was, dat er in zijn gemoed een zekere rem was, die hem verhinderde het allerergste te doen. Hij was een kwajongen van zijn tijd en in overeenstemming met de zeden van die tijd. Dat hij later dit jaar scherp veroordeelt, is begrijpelijk, maar wie onzer zou zijn eigen jonge jaren zo haarfijn durven analyseren als hij gedaan heeft?

Gelukkig kwam er uitkomst. Er woonde in Thagaste een rijk man, Romanianus, die met zijn geld niet alleen de stad hielp, maar ook velen van de inwoners steunde. En deze weldoener verklaarde zich bereid aan Augustinus onderdak te bezorgen in Carthago en hem financieel te steunen ten behoeve van zijn levensonderhoud. Toen Patricius, waarschijnlijk in 371, gestorven was, is Romanianus als het ware een vader geworden voor Augustinus en een steun voor Monnica: steeds is de jonge man hem dankbaar gebleven. Zo vertrok Augustinus in de herfst van 370, dus toen hij 16 jaar was, naar Carthago om zijn academische studiën aan te vangen.

Universiteiten waren er in Augustinus' tijd nog niet. Wel kende men in het Romeinse rijk enige hogescholen, die in het bijzonder de rechtsgeleerdheid doceerden, maar het overal verbreide gewone hoger onderwijs hield zich uitsluitend bezig met de retorica, de leer der welsprekendheid. Ons lijkt dit enigszins eigenaardig, maar wie zich in de antieke wereld kan verplaatsen, verwondert zich daarover niet zo. Iemand, die een goed redenaar was, kon zich in de bloeitijd van het Romeinse rijk doen gelden in de senaat, de volksvergadering en vooral ook in het rechtsgeding. Daarom streefde men er naar een welsprekend man te worden. En ook later, toen de volksvergadering en de senaat vrijwel geen enkele betekenis meer hadden, bleef de welsprekendheid het hoogst bereikbare ideaal van ieder ontwikkeld jongmens. Over de studie, die nodig was om dit ideaal te bereiken, moeten we niet gering denken. Vele eeuwen lang hadden Grieken en Romeinen de retorica gecultiveerd en er had zich een uitgebreid schema van theoretische en praktische vakken ontwikkeld, die gedoceerd werden door de retoren, de leraren der welsprekendheid.

Allerlei wetenschappen behoorden daartoe, de geschiedenis, de ethiek, de dialectiek of redeneerkunde, de logica en nog veel meer. De stijlleur, de leer der retorische figuren en tropen, de leer der definities, verdelingen en onderverdelingen, en dergelijke vakken werden tot in finesses gedoceerd; zonder twijfel hadden de studenten aan dat alles de handen even vol als degenen, die in onze tijd een bepaalde wetenschap aan de universiteit beoefenen. Daarbij kwamen nog de praktische oefeningen, die bestonden uit het leveren van parafrasen, het houden van gefingeerde redevoeringen van historische of mythologische figuren en het behandelen van gevallen, die zich in het rechtsleven kunnen voordoen. Ook aan de wijze van voordragen, het declameren, werd de uiterste zorg besteed. Zo werden redenaars gevormd, die theoretisch en praktisch uitnemend geschoold waren en prestaties leverden, waarbij de moderne welsprekendheid in het niet zinkt, maar die door de antieke Zuiderling met zijn reeds aangeboren gevoel voor al deze dingen in hoge mate gewaardeerd werden. Dit alles

had ook invloed op de geschreven werken. Tot de litteratuur, dat wil zeggen, de boeken, die men alleen waardig achtte gelezen te worden, behoorden slechts geschriften, die naar de regelen der retorica bewerkt waren; hun stijl kenmerkte zich door allerlei ornamenten, ritmiek, antithetische zinsbouw, rijm, alliteratie en nog meer.

Deze leerschool hebben alle grote auteurs, ook alle Christelijke schrijvers en ook Augustinus doorlopen. Het is duidelijk, dat dit van groot belang is geweest voor hun invloed op hun tijdgenoten. Eigenaardig voor ons besef is het feit, dat alle onderwijs in de Christelijke Oudheid gebaseerd was op de heidense litteratuur. Maar dat is begrijpelijk, wanneer we bedenken, dat er nog geen Christelijke letterkunde was, waarop men deze wetenschap van het woord kon opbouwen. De grote mannen, wier werken de basis vormden en ook alleen konden vormen van het onderwijs in de cultuur van het woord, waren de auteurs uit de tijd van vóór het Christendom en dus allen heidenen. De Christenen hebben dit wel ingezien en gevoeld in welke moeilijkheden deze omstandigheid hen bracht, maar ze hebben zich, althans in de Oudheid, aan deze bezwaren niet kunnen ontworstelen. We zullen later zien op welke wijze Augustinus getracht heeft dit probleem op te lossen.

Om dit onderwijs te ontvangen vertrok Augustinus naar Carthago. We kunnen ons voorstellen met hoe grote verwachtingen de plattelandsjongen de lange reis naar de grote stad, wellicht op een muilnier gezeten, aflegde. We kunnen ons ook indenken met welk een vreugde, maar vooral met welk een bezorgdheid Monnica haar zoon zag vertrekken. Want zij zal er wel enig besef van gehad hebben, welke gevaren hem in de wereldstad zouden bedreigen.

Carthago was een oude stad met een fel bewogen geschiedenis. Waarschijnlijk in de 9e eeuw v. Chr. was zij gesticht door Phoeniciërs uit Tyrus. Rondom het ruim 60 m hoge burchtplateau ontwikkelde zij zich spoedig. Zij lag dan ook uiterst gunstig aan de zee en werd een van de belangrijkste havenplaatsen der oude wereld, met 700.000 inwoners. Met Rome heeft ze om de wereldmacht in drie oorlogen moeten strijden; ten slotte werd ze overwonnen en in 146 v. Chr. geheel verwoest. Eerst ongeveer een eeuw later vestigden de Romeinen op de plaats der ruïnes een kolonie en opnieuw werd Carthago een grote handelshaven. Eindelijk werd de stad in 698 door de Arabieren verwoest en thans ligt op haar plaats slechts een klein dorp. Maar de opgravingen hebben nog vele overblijfselen van haar oude glorie aan het licht gebracht.

Ten tijde van Augustinus beleefde Carthago een late bloei. Het krioelde er van mensen van allerlei landsaard, die de haven aandeden met alle slechte gevolgen daarvan. De antieke Christelijke schrijvers schilderen haar als een stad van de grootste zedeloosheid, waaraan zelfs de Christenen zich niet wisten te onttrekken. Wel waren die er in groten getale en kon men in de stad verscheidene Christelijke kerken, basilica's, aantreffen, maar niet alleen waren de meesten van deze Christenen heidenen geweest, die zich nog niet geheel van hun vroegere opvattingen hadden gezuiverd, maar bovendien lokte de verleiding de gepassioneerde Africanen van alle zijden. We weten dit niet alleen van oudere schrijvers, zoals de Carthaagse bisschop Cyprianus, die in het jaar 258 als martelaar gestorven was, maar ook Augustinus zelf verhaalt er van. De feesten van Baffl, door de Romeinen Saturnus genoemd, en van Tanit Astarte, de Hemelgodin, werden luidruchtig gevierd en de jeugdige Augustinus heeft ze met gretige ogen aanschouwd.

Om een indruk te geven van wat de 16- of 17- jarige jongen te zien kreeg, geven we

hier een vertaling van een beschrijving, die Augustinus als grijsaard, dus toen hij zulke dingen verfoeide en kritisch kon bezien, gegeven heeft. Hij zegt:

"Ook wij waren als jonge mensen gewoon te gaan naar de schouwtonelen en hun goddeloze spotternijen, wij zagen de in hun godsdienstwaan bezetenen, wij hoorden de muzikanten, wij schepten vermaak in de schandelijke spelen, die ter ere van de goden en godinnen opgevoerd werden, ter ere van de Hemelmaagd en Cybele, de moeder van alle goden, vóór wier draagkoets op de gewijde dag, waarop haar beeld gewassen werd, door de gemeenste komedianten in het openbaar liederen gezongen werden van zulk een aard, dat het niet alleen ongepast was, dat de moeder der goden ze hoorde, maar zelfs dat de moeder van een magistraatspersoon, ja zelfs de moeder van die komedianten zelf ze vernam".

En elders: "Vóór de tempel der Hemelgodin, waar wij haar beeld zagen staan, kwamen wij van alle kanten samengestroomd en terwijl we stonden, waar dat mogelijk was, keken we met de grootste spanning naar de spelen, die vertoond werden. Afwisselend zagen we aan de ene zijde een stoet van publieke vrouwen, aan de andere de maagdelijke godin; deze laatste werd deemoedig aangebeden, voor de eersten hadden schandelijke handelingen plaats. We zagen daar geen enkele ingetogen acteur, geen enkele schroomvallige actrice; alles wat de gemeenheid hun voorschreef, deden zij, 16).

Natuurlijk was er in Carthago ook een amfitheater en daar, waar vroeger de martelaren voor de wilde dieren geworpen werden, hadden nu de gladiatorengevechten plaats. In het theater werden de heidense toneelstukken opgevoerd en Augustinus zinspeelt herhaaldelijk op de genietingen, die hij daar smaakte. In de circus hadden de wedrennen plaats en die werden ook door de Christenen bezocht. In een preek, die Augustinus zelf later eens in Carthago gehouden heeft, zegt hij: "Ik neem aan, geliefden, dat gij vandaag in groter getale samengekomen zijt alleen om te bidden voor degenen, die door een onchristelijke en verkeerde neiging afwezig zijn. Ik spreek niet van heidenen of Joden, maar van Christenen, en niet van Christenen, die nog niet gedoopt zijn, maar van vele reeds gedoopten, met wie gij het bad der reiniging gemeen hebt, maar van wie gij verschilt in neiging van het hart. Want hoeveel van onze broeders zijn, zoals we met smart bedenken, vandaag gegaan naar de ijdelheden en de bedrieglijke dwaasheden, maar zijn niet gekomen, waarheen zij geroepen zijn. En als zij wellicht in de circus om een of andere reden schrikken, dan bekruisen zij zichzelf terstond en dan staan ze daar met het kruis op het voorhoofd, terwijl ze vandaar zouden gaan, wanneer ze het in het hart droegen"17.

Tot nu toe spraken we nog slechts over openbare slechtheden. Maar wat gebeurde er binnenshuis ? We weten het niet, al zinspeelt Augustinus in zijn *Confessiones* op dingen die het licht niet konden zien 18).

Men krijgt de indruk, dat vele studenten volop aan het wufte leven der stad meededen. Ook van grove baldadigheden onthielden zij zich niet; in het bijzonder werden die gepleegd door een groep, die de naam gekregen had van de "vernielers". En nu is het typerend voor de pas van het platteland gekomen jongen, die van die ruwe baldadigheid niets moest hebben, dat hij er toch een eer in stelde met hen om te gaan en er zich eigenlijk voor schaamde, dat hij niet meedeed. Zo iets strookte toch eigenlijk niet met zijn aangeboren aard, en ongetwijfeld betekende toch ook de opvoeding van zijn moeder veel, al was hij zich dat wellicht niet bewust. Men heeft het wel zo voorgesteld, dat Augustinus in zijn studententijd een ongebonden leven zou geleid hebben, maar uit het getuigenis van een van zijn medestudenten leren we wel anders. Deze, de latere bisschop Vincentius, schrijft in een zijner brieven aan Augustinus: "Ik heb u zeer goed gekend, toen gij nog zeer ver van het Christelijk

geloof verwijderd waart en u wijdde aan wetenschappelijke studiën en een vriend waart van rust en eerbaarheid".

Hiermee doelt Vincentius op het verblijf te Carthago, want Augustinus antwoordt hem: "Ik meen u terug te moeten schrijven, dat ik nu meer begerig ben en streef naar rust, dan toen gij mij als jongeling te Carthago kendet" 19).

We moeten ons Augustinus in zijn eerste Carthaagse jaren voorstellen als een jonge man, die van zijn moeder weliswaar een Christelijke opvoeding gekregen had, maar die zeker in de leer niet thuis was. Het moet alles nog zeer vaag geweest zijn en zijn studiën moeten zijn Christelijk besef nog meer op de achtergrond gedrongen hebben. Hij stond nog voor alles open en zijn jeugd deed hem met gretigheid in de wereld rondzien. Hij vertelt zelf, dat hij zich in deze tijd liet bekoren door de dienst der demonen. Daarmee bedoelt hij, dat hij onder de indruk kwam van allerlei magische en occulte praktijken. In Carthago trof men talloze magiërs, offerzienaers, astrologen en andere occultisten aan. Zij Voorspelden de toekomst, beweerden door allerlei offers de onzichtbare geesten te kunnen bewerken ten gunste van hen, die daarvoor het geld verschaften, en waren bekwaam in het trekken van de horoscoop, dat is in het vaststellen van de stand der sterren bij iemands geboorte. En die stand had, zo leerden zij, invloed op de levensloop. Vooral deze astrologie maakte indruk op Augustinus en het heeft verscheidene jaren geduurd, voordat hij van haar nietswaardigheid overtuigd raakte. Zo weifelde de jonge man, maar liet zich al te gemakkelijk in de verkeerde richting stuwen. Eén ding staat echter vast: hoewel hij een zonderling Godsbegrip had en niet op de hoogte was van de leer der Kerk aangaande God, heeft hij het geloof aan God - Wie dat dan ook was - nooit prijsgegeven en steeds heeft hij begrepen, dat iets, waar de Christus buiten zou staan, niet in orde was. Maar al zijn gedachten op religieus terrein waren uiterst vaag.

Of het was uit gewoonte of niet, in ieder geval bezocht hij ook in Carthago de Kerk. Hij belijdt, dat zijn bedoelingen bij dat kerkbezoek vaak lang niet fraai waren: hij hoopte op ontmoetingen of trachtte afspraken te maken. Sommige geleerden hebben wel verondersteld, dat hij ook door de kerkdiensten in aanraking gekomen is met de vrouw, met wie hij vele jaren heeft samengewoond. We weten niet of dit juist is, mogelijk is het wel.

Dit concubinaat, dat hij waarschijnlijk aanging, toen hij 17 jaar oud was, kan door ons moeilijk op zijn juiste waarde geschat worden. Wij zouden zo iets thans, als ingaande tegen Gods inzetting van het huwelijk, onvoorwaardelijk veroordelen. De oude Kerk stond daartegenover enigszins anders. Natuurlijk keurde ook zij het af, maar het was in die tijd een zo vaak voorkomend en door de samenleving gebillijkt verschijnsel, dat zij er rekening mee moest houden. Het Romeinse recht had het concubinaat geregeld: bepaald was, dat het slechts met een vrijgeboren of vrijgelaten vrouw kon worden aangegaan door een ongehuwd man. Juridisch berustte het dus op een zekere basis, de wet had ook aan de kinderen, die uit een concubinaat geboren werden, zekere rechten toegekend. Gevolg van een en ander was, dat zulk een verhouding door de maatschappij werd aanvaard en men er niet om geminacht werd.

Typerend is het ook, dat noch van Augustinus' vrienden, noch van zijn moeder ook maar één misprijzend woord bekend is over Augustinus' levenswijze. Het concilie van Toledo (± 400) bepaalde nog: "Hij die geen echtgenote heeft, maar in de plaats van een echtgenote een concubine, worde niet van de kerkelijke gemeenschap uitgesloten, mits hij zich houde aan de gemeenschap met één vrouw".

Dit laatste heeft Augustinus gedaan; men krijgt de indruk, dat zijn zedelijk leven door de vrouw in goede banen is geleid. In 372 werd zijn zoon Adeodatus geboren. Deze

naam betekent "door God gegeven".

Sommigen menen, dat Augustinus bij het geven van deze naam de Berberse traditie volgde, volgens welke men in een naam gaarne Baffl doet voorkomen, dat dus de naam van zijn zoon een Latijnse vertaling is van *Iatan-bath* 20). Maar als we letten op de vele sprekende namen, die in deze tijd bij de Christenen in gebruik waren, lijkt het toch wel meer waarschijnlijk, dat zowel de moeder, die vrij zeker een Christin was, als ook de vader, het kind als een gave Gods hebben gezien en hem daarom Adeodatus genoemd hebben los van Berberse opvattingen.

Bij het opgroeien bleek de jongen in bijzondere mate begaafd te zijn; we zullen hem later nog ontmoeten. Ongeveer 14 jaar is Augustinus zijn concubine trouw gebleven; we mogen aannemen, dat zij van elkaar hielden, want later, als hij haar weg moet zenden, omdat zij een wettig huwelijk in de weg stond, was zijn hart, zo zegt hij, "dat aan haar hing, gebroken en gewond en het bloedde" 21).

Thans komen we toe aan een gebeurtenis, die voor Augustinus' leven van fundamentele betekenis geworden is. En toch was het iets zeer eenvoudigs: het bestuderen van een boek. Dit behoorde als het ware tot het leerplan van de retor. Volgens dat leerplan was aan de beurt de kennismaking met een boek van Cicero, getiteld "Hortensius". Maar hoewel het ging om de stijl van dit werk, maakte op Augustinus juist de inhoud diepe indruk. Wat was die inhoud? Volkomen nauwkeurig weten we dat niet, want helaas is het boek verloren. Maar uit citaten - vooral van Augustinus zelf in zijn eigen werken - heeft men de inhoud van de in 45 v. Chr. geschreven "Hortensius" ongeveer als volgt kunnen reconstrueren. Het was een dialoog tussen Hortensius, Cicero, Lucullus en Catulus. Hortensius valt de studie der filosofie aan: oudtijds, zo zegt hij, was er geen filosofie: de redeneringen der dialectici zijn spitsvondig, de stellingen der filosofen vaak absurd, en de wijgerige scholen zijn met elkaar in strijd. Cicero verdedigt dan de filosofie. Hij redeneert ongeveer aldus: Alle mensen streven naar het geluk; ze zoeken dat echter in rijkdom en eer en raken zo verstrikt in allerlei hartstochten. Daardoor en bovendien, ook door de vrees voor de dood wordt het leven ongelukkig. Slechts de wijsbegeerte brengt redding. Zij leert ons, dat niet het zinnelijke, maar het geestelijke leven het ware is. Zij schenkt ons rust in het leven en doet ons de dood kalm tegemoet zien.

Deze redenering grijpt de thans ruim 18-jarige Augustinus aan. Tot nu toe was zijn streven geweest een goed redenaar te worden om daardoor eer en rijkdom te verwerven. Maar nu ziet hij in, dat daarin het geluk, waarnaar hij streeft, niet gelegen is. Het ware geluk ligt in het geestelijke gebied en kan de mens geschonken worden door de wijsbegeerte, dat is de liefde tot de wijsheid. Maar waar kan hij de wijsheid vinden? Niet in een of andere wijsgerige school, want al die stelsels, zo had hij ook gelezen, bestrijden elkander. En nu gaat zijn Christelijke opvoeding haar werk doen. Hij herinnert zich, dat de Christen zijn wijsheid blijkt te putten uit de Heilige Schrift. Haar neemt hij thans ter hand, hij leest haar, maar wordt volkomen gedesillusioneerd. Want onmiddellijk valt het de student in de retorica op, dat de stijl van de Bijbel niet halen kan bij die van de grote auteurs, die hij tot nu toe bestudeerd had. Hij vindt het heilige Boek eigenlijk minderwaardig.

We moeten hem dat niet euvel duiden. Niet alleen was de Latijnse vertaling, die hij in handen kreeg, onbeholpen en slecht en kon Augustinus een geschrift, dat naar zijn opvatting zozeer alle retorische schoonheid miste, niet als volwaardig beschouwen, maar ook de inhoud sprak niet tot hem: wat hij las was hem 4g te eenvoudig & F te onbegrijpelijk. "In de tijd", zo zegt hij later, "toen ik mijn aandacht aan de Schrift begon te wijden, voelde ik niet zoals ik nu spreek, maar zij scheen mij niet waardig

om met de waarde van Cicero vergeleken te worden. Want mijn opgeblazenheid wilde niets weten van haar ingetogenheid en mijn scherpzinnigheid drong niet door tot in haar innerlijk ... en, gezwollen van trots, vond ik mijzelf groot" 22).

De knappe student gevoelde zich verheven boven de Heilige Schrift om haar eenvoud en - dat moeten we niet vergeten - om haar onretorische stijl. Maar de dorst naar de wijsheid was gewekt en daarin was dit het belangrijkste, dat het doel van Augustinus' streven een ander was geworden. Het was hem thans niet meer in de eerste plaats te doen om rijkdom en eer, maar het ging nu om het verwerven van iets hogers: een levensbeschouwing, die innerlijk geluk kon waarborgen. Hij dorstte naar de waarheid en wel naar een waarheid, die hem op redelijke gronden aannemelijk gemaakt kon worden; in de Schrift meende hij haar niet te kunnen vinden.

En toen kwam hij in aanraking met een secte, die in deze tijd in Africa zeer verbreid was en die aan zijn eisen scheen te voldoen, die der Manichaeërs. Zij was gesticht door een te Babylon in 216 geboren Oosterling, Mani, of, in het Latijn, Manichaeus. De religie, die Mani propageerde, was een eigenaardige vermenging van het Oud-Perzische dualisme en het Christendom. Haar leer was gnostisch, d. w. z. zij berustte op de openbaring van een vaste, redelijk-gegronde kennis, die de redding van de mensheid brengen zou. Die leer was uiteengezet in zeven heilige boeken en trachtte haar aanhangers te winnen in de ganse wereld. Zij had de eigenaardigheid zich vrij gemakkelijk aan te sluiten bij de bestaande godsdiensten en zo vertoonde zij in het Westen, dus ook in Africa, een zeker Christelijk karakter; het leek alsof ze een Christelijke secte was. Haar aanhangers waren bezielde met grote missionaire ijver en lieten niets na om zielen voor het Manichaeïsme te winnen. Ongetwijfeld mede daardoor kwam Augustinus met haar in aanraking en de jonge man liet zich winnen, omdat hij onder de indruk kwam van de positieve beweringen van haar apostelen.

Het kan niet onze bedoeling zijn hier een complete uiteenzetting te geven van de leer der Manichaeërs. Want er is heel wat van bekend; terwijl we vroeger alleen steunden op wat Augustinus over haar meedeelde, hebben in de laatste jaren belangrijke vondsten van Manichaeïsche geschriften onze kennis zeer uitgebreid. Toch moeten we, om Augustinus' overgang tot de secte te kunnen begrijpen, in het kort een en ander over haar leer vermelden, waarbij we vooral gebruik maken van Augustinus' eigen mededelingen 23).

De Manicheeërs nemen aan, dat er twee beginselen zijn, dat van het Goede en dat van het Kwade. Hiermee geven zij een redelijke oplossing van de oorsprong der zonde: die kan niet van de goede God zijn, maar zij is toe te schrijven aan de werking van het boze beginsel. Deze beide beginsels strijden met elkander en vermengen zich in die strijd met elkander en uit die vermenging is de wereld ontstaan, zoals wij haar kennen. Uit die wereld en uit de mensen moet nu het goede element weer uitgezuiverd worden om terug te keren naar het rijk van het goede, dat het rijk is van het licht, terwijl de kwade elementen moeten worden uitgestoten naar het rijk der duisternis, waar chaos en verwarring heerst. De goede zielen zijn van dezelfde natuur als die van God; zij moeten bevrijd worden van de vermenging met de slechte zielen, die van tegenovergestelde natuur zijn. De reiniging van het goede en zijn bevrijding van het kwade komt niet alleen in de gehele wereldmassa en in al haar elementen tot stand door de krachten van God, maar ook door de Uitverkorenen in de spijzen, die zij gebruiken. De Manicheeërs kenden namelijk twee rangen, die der Hoorders, dat zijn zij, die het volmaakte Manicheeërschap nog niet bereikt hebben en die der Uitverkorenen, die op

de hoogste trap van het geloof staan.

Ook in de spijzen is, evenals in de gehele wereld, de substantie Gods gemengd en die substantie wordt in het lichaam der Uitverkorenen gereinigd. De van overal uitgezuiverde lichtdelen worden door de zon en de maan als door schepen naar het koninkrijk Gods teruggebracht.

Het geslacht der duisternis heeft vijf elementen, ieder onder hun eigen vorst: rook, duisternis, vuur, water en wind. In de rook zijn de tweevoetige wezens ontstaan en daaruit komen de mensen voort. In de duisternis zijn de kruipende, in het vuur de viervoetige, in het water de zwemmende, in de wind de vliegende dieren ontstaan. Ter bestrijding van deze vijf kwade elementen zijn vijf andere elementen uit het koninkrijk en de substantie Gods gezonden en in die strijd zijn de elementen met elkander vermengd: met de rook de lucht, met de duisternis het licht, met het kwade vuur het goede vuur, met het kwade water het goede water en met de kwade wind de goede wind.

Vlees eten de Manicheeërs niet, want uit de gedode lichamen is de goddelijke substantie reeds ontlucht. Ook wijn drinken zij niet, want die is, volgens hen, de gal van de vorsten der duisternis. De zielen van hun Hoorders komen terecht in de Uitverkorenen, de zielen der andere mensen keren terug in het vee en in alles wat in de aarde geworteld is. De planten en bomen nemen het leven dat in hen is, waar en lijden pijn, als ze gekwetst worden. Op grond daarvan beschuldigen de Manicheeërs de landbouw van verscheidene moorden en zij menen, dat die aan hun Hoorders daarom vergeven worden, omdat dezen daardoor voedsel verschaffen aan hun Uitverkorenen: de goddelijke substantie, die in hun maag uitgezuiverd wordt, verwerft vergiffenis voor hen, die haar ter zuivering hebben aangeboden. De Uitverkorenen zelf werken dus niet op het land, plukken geen vruchten en zelfs geen bladeren, maar wachten af, dat deze hun tot gebruik worden aangeboden door hun Hoorders. Als dezen getrouwd zijn, moeten zij voortplanting vermijden, opdat niet de goddelijke substantie, die door het voedsel in hen komt, in hun kroost door vleselijke banden gebonden worde. Daarom veroordelen zij het huwelijk en houden het voorzover zij kunnen tegen.

Van Christus beweren zij, dat Hij de slang geweest is, van welke de Schrift spreekt, en door wie, zo betogen zij, Adam en Eva verlicht zijn, zodat zij de ogen der kennis openen en het goede van het kwade leerden onderscheiden. Die Christus is in de laatste tijden gekomen om de zielen te bevrijden, niet de lichamen. Hij heeft niet in het werkelijke vlees geleefd, maar heeft zich aan de zintuigen als een schijnlichaam voorgedaan, om hen zo te bedriegen, terwijl Hij niet alleen zijn dood, maar ook zijn opstanding bedrieglijk voorwendde. God, die de wet door Mozes gegeven en door de Israëlitische profeten gesproken heeft, is volgens hen niet de ware God, maar een van de vorsten der duisternis. De Schriften van het Nieuwe Testament beschouwen zij als vervalst, en zij aanvaarden ervan alleen hetgeen zij willen, en verwerpen hetgeen zij niet willen. Sommige apocriefe geschriften stellen zij, alsof ze de gehele waarheid bevatten, boven het Nieuwe Testament. De belofte van Jezus Christus aangaande de Trooster, de Heilige Geest, is volgens hen vervuld door de komst van hun hoofd Manichaeus. Hij noemt zich dan ook in zijn geschriften de apostel van Jezus Christus, omdat Jezus beloofd heeft hem te zullen zenden en in hem de Heilige Geest gezonden heeft. Daarom heeft ook Manichaeus twaalf discipelen gehad, naar het voorbeeld van het getal der apostelen.. Twaalf van hun Uitverkorenen noemen zij dan ook meesters en een dertiende hebben zij als hun leidsman. Zij hebben 72 bisschoppen, die door de meesters en presbyters. die door de bisschoppen geordend worden. Ook hebben zij

diakenen.

De doop met water brengt volgens hen niemand enig heil, en niemand van hen, die zij voor hun leer winnen, behoeft gedoopt te worden. Zij bidden overdag tot de zon, des nachts tot de maan.

De oorsprong der zonden schrijven zij niet toe aan de vrije werkzaamheid van de wil, maar aan de substantie van het vijandelijk geslacht. Deze substantie is, volgens hun dogmatiek, met de mensen vermengd: alle vlees is niet het werkstuk van God, maar van de kwade geest, die voortspruit uit het aan God tegenovergestelde beginsel en die met God van eeuwigheid is. De vleselijke begeerte, door welke het vlees begeert tegen de geest, is niet de zwakheid, die tengevolge van de verderving der natuur in de eerste mens in ons is, maar zij is de vijandige substantie, die met ons verbonden is, maar die, wanneer wij van haar bevrijd en gezuiverd worden, zich van ons afscheidt en ook zelf in haar wezen onsterfelijk leeft. Die twee zielen of geesten, de ene goed, de andere kwaad, strijden in één mens met elkander, wanneer het vlees begeert tegen de geest en de geest tegen het vlees (Gal. 5 : 17).

Wanneer men dit alles leest - en er zou nog meer vermeld kunnen worden - vraagt men zich verwonderd af, hoe de jeugdige Augustinus er toe kon komen de leer der Manicheeërs te' aanvaarden. Toch wordt dat meer begrijpelijk, wanneer we ons indenken hoe zijn overgang tot deze dwaalleer in zijn werk moet zijn gegaan. We moeten het ons niet zo voorstellen dat de opvattingen der Manicheeërs ineens aan Augustinus bekend zijn geworden. Het proces ving aan bij de twijfel van de student aan bepaalde Christelijke leerstellingen. Hij was op die leeftijd, waarop de verstandelijke redenering een zo grote rol gaat spelen. Hij wilde niet geloven, maar begrijpen, en al wat tegen de rede streed, was hij geneigd te verwerpen. Hij meende in de Bijbel allerlei tegenstrijdigheden te ontdekken. Zo ontdekte hij onoverkomelijke verschillen in de verhalen der Evangelisten over de geboorte van Jezus en merkte op, dat de genealogie van Jezus, die Mattheüs geeft, verschilt van de door Lukas gebodene.

Ook in het Oude Testament meende de scherpzinnige jonge man allerlei te vinden, dat niet klopte. En wanneer hij met Manicheeërs sprak, wezen die hem op nog meer en betoogden, dat de Christenen bevreesd waren hun redelijk verstand te gebruiken, maar dat de Manicheeërs niets geloofden, dat zij niet bewijzen konden. Het is te verstaan, dat dit op de jonge man indruk maakte en dat- hij gaarne luisterde. Vooral drie punten waren er, waarmee Augustinus moeilijkheid had, punten, die hem zeker in de gesprekken met de Manicheeërs e=erdwaren. Zelf zegt hij: "Ik werd er als het ware door speling van vals vernuft toe bewogen het eens te zijn met de dwaze 23) bedriegers, wanneer ze mij vroegen, vanwaar het kwaad is en of God in een lichamelijke gedaante besloten is en of Hij haren en nagels heeft en of diegenen voor rechtvaardig gehouden moesten worden, die vele vrouwen tegelijk hadden en mensen doodden en dieren offerden" 24).

Hierin liggen zijn drie moeilijkheden besloten.

1. Vanwaar is het kwaad? Er is niets dat niet van God is, dus moet ook het kwaad van Hem afkomstig zijn. Maar dat strijdt tegen de rede.
2. In het Oude Testament wordt God lichamelijk voorgesteld, met ogen, oren, handen enz. Dat hier beeldspraak gebruikt wordt, wilde er bij Augustinus niet in.
3. De aartsvaders hadden meer dan één vrouw; waarom wordt dat dan door het Christendom verboden; de profeten leerden de ceremoniële offers; waarom zijn die dan afgeschaft?

Op deze vragen gaven de Manicheeërs, naar zij meenden, op de rede gegronde antwoorden.

1. Het kwaad komt niet van de goede God, maar heeft zijn oorsprong in het boze beginsel. Het Manichaeïsche dualisme loste dit probleem eenvoudig op: het rijk van het licht staat tegenover het rijk der duisternis.

2. De Christenen falen, wanneer ze God als een geest voorstellen. De Vader van het licht is begrensd, want hij is niet daar, waar het Beginsel van het kwaad is, tegen hetwelk hij strijdt. De Oud-Testamentische voorstelling is niet in overeenstemming met de Christelijke leer van God als geest.

3. De Oud-Testamentische verhalen van veelwijverij, doden van mensen en offeren van dieren zijn verachtelijk en moeten verworpen worden. Het Oude Testament draagt een karakter van ruwheid en staat scherp tegenover het Nieuwe Testament, ook al is dit vervalst overgeleverd.

Toen Augustinus deze redeneringen hoorde, aarzelde hij niet lang; het duurde slechts enige weinige dagen tot hij zich aan de Manicheeërs overgaf. En toen kwam hij langzamerhand ook met hun overige, meer positieve, leerstellingen in aanraking en aanvaardde die. Zij gaven voedsel aan zijn fantasie en nu de basis eenmaal redelijk gelegd was, bleek zijn jeugdige inconsequentie het irrationele gemakkelijker te aanvaarden. Daarbij kwam nog, dat disputen met de katholieken de overwinning vrij gemakkelijk kon behaald worden; zij konden tegen de te berde gebrachte argumenten niet op. En eindelijk: verscheidene van Augustinus' vrienden waren Manicheeërs.

We kunnen deze gang van zaken alleen begrijpen, wanneer we bedenken, dat Augustinus niet onderwezen was in de leer der Kerk en dat hij omtrent haar verkeerde meningen had. Zo dacht hij bv. dat de Kerk aan God een menselijke gedaante toeschreef. Negen jaren lang is Augustinus Manichaeër geweest. En toch heeft hij bij de secte nooit geluk of bevrediging gevonden. Het ontging hem niet, dat de Manicheeërs hun kracht vooral zochten in de bestrijding der Christenen; zij hielden zich meer op met de polemieken, dan dat zij hun eigen leer ontwikkelden. En op verscheidene vragen, die de intelligente jonge man hun stelde, konden zij geen bevredigend antwoord geven. Het is dan ook opmerkelijk, dat Augustinus steeds Hoorder is gebleven en nooit de wens heeft uitgesproken te mogen opklimmen tot de rang van Uitverkorene. Hoewel hij zelf zegt, dat hij de Manichaeïsche leer geloofde, deelt hij elders mee, dat hij het toch niet van harte deed, maar hoopte het eens alles te kunnen begrijpen. Hij aanvaardde de leer, omdat ze hem nog het beste leek en hij nog niets gevonden had, dat haar, naar zijn mening, overtrof.

Intussen had Augustinus ijverig gestudeerd en in de herfst van het jaar 373, nog geen vol jaar, nadat hij tot het Manichaeïsme was overgegaan, kon hij Carthago als afgestudeerd retor verlaten. Hij ging terug naar Thagaste; hoogstwaarschijnlijk is het, dat hij zijn zoontje en diens moeder medenam. Maar Monnica wilde niet met haar zoon in hetzelfde huis wonen en aan dezelfde tafel eten, en wel "uit afkeer en verfoeiing van mijn godslasterlijke dwaling", zoals Augustinus het zelf zegt "). Maar weer werd hij geholpen door Romanianus, die hem in zijn woning ontving. En Augustinus, die nog onder de indruk was van zijn zo kort geleden aanvaard Manichaeïsme, haalde ook zijn vriend - die niet zo veel ouder geweest kan zijn dan hij - tot de dwaalleer over. Meer dan eens blijkt trouwens, dat Augustinus een zeker overwicht had op zijn vrienden: verscheidenen heeft hij verleid tot het Manichaeïsme, gelukkig echter later weer overtuigd van de dwaling en gebracht tot het Christendom. Zo is ook Romanianus later Christen geworden.

Voor Monnica was de afdwaling van haar zoon een reden van grote droefheid. Redeneren met hem kon de eenvoudige vrouw niet; tegen haar zoon, die de fijnste

knepen der dialectiek of redeneerkunde kende, kon zij natuurlijk niet op. Zij kon niet anders dan wenen en bidden. In deze tijd valt haar bekende droom. Zij droomde, dat ze stond op een houten richtlat, zoals de timmerlieden die gebruikten - heeft wellicht in haar onderbewustzijn de gedachte geleefd aan de "regula fidei", de regel of richtlat van het geloof? - en dat een blinkende jongeling blijde tot haar kwam, hoewel zij zeer droevig was. Hij vroeg haar, waarom zij zo bedroefd was, en toen zij hem als reden de afdwaling van haar zoon noemde, maakte hij haar er opmerkzaam op, dat waar zij was, ook haar zoon was. En inderdaad, zij zag Augustinus op dezelfde richtlat staan. Toen ze die droom aan haar zoon vertelde, legde deze hem zo uit, dat zij ook zou worden wat hij was. Maar Monnica, gevatte vrouw als ze was, merkte terstond op: "Neen, want tot mij werd niet gezegd: waar hij is, daar zijt ook gij; maar: waar gij zijt, daar is ook hij". Dit antwoord maakte op Augustinus indruk, later heeft hij het gezien als een voorspelling van zijn bekering 26). Voor Monnica was deze droom aanleiding om haar zoon weer in huis te ontvangen.

Nog meer bekend is het volgende verhaal, zo bekend, dat het ternauwernood nodig is het te vermelden; maar toch mogen we het niet terzijde laten. Monnica liet niet na een ieder, die ze daartoe bekwaam achtte, te verzoeken met haar zoon over zijn dwaling te spreken. Zo drong zij er bij een bisschop op aan - wie het geweest is, weten we niet - Augustinus' dwalingen te weerleggen en hem op het rechte pad terug te brengen. Maar de bisschop was een wijs man. Hij meende dat de tijd nog niet gekomen was, omdat Augustinus nog te zeer vervuld was van zijn dwalingen. Hij zeide tot Monnica: "Laat hem daar maar. Alleen: bid de Heere voor hem: hij zelf zal door te lezen wel vinden wat zijn dwaling is en hoe groot zijn goddeloosheid".

Het was hemzelf ook zo gegaan; als klein kind had zijn moeder hem in de leer gedaan bij de Manicheeërs, maar toen hij hun boeken bestudeerd had, was de verderfelijke secte hem duidelijk geworden. Monnica echter was een actieve vrouw en zij hield niet op haar verzoek nog dringender te herhalen. Maar toen werd de bisschop kregel en zeide tot haar: "Ga weg van mij; zo waar als gij leeft, is het onmogelijk, dat een zoon van zulke tranen verloren gaat". Monnica klonken deze woorden in de oren, alsof ze van de hemel tot haar kwamen 27). Maar nog acht jaren lang heeft ze moeten bidden.

In Thagaste plukte Augustinus de eerste vruchten van zijn studie. Hij gaf daar les als grammaticus. Een van zijn leerlingen was Alyius, die waarschijnlijk acht of negen jaren jonger was dan Augustinus. Later is hij deze gevolgd naar Carthago; daarna ging hij te Rome rechten studeren en kreeg daar een staatsfunctie "). Nadat Augustinus hem daar weer ontmoet had, weken de vrienden niet meer van elkaar; we zullen Alypius dus later weer tegenkomen. Maar thans, in Thagaste, is hij de ijverige leerling van zijn latere vriend. Verscheidene andere vrienden verwierf Augustinus zich in deze tijd, o. a. Nebridius, een zeer intelligente jongeling, die we ook later nog zullen ontmoeten, Honoratus en Fortunatus. Er zijn verschillende gegevens, waaruit we kunnen opmaken, dat Augustinus een uitstekend docent geweest is. Naar aanleiding van de leerstof wist hij betogen te houden, waardoor hij zijn leerlingen ook moreel trachtte te ontwikkelen.

Hij is altijd een meester geweest in het betonen van vriendschap.

Haar achtte hij een der grootste giften, die een mens konden ten deel vallen. Met woorden van grote ontroering verhaalt hij in zijn Belijdenissen het sterven van een zijner vrienden, wiens naam hij niet noemt 29). Blijkbaar was hij een studievriend van Augustinus geweest, even oud als hij. De droefheid, die hij had over het heengaan van zijn vriend, schildert hij met termen, die ons al te athetisch lijken en die we alleen

kunnen begrijpen, wanneer we gedenken, dat de Zuiderling zijn affecten blijkbaar heftiger onder- gaat dan wij. Achterdochtige geleerden, die dit niet bedachten, hebben deze vriendschapsverhouding wel eens in slechte zin willen uitleggen, maar deze gedachte moeten we met verontwaardiging verwerpen. Het is geheel zeker, dat Augustinus en zijn jonge vrienden een gezelschap vormden van jongelieden, op wier zedelijk leven geen enkele aanmerking viel te maken en wier enige begeerte was om door de studie de waarheid te vinden.

Ongetwijfeld is het enigszins overdreven, wanneer Augustinus zegt, dat hij het na de dood van zijn vriend in Thagaste niet meer kon uithouden, omdat hij hem daar al te zeer miste. Zeker zal hij begrepen hebben, dat hij in een grotere stad de vleugels wijder kon uitslaan dan in zijn geboorteplaats en dat hij in Carthago meer roem kon behalen als retor. Want roemzuchtig was hij: later erkent hij dit zelf en het moet voor hem een strijd geweest zijn de ingeboren eerezucht ten onder te krijgen; in die strijd heeft hij, maar eerst veel later, overwonnen.

Zo vertrok Augustinus na ruim een jaar in 374 naar Carthago. Hij trad daar op als retor, dat is leraar der welsprekendheid.

HOOFDSTUK 3

RETOR TE CARTHAGO EN TE ROME

In Carthago ging Augustinus nu de retorica doceren en ongetwijfeld heeft hij daarmee succes gehad. Bovendien bleef hij verder studeren. Uit zijn latere werken blijkt, dat hij een voor zijn tijd grondige kennis had van de Latijnse litteratuur. Ook op wijsgerig terrein trachtte hij zijn kennis uit te breiden. De studie der wijsbegeerte stond in deze tijden wel op een dieptepunt; wat men deed was niet veel meer dan een commentariëren van de geschriften der ouden; iets nieuws kon men niet meer leveren. En het begripen der vroegere stelsels liet ook heel wat te wensen over. Met een zekere bravour vertelt Augustinus, dat hij in staat bleek zonder enige hulp Aristoteles' categorieënleer te begripen: zijn omgeving vond dit blijkbaar iets zeer bijzonders. Ook op het terrein der retorica blonk Augustinus uit. Bij een wedstrijd, die in 377 gehouden werd en die onder leiding stond van de proconsul van Africa, Vindicianus, kreeg hij de eerste prijs: de krans werd hem door de proconsul zelf op het hoofd gezet. Een waarzegger had hem gevraagd hoeveel geld Augustinus er voor over had, wanneer hij hem de overwinning zou bezorgen, maar de retor had hem met verontwaardiging weggezonden, want hij wist, dat de tovenaars ten behoeve van zijn praktijken offers zou brengen en Augustinus als Manichaeër verfoeide het doden van dieren. Maar wel raadpleegde hij de sterrenwichelaars en zelfs de betogen van Vindicianus, met wie hij door de wedstrijd in aanraking gekomen was, konden hem daarvan niet afbrengen.

In zijn Carthaagse tijd schreef Augustinus zijn eerste boek. Dit werk uit zijn Manichaeïsche periode is niet over. Trouwens reeds Augustinus zelf had het niet meer in latere tijd. We moeten daarbij bedenken, dat boeken in die tijd natuurlijk alleen vermenigvuldigd werden door afschrijving, dat het origineel dus gemakkelijk uitgeleend werd en zo een boek, vooral als het geen grote opgang maakte, verloren kon gaan. Het werk was getiteld *Schoonheid en harmonie* (de pulchro et apto) en opgedragen aan een redenaar te Rome, Hierius. Wel kende Augustinus die man niet, maar hij had eerbied voor hem op grond van de geruchten omtrent zijn begaafdheid. In de *Confessiones* geeft Augustinus in het kort de inhoud van dit boek weer. "Mijn geest doorliep de gedaanten van stoffelijke dingen en bepaalde en onderscheidde het schone als dat, wat sierlijk is, wanneer het zich bij iets anders op passende wijze aansluit en ik lichtte dit toe met stoffelijke voorbeelden. En ik wendde mij tot de aard van de geest; maar de onjuiste mening, die ik over geestelijke dingen had, belette mij de waarheid te zien. Maar de kracht der waarheid zelf drong zich aan mijn ogen op, maar ik wendde mijn onvaste geest af van het onstoffelijke naar lijnen en kleuren en uitgedijde grootheden en omdat ik die aan mijn geest niet kon zien, meende ik, dat ik mijn geest niet kon zien. En daar ik in de deugd de vrede beminde, in de ondeugd daarentegen de tweedracht haatte, nam ik in de eerste de eenheid, in de laatste een zekere gedeeldheid als kenmerk aan, en in die eenheid scheen mij het redelijke verstand en het wezen van de waarheid en van het hoogste goed gelegen, in de gedeeldheid echter de een of andere substantie van het onredelijke leven en het wezen van het hoogste kwaad en ik, ongelukkige, meende dat dit niet alleen een substantie was, maar zelfs leven en dat het toch niet van U was, mijn God. En het ene noemde ik "monade", een geslachtloze geest, het andere "dyade", de toom bij wandaden, de wellust in schanddaden; maar ik wist niet, wat ik zeide. Want ik wist niet en had niet geleerd, dat het kwaad geen substantie is, en dat onze geest zelf niet het hoogste en onveranderlijke goed is" 30).

Men ziet, dat de schrijver geheel onder invloed van het Manichaeïsme staat: de geest beschouwt hij als een fijne substantie; in het kwaad, dat hij ook als een substantie ziet, werkt het beginsel van het Manichaeïsche dualisme door.

Augustinus' studie bracht hem in aanraking met werken, die handelden over astronomische verschijnselen en het is op dat terrein, dat zijn twijfel aan de juistheid der Manichaeïsche leer een aanvang nam. Hij vond bij die andere auteurs begrijpelijke en redelijke verklaringen van de bewegingen der hemellichamen, het wassen en afnemen van de maan, de dag- en nachteven is, de zons- en maansverduisteringen en andere dergelijke verschijnselen. Het frappeerde hem, dat hij dit alles met zijn verstand kon volgen en de juistheid van de mededelingen moest toegeven. Maar al de redeneringen der Manicheeërs moest hij maar op gezag van Mani aanvaarden 31).

Bijzondere indruk maakte op hem het feit, dat hij de juistheid van de betogen der astronomen als het ware controleren kon. Want als dezen voorspelden, dat in een bepaald jaar, in een bepaalde maand en op een bepaalde dag de zon of de maan verduisterd zou worden en bovendien nog mededeelden voor welk deel zij zouden worden verduisterd, dan kon Augustinus met de ogen constateren, dat hun voorspelling juist was. Het kon niet anders of hij moest aan hun op wetenschap gegronde kennis de voorkeur geven boven de fantastische voorstellingen der Manicheeërs. En het merkwaardige was, dat de Manicheeërs juist vooral op grond van Mani's onderricht in de astronomie geloofden, dat hij de Heilige Geest, de Paracleet, was. Dit weten we uit een dispuut, dat Augustinus veel later, in 404, heeft gehad met de Manichaeër Felix. We halen daaruit slechts de zinsnede aan, waarin Felix zegt: "Omdat Mani gekomen is en door zijn prediking ons geleerd heeft het begin, midden en einde, en ons onderricht heeft aangaande de bouw der wereld en geleerd heeft, waarom zij gemaakt is en waaruit zij gemaakt is, en wie haar gemaakt hebben" (hier zinspeelt hij op de twee scheppers, de goede en de kwade) "en ons geleerd heeft waarom er een dag is en een nacht, en ons onderricht heeft aangaande de loop der zon en der maan; verder omdat wij dit alles bij Paulus niet gehoord hebben noch het aantreffen in de geschriften der overige apostelen, dáárom geloven wij dat Mani de Paracleet is" 32). Dit geloof moet bij Augustinus door zijn wetenschappelijke lectuur wel zeer sterk aan het wankelen gebracht zijn.

Daarbij kwam nog iets anders. We kunnen ons zo goed voorstellen, dat Augustinus met zijn vrienden vaak sprak over alles wat samenhang met de Manichaeïsche leer, en dat ze meermalen interessante disputen hielden; trouwens disputeren behoorde als het ware tot hun vak. En terwijl verscheidenen van zijn vrienden zich door hem lieten overtuigen, was er één, die zich niet tot het Manichaeïsme liet overhalen, Nebridius. Deze jonge man was begiftigd met een bijzonder scherp intellect en dat gebruikte hij ook ter bestrijding van de dwaling. Zelf was hij in deze tijd nog geen Christen, hij was ook niet in een Christelijk gezin geboren, maar hij onderzocht alle dingen met een zekere gretigheid. Deze Nebridius nu tastte de dualistische leer der Manicheeërs in haar wortel aan. Hij redeneerde tegenover Augustinus aldus: De Manicheeërs leren, dat het licht en de duisternis met elkaar strijden. Maar laten we nu eens teruggaan tot de tijd, voordat die strijd een aanvang nam. Gesteld dat het licht, dat is God, de strijd met de duisternis eens niet had aangebonden. Wat zou het geslacht der duisternis dan hebben kunnen doen? Als het God enige schade zou hebben kunnen toebrengen, dan zou daaruit blijken, dat God schendbaar en dus vergankelijk was; als het daarentegen God niet kon> schaden, waartoe was dan de strijd nodig? En hoe kon dan de vermenging van licht en duisternis mogelijk zijn? Dus we mogen dit vaststellen: (Sf God is onschendbaar en onvergankelijk, maar dan is de strijd tussen het licht en de

duisternis, zoals de Manicheeërs die leren, een verzinsel; ed God is schendbaar en vergankelijk, maar dat strijdt tegen het wezen van God. Uit dit alles blijkt, dat de leer der Manicheeërs vals is 33). Deze redenering maakte op Augustinus grote indruk; zelf heeft hij haar later vaak tegenover de Manicheeërs gebruikt.

Ook tegen het geloof aan de waarde der astrologie verzette Nebridius zich. Want niettegenstaande de betogen van Vindicianus kon Augustinus zich daarvan nog niet bevrijden. Nebridius wees er op, dat men zich door de schijnbare uitkomst van astrologische voorspellingen niet moest laten misleiden. Want wanneer men zulke voorspellingen doet, is er een zekere mate van kans, dat sommige ervan uitkomen. De voorspeller weet dan wel niets, maar toevallig komen zijn woorden uit. Augustinus kan dit niet ontkennen. Waarschijnlijk in diezelfde tijd ontmoette hij iemand, die uit ervaring op de onjuistheid van de astrologie kon wijzen, Firminus. Deze vertelde, dat zijn vader grote belangstelling had gehad voor de sterrenwichelarij en die samen met een vriend beoefende. Toen de geboorte van Firminus verwacht werd en in het huis van zijns vaders vriend toevallig ook een slavin in gezegende omstandigheden verkeerde, spraken beide mannen af elkander de geboorte der kinderen te melden en de horoscoop te trekken, dat is de stand der sterren te bepalen op het ogenblik der geboorte. Nu liep het zo, dat beide kinderen precies op hetzelfde moment geboren werden, dus dezelfde horoscoop hadden. Hun levensloop zou dus volgens de leer dezelfde moeten zijn. Maar Firminus was rijk geworden en tot eer en aanzien geraakt, terwijl het andere kind slaaf was gebleven. Dit verhaal schokte Augustinus' geloof aan de astrologie zeer 34).

Zo raakte Augustinus' geloof aan het Manichaeïsme aan het wankelen. Allerlei vragen kwamen op, die door de Manicheeërs niet afdoende konden worden beantwoord. Maar, zo zeiden zij, wanneer hun bisschop Faustus naar Carthago zou komen, dan zou die al zijn moeilijkheden uit de weg ruimen. Faustus werd hem getekend als een in alle opzichten geleerd en ontwikkeld man en vol verlangen wachtte Augustinus zijn komst af. Maar het duurde verscheidene jaren, voordat de bisschop inderdaad Carthago bezocht.

En de ontmoeting werd, toen hij eindelijk in 383 kwam, een ontnuchtering. Augustinus vertelt: "Toen hij dan kwam, leerde ik hem kennen als een vriendelijk man, die aangenaam sprak en over de zaken, die zij plegen te bespreken, veel innemender wist te babbelen. Maar wat hielp het voor mijn dorst, dat de meest onberispelijke schenker mij kostbare bekers bood? Mijn oren waren met dergelijke dingen reeds verzadigd, en die schenen mij niet daarom beter toe, omdat ze beter gezegd werden, en niet daarom waar, omdat ze welsprekend werden meegedeeld en niet daarom scheen mij de ziel wijs toe, omdat het gelaat de passende uitdrukking aannam en de inkleding der woorden sierlijk was" 35). Bij nadere kennismaking bemerkte Augustinus, dat de ontwikkeling van Faustus maar zeer pover was. En toen hij hem zijn problemen voorlegde en in het bijzonder hem verzocht te bewijzen, dat de astronomische opvattingen der Manicheeërs juister waren dan die der vaklieden, wier boeken Augustinus bestudeerd had, verklaarde Faustus bescheiden, dat hij die taak niet op zich kon nemen. "Want hij wist, dat hij er geen verstand van had en hij schaamde zich niet dat te bekennen. Hij behoorde niet tot die veelpraters, waarvan ik er velen had moeten dulden, die mij in die dingen poogden te onderrichten, maar niets zeiden. Hij was niet geheel en al onbekend met zijn onkunde en wilde zich niet door er maar op los te redeneren in de engte laten drijven, waar hij niet gemakkelijk meer een uitweg of een terugtocht zou kunnen vinden: ook daardoor beviel hij mij beter" 36).

Een beminnelijk man dus was Faustus, leergierig bovendien, zodat de rollen werden omgekeerd en Augustinus hem in de letterkunde begon te onderrichten. En daar Faustus blijkbaar de meestberoemde Manichaeër was, wanhoopte Augustinus er voor goed aan, door anderen beter te worden ingelicht. Hij scheidde zich nu van de secte af, bemoeide zich niet meer met haar, en daar hij niets beters vond, liet hij de zaken op haar beloop. Na ongeveer negen jaar gaf hij het Manichaeïsme prijs, al hield hij de naam Manichaeër te zijn. Maar zijn problemen waren niet opgelost. Er kwam echter een belangrijke verandering in zijn leven.

Waarschijnlijk in de herfst van het jaar 383 vatte hij het plan op te verhuizen naar Rome. Zijn vrienden schijnen hem daartoe aangespoord te hebben. Zelf geeft hij als de voornaamste reden voor zijn vertrek op het feit, dat het gedrag van de Carthaagse studenten hem hinderde. Zij waren ruwe en onordelijke jongelieden, die onbeschaamd de collegezaal plachten binnen te stormen en tijdens de lessen de orde verstoorden. Men had Augustinus verteld, dat zulke dingen in Rome niet voorkwamen. Daar kwam bij, dat men hem in Rome ruimere inkomsten en groter aanzien in het vooruitzicht stelde en zonder twijfel zal ook dat hem aangelokt hebben. Zo stond zijn besluit om te vertrekken vast. Maar in de uitvoering daarvan toont Augustinus zich niet van zijn beste zijde.

In de eerste plaats deelde hij niets van zijn plan mede aan zijn vrienden, ook niet aan Romanianus, aan wie hij zoveel verschuldigd was. Hij bedacht niet, dat deze vriend zijn beide zoons naar Carthago gezonden had om door Augustinus onderwezen te worden. Deze beide jongens liet hij zonder enige waarschuwing in de steek. Maar wat erger was, hij bedroog zijn moeder. We krijgen de indruk, dat Monnica haar zoon naar Carthago gevolgd was, evenals waarschijnlijk ook Augustinus' concubine met de jonge Adeodatus hem vergezeld hadden. In ieder geval was Monnica in deze tijd te Carthago en zij was, hoe dan ook, van Augustinus' voornemen op de hoogte gekomen. En toen haar pogingen om hem ervan af te houden mislukten en hij zich naar de haven begaf om scheep te gaan, ging zij met hem mee. Alsnog wilde zij hem tegenhouden en als dat niet lukte, zou ze meegaan op het schip. En dat wilde Augustinus tot geen prijs. Moeten we hem dit euvel duiden? Wanneer Augustinus later het verhaal van dit alles schrijft, denkt hij in de grootste eerbied aan zijn moeder terug en het is zeer begrijpelijk, dat hij over haar niets onaangenaams schrijft. Maar was zijn stemming tegenover Monnica te Carthago ook zo? Zou het niet geweest kunnen zijn, dat de dagelijkse zorg van zijn moeder hem, de thans 29-jarige jonge man, te veel werd? Vond de geleerde retor, dat hij, althans in het geestelijke, te zeer door haar bemoederd werd? Wilde hij soms eindelijk eens vrij man zijn?

We weten dit alles niet, want hij zegt het niet, maar begrijpelijk is het wel. En nu zag hij, door haar vasthoudendheid, zijn hoop in rook vervliegen. Hij trachtte haar wijs te maken, dat hij een vriend gezelschap wilde houden, die in de haven op gunstige wind wachtte om uit te zeilen. Maar Monnica wilde niet teruggaan naar huis en de avond naderde reeds. Toen loog Augustinus, dat de vriend des nachts vertrekken zou en hij wist zijn moeder er toe te krijgen de nacht door te brengen in een kapel in de buurt van de haven, die gewijd was aan de nagedachtenis van Cyprianus. "Maar in die nacht". zo schrijft Augustinus, "vertrok ik heimelijk, zij echter niet, zij bleef, in gebed en tranen. En wat anders smeekte zij van U, mijn God. onder zoveel tranen, dan dat Gij mij niet zoudt laten wegvaren? Maar Gij naar Uw hoog raadsbesluit verhoordet wel het voornaamste van haar verlangen, maar bekommerdet U niet om wat zij toen smeekte, opdat Gij van mij zoudt maken, wat zij altijd smeekte. De wind woei en vulde onze zeilen en onttrok aan onze ogen het strand, waar de volgende morgen zij buiten

zichzelf was van smart ... En toch na zich beklaagd te hebben over mijn bedrog en wreedheid, keerde zij er toe terug om U voor mij te bidden en ging aan haar gewone bezigheden; maar ik ging naar Rome" 38).

Het was de eerste maal dat Augustinus op zee kwam en de reis zal zeker indruk op hem gemaakt hebben; maar daarvan vermeldt hij niets. Na enige dagen is hij veilig te Ostia, de havenplaats van Rome, aangekomen en vandaar naar de Stad vertrokken. Ook van haar zegt hij niets; maar het kan haast wel niet anders of de Africaan moet met verwonderde ogen haar schoonheid hebben ingedronken. Het forum met zijn tempels, de paleizen der vroegere keizers, de fraaie tuinen, de theaters, de circus en het amfiteater, dat alles moet indruk op hem hebben gemaakt. Maar zijn Belijdenissen zijn niet een boek, waarin dit vermeld kon worden: zij spreken alleen van Gods wonderdaden met Augustinus' ziel.

De politieke grootheid van de stad Rome was in deze tijd reeds getaand. Het keizerlijke hof was verplaatst naar Milaan, de oude senaat was nog in wezen gebleven, maar hij bestuurde het rijk niet meer. Cultureel was Rome nog een belangrijk centrum en ook in de Christelijke Kerk nam het een grote plaats in, vooral ook omdat de bisschop van Rome in zijn ambt beschouwd werd als de opvolger van Petrus. We krijgen de indruk, dat Augustinus zich in Rome niet thuis heeft gevoeld. Hij kwam er aan als een vreemde, hoewel het hem- verheugd moet hebben, dat hij er zijn oud-leerling en vriend Alypius aantrof. Die had er in de rechten gestudeerd en bekleedde de functie van assessor van de rijksbestuurder der Italische financiën. Augustinus vond onderdak bij een Manichaeër; hoewel hij in zijn hart geen oprecht sectegenoot meer was, gaf hij blijkbaar van zijn veranderde gezindheid geen blijk en aanvaardde hij de vriendelijkheden van de Manicheeërs, wier naam hij nog droeg. En die vriendelijkheden zijn groot geweest. Want nauwelijks was Augustinus aangekomen, of hij werd ziex. Zijn gastheer schijnt hem liefderijk verpleegd te hebben. Wellicht een ernstige infectieziekte verwekte hoge koortsen en zijn leven kwam in gevaar. Maar nu - anders dan toen hij als kind ongesteld was - dacht hij er niet over zich te laten dopen om daardoor zijn zonden afgewassen te zien. Want hij was zijn Manichaeïsche opvattingen nog niet geheel kwijt en troostte zich nog met de gedachte, dat, als hij zondigde, niet hijzelf het was, die de zonde bedreef, maar dat een andere natuur, namelijk die van het boze principe, de zonde voor haar rekening had. "Mijn goddeloosheid", zo zegt hij, "had mij tegenover mijzelf gesplitst" 38).

Terwijl hij in huis woonde bij een "Hoorder", kwam hij ook nog in aanraking met de "Uitverkorenen", maar hij begon toch steeds meer en meer los van hen te worden; er kwam een zekere onverschilligheid over hem.

Na zijn herstel moet het de jonge retor gelukt zijn een voldoende aantal leerlingen te vinden. Ongetwijfeld heeft Alypius zijn goed gerucht verspreid en ook de Manichaeïsche secte zal hem wel geholpen hebben, zij het dan ook dat zij zich niet als zodanig kon bekend maken, want er waren door de keizer scherpe bepalingen tegen haar uitgevaardigd: zij leefde een geheim bestaan. De ervaring, die Augustinus met zijn leerlingen te Rome opdeed, waren niet aangenaam. Wel waren ze keurige jongelieden, die met grote aandacht zijn lessen volgden, maar als de dag van betaling der collegegelden aanbrak, bleven ze weg en zochten een andere leraar. En daar Augustinus van die gelden moest leven, kon hij het zo niet volhouden. Hij moest wel naar wat anders omzien en hij vond gelukkig wat beters. Maar voor we daarvan verhalen, willen we eerst over zijn innerlijke gesteldheid te Rome handelen.

Augustinus' grote verlangen was geweest de waarheid te vinden. Juist daarom had hij

zich tot de Manicheeërs aangetrokken gevoeld, omdat zij beloofden hem de waarheid aannemelijk te zullen maken op redelijke gronden. Maar zij hadden daarin gefaald. En nu begon hij zich af te vragen of de waarheid wel gekend kon worden. Hadden wellicht de Academici gelijk, die dit ontkenden? In de geschriften van Cicero had hij kennis met hen gemaakt. Zij hadden hun naam ontleend aan de Academia, een plaats in Athene, waar Plato gedoceerd had. Maar Augustinus bedoelt de aanhangers van de z.g. nieuwe Academie, wier meest bekende leraar Carneades (213-129 v. Chr.) geweest was. Zij leerden, dat er geen kenmerk was, waardoor men de waarheid van de onwaarheid kon onderscheiden; men kon hoogstens slechts komen tot een zekere graad van waarschijnlijkheid.

Het was vooral het wezen van God, waarover hij in deze tijd twijfelde. Hij meende in zijn onwetendheid, dat de Kerk God dacht in de lichamelijke gestalte van een mens; maar dat leek hem smadelijk toe. In ieder geval meende hij, dat God een zekere substantie was en dat, daar het ondenkbaar was, dat God enig boos wezen had geschapen, er een dergelijke substantie van het kwade was. Beide substanties stelde hij zich voor als oneindig, maar merkwaardig is, dat hij desniettemin de boze substantie voor kleiner hield dan de goede. Maar de consequentie was, dat God dus aan de zijde van het rijk der duisternis begrensd zou zijn en dat strookte niet met zijn oneindigheid. Zo woelde en werkte het in Augustinus' geest en we kunnen begrijpen, dat hij zich aangetrokken gevoelde tot het scepticisme der Academie. "Terwijl ik als het ware gevangen en verstrikt was, drukten mij in mijn lichamelijke voorstellingen het meest neer die massa's" - nl. de substantie van het goede en het kwade - "en daaronder hijgend kon ik niet ademen in de heldere en eenvoudige lucht Uwer waarheid" 39).

De gehele tragiek van Augustinus' Manichaeïsche periode vond haar oorsprong in zijn onwetendheid omtrent de leer der Kerk. Had hij van de aanvang af van haar studie gemaakt, dan zou hem veel geestelijk leed bespaard zijn gebleven. Wat hij meende, dat de Kerk leerde, scheen hem onredelijk. Maar aan de andere kant ontdekte zijn intellect ook de fouten in de schijnbaar redelijke redeneringen der Manicheeërs, en zo wist hij niet meer, waaraan hij zich te houden had. We krijgen de indruk, dat er een zekere gelatenheid over hem kwam en dat hij de neiging had het maar op te geven en zijn heil te zoeken in scepticisme. Maar scepticisme is een wijsgerige houding en, niettemin Augustinus' dialectisch denkvermogen was hij in de grond der zaak een religieuze natuur. Zo was het ondenkbaar, dat zijn hart niet onrustig bleef in hem. Nog geen vol jaar had Augustinus te Rome gewerkt, toen hij de kans kreeg zijn moeilijke financiële positie te verbeteren en tevens - en dat zal de eierzuchtige jonge man zeker zeer aangetrokken hebben - een meer luisterrijke werkkring te verkrijgen. In Milaan was de betrekking van stedelijk leraar in de retorica vacant en men schreef vandaar aan de stadspraefect te Rome of hij kon zorgen voor iemand, die deze post kon bekleden. De voorwaarden waren zeer goed, zo zou o. a. de benoemde de reis naar Milaan mogen maken met de staatspostdienst. Toen Augustinus dit hoorde, was zijn besluit spoedig genomen. Milaan was in deze tijd de residentie van de keizer, die het West-Romeinse rijk bestuurde, Valentinianus II (375-392), en een centrum van cultuur.

Waarom had men zich tot de stadspraefect van Rome gewend? Ongetwijfeld niet omdat hij als het ware de vertegenwoordiger van de keizer te Rome was en daardoor de hoogste ambtenaar. Neen, het waren andere kwaliteiten, waarom men hem om medewerking vroeg. Want de praefect was Quintus Aurelius Symmachus (± 340- ± 402), een der beroemdste redenaars van zijn tijd en dus in alle opzichten bekwaam om over de geschiktheid van een kandidaat voor het ambt van retor te oordelen. Ver-

moedelijk hebben Manichaeïsche vrienden Augustinus aan de praefect voorgesteld. Deze liet Augustinus een proefredevoering houden en was met die prestatie zo ingenomen, dat hij hem de benoeming gaf.

Men zou in dit feit een zekere ironie der historie kunnen zien; beter is het te spreken van Gods leiding. Wat toch was het geval? In deze tijd was er onder de heidense aristocraten te Rome een beweging ontstaan, die zich keerde tegen het Christendom en er naar streefde de oud-Romeinse godsdienst in eer te herstellen. En een van de belangrijkste figuren van deze heidens-nationale partij was Symmachus. Juist in dit jaar had zij een actie op touw gezet om het altaar van de godin Victoria, dat vroeger in de senaatszaal had gestaan, maar onder invloed der Christenen was verwijderd, weer te herstellen. Symmachus, de voorzitter van de Romeinse senaat, richtte zich met meer dan één verzoekschrift tot de keizer, maar hij werd bestreden door de bisschop van Milaan, Ambrosius. En deze overwon: het altaar bleef verwijderd. Weinig heeft Symmachus kunnen vermoeden, dat hij door zijn beslissing er ongewild toe meewerkte, dat Augustinus met Ambrosius in aanraking zou komen en mede daardoor een der grootste Kerkvaders zou worden.

Zo vertrok Augustinus in het jaar 384 naar de keizerlijke residentie Milaan. De staatspostdienst was alleen bestemd voor rijksambtenaren, maar de retor kon er thans een dankbaar gebruik van maken om de ruim 650 km lange reis af te leggen. Hij zal ongeveer vier dagen op reis geweest zijn.

HOOFDSTUK 4

RETOR TE MILAAN

Milaan, of zoals het in die tijd heette Mediolanum, was een grote stad. Sinds de passen over de Alpen begaanbaar waren gemaakt, was het als het ware de poort van Italië geworden; met Rome was het de belangrijkste stad, de keizer resideerde er. Bovendien was het de hoofdstad van de provincies Aemilia en Liguria. Er heerste een opgewekt geestelijk leven en zonder twijfel was het een grote eer van zulk een plaats de stadsretor te zijn. Augustinus ging het toppunt van zijn aardse roem tegemoet.

Een van de vermaardste inwoners van Milaan was de bisschop Ambrosius. Hij was ± 340 geboren, waarschijnlijk te Trier. Zijn vader was een hooggeplaatst rijksambtenaar en de zoon zou zijn voetstappen drukken. Nadat Ambrosius te Rome zijn studiën beëindigd had, maakte hij spoedig naam door zijn groot redenaarstalent. Zo werd hij reeds vrij jong door de keizer benoemd tot consularis, stadhouder, van de provincies Aemilia en Liguria en had als zodanig zijn zetel te Milaan. Daar werd hij bij de bevolking zo geliefd, dat men hem, toen in 374 de bisschop Auxentius stierf, koos tot diens opvolger. Ons lijkt het enigszins eigenaardig, dat een stadhouder, die weliswaar uit een Christelijk gezin kwam, maar die zelfs nog niet gedoopt was en zich ook nooit met de theologie had beziggehouden, zo ineens tot het hoogste kerkelijke ambt geroepen werd. Maar in die tijd kwamen dergelijke gevallen meer voor. Bovendien maakte de stadhouder zich jegens de Kerk te Milaan verdienstelijk. De Ariaanse twisten waren nog aan de gang en ten aanzien van de benoeming van een nieuwe bisschop stonden de Arianen en de orthodoxe Katholieken fel tegenover elkander.

De stadhouder trachtte de vrede tussen beide partijen te herstellen en terwijl hij daartoe eens in de kerk aanwezig was, begon de gemeente plotseling door uitroepen te kennen te geven, dat zij hemzelf tot bisschop wilde hebben. Ambrosius verzette zich aanvankelijk daartegen, maar na enige overweging beschouwde hij de stem van het volk als een stem van God en aanvaardde hij de benoeming. Hij werd gedoopt en reeds acht dagen daarna tot bisschop gewijd. IJverig nam hij zijn nieuwe ambt waar; hij was niet alleen trouw in zijn preekdienst, maar toonde zich ook strijdvaardig tegen de dwalingen van Arianisme en heidendom. Bovendien publiceerde hij een grote reeks van geschriften en dichtte hij hymnen; hij is het, die in het Westen het kerkgezag heeft ingevoerd. Op 4 April 397 overleed Ambrosius.

Toen Augustinus in Milaan was aangekomen, bracht hij een beleefdheidsvisite bij Ambrosius. Het lijkt enigszins eigenaardig, dat de retor, die zich geheel van de Kerk had afgewend, onmiddellijk na zijn aankomst de bisschop bezocht. Maar we moeten bedenken, dat Ambrosius in Milaan een zeer invloedrijk man was. Ook het keizerlijke hof had ontzag voor hem. Het zijn dus vrij zeker Augustinus' wereldlijke aspiraties geweest, die hem tot de bisschop voerden, al is het niet uitgesloten, dat in zijn onderbewustzijn andere drijfveren meewerkten. Of Ambrosius geweten heeft van Augustinus' Manichaeïsme, valt moeilijk te zeggen, al is het niet waarschijnlijk. Immers de Manicheeërs hielden zich, bevreesd voor de officiële tegenkanting, schuil en durfden zeker niet in de residentie openlijk optreden. Hoe het zij, bij het eerste bezoek werd blijkbaar over Augustinus' afdwaling geen woord gerept: de bisschop ontving Augustinus "op vaderlijke, wijze" en sprak zijn blijdschap uit over zijn overplaatsing naar Milaan. Door zijn grote vriendelijkheid maakte Ambrosius diepe indruk op Augustinus. Bovendien zag deze tegen de bisschop op vanwege de grote roep van welsprekendheid, die van hem uitging. En daarom ging hij trouw bij hem ter kerk. Hij deed dit niet, omdat hij meende daar de waarheid te zullen leren kennen,

want daaraan wanhoopde hij. Het was alleen de vakbelangstelling van de leraar in de welsprekendheid, die hem onder het gehoor van de bisschop bracht. "Ijverig hoorde ik hem preken", zo zegt hij 40), "voor de gemeente, hoewel niet met de bedoeling, die ik had moeten hebben, maar als het ware om eens te onderzoeken of zijn welsprekendheid overeenkwam met zijn roep, dan wel of zij meer of minder rijk vloeide dan van haar werd verteld, en met gespannen aandacht volgde ik zijn woorden; maar de inhoud boezemde mij geen belangstelling in en als een verachter stond ik er bij en ik schepte behagen in de zoetvloeiendheid van zijn voordracht, die, hoewel van meer ontwikkeling getuigend, toch, wat betreft de manier van spreken, minder opwekkend en strelend was dan die van Faustus".

Al spoedig verscheen ook Monnica te Milaan. De actieve vrouw had haar zoon, nadat hij haar in Carthago zo schandelijk bedrogen had, niet laten schieten. Augustinus' verblijf te Rome was vrij kort geweest; vermoedelijk is Monnica eerst daarheen gegaan, maar trof zij hem niet meer te Rome aan. Maar kordaat maakte zij de reis naar Milaan, zeker op niet zo gemakkelijke wijze als haar zoon gedaan had. Tijdens de zeereis van Africa naar Italië had ze hevige storm gehad, zelfs zo, dat de matrozen in grote angst verkeerdd hadden. Maar de flinke vrouw had hun moed ingesproken en beloofd, dat zij veilig zouden aankomen: God had haar dit, zo zeide zij, in de droom te kennen gegeven. Toen Augustinus haar weer ontmoette, deelde hij haar mee, hoezeer hij van het Manichaeïsme was losgeraakt, maar tot zijn verbazing toonde zij daarover niet de blijdschap, die hij verwacht had. Want het was haar niet genoeg: kalm en vol vertrouwen deelde zij haar zoon mee, dat zij geloofde in Christus, dat zij hem vóór haar dood zou zien als een gelovig Katholiek. Intussen maakte zij er geen enkel bezwaar om met hem samen te wonen: zij huurden een huis met een tuin. En nar kregen zij gezelschap. Niet alleen woonden Augustinus' concubine en zijn zoon Adeodatus bij hen, maar ook enige vrienden.

In de eerste plaats Alypius. We herinneren ons, dat deze jonge man reeds in Thagaste Augustinus' leerling was geweest en later, na te Rome in de rechten gestudeerd te hebben, daar een rijksfunctie had waargenomen. Maar nadat hij die beëindigd had, was hij zijn vriend Augustinus naar Milaan gevolgd. Verder Nebridius, met wie we ook reeds eerder kennis maakten. Hij was een zeer intelligente jonge man; dit blijkt ook uit de brieven aan Augustinus, die we van hem over hebben. Zijn vader was vroeg gestorven en hij leefde met zijn moeder en zijn broeder Victor. Maar deze verliet hij om zich te Milaan bij Augustinus te voegen "om geen enkele andere reden, dan om met mij te leven en met brandende ijver de waarheid te zoeken en de wetenschap te beoefenen; hij was met hetzelfde verlangen vervuld en werd evenzo heen en weer geslingerd, vol ijver zoekend naar een gelukkig leven en met grote scherpzinnigheid de moeilijkste vraagstukken navorsend" 41).

Augustinus had een druk leven. Hij klaagt er over, dat hij geen tijd heeft om over het heil van zijn ziel te denken. In de morgenuren moet hij lessen geven, in de middag- en avonden moet hij zich voorbereiden op zijn colleges en dat wil hij goed doen, want de leerlingen betalen er voor. Bovendien moet hij invloedrijke vrienden bezoeken, want hun steun heeft hij nodig om vooruit te komen. Want Augustinus is eierzuchtig en hij acht het niet onmogelijk, dat hij ook nog eens praeses, dat is gouverneur van een provincie, zal worden, zoals ook Ambrosius praeses geweest was, of, zoals het in zijn provincie heette, consularis. En dan zou hij een vrouw kunnen nemen uit hoge stand en met een vermogen. Alypius, die zelf geen neiging tot een huwelijk kende, ried hem dat wel af, omdat hij meende, dat een gehuwd leven niet bevorderlijk was voor de studie, maar Augustinus wilde de hoop op een huwelijk niet prijs geven. En zijn

moeder stijfde hem daarin. Want zij zag wel, dat het met hem de goede kant uitging - daarover zullen we even verder handelen - en wilde bewerken, dat haar zoon gehuwd zou zijn, als hij nog eens tot de doop kwam. En werkelijk, men vond een meisje, dat in aanmerking kwam. Augustinus vroeg haar ten huwelijk, maar het bleek, dat zij nog ongeveer twee jaar beneden de huwbare leeftijd was.

De bij de wet bepaalde huwbare leeftijd was het begin van het 13e jaar, het meisje was dus thans 10 jaar. We moeten bedenken, dat ook thans nog in het Zuiden de huwelijken veel eerder vallen dan bij ons.

Er kwam ook nog iets anders bij. We weten niet, of de ouders van het meisje bezwaar gemaakt hadden tegen Augustinus' concubinaat. Waarschijnlijk is dat wel. Want zelf zegt hij, dat zijn concubine een wettig huwelijk in de weg stond. En daarom werd zij weggezonden, terug naar Africa. Ongetwijfeld heeft ook Monnica in deze zaak een woordje meegesproken. En nu moeten we ons er voor hoeden haar opvatting te idealiseren. Haar bezwaar tegen Augustinus, samenleven met de vrouw was zeker niet op zedelijke gronden gebaseerd: nergens is er sprake van, dat zij het afkeurde, integendeel het behoevde haar zoon voor overspel en, zoals we reeds zagen, een concubinaat werd in die tijd anders beoordeeld dan thans.

Maar Monnica's bezwaar was hierin gelegen, dat het een huwelijk met een aanzienlijk meisje in de weg stond. En zij streefde nog steeds naar aardse eer voor haar zoon. Dat Augustinus met zijn concubine zou trouwen was volkomen uitgesloten. Dat wist de vrouw zelf ook zeer goed. Zij kon haar wegzending zeker billijken. Maar welk een harteleed deze haar en Augustinus gekost heeft, is moeilijk te begrijpen. Hij spreekt zelf van een diepgeslagen wonde, die eerst langzaam enigszins minder smartte, maar voor wier genezing weinig hoop bestond. Zij deed de gelofte, dat ze nooit meer een andere man zou toebehoren. We weten niets van haar - de legende heeft haar de naam Melania gegeven -, zonder twijfel was ze een Christin. Het droevige van de gebeurtenis was, dat Augustinus, toen ze vertrokken was, nog een andere concubine gehad heeft. Maar van haar zegt hij verder niets, en terwijl de samenleving met de eerste vrouw ongeveer vijftien jaar geduurd heeft, kan die met de tweede slechts kort geweest zijn.

Van Augustinus' publieke optreden in zijn Milaanse tijd weten we niet veel. Ongetwijfeld was hij een geëerd retor. Toen op 1 Januari 385 de consul Bauto zijn ambt aanvaardde, hield Augustinus een panegyricus, dat is een feestelijke lofrede, en waarschijnlijk sprak hij op 22 November van hetzelfde jaar een dergelijke redevoering uit ter ere van de jeugdige keizer Valentinianus II. Verder gaf hij dagelijks zijn lessen en, daar hij een uitstekend docent was, heeft hij zeker als zodanig naam gemaakt.

Intussen bleef zijn hart zoeken naar de waarheid. Daarvoor bood het drukke leven geen tijd. En zijn vrienden ging het eigenlijk evenzo. De vriendenkring was vermeerderd met Romanianus. Deze weldoener van Augustinus was ook naar Milaan gekomen, omdat hij moeilijkheden in zijn zaken had, die blijkbaar aan het keizerlijke hof konden worden opgelost. Daarvoor was een langdurig verblijf in Milaan nodig. Behalve Alypius, Nebridius, Romanianus en Augustinus zelf behoorden nog zes anderen tot de vriendenkring. In hun onderlinge gesprekken hadden de vrienden al eens de gedachte overwogen zich uit het leven terug te trekken en een gemeenschap te vormen, waarin men zich alleen aan de studie zou wijden. Ze zouden dan allen hun inkomsten inbrengen, één van hen zou de financiën beheeren, niemand zou enig persoonlijk eigendom hebben, maar allen zouden in een soort van ideaal-communistische samenleving, vrij van materiële zorgen, zich aan de dingen van de geest kunnen wijden. Voor een dergelijke gemeenschap heeft Augustinus steeds veel gevoeld; later

heeft hij ze in kloostervorm kunnen verwezenlijken. Dat er ook nu reeds in kloosters zo iets bestond, wist hij nog niet; nog nooit had hij van kloosters gehoord. Hoe fraai het plan werd opgezet, uitgevoerd kon het niet worden. Want sommigen der vrienden waren getrouwd en ze hadden wel zoveel wereldwijsheid, dat ze begrepen, dat de vrouwen het plan nooit zouden aanvaarden. Het bleef dus - en onder deze omstandigheden gelukkig maar - alles schone theorie.

Gaarne zou Augustinus over al zijn moeilijkheden eens uitvoerig hebben willen spreken met Ambrosius en meermalen trachtte hij de bisschop te benaderen. En hoewel hij zeker meer dan eens een kort gesprek met hem gehad heeft, durfde hij geen beslag te leggen op Ambrosius' tijd. Want de bisschop had het buitengewoon druk. Later, wanneer we over Augustinus' eigen ambtsbezigheden als bisschop zullen spreken, zullen we uiteenzetten, waaruit deze bestonden en doen zien, hoe bezet een bisschop in die tijd was. We moeten dan ook vooral niet menen, zoals men vaak schijnt te doen, dat Augustinus als het ware een persoonlijke leerling van Ambrosius is geweest. De invloed, die van Ambrosius op Augustinus is uitgegaan, werd nagenoeg uitsluitend bewerkt door de prediking. Want, terwijl de retor trouw de kerk bezocht met vaktechnische bedoelingen, en terwijl hij vol bewondering Ambrosius' welsprekendheid bestudeerde, kon het niet anders dan dat met de vorm ook de inhoud van de prediking tot Augustinus doordrong. En langzamerhand ging vooral de inhoud hem boeien. Laten we dus nu, nadat we gehandeld hebben over de uiterlijke dingen van Augustinus' leven te Milaan, trachten te tekenen wat er in deze tijd in zijn hart omging.

Zulk een tekening is niet gemakkelijk, omdat het voor ons moeilijk is ons te verplaatsen in de geest van een intellectuele jonge man uit de vierde eeuw. In het bijzonder Augustinus' verhouding tot het Neo-Platonisme is niet altijd even duidelijk en verscheidene geleerden hebben dienomtrent verscheidene opvattingen. Wij kunnen hier niet alle kwesties bespreken, die zich voordoen; we menen goed te doen door ons in hoofdzaak te houden aan hetgeen Augustinus zelf zegt in zijn Belijdenissen, al is ook dat niet steeds duidelijk, want de Belijdenissen is een moeilijk boek, en het was zeker niet de bedoeling van de schrijver een exact verslag in wetenschappelijke vorm te geven van al zijn geestelijke overwegingen en redeneringen.

De eerste vrucht van Augustinus' kerkbezoek was deze, dat hij tot het inzicht kwam, dat het katholieke geloof te verdedigen was tegen de tegenwerpingen der Manicheeërs. Dezen hadden hem gewezen op verschillende plaatsen in het Oude Testament, wier letterlijke betekenis onmogelijk te aanvaarden leek. Maar nu hoorde hij van Ambrosius de geestelijke uitlegging. In overeenstemming met de opvattingen van de tijd legde de bisschop het Oude Testament allegorisch uit en deze vergeestelijking ruimde voor Augustinus veel moeilijkheden uit de weg. "Ik verheugde mij er over, dat de oude boeken der wet en der profeten mij werden voorgelegd ter lezing met andere ogen, dan waarin ze me vroeger ongerijmd toeschenen, toen ik Uw heiligen beschuldigde, alsof ze hen zó opvatten, maar ze vatten ze niet zo op. En met vreugde hoorde ik Ambrosius vaak in zijn predikatiën tot het volk zeggen, alsof hij het zeer naarstig als regel aanbeval: De letter doodt, maar de Geest maakt levend (2 Cor. 3 : 6), wanneer hij datgene, wat naar de letter opgevat iets verkeerd scheen te leren, ontdeed van de sluier der geheimenis en naar de geest uitlegde, terwijl hij niets zeide, waaraan ik me had kunnen stoten, ofschoon hij dingen zeide, waarvan ik nog niet wist of ze waar waren ... Want ik wilde omtrent de dingen, die ik niet zag, even grote zekerheid krijgen, als ik had omtrent het feit, dat zeven en drie tien is" 42).

Zo kreeg voor Augustinus' besef de Bijbelcritiek der Manicheeërs een gevoelige slag. Het moet ook in deze tijd geweest zijn, dat hij een beter inzicht kreeg in het wezen der oude bedeling. Zoals we ons herinneren had het hem moeilijkheden opgeleverd, dat in de oude tijden gewoonten goedgekeurd werden, die de Kerk thans veroordeelde, zo bv. de veelwijverij der aartsvaders en de ceremoniële wetten van het Oude Testament. Hij leerde thans kennen "de ware innerlijke rechtvaardigheid, die niet naar de gewoonte oordeelt, maar naar de voortreffelijke wet van de almachtige God, naar welke de zeden der landstreken en der tijden zich aansloten aan de landstreken en de tijden, hoewel zij overal en altijd dezelfde is, en niet op de ene plaats anders dan op de andere noch in de ene tijd anders dan in de andere; de wet, naar welke Abraham, Izak, Jacob, Mozes en David en al die anderen, die door Gods mond geprezen zijn, rechtvaardig waren" 43).

Deze nieuwe inzichten waren voor Augustinus een grote openbaring; zij waren het, die hem voor goed van het Manichaeïsme losscheurden en het is zeker aan Ambrosius' invloed te danken, dat hij kon zeggen: "Ik besloot zolang als catechumeen in de katholieke Kerk te blijven, die mij door mijn ouders was aanbevolen, totdat enig zeker licht zou opdagen, waarnaar ik mijn koers kon richten" 44). Frappant komt in deze woorden de kracht van de Christelijke opvoeding tot uiting. De geleerde retor is zich ervan bewust, dat hij zich het beste kan houden aan wat zijn ouders hem hebben aanbevolen. Het valt ook op, dat hij niet alleen van zijn moeder spreekt, maar ook zijn vader insluit, ongetwijfeld niet omdat deze zoveel voor hem betekend heeft - immers dat zegt hij nergens - maar omdat Patricius tenslotte toch nog als gedoopt Christen gestorven was. Hij staat dus thans tegenover de Kerk niet nieër afwijzend; hij neemt een afwachtede houding aan.

Natuurlijk vormden de moeilijkheden, die Augustinus' geest kwelden, een gecompliceerd geheel. Maar het waren vooral twee vraagstukken, die hem in het bijzonder bezighielden, namelijk de vraag naar het wezen van God en de vraag vanwaar het kwaad zijn oorsprong had. Over deze dingen dacht hij natuurlijk gelijktijdig na, zoals hij dat reeds zovele jaren gedaan had. Maar terwille van de duidelijkheid zullen wij ze afzonderlijk bespreken.

De Manicheeërs hadden Augustinus aanvankelijk ervan overtuigd, dat het Oude Testament een anthropomorfische, dat is een op menselijke gedaante gelijkende, voorstelling van God leerde. Hij had dat aanvaard, omdat hij geen blik had op de Oosterse wijze van uitdrukking en meende, dat wanneer de Bijbel sprak van de ogen, de oren, de handen en voeten van God, hij dat naar de letter moest opvatten. Ook wanneer hij las van het beeld Gods in de mens, meende hij, dat daarmee het lichamelijke beeld bedoeld was. En in zijn onkunde had hij geloofd, dat ook de Kerk dit leerde. Maar de gedachte, dat God een lichamelijk wezen was, stuitte hem tegen de borst; hij vond haar smadelijk. Daarom verheugde hij er zich over, toen hem uit Ambrosius' prediking duidelijk werd, dat hij zich vergiste.

Natuurlijk had hij moeten onderzoeken wat de Kerk eigenlijk leerde, maar, hoe onbegrijpelijk het ook voor ons is, dat hij dit naliel, onder de sterke suggestie der Manicheeërs was hij blijkbaar niet tot zulk een onderzoek gekomen. Maar nu werd hij ongezocht beter ingelicht. "Toen ik vernam, dat de woorden, dat de mens door U naar Uw beeld gemaakt is, door Uw geestelijke kinderen, die Gij door genade uit de katholieke moeder hebt doen wedergeboren worden, niet zo verstaan werden, dat zij geloofden of dachten, dat Gij ingesloten waart in de gedaante van een menselijk lichaam, al kon ik me niet de meest flauwe en duistere voorstelling maken van het wezen ener geestelijke substantie, kreeg ik een kleur van vreugde daarover, dat ik niet

al die jaren tegen het katholieke geloof, maar tegen de verzinsels van vleselijke bedenkingen was te keer gegaan. Immers daarin had ik onbezonnen en goddeloos gehandeld, dat ik, wat ik door onderzoek had moeten leren, als aanklacht had uitgesproken" 45).

Al zag hij God niet in een menselijke gedaante, toch beschouwde Augustinus Hem nog als een lichamelijk wezen. "Ik dacht U niet, o God, in de gedaante van een menselijk lichaam, sinds ik enig wijsgerig begrip had gekregen; steeds had ik dat vermeden en het verheugde mij, dat ik het zo gevonden had in het geloof van onze geestelijke moeder, Uw katholieke Kerk; maar hoe ik U anders moest denken, dat vond ik niet ... Mijn hart schreeuwde heftig tegen al de voorstellingen mijner verbeelding en met deze ene slag trachtte ik de zwerm van onzuiverheid, die om me heen fladderde, van het oog van mijn geest te verjagen, en ternauwernood was hij verdreven of zie, in een oogwenk was die zwerm, dicht samengepakt, weer daar en stormde weer in op mijn blik en verduisterde die, zodat ik genoopt werd, zij het dan niet in de gedaante van een menselijk lichaam, toch iets lichamelijks te denken, dat zich in de ruimte uitbreidde, hetzij verbreed in de wereld, hetzij ook buiten de wereld in het oneindige verspreid ... Zo dacht ik, dat Gij, Leven van mijn leven, groot in Uw oneindige uitbreiding, overal de ganse massa der wereld doordrong en dat Gij U buiten haar uitstreckte in alle richtingen door het onmetelijke zonder grens, zodat de aarde U bevatte, en de hemel U bevatte, ja alles U bevatte en zijn begrenzing vond in U, maar Gij nergens eindigde ... Zo vermoedde ik, omdat ik me niets anders kon denken; maar het was vals" 46).

Zo zien we, dat Augustinus, niettegenstaande zijn verbeterd inzicht omtrent de leer der Kerk, toch nog niet anders dacht dan dat God een substantie was; iets anders dan iets substantieels meende hij niet dat bestaan kon. Iets dergelijks wedervoer hem ten opzichte van het tweede probleem, dat hem kwelde, de vraag naar de oorsprong van het kwaad. In een van zijn dialogen antwoordt Augustinus op de vraag van zijn vriend Evodius: "Zeg mij, vanwaar wij kwaad doen?" het volgende: "Gij roert hier een punt aan, dat mij, toen ik nog een jongeling was, hevig gekweld heeft en mij afgemat in de armen der ketters gedreven en neergeworpen heeft. Door die val ben ik zo terneergeslagen en onder zo grote massa's van ijdele fabelen bedolven, dat, als niet mijn liefde om de waarheid te vinden door Gods hulp ondersteund was, ik daarvan niet had kunnen opstaan en adem scheppen om het begin van de vrijheid tot onderzoek te kunnen verkrijgen" 47).

De ijdele fabelen, waarvan hij hier spreekt, zijn natuurlijk de opvattingen van de Manicheeërs. Die leerden, zoals we reeds eerder zagen, dat het kwaad een eigen oorsprong had, namelijk de God van het rijk der Duisternis. Verder leerden zij, dat er een strijd was tussen deze God en de goede God, en dat in die strijd delen van het rijk van het Licht werden vermengd met delen van het rijk der Duisternis. Maar, zo redeneerde Augustinus nu, dit zou betekenen, dat God aantastbaar en veranderlijk was; bovendien zou Hij dan niet oneindig zijn, want naast en tegenover Hem zou dan nog bestaan de substantie van het kwaad. "Maar van U nam ik aan, o Heere, dat Gij, aan alle zijden onbegrensd Uw schepping omgaf en haar doordrong, bijvoorbeeld zoals wanneer de zee overal was en overal door de onmetelijke ruimte alleen de oneindige zee, en deze dan in zich had een spons, wel groot, maar toch begrensd. en dan die spons in al haar delen gevuld was met water uit de oneindige zee: zó dacht ik me Uw eindige schepping vol van U, de oneindige, en ik zeide: Ziedaar God en ziedaar wat God

geschapen heeft, en God is goed en oneindig veel voortreffelijker dan dat; maar toch heeft Hij in zijn goedheid goede dingen geschapen; en zie hoe Hij alles omgeeft en vervult: waar is dan het kwaad en vanwaar komt het en hoe is het hier ingeslopen? Wat is zijn wortel en wat zijn kiem? Of bestaat het in het geheel niet? ... Vanwaar is het, daar de goede God alle dingen goed gemaakt heeft?" 48)

We zien, dat Augustinus' moeilijkheden vooral lagen op het terrein van het verstandelijk inzicht. Het geloof aan het bestaan van God heeft hij nooit prijsgegeven, ook niet het geloof aan de onsterfelijkheid der ziel en een rechtvaardige vergelding hiernamaals. Ook heeft hij nooit getwijfeld aan het heil in Christus. "Ik zocht naar de oorsprong van het kwaad en er was geen uitweg. Maar Gij liet niet toe, dat ik op enige golven der gedachte werd weggevoerd van het geloof, waardoor ik geloofde, dat Gij bestaat en dat Uw wezen onveranderlijk is en dat Gij zorgt voor de uiensen en hen oordeelt en dat Gij in Christus, Uw Zoon, onze Heer, en in de Heilige Schriften, die door het gezag Uwer katholieke Kerk worden aanbevolen, aan de mensen de weg des heils gewezen hebt tot dat leven, dat na deze dood zal zijn. Terwijl dus deze waarheden onaangetast en met ongeschokte kracht in mijn ziel leefden, zocht ik in angstige weifeling, vanwaar het kwaad komt" 49).

De oplossing van Augustinus' intellectuele moeilijkheden komt van een zijde, waarvan men die allerm minst zou verwachten, namelijk van heidense geschriften. Hij kreeg in handen enige boeken van Platonisten, in het Latijn vertaald door Victorinus, een Romeinse retor, die we later nog zullen ontmoeten. Deze Platonisten waren de wijsgeren, die wij tegenwoordig de Neo-Platonisten noemen, en over hun leer moeten we eerst handelen 50).

De grondvester van het Neo-Platonisme was Plotinus, die leefde van 204 tot 269. Het was dus thans ruim honderd jaren geleden, dat hij gestorven was. Plotinus ging uit van hetgeen Plato, Aristoteles en de Stoa geleerd hadden; maar het typische van zijn leer was daarin gelegen, dat zij een religieuze inslag had. Hij leert dat God transcendent is, dat wil zeggen verheven boven de menselijke waarneming en ervaring. De Godheid is het boven alles verhevene, onbenaderbare en niet nader te qualificeren wezen, dat Plotinus noemt het Ene, het Eerste, het Goede. Dit Ene brengt uit zich van eeuwigheid de wereld voort, zonder iets van zijn wezen te verliezen, zoals de zon haar stralen uitzendt. Dit proces van uitstraling of emanatie heeft plaats in drie stadia.

Eerst emaneert uit de Godheid de geest, het denken, de intelligentie, die nog nauw verwant is met het Ene, omdat de geest een zuiver geestelijk wezen is, maar die aan de andere kant zich van het Ene weg beweegt, omdat hij reeds de tweeheid kent van het denken en het gedachte. In de geest zijn de ideeën, de oerbeelden, van al het bestaande aanwezig, die als werkende machten de oorzaken zijn van al wat geschiedt. Uit de geest emaneert tengevolge van de kracht, die hij van het Ene in zich heeft, de ziel, in de eerste plaats de wereldziel, die echter verder de door haar voortgebrachte zielen der afzonderlijke wezens omvat. Door deze emanatie is de uiterste grens van het stoffelijke bereikt: de ziel behoort nog wel tot de intelligibels, en wereld van het licht, maar zij grenst aan de duisternis der materie. Evenals het licht, wanneer het zich van zijn bron verwijderd, langzamerhand zwakker wordt en eindelijk in duisternis overgaat, zo gaat ook de wereldziel over in de duisternis der materie, die zij dus uit zichzelf voortbrengt. De ziel is dus als het ware de brug, die van het bovenzinnelijke leidt tot het zinnelijke, dat uit haar voortkomt. Daarom is de ziel verdeeld in een hogere ziel, die zich wendt in de richting van de geest, en een lagere, die zich naar de materie keert. Deze materie beschouwt Plotinus als het niet-zijnde, omdat zij geen

deel heeft aan het werkelijke zijn van God. Zij is dus de absolute negatie, het volkomen-het-goede-missende en dus het kwaad.

Dit alles kon Augustinus lezen in de geschriften van Plotinus, die door zijn leerling Porphyrius uitgegeven waren onder de titel Enneaden (d. i. Negentallen), omdat de verhandelingen in groepen van negen gebundeld waren. Welke Platonistische boeken Augustinus gelezen heeft, zegt hij nergens; maar men is het er thans vrijwel over eens, dat hij ongetwijfeld de Enneaden in handen gehad heeft en vrij zeker ook een werk van Porphyrius.

De Neo-Platonistische leer maakte diepe indruk op hem. Hier vond hij betoogd, dat de geest staat boven de materie, dat de ziel van de mens haar oorsprong vindt in het eeuwige en onvergankelijke Ene, dat onstoffelijk en onlichamelijk is. Dit nieuwe inzicht bevrijdde hem als het ware eensklaps van al zijn materialistisch-pantheïstische gedachten omtrent het wezen van God. Met zijn verstand leerde hij God beschouwen als een geestelijk wezen. Daar hij niet had kunnen geloven, dat het kwaad van God was, was zijn ziel, zo zegt hij "gekomen tot haar opvatting van twee substanties en ze vond geen rust en sprak dwaze dingen. En daarvan terugkomend, had ze zich een God gevormd, die door de gehele, onbegrensde, ruimte verspreid was, en zij had gemeend, dat Gij die God waart, en had hem een plaats gegeven in haar hart, en zo was zij wederom een tempel van haar afgod geworden en verfoeilijk voor U. Maar nadat Gij mijn hoofd, zonder dat ik het wist, genezen had en mijn ogen gesloten, dat zij geen ijdelheid zouden zien, kreeg ik een weinig rust van mezelf en mijn dwaasheid werd in slaap gesust; en ik ontwaakte in U, en ik zag U als oneindig op andere wijze, maar dat gezicht kwam niet voort uit het vlees" 51).

Ook in het andere probleem, dat hem bezighield, de vraag naar de oorsprong van het kwaad kreeg hij nieuw inzicht. Zelf tekent hij de overwegingen, die hem vele jaren beziggehouden hadden, aldus: "Ziedaar God en ziedaar wat God geschapen heeft, en God is goed en oneindig veel voortreffelijker dan dat; maar toch heeft Hij in zijn goedheid goede dingen geschapen; en zie hoe Hij alles omgeeft en vervult: waar is dan het kwaad en vanwaar komt het en hoe is het hier ingeslopen? Wat is zijn wortel en wat zijn kiem? Of bestaat het in het geheel niet? Waarom zijn wij dan bang en hoeden wij ons voor wat niet is? ... Vanwaar is het, daar de goede God alle dingen goed gemaakt heeft? Het grotere en zelfs hoogste Goed heeft het kleinere goede gemaakt, maar toch zijn Schepper en al het schepsel beiden goed. Vanwaar is dan het kwaad? ... Zulke dingen overwoog ik in mijn ellendig hart, dat bezwaard was door fel knagende zorgen van de vrees voor de dood en het niet vinden der waarheid" 52).

Hij leerde nu inzien, dat alles, wat bestaat, goed is, omdat het van God is. Het kwade is het doordringen van het verderf in het goede, of liever het is de beroving van het goede, het volkomenhet-goede-missende, de negatie van het goede. Wanneer iets van alle goed beroofd wordt, houdt het op te bestaan, want alleen het goede bestaat, want het is goed, omdat het van God is. "Ik vroeg wat de boosheid was, en bevond, dat zij geen wezenlijkheid is, maar de verkeerdheid van de wil, die zich van het hoogste Wezen, van U, o God, afgewend heeft tot de laagste dingen" 53).

Zo was zijn wijsgerig denken bevredigd, maar ten opzichte van de figuur van Christus verkeerde hij nog in grote dwaling. Hij dacht over Hem "als over een man van uitnemende wijsheid, met wie niemand gelijkgesteld kon worden, temeer omdat Hij, door zijn wonderbare geboorte uit een maagd, door de goddelijke zorg voor ons een zo groot gezag voor zijn leraarsambt verdiend scheen te hebben. Maar welk een geheimenis de uitdrukking: "Het Woord is vlees geworden" inhield, kon ik zelfs niet vermoeden. Ik erkende in Christus de volledige mens, niet alleen het lichaam van

een mens of een ziel met een lichaam, maar zonder geest; maar van deze mens meende ik, dat Hij boven de anderen gesteld werd, niet omdat Hij de Waarheid in persoon was, maar door een buitengewone voortreffelijkheid zijner menselijke natuur en een meer volkomen deelhebben aan de wijsheid. ... Ik beken echter, dat ik eerst enige tijd later geleerd heb, hoe ten aanzien van de woorden: "Het Woord is vlees geworden", de katholieke waarheid zich onderscheidt van de valse leer van Photinus" 54).

Deze Photinus, omstreeks 340 bisschop van Sirmium, maar later afgezet, leerde, dat Christus wel uit een maagd geboren was, maar dat Hij tevoren niet geweest was en dan ook niet meer was dan een door God bijzonder verlicht mens. Ook Alypius verkeerde in dwaling ten aanzien van de leer omtrent Christus. Het is wel merkwaardig, dat deze beide geleerde jonge mannen zo slecht op de hoogte waren van de orthodoxe leer der Kerk. We moeten dat bij het beschouwen van geheel deze periode van Augustinus' geestelijk leven voor ogen houden.

Dat het Woord van God uitging en met God een eenheid vormde, had hij in zekere zin ook bij de Neo-Platonisten gelezen. Hij zag een parallelie tussen de eenheid van de Plotinische Godheid met de geest, het denken, de logos, en de eenheid van God met de Logos, het Woord, zoals het Evangelie van Johannes die leert. Zowel in de heidense als in de Christelijke gedachtegang zijn God en Logos één, en vinden alle dingen hun oorsprong in de Logos, door wie zij gemaakt zijn. Maar van de vernedering en van de vleeswording van het Woord vond hij bij Plotinus niets. En nu gaat hij de Neo-Platonistische leer vergelijken met de leer van de Bijbel, vooral met de geschriften van Paulus. "En zo greep ik gretig naar de eerwaardige Schriften van Uw Geest en bovenal naar die van de apostel Paulus, en al de moeilijkheden verdwenen, die ik eens had, toen het mij scheen, dat de inhoud zijner woorden met zichzelf in tegenspraak was en niet overeenstemde met de getuigenissen der Wet en der Profeten, en de heilige uitspraken deden zich aan mij voor als van één en hetzelfde karakter en ik leerde mij verheugen met beving. En ik begon en vond, dat al het ware, dat ik daar, in die andere boeken, gelezen had, ook hier gezegd werd met een heenwijzen naar Uw genade ... Wat zal de ellendige mens doen? Wie zal hem verlossen uit het lichaam van deze dood tenzij Uw genade door Jezus Christus, onze Heer, die Gij van eeuwigheid gegenereerd hebt en geschapen hebt in het begin Uwer wegen, aan wie de overste dezer wereld niets des doods waardig gevonden heeft, maar die hij toch doodde; en het handschrift, dat tegen ons was, is uitgewist? Dat staat niet in die boeken. ... Dit alles drong op wonderbare wijze door tot in mijn binnenste, toen ik de minste van Uw apostelen las; en ik overdacht Uw werken en huiverde" 55).

Voor de tweede maal in zijn leven was Augustinus door het lezen van heidense werken tot de lectuur van de Bijbel gekomen. Maar hoe geheel anders was het nu dan eertijds. Toen wees hij de Heilige Schrift af met de hoogmoed van de geleerde, nu aanvaardt hij haar met de eerbied van de dorstende ziel. Voor Augustinus' besef moeten de Neo-Platonistische leer en het Christendom dezelfde waarheid, ieder op zijn wijze benaderd hebben, maar de Heilige Schrift ging ver uit boven Plotinus, omdat zij hem de genade Gods in Christus aanbood. Hij zag nu - het beeld is van hemzelf - van de bergtop het vaderland van de vrede liggen, maar de weg die daarheen leidde in te slaan, dat kon hij nog niet. Waarom niet, dat zullen we in het volgende hoofdstuk zien.

HOOFDSTUK 5 AUGUSTINUS' BEKERING

"Augustinus' bekering" betitelen we dit hoofdstuk slechts om deze reden, dat men gemeenlijk de belangrijke gebeurtenis in zijn leven, die we thans gaan beschrijven, zijn "bekering" noemt. Indien dat juist was, zouden we als het ware het ogenblik van Augustinus' bekering kunnen aanwijzen: het zou zijn het uur van de geestelijke worsteling in de tuin te Milaan. In werkelijkheid ligt de zaak iets minder eenvoudig.

Natuurlijk kan het onze bedoeling niet zijn hier een verhandeling te geven over het wezen der bekering in theologische zin, maar toch moeten we er iets van zeggen. Het Nieuwe Testament gebruikt twee woorden, die wij door bekering plegen te vertalen. Het eerste (metanoia) betekent eigenlijk een omzetting van de geest, van het verstand, het anders gaan denken over de dingen. Het andere (epistrophe) duidt aan een omwending, het zich van iets afkeren en naar iets anders toekeren, een verandering dus in de geestelijke levensgang. Deze beide omzettingen hebben zich in Augustinus' leven achtereenvolgens voorgedaan. Zelf ziet hij later de gang der bekering ook zo. Hij wijst er in een van zijn geschriften op, dat de ziel als het ware in een slaap gedompeld is "vanwaar zij langzamerhand opwaakt tot het licht van het inzicht, terwille waarvan zij tot een redelijke ziel geschapen is, en dan kan zij door de goede wil het goede leven kiezen; maar dat zal ze niet kunnen, tenzij ze geholpen wordt door de genade Gods door de Middelaar" 56). Het goede leven kiezen betekent zich afkeren van de wereld. "Niemand kan zich tot God bekeren, tenzij hij zich van deze wereld afwendt" 56). In overeenstemming met deze opvatting zien we ook Augustinus' bekering in twee, nauw aan elkaar aansluitende fasen verlopen. In het vorige hoofdstuk beschreven we, hoe hij gekomen is tot het licht van het redelijk inzicht, thans komen we toe aan zijn afwending van de wereld. Men spreekt wel van zijn intellectuele en zijn morele bekering.

Over die intellectuele bekering is de laatste driekwarteeuw veel geschreven. Men heeft betoogd, dat er eigenlijk geen sprake was van een bekering tot het Christendom, maar tot het Neo-Platonisme. Tegenwoordig wordt dat niet meer aanvaard. Het Neo-Platonisme heeft op Augustinus diepe indruk gemaakt en zonder twijfel zijn tal van Neo-Platonistische gedachten door hem overgenomen. Maar als hij slechts tot deze filosofische leer zou zijn bekeerd, zou hij haar niet onmiddellijk zijn gaan vergelijken met de Christelijke leer van de apostel Paulus en kennelijk aan deze de voorkeur gegeven hebben. Het Neo-Platonisme heeft voor hem de weg gebaad tot het Christendom in zoverre als het hem gesteund heeft tot het wegwerken van de intellectuele moeilijkheden, die voor hem het aanvaarden van de Christelijke leer in de weg stonden. De betekenis van het Neo-Platonisme voor Augustinus ligt meer op het wijsgerige dan op het religieuze terrein. Vandaar dat het op zijn filosofie grote invloed gehad heeft. Zoals reeds eerder gezegd is, moeten we ook steeds bedenken, dat hij in deze tijd van zijn leven de Heilige Schrift nagenoeg niet kende en dat er dus van enige theologisch-dogmatische bezinning nog geen sprake was.

Laten we nu tot het verhaal terugkeren. Augustinus tekent zijn toestand met deze woorden: "Omtrent mijn aardse leven was alles nog in weifeling en mijn hart moest gereinigd worden van de oude zuurdesem; wel behaagde mij de weg zelve, de Zaligmaker, maar ik had nog geen lust door de engten van die weg te gaan". "Mij mishaagden mijn wereldlijke bezigheden en zij waren mij tot een grote last, daar niet meer, zoals vroeger, mijn begeerten mij aanvuurden, door hoop op eer en geld, om die zo zware slavernij te dragen. Want in die dingen schepte ik geen behagen meer in

vergelijking met Uw liefelijkheid en het sieraad van Uw huis, hetwelk ik beminde, maar ik was nog met sterke banden gebonden aan de vrouw, en de apostel weerhield mij niet te huwen, ofschoon hij mij aanspoorde tot iets beters en het liefst wilde, dat alle mensen waren, gelijk hijzelf was (1 Cor. 7 : 7). Maar ik was zwakker en koos een zachtere plaats, en wegens dat éne gedroeg ik mij ook in de andere dingen traag en kwijnde weg door verslapte zorgen, omdat ik ook in de andere dingen, die ik niet wilde ondergaan, genoopt werd mij te schikken terwille van het echtelijk leven, waaraan ik mij gebonden had en verslaafd was" 57).

Toen besloot hij Simplicianus te raadplegen. Deze was een oude geestelijke, die destijds reeds Ambrosius tot een vader geweest was in de tijd, toen deze de genade deelachtig was geworden. Hem vertelde Augustinus het verhaal van al zijn moeilijkheden. Simplicianus wenste hem geluk daarmee, dat hij met de Neo-Platonistische boeken kennis gemaakt had en niet met werken van andere wijsgeren. En verder "om hem op te wekken tot de nederigheid van Christus" herinnerde hij hem aan de geschiedenis van Victorinus, dezelfde wiens vertaling van Neo-Platonistische geschriften Augustinus gelezen had. Gaius Marius Victorinus was een Afrikaanse retor geweest en zo beroemd, dat op het forum te Rome een standbeeld van hem geplaatst was. Hij was Neo-Platonist geworden en had zijn wijsgerige opvattingen in een zekere synthese met het Christendom gebracht. Verscheidene van zijn Christelijke werken zijn nog over. Het was thans ruim dertig jaren geleden, dat hij bekeerd was. Simplicianus vertelde van Victorinus, met hoe grote eenvoud hij, niettegenstaande zijn beroemdheid, het Christendom aanvaard had en hoe hij er prijs op gesteld had in de kerk openbaar belijdenis van zijn geloof af te leggen. Ook had hij zonder enige aarzeling zijn wereldlijk ambt prijsgegeven.

We kunnen niet anders dan de wijsheid bewonderen, waarmee Simplicianus de bekommerde retor behandelde. Hij ging niet betogen, hij gaf hem geen nader onderricht; hij zag onmiddellijk de parallelie met het geval van Victorinus en daarom verhaalde hij diens geschiedenis. Het was hem er om te doen te laten zien, hoe een vermaard retor, die in zijn hart Christen geworden was, er ook toe kwam dit Christendom openlijk te belijden en zijn wereldlijk ambt op te geven. Het verhaal maakte diepe indruk op Augustinus. Waarom zou hij Victorinus niet navolgen? Waarom zou hij niet, evenals deze, zich geheel aan God wijden? Hij zou dit reeds gekund hebben, maar er was nog een sterke kracht, die hem weerhield: zijn vleselijke begeerte. Het werd nu een strijd tussen geest en vlees. Zelf beschrijft hij die aldus: Een kracht werkte in mijn gemoed en mij gevangen nam onder de wet der zonde, die in mijn leden was. Want de wet der zonde is de kracht der gewoonte, waardoor de geest ook tegen zijn wil wordt meegesleurd en vastgehouden, maar naar verdienste, omdat hij met zijn wil haar ten prooi is gevallen. Ik ellendig mens dan, wie zou mij verlossen uit het lichaam van deze dood dan Uw genade door Jezus Christus onze Heere?" 59)

We zijn thans toegekomen aan de beschrijving van de wondere, beslissende gebeurtenis in Augustinus' leven, die men bij uitstek Augustinus' bekering pleegt te noemen. Dat het niet juist is haar in het bijzonder zo te noemen, zagen we reeds; het is slechts de slotfase van zijn ommekeer. Augustinus zelf moet het ook zo gezien hebben, want hij kondigt haar aan met deze woorden: "Ik zal verhalen, hoe Gij mij hebt bevrijd uit de banden van het verlangen naar zinnelijke liefde, in welke ik zo vast geboeid lag, en Uit de slavernij van wereldse bezigheden" 60). Dit waren de beide punten, waarop het nu nog aankwam: de aanvaarding van het ongehuwde leven en de prijsgeving van het ambt van retor en alle aardse eer, die daarmee verbonden kon zijn.

Dat Augustinus aan de omzetting van zijn wil, die hem hiertoe bracht, een grote, ja beslissende betekenis heeft toegekend, blijkt niet alleen uit hetgeen hij er over zegt, maar vooral ook uit de uitvoerige en zorgvuldige wijze, waarop hij de gebeurtenis heeft medegedeeld.

Nu moeten we de lezers van de Belijdenissen op één ding wijzen. We moeten bedenken, dat dit boek geschreven is ongeveer veertien jaren na de feiten, die het in deze passage verhaalt. Augustinus herinnert zich niet precies meer allerlei kleinigheden; herhaaldelijk trouwens zegt hij dat. Maar de belangrijke punten in de reeks der gebeurtenissen weet hij nog zeer goed en er kan niet de minste twijfel aan zijn, dat hij die historisch juist heeft vermeld. Toch staat de inkleding onder invloed der retorica. De tijd van Augustinus wordt nu eenmaal gekenmerkt door de heerschappij van het fraaie woord en Augustinus, die zelf leraar was geweest in de welsprekendheid, heeft zich aan die heerschappij niet kunnen en willen onttrekken. Zo vertoont ook zijn verhaal een zekere retorische stilering en daarmee moeten we bij het lezen rekening houden. We kunnen hierop niet nader ingaan 61), maar zullen pogen het retorische element uit te scheiden en alleen dat te vermelden, waarvan we overtuigd zijn, dat het werkelijk gebeurd is. Deze opmerking moesten we maken, omdat op dit terrein vele misverstanden blijken te bestaan.

Met toenemende onrust deed Augustinus zijn dagelijkse bezigheden, maar zo vaak hij kon, bezocht hij de kerk. Bij hem woonde, zoals we reeds eerder zagen, zijn vriend Alypius, die in deze tijd zonder emplooi was en wachtte op de gelegenheid om anderen van rechtskundig advies te dienen. Bij hem woonde ook Nebridius. Die had wel werk, want op verzoek van hun vriend Verecundus, een Milaans burger en leraar, stond hij deze als hulpleraar ter zijde. Hij deed dit uit vriendschap, want eigenlijk had hij zich liever aan de bestudering der wetenschap gewijd en het schijnt, dat hij gefortuneerd was, zodat hij niet om de verdiensten een betrekking behoefde te bekleden.

Op zekere dag waren Augustinus en Alypius samen thuis, Nebridius was afwezig. Monnica was ongetwijfeld ook in het huis, maar zij zal wel haar bezigheden gehad hebben. Er kwam bezoek, een ambtenaar aan het hof, een zekere Ponticianus, wilde Augustinus spreken. Hij was een landgenoot, immers ook hij kwam uit Africa. Toen Ponticianus was gaan zitten, zag hij op een speeltafeltje - dat is een tafeltje, op welks bovenblad een vakverdeling was aangebracht ten behoeve van een gezelschapsspel - een boek liggen. Nieuwsgierig nam hij het op en zag dat het de brieven van Paulus bevatte. Dat had hij niet verwacht, hij had gedacht een studieboek over de retorica aan te zullen treffen. Glimlachend zag hij Augustinus aan en sprak er zijn vreugde over uit, dat hij dat boek en alléén dat boek aantrof. Want hij was een Christen. En toen Augustinus hem meedeelde, dat hij bezig was die geschriften met grote zorg te bestuderen, ontstond er tussen de drie mannen een levendig gesprek.

In de loop daarvan vertelde Ponticianus over de Egyptische kluizenaar Antonius. Van hem had Augustinus nog nooit gehoord, hoewel zijn naam onder de Christenen zeer beroemd was. Deze Antonius was in 251 in Egypte geboren als zoon van vermogende ouders. Op zijn twintigste jaar had hij eens in een kerk, waar hij toevallig was binnengekomen, uit het Evangelie Christus' woorden horen lezen: "Ga heen, verkoop wat gij hebt en geef het aan de armen, en gij zult een schat hebben in de hemel; en kom herwaarts, volg Mij". Deze woorden had hij rechtstreeks op zichzelf betrokken, en nadat hij zijn goederen aan de armen had gegeven, was hij uit de wereld weggegaan naar de eenzaamheid om in strenge afzondering en onthouding te leven. Zijn voorbeeld vond navolging, zijn leerlingen stichtten vele kluizenaarskoloniën.

Velen bezochten hem in zijn eenzaamheid. De heilige man stierf in 356, dus 105 jaren oud. Kort na zijn dood schreef Athanasius, de bekende bisschop van Alexandrië, die hem persoonlijk gekend had, zijn levensgeschiedenis.

Dit alles vertelde Ponticianus en de beide vrienden stonden er verstomd van. Maar hun bezoeker ging verder en vertelde van de vele kloosters, waarin godvruchtige mannen en vrouwen zich teruggetrokken hadden om hun leven geheel aan God en zijn dienst te wijden. Ja zelfs even buiten de muren van Milaan was zulk een klooster, dat onder toezicht van Ambrosius stond. Nog nooit hadden Augustinus en Alypius daarvan gehoord. En zo ging Ponticianus door en vertelde hun het volgende: Eens, toen hij te Trier was - daar vertoefde de keizer vaak met zijn hof - ging hij met drie vrienden wandelen in de bossen in de omgeving der stad. Twee van de vier vrienden waren samen van de anderen afgedoold en terechtgekomen bij een hut, waar enige kluizenaars woonden. Daar hadden ze een boek gevonden met een levensbeschrijving van Antonius - waarschijnlijk wel de zoëven vermelde biografie van Athanasius - en waren daarin gaan lezen. Een van hen was zo onder de indruk gekomen, dat hij het besluit opvatte Antonius' voorbeeld te volgen, zijn ambt aan het hof van de keizer prijs te geven en zich te wijden aan de dienst van God. En in heilige vervoering sloot de ander zich bij dit besluit aan. Toen Ponticianus en zijn vriend hen weer ontmoetten, hoorden zij van hun verandering, wensten hen daarmee geluk, maar konden hen zelf nog niet volgen, al gevoelden zij zich daardoor terneergedrukt. Beide bekeerden waren verloofd; toen de verloofde meisjes van hun verandering hoorden, sloten ook zij zich bij hun besluit aan en wijdden Gode haar maagdom.

Met de grootste ontroering had Augustinus dit verhaal aangehoord. Natuurlijk vergeleek hij zich inwendig met deze beide hovelingen. Wat hij nog niet kon doen, hadden zij vermocht: hun hoge aardse positie verlaten terwille van de dienst Gods en zich in ongehuwd leven geheel daaraan wijden. Het gesprek over deze dingen nam een einde en de zaak, waarvoor Ponticianus gekomen was, werd afgedaan, al zal Augustinus zijn gedachten daar wel niet sterk bij gehad hebben.

Toen Ponticianus vertrokken was, keerde Augustinus tot zichzelf in. Hij was ontsteld van geest en zijn gemoedsaandoening was op zijn gelaat te zien. Hij zeide iets tot Alypius, dat hier op neerkwam, dat zij zich moesten schamen, nu ze gehoord hadden, hoe ongeleerde mensen de hemel namen, maar zij, met al hun geleerdheid aan de wereld gehecht bleven. Alypius, die dit alles wellicht niet verwacht had, zei niets, maar staarde zijn vriend verplet aan. En toen kon Augustinus het in huis niet meer uithouden. Hij ging de tuin in en Alypius volgde hem. Zover mogelijk gingen zij van het huis en zetten zich neer. En dan gaat de inwendige strijd voort.

"Ik briepte in mijn geest", zegt hij, "in onstuimige verontwaardiging, dat ik er niet toe kwam een verbond aan te gaan met U, mijn God, hoewel al mijn beenderen schreeuwden, dat ik het moest aangaan, en het met lofprijzing verhieven tot de hemel toe" 62).

Ook zijn uiterlijk getuigde van de heftige strijd. Als een echte, bewegelijke Africaan sloeg hij zijn hand tegen het hoofd, trok aan zijn haren en omvatte met samengestremde vingers zijn knie. Alypius zag dit alles aan en zweeg. Hij was de wijze vriend, die begreep, dat deze strijd door Augustinus alleen gestreden moest worden. Bovendien was hij van veel kalmer natuur.

Later terugblikkend tekent Augustinus uitvoerig en in allegorische omkleeding zijn felle overwegingen. In feite komen zij hierop neer, dat hij inzag, dat hij nu een besluit moest nemen. Maar dat besluit zou onherroepelijk zijn. Nu moest hij de vleeselijke begeerten voorgoed prijsgeven. En dat leek onmogelijk. Maar als hij aarzelde, dacht

hij weer aan het voorbeeld van zoveel jonge mensen, van wie hij Ponticianus had horen vertellen, en die het ook gekund hadden. En hij gevoelde zich ellendig.

Dan barst hij in heftige tranen uit; de hevige ontroering der ziel moest leiden tot een lichamelijke reactie. Maar heftig wenen in de nabijheid van anderen doen wij niet gaarne, deed men vooral in de Oudheid niet.

Daarom staat Augustinus op, en terwijl Alypius verbaasd blijft zitten, gaat hij ver van zijn vriend weg. Hij werpt zich neer onder een vijgenboom: zijn ziel schreit tot God: "hoe lang, hoe lang nog? Waarom niet nu?" Wat er dan plaats vindt, laten we hem met zijn eigen woorden verhalen: "Zo sprak ik en ik weende in de bitterste verbrijzeling van mijn hart. En zie, daar hoor ik een stem uit de naburige woning, alsof een knaap of een meisje, dat weet ik niet, op zingende toon zeide en dikwijls herhaalde: *"Neem, lees; neem, lees"*.

Terstond nam mijn gelaat een andere uitdrukking aan en met de grootste inspanning begon ik na te denken, of de kinderen in het een of andere spel iets dergelijks plachten te zingen, maar ik herinnerde mij in 't geheel niet het ergens gehoord te hebben, en na de aandrang van mijn tranen onderdrukt te hebben stond ik op, daar ik het niet anders kon verklaren, dan dat mij van Godswege bevolen werd het boek te openen en het eerste hoofdstuk, dat ik zou vinden, te lezen. Want ik had van Antonius gehoord dat hij door een voorlezing uit het Evangelie, waar hij toevallig bij gekomen was, de vermaning gekregen had, alsof tot hem gezegd werd wat werd voorgelezen: "ga heen, verkoop wat gij hebt en geef het aan de armen en gij zult een schat hebben in de hemel; en kom herwaarts, volg Mij"; en dat hij door deze stem Gods zich terstond tot U bekeerd had" 63).

Dan snelt hij terug naar de plaats waar Alypius zit, want daar ligt ook het boek, dat hij naar de tuin meegenomen had. Hij grijpt het, opent het en leest de plaats, waar zijn ogen het eerst op vallen: "niet in brasserijen en drinkgelagen, niet in wellust en losbandigheid, niet in twist en nijd; maar doet de Heere Jezus Christus aan en wijdt geen zorg aan het vlees, zodat begeerten worden opgewekt" (Rom. 13 : 13, 14). Verder leest hij niet, dat is niet nodig. "Want terstond", zo zegt hij, "toen ik deze woorden ten einde gelezen had, stroomde als het ware het licht der gemoedsrust mijn hart binnen en alle duisternis van twijfel vlood heen. Daarop legde ik mijn vinger of het een of ander teken in het boek, sloot het en met een gelaatsuitdrukking, die nu rustig was, verhaalde ik het aan Alypius. Maar wat in hem omging - en waarvan ik niets wist - gaf hij mij als volgt te kennen. Hij verzocht te mogen zien, wat ik gelezen had; ik liet het hem zien en aandachtig las hij ook het vervolg van wat ik gelezen had. En ik wist niet, wat er volgde.

Er volgde dan: "Aanvaardt den zwakke in het geloof". Dat paste hij op zichzelf toe en hij deelde mij dat mee. Door die vermaning nu werd hij versterkt en zonder enig onrustig dralen sloot hij zich aan bij mijn goede besluit en voornemen, dat geheel in overeenstemming was met zijn zeden, door welke hij zich reeds sinds lang in bijzondere mate in gunstige zin van mij onderscheidde. Daarop gaan we tot mijn moeder en delen het haar mee: hoe verheugt zij zich! Wij verhalen, hoe het zich heeft toegedragen: zij springt op van vreugde en triomfeert en prees U, die machtig is te doen boven al wat wij bidden of denken; want ze zag, dat haar door U te mijnen opzichte zoveel meer geschonken was, dan zij in haar treurende en klagelijke zuchtingen placht te vragen. Want Gij had mij tot U bekeerd, zodat ik niet meer naar een vrouw vroeg noch naar enige verwachtingen dezer wereld, staande op die richtlat van het geloof, waarop Gij mij haar zoveel jaren geleden had getoond, en Gij had haar rouw veranderd in een vreugde, veel rijker dan zij gewild had en veel dierbaarder en reiner dan zij verwachtte van de kleinkinderen, die ik haar zou geschonken hebben"

64).

Ziehier het verhaal van Augustinus zelf en we mogen aannemen, dat de feiten zich precies zo hebben toegedragen.

Veel is hierover geschreven en allerlei opvattingen zijn er over verkondigd. De laatste mening, die te berde gebracht werd, is die van een Franse geleerde. Deze houdt het er voor, dat de kinderstem, die het "tolle, lege, neem, lees" deed horen, geen werkelijke stem was, maar dat Augustinus haar als het ware inwendig hoorde weerklinken; ze zou een hemels karakter dragen en in Augustinus' geest komen van één van de jongelieden, van welke hij pas had horen verhalen, hoe ze zich aan de dienst van God gewijd hadden. Zelfs de vijgenboom, waaronder hij zich neerwierp, zou slechts een symbolisch karakter dragen, het zou dezelfde vijgenboom, althans vergeestelijkt, zijn als die onder welke Nathanaël door Jezus gezien werd en die, zoals Augustinus het later in een preek voorstelde, de schaduw der zonden en begeerten zou hebben verzinnebeeld 65).

Terecht heeft deze opvatting kritiek ondervonden. De stem van het kind was in geen enkel opzicht bovennatuurlijk. Augustinus zelf heeft haar zo ook niet beschouwd. Immers onmiddellijk als hij haar hoort, gaat hij nadenken of hij deze woorden kent uit een of ander kinderspel. Dat hij zich dat niet herinnert is geen wonder. Want ook als de woorden in een kinderspel plachten gebruikt te worden, zal hij ze allicht niet gekend hebben. Hij was in Thagaste kind geweest, thans is hij te Milaan, zeer ver van zijn geboorteplaats verwijderd; en hoeveel verschillen de kinderspelen in de onderscheidene landstreken niet van elkaar? Allerlei, plausibele verklaringen zijn gegeven van de woorden van het kind, maar achter de werkelijke 1d betekenis zullen we wel niet komen. Het doet er ook niet toe, waartoe het buurkind de woorden opdreunde.

Het gaat er maar om, hoe Augustinus ze opvatte. Hij had pas van Ponticianus gehoord, dat Antonius de woorden, die door een mens, namelijk de voorlezer in de kerk, uitgesproken werden, als een vingerwijzing van God opvatte: hetzelfde deed hij nu. De woorden, waarvan hij zeker wist, dat ze door een kind werden uitgesproken, vatte hij op als een vingerwijzing Gods en hij gedroeg zich daarnaar. Het opslaan van een boek, om daaruit als het ware een Godsspraak te krijgen, was in die tijd heel gewoon. Ook de heidenen deden het, zij gebruikten daarvoor de gedichten van Vergilius. Later keurt Augustinus de gewoonte af; in een van zijn brieven zegt hij: "Ofschoon men mag wensen, dat degenen, die het lot trekken uit de bladzijden der Heilige Schrift, dit liever doen dan dat zij de geesten raadplegen, zo keur ik toch de gewoonte af, dat men voor zaken van deze wereld en de ijdelheid van dit leven de goddelijke uitspraken wil gebruiken, die gegeven zijn terwille van het andere leven" 66).

Hier gebruikte Augustinus de gewoonte zeker niet ten behoeve van wereldse zaken; bovendien had hij in deze dingen nog niet het juiste inzicht gekregen.

We mogen dus aannemen, dat in heel de geschiedenis niets bovennatuurlijks gelegen was, al zal niemand kunnen ontkennen dat God, die de middelen gebruikt, ook dit alles bestuurd heeft. Wat de betekenis van de gebeurtenis in de tuin te Milaan betreft: Augustinus zelf typeert haar. Zoals hij bij de aanvang van het verhaal gezegd heeft, zo herhaalt hij aan het slot, dat de betekenis hierin ligt, dat hij niet meer vroeg naar een vrouw noch naar enige verwachting der wereld.

Men kan inderdaad van een morele ommekeer spreken, die volgde op de intellectuele bekering. Augustinus gevoelde zich nu bevrijd van alle banden, die hem knelden en zonder enige verandering kon hij zich nu geheel aan de dienst van God wijden. Alypius, die de vleselijke begeerten niet zo sterk gekend had, volgde hem in dit

voornemen. Hij behoefde geen ambt prijs te geven want dat had hij op dit ogenblik niet.

Augustinus trok resoluut de consequentie van zijn verandering. Hij besloot aan het stedelijk bestuur van Milaan zijn retorsambt op te zeggen. Hij deed dit dan ook, merkwaardigerwijs echter eerst aan het eind der vacantie. In dat opzicht waren blijkbaar de gewoonten toen anders dan bij ons. Het was nu begin Augustus - van het jaar 386, hij was dus bijna 32 jaar - en Augustinus vond het passend de cursus nog te beëindigen. De grote vacantie, in die tijd genoemd de wijnoogstvacantie, liep van 22 Augustus tot 15 October. Enige weken moest hij dus nog in dienst blijven. Men heeft hem dit wel euvel geduid en hem berekenend gevonden, alsof hij zijn bekering enigszins wilde verhullen. Daar kwam nog bij, dat hij in deze tijd leed aan wat vermoedelijk een katarrhale aandoening der luchtpijpen geweest is. Het spreken viel hem zwaar en in zijn ontslagbrief voerde hij ook dit aan als een der redenen, waarom hij wilde aftreden. Ook dat heeft men hem kwalijk genomen. Maar ten onrechte: later zal ons blijken, dat zijn karakter er waarlijk niet naar was om zich met schijnargumenten op te houden. Hij wilde zich in stilte terugtrekken om verder in stilte te kunnen leven. En hij begreep, dat de ouders van zijn leerlingen hem zeer ongaarne zagen vertrekken; want hij was een uitstekend leraar. Daarom wilde hij hun ontstemming temperen. We mogen dan ook niet anders zeggen, dan dat Augustinus als een wijs en beschaafd man gehandeld heeft door de cursus, waarvoor de leselden betaald werden, ten einde te brengen en ook de laatste weken, zij het wellicht met enige tegenzin, zijn taak te verrichten.

HOOFDSTUK 6

DE LAATSTE JAREN IN ITALIË

Nadat Augustinus zijn ontslag als retor genomen had, wilde hij zich uit het gewoel van de grote stad terugtrekken. Zijn vriend Verecundus bood hem nu een verblijf aan op een landgoed, dat buiten Milaan gelegen was, Cassiciacum. Deze Verecundus was nog geen Christen, maar hij begeerde het te worden. Hij had een gelovige vrouw, maar voor zijn besef was juist het feit, dat hij getrouwd was, een beletsel om het Christelijke leven te aanvaarden, want hij meende dit slechts goed te kunnen doen in ongetrouwde staat. Toen hij zag, hoe het Augustinus en Alypius ging, gevoelde hij zich door zijn eigen kommer nog meer neergedrukt. Enige jaren later, toen Augustinus reeds naar het Zuiden vertrokken was, stierf Verecundus. Op zijn ziekbed was hij een gelovig Christen geworden.

Gaarne aanvaardde Augustinus het zo vriendelijke aanbod om zich te Cassiciacum terug te trekken. Hoewel de vraag, waar deze plaats gelegen heeft, niet zo gemakkelijk te beantwoorden is, schijnt de opvatting van de tegenwoordige geleerden juist te zijn, dat de naam nog voortleeft in die van het plaatsje Cassago in het landschap Brianza, ruim 30 km van Milaan; de geografische ligging beantwoordt aan de gegevens, die we aan Augustinus' geschriften kunnen ontleen. Daarheen dus vertrok de afgetreden retor in de zomer van 386.

Een heel gezelschap ging met hem mede. We weten niet nauwkeurig wie van hen reeds in Milaan met Augustinus hadden samen- gewoond; sommigen hadden ongetwijfeld in een andere woning hun logies gehad. Wie treffen we aan op het landgoed? In de eerste plaats Alypius. Maar af en toe is hij afwezig, hij schijnt nog enige zaken in Milaan te moeten behartigen. Verder Navigius, Augustinus' broeder, een gevoelige, maar weinig diepe geest, van wie we verder niet veel horen. Dan Licentius, een zoon van Romanianus, een jongeling, die tezamen met een vriend Trygetius nog wat les van Augustinus zal ontvangen. Zij hebben ook te Milaan tot zijn leerlingen behoord. Vervolgens treffen we aan twee neefs van Augustinus, zusterszonen van Monnica, Lastidianus en Rusticus. Zij waren nog zeer jong en hadden eigenlijk nog niet eens de lagere school achter de rug. Hadden zij wellicht bij hun tante ingewoond en nam deze hen nu ook mee naar het landgoed? Want natuurlijk behoorde ook Monnica tot het gezelschap. Zij leidde de huishouding. En eindelijk treffen we Augustinus' zoon Adeodatus aan, ongeveer veertien jaren oud, maar in verstand ver boven zijn leeftijd uitgaande. We missen Nebridius; hij was in Milaan gebleven, zeker om zijn leraarsambt aan de school van Verecundus te blijven waarnemen. Maar met hem stond Augustinus in briefwisseling.

Het landgoed Cassiciacum was nog in vol bedrijf en blijkbaar had Verecundus aan zijn vrienden de behartiging daarvan opgedragen. Want een deel van de dag nam de landarbeid hen in beslag en de kennis daarvan, die Augustinus op de bescheiden goederen van zijn vader had opgedaan, kon hij hier in praktijk brengen. Maar als het werk was afgelopen en als Augustinus niet in beslag genomen werd door zijn lessen aan de jongelieden, verenigde het gezelschap zich bij mooi weer onder de schaduw van een grote boom, die midden in een weide stond, bij ongunstig weer in het badhuis der villa. Dan werden wijsgerige gesprekken gehouden, waaraan alle aanwezigen vrijmoedig deelnamen. Zelfs Monnica maakte af en toe een opmerking; ook de jongelieden lieten zich niet onbetuigd. Natuurlijk gaf Augustinus leiding aan de gesprekken. Meermalen maakte eerst de ondergaande zon een eind aan het dispuut;

dan ging men naar binnen, waar de lamp reeds brandde en de avondmaaltijd klaar stond. De gesprekken werden stenografisch opgenomen en met behulp van deze notities werkte Augustinus ze later in litteraire vorm uit. Zo kunnen wij ze ook thans nog lezen, het zijn Augustinus' oudste geschriften.

Het omvangrijkste is een werk Tegen de Academici (contra Academicos 1. III), waarin de gesprekken van verscheidene dagen verwerkt zijn. Het bestrijdt de opvattingen van de Academische wijsgeren, die leerden, dat de waarheid niet kan worden gekend, en betoogt dat een weten mogelijk is. In een boekje Het gelukkige leven (de beata vita), dat een gesprek weergeeft, begonnen op Augustinus' verjaardag (13 Nov. 386), wordt aangetoond, dat zonder kennis geen geluk kan bestaan en dat het ware geluk gelegen is in de kennis van God. Een derde werkje De orde (de ordine 1. II) handelt over de orde in het heelal en de betekenis van het kwade in Gods wereldplan, terwijl het vierde Alleenspraken (Solioloquia) de eigenaardige vorm heeft van een gesprek tussen Augustinus en zijn eigen Rede over God en de ziel en haar onsterfelijkheid.

Dit zijn de boeken, die, zoals we reeds in de Inleiding meedeelden, moderne geleerden hebben doen twijfelen aan de juistheid van de tekening in de Belijdenissen. Daar zien we een Augustinus, die geheel en al opgaat in de geestelijke vervoering van het geluk, dat hij met zijn bekering gevonden heeft. In deze boeken treffen we aan de kalm ontledende en betogende wijsgeer. Hier gaat het niet over een juichen in God en zijn heilsdaden, maar over problemen, waarover de heidense wijsgeren reeds eeuwenlang hadden gehandeld, de kentheorie, de rechtvaardiging van het Godsbestuur, de orde in het heelal en dergelijke kwesties. Bovendien sluiten de dialogen van Cassiciacum zich ook wat de vorm betreft aan de oude, heidense litteratuur aan; ze verschillen in dat opzicht niet van de boeken van Cicero. De gesprekken lijken letterlijk weergegeven, maar allerlei wijst er op, dat Augustinus, met gebruikmaking ongetwijfeld van wat gezegd was, de dialogen geheel zelfstandig heeft geschreven. Men verwachtte trouwens in die tijd niet anders.

Maar dit alles wil niet zeggen, dat we hier werkelijk met een andere Augustinus te doen hebben. In de eerste plaats was het doel van deze dialogen een geheel ander dan dat van de Belijdenissen; daarom vereisten zij ook - en zeker naar antieke opvatting - een andere stijl. En die stijl moest zich ook aan de inhoud aanpassen. Verder moeten we bedenken, dat Augustinus in deze tijd nog geheel en al aan de antiek-heidense beschouwingswijze der litteratuur gewoon was: eerst later komt hij ook in dit opzicht onder Christelijke invloed, zoals we in het vervolg zullen zien. In de Belijdenissen kon hij zijn ervaringen in de Christelijke terminologie meedelen. Nu kent hij die nog niet; want hij kent ook de Heilige Schrift nog niet goed. Hij staat nu ook nog sterk onder de invloed van het Neo-Platonisme, maar laat toch niet na er op te wijzen, dat voor hem geen enkel gezag uitgaat boven dat van Christus. Eindelijk, we weten nog wel een en ander van zijn persoonlijk, geestelijk leven in deze tijd en dat wijst er op, dat hij nog voortdurend met de toestand van zijn ziel bezig was. Des nachts worstelde hij vaak in het gebed en weende; des morgens bad hij dagelijks tot God 67).

Eerst tegen het eind van de vakantie, toen hij per brief zijn betrekking opzegde, schreef hij ook aan Ambrosius. Hij verhaalde hem van zijn vroegere dwalingen en van zijn verandering; ook vroeg hij de bisschop om raad, wat hij het liefst uit de Bijbel moest lezen. Ambrosius antwoordde hem en wees hem op de profeet Jesaja, omdat, zo meent Augustinus, deze meer dan de anderen op duidelijke wijze het Evangelie en de roeping der heidenen voorzegt heeft. Maar Augustinus begreep Jesaja niet en stelde daarom de lectuur uit. Men heeft er wel op gewezen, dat hij, in tegenstelling tot

Hieronymus, zich zijn gehele verdere leven minder sterk tot de profeten aangetrokken heeft gevoeld dan tot de psalmen en de brieven van Paulus.

De gehele winter tot in het voorjaar toe vertoefde Augustinus met de zijnen op het landgoed. Toen werd het tijd, dat hij zich voor de doop moest opgeven. Het was de gewoonte, dat dit enige tijd vóór Pasen geschiedde. Men ontving dan daarna bijzonder onderricht, meestal van de bisschop. Van wie Augustinus het ontvangen heeft, weten we niet; wellicht wel van meer dan één geestelijke. Ook Alypius en Adeodatus gaven zich op, ook zij werden dus nader onderwezen. Op een bijzondere avond had gemeenlijk de z.g. *traditio symboli* plaats, dat wil zeggen: de apostolische geloofsbelijdenis werd aan de doopcandidaten meegedeeld en ook moesten zij het gebed des Heeren leren. Tot nu toe kenden zij geloofsbelijdenis en gebed niet, want die behoorden tot de geheimenissen, die aan een niet-Christen niet mochten worden meegedeeld. Op de vroege morgen van Paaszondag vond dan de doop plaats, die voorafgegaan werd door de z.g. *redditio symboli*, dat is het opzeggen van de belijdenis, en gevolgd werd door het Heilig Avondmaal.

Zo vertoefde Augustinus enige tijd te Milaan ter voorbereiding op de doop. Het is typerend voor de actieve geleerde, dat hij ook in deze tijd nog wetenschappelijk werkzaam was. Hij schreef een werk over De onsterfelijkheid der ziel (de *immortalitate animae*), waarin hij deze op redelijke gronden trachtte aan te tonen, sterk beïnvloed door Neo-Platonische gedachten. Zelfs een groot werk zette hij op touw: hij wilde een reeks boeken schrijven over de wetenschappen, die hij tot nu toe gedoceerd had, maar thans zo, dat hij daarin wilde aantonen, hoe men in de wetenschap van het lichamelijke kan opstijgen tot het onlichamelijke. Ook hier doet het Neo-Platonisme zich gelden. Hij voltooide echter alleen het deel over de *grammatica*; reeds hijzelf is dit kwijtgeraakt. Over is van deze reeks een uitgebreid werk over de Muziek (de *musica*), waarin alleen het *rhythme* behandeld wordt. Dit boek echter schreef hij grotendeels, toen hij reeds in Africa was teruggekeerd. We zien in deze werken een zekere overgang. Augustinus is nog de retorische vakman, maar hij wil van het aardse reeds opstijgen naar het onlichamelijke, het metafysische.

Intussen volgde hij ijverig het geestelijk onderricht. "Wij herinneren ons", zegt hij later, "hoe oplettend wij waren en hoezeer onze aandacht gespannen was op hetgeen ons onderwezen werd door hen, van wie wij catechetisch onderwijs ontvingen, toen wij ons voorbereidden tot het ontvangen van de sacramenten uit die Bron" 68). In de nacht, die voorafging aan Paaszondag 25 April 387 werd Augustinus met Alypius en Adeodatus door Ambrosius gedoopt. Hij deelt daarover geen bijzonderheden mede, zoals hij wel gedaan had over de doop van Victorinus. Ongetwijfeld verbood zijn bescheidenheid dat. Het verhaal, dat bij zijn doop een soort van beurtzang zou hebben plaatsgevonden tussen Ambrosius en Augustinus, heeft geen enkele grond en hoort thuis in het rijk der legenden.

Enige nadruk legt Augustinus er op, dat tegelijk met hem ook zijn zoon gedoopt is en we kunnen de vreugde van de vader daarover begrijpen, temeer daar de knaap jong is overleden. Augustinus schrijft: "Gij had hem goed geschapen. Hij was ongeveer vijftien jaar oud, maar in aanleg ging hij vele ernstige en geleerde mannen te boven. Uw gaven belijd ik U, Heere mijn God, Schepper van 't heelal, die zeer machtig zijt om schoon te vormen wat aan ons wanstaltig is: want behalve mijn zonden was er in die knaap niets van mij. Want dat hij door ons in Uw tucht werd opgevoed, had Gij ons ingegeven en niemand anders: Uw gaven belijd ik U. Er bestaat een boek van mij getiteld „De leermeester“; daarin spreekt hij met mij. Gij weet, dat alles, wat daarin

aan mijn medespreker in de mond gelegd wordt, zijn eigen gedachten zijn, ofschoon hij pas zestien jaren oud was. Vele andere, nog wonderlijker dingen heb ik van hem ondervonden. Die begaafdheid maakte mij beangst: en wie anders dan Gij zijt de bewerker van zulke wonderen? Vroeg hebt Gij zijn leven van de aarde weggenomen, en des te rustiger kan ik aan hem denken, daar ik niets behoef te vrezen voor zijn jeugd, noch voor zijn jongelingsleeftijd noch in het algemeen iets voor hem behoef te vrezen" 69).

Het boek, waarvan Augustinus in deze passage melding maakt, "De leermeester" (de magistro), waarin de sprekers na diepgaand onderzoek tot de conclusie komen, dat de leermeester, die de mens de wetenschappen onderwijst, alleen God is, heeft Augustinus geschreven in Africa in 389. Kort daarna is Adeodatus gestorven. In ons verhaal zullen we hem nog éénmaal ontmoeten.

In Milaan had zich nog een vriend bij het gezelschap gevoegd, Evodius. Hij was in Thagaste geboren, had de functie van keizerlijk koerier bekleed en was waarschijnlijk als zodanig naar Milaan gekomen. Nog eerder dan Augustinus was hij bekeerd en gedoopt. Zijn verdere leven bleef hij met Augustinus bevriend; een briefwisseling tussen hen is nog over. Omstreeks 396 werd Evodius bisschop van Uzala in Africa en hij stierf 16 October 424. Ook hem zullen we nog ontmoeten.

Augustinus moet zich in de dagen na zijn doop zeer gelukkig gevoeld hebben: "wij werden gedoopt", zo zegt hij, "en de bekommerdheid over ons vroegere leven ging weg van ons. En ik kon mij in die dagen niet verzadigen aan de wonderlijke liefelijkheid, gelegen in de overdenking van de diepte van Uw raadsbesluit tot redding der mensheid. Hoe weende ik bij Uw lofliederen en gezangen, heftig geroerd door de liefelijk klinkende stemmen Uwer Kerk. Die stemmen stroomden mijn oren binnen en de waarheid droppelde helder in mijn hart en vrome aandoeningen welden daaruit op en mijn tranen stroomden en het was mij goed met hen" 70).

Niets was er nu meer, dat de vrienden kon verhinderen met elkander samen te wonen in een gewijde gemeenschap met geen enkele andere bedoeling dan de Heilige Schrift te onderzoeken en in de dienst van God te leven. Zij overwogen met elkander, waar ze dat het best konden doen en zo kwamen ze tot het besluit naar hun geboortestad terug te keren. Op zichzelf is dit reeds begrijpelijk, want er was niets, dat hen nog aan Milaan bond.

Hoewel Augustinus daarvan niets zegt, zal ook de vraag van het levensonderhoud hen wel tot dit besluit gebracht hebben. In Thagaste lagen de landerijen van de familie en van hun opbrengst konden ze wellicht bescheiden leven. Zo gingen zij op reis, eerst over land naar Ostia, de havenplaats van Rome. Daar hoopten zij scheepsgelegenheid te zullen vinden naar Africa. Maar het liep enigszins anders dan ze verwacht hadden. Want te Ostia overleed Monnica. Uitvoerig handelt Augustinus in zijn Belijdenissen over haar en haar dood. Vanwege de belangrijkheid van dit onderwerp zullen wij daaraan het volgende hoofdstuk wijden; daarom vermelden we Monnica's dood hier slechts terloops.

Waarschijnlijk zou Augustinus met zijn vrienden het liefst terstond naar Africa gevaren zijn, maar dat gelukte niet. Het was nu herfst (van het jaar 387) en van begin November af was in de Oudheid de zeevaart gemeenlijk tot het voorjaar gesloten. Maar bovendien deden zich politieke woelingen voor. Maximus was tegen de keizers opgestaan en had omstreeks Augustus 387 een inval gedaan in Italië, vanwaar hij Valentinianus wist te verdrijven. Ook op Africa had hij het voorzien. Alles was dus onveilig en vermoedelijk daarom besloot Augustinus te Rome te wachten, totdat de veiligheid zou zijn teruggekeerd.

Natuurlijk zat hij niet stil. Wellicht is hij te Rome met Manicheeërs in aanraking

gekomen, en toen hij bemerkte hoezeer zij pochten op hun onthouding en ingetogenheid, die ze stelden boven de wijze, waarop de Christenen leefden, kon hij dat niet stilzwijgend verduren. Hij schreef twee boeken, een over De zeden der katholieke Kerk (de moribus Ecclesiae catholicae) en een over De zeden der Manicheeërs (de moribus Manichaeorum), waarin hij de punten van verschil tussen leer en leven der Christenen en der Manicheeërs duidelijk doet uitkomen. Uit de vele gesprekken, die de vrienden in deze tijd met elkaar hielden, zijn verder twee boeken voortgekomen in de vorm van dialogen tussen Augustinus en Evodius.

Het ene handelt over De omvang der ziel (de quantitate animae). Augustinus zelf zegt daarvan: "Te Rome schreef ik een dialoog, waarin veel onderzocht en betoogd wordt over de ziel, namelijk vanwaar ze is, hoedanig ze is, hoe groot ze is, waarom zij in het lichaam is, hoe zij wordt als ze in het lichaam komt en hoe als ze zich eruit verwijderd. En daar in dat boek nauwkeurig en grondig geredeneerd wordt om, als we dat konden, aan te tonen, dat zij geen lichamelijke omvang heeft en toch iets groots is, heeft naar aanleiding van dit ene onderzoek het gehele boek zijn naam gekregen, zodat het heet: De omvang der ziel" 71).

Natuurlijk bespraken de vrienden ook de vraag, die Augustinus vroeger zo gekweld had, vanwaar het kwaad is. En hoewel deze vraag nu geen moeilijkheden meer opleverde en hij zich ook ten aanzien van het bestaan van het kwaad gelovig schikte onder Gods leiding, wilden hij en zijn vrienden toch ook met hun verstand de kwestie doorgronden. Zo kwamen zij tot de conclusie, dat het kwaad voortkomt uit de vrije wil van de mens, en daarom kreeg het boek, dat hij thans begon en later, toen hij reeds presbyter was, voltooidde, de titel: De vrije wil (de libero arbitrio).

Intussen was de politieke toestand opgeklaard, de opstandige Maximus was 28 Augustus 388 gestorven en vermoedelijk vrij kort daarna konden de vrienden koers zetten naar Carthago, vanwaar ze verder konden doorreizen naar Thagaste. Zo was Augustinus na een afwezigheid van vijf jaren op zijn geboortegrond teruggekeerd om die nooit meer te verlaten. Hij was nu bijna 34 jaar.

HOOFDSTUK 7 MONNICA

De invloed, die Augustinus' moeder op het leven van haar zoon gehad heeft, is zo groot geweest, dat het wenselijk is over haar uitvoeriger te handelen. We zullen daardoor gelegenheid krijgen haar te doen zien als een figuur, die wel iets anders was dan de ietwat sentimenteel-religieuze vrouw van de populaire verhalen.

De datum van Monnica's geboorte weten we niet nauwkeurig, hij moet liggen tussen de zomer van 331 en de herfst van 332. Haar ouders waren Christenen en van kindsbeen af werd zij in de Christelijke leer opgevoed. Nog meer dan haar moeder had een oude slavin invloed op haar en haar zusters. Die slavin was reeds in het gezin van haar grootouders geweest: haar vader was als kind nog door haar op de rug gedragen. We krijgen een aardige kijk op de huiselijke verhoudingen in deze tijd en het woord slavin verliest wel iets van de ongunstige betekenis, die het in onze oren heeft, Wanneer we vernemen in hoe hoge ere deze oude vrouw in het gezin stond. Zij had een zekere zeggenschap over de dochters van haar heer en hield de teugels strak. Een voorbeeld van haar streng-zedige opvoeding vermeldt Augustinus, hij had het zeker vaak van zijn moeder gehoord. De slavin, zo zegt hij, "zorgde ijverig voor hun dochters, die haar waren toevertrouwd en, wanneer het nodig was, hield zij ze in heilige gestrengheid krachtig in de band en onderwees ze met bezonnen wijsheid. Want ze stond niet toe, dat zij buiten de uren, dat ze aan de tafel hunner ouders in grote matigheid zich voedden, ook al brandden ze van dorst, zelfs ook maar water dronken, daar zij ze wilde hoeden voor een slechte gewoonte, en dan voegde ze daaraan het volgende gezonde woord toe: "Nu drinkt gij water, omdat gij geen wijn tot uw beschikking hebt, maar wanneer gij eens getrouwd zijt en meesteressen geworden zijt over voorraadkamers en wijnbergplaatsen, dan zal het water u te min schijnen, maar de gewoonte om te drinken zal haar macht uitoefenen". Door op deze manier haar voorschriften te geven en door het gezag, waarmede zij beval, beteugelde zij de gulzigheid der tedere jeugd en leerde de meisjes ook in haar dorst bescheiden maat te houden, zodat ze niet meer verlangden, wat niet paste" 72).

Heeft Monnica dit verhaal aan haar kinderen verteld om ook hen ingetogenheid in lichamelijke behoeften te leren?

Ook vertelde ze van haar ondeugendheid. Ze moest soms, als de familie aan tafel zat, wijn uit de kelder halen en dan nam ze daar heimelijk al een teugje van. Dat was erg, want men dronk nooit wijn die nog niet met water vermengd was. En het teugje werd iedere dag groter, totdat ze zelfs stiekem hele bekers opdronk. Vader en moeder zagen dat niet, zo zegt Augustinus, maar God wel. En Hij zorgde voor genezing. Want eens kreeg de jeugdige Monnica ruzie met een slavin, die met haar mee naar de kelder placht te gaan, en toen schold die slavin haar uit met een lelijk woord, dat betekent: drinkster van ongemengde wijn. Dat trof Monnica en zij wende haar slechte gewoonte af.

Augustinus vertelt dit in zijn Belijdenissen en terloops delen we mede, dat dit verhaal hem, toen hij reeds oud was, door de Pelagiaan Julianus op onhebbelijke wijze voor de voeten geworpen is. Deze schrijft: "Want gij kunt u allicht ervan bewust zijn, dat uw moeder behept was met een verborgen hartstocht; want in de boeken uwer Belijdenissen hebt gij er opmerkzaam op gemaakt, dat zij - om het woord zelf te gebruiken - een wijnzuipster genoemd is". Met grote waardigheid en fijngevoeligheid antwoordt de oude bisschop op deze minderwaardige woorden: "Wat betreft het feit, dat gij gemeend hebt mijn moeder, die u niets misdaan heeft en ook niet tegen u heeft geredeneerd, met een scheldwoord te moeten krenken: gij wordt beheerst door een

boze lust om kwaad te spreken, niet vrezend het Schriftwoord: "geen lasteraars zullen het Koninkrijk Gods beërven". Maar het is geen wonder, dat gij u een vijand betoont ook van mijn moeder, daar gij een vijand zijt van de genade Gods, door welke zij, gelijk ik reeds gezegd heb, van die zonde van haar jeugd verlost is". En dan komt dit fijne, maar scherpe woord: "Ik van mijn kant houd uw ouders voor eervolle katholieke Christenen en ik feliciteer hen, dat zij gestorven zijn, voordat ze u als ketter konden zien" 73).

Toen Monnica 12 of 13 jaar oud was, trouwde ze met de heiden Patricius. Gemengde huwelijken waren in deze tijd gewoon. Over Patricius en Monnica's houding tegenover zijn ruwheid en huwelijksontrouw spraken we reeds eerder. Zij kregen verscheidene kinderen, waarvan Augustinus, die eerst geboren werd, toen Monnica 22 jaar was, zeker niet de oudste was. Ongeveer in 370 wist Monnica haar man er toe te brengen catechumeen te worden; kort voor zijn dood in 371 werd hij nog gedoopt.

We behoeven haar verdere levensloop tot Ostia toe niet te beschrijven, tezamen met die van Augustinus hebben we dat reeds gedaan. Toch valt er nog wel iets over te zeggen. Het is duidelijk, dat zij haar kinderen een door en door Christelijke opvoeding begeerde te geven. Zelf openbaarde zij zich in haar leven als een Christin. Zij gaf trouw haar aalmoezen; bracht haar gaven op het altaar, dat wil zeggen zij legde daar brood en wijn, die de gelovigen plachten te brengen ten gebruike bij de eucharistie; zij kwam tweemaal 's daags ter kerke, eens om de dienst bij te wonen en eens om te bidden, en zij verzorgde naar vermogen de arme Christenen. Maar men moet zich haar niet voorstellen als een ontwikkelde vrouw en zeker niet als iemand, die de Christelijke leer in dogmatische zin kende. Tegen haar zoon kon ze niet op, ook kon ze hem, tijdens zijn dwalingen, blijkbaar niet beter op de hoogte brengen van de leer der Kerk. Het is toch merkwaardig, dat Augustinus zo lang verkeerde meningen kon hebben; Monnica zelf zal over al die kwesties weinig hebben nagedacht, vermoedelijk begreep ze die zelfs niet.

Ambrosius was vol lof voor haar en wanneer hij Augustinus ontmoette, prees hij haar tegenover hem. Monnica had voor de bisschop grote hoogachting en liefde en zij erkende zijn gezag. Dat blijkt o. a. uit het volgende: In Africa was het gewoonte, dat men op de sterfdagen der heiligen in hun gedachteniskapellen een maaltijd hield van brood en wijn. Monnica had dat steeds trouw gedaan, alleen ze gebruikte daarbij slechts één bekertje wijn voor verscheidene plaatsen en deelde dat dan nog met degenen, die haar vergezelden. Maar toen ze hetzelfde in Milaan wilde doen, werd ze door de deurwachter tegengehouden: het mocht niet, zeide hij, want de bisschop had het verboden. En daarin had deze gelijk. Want deze maaltijden ontaardden soms in drinkgelagen, zoals we later nog zullen zien, en bovendien wees Ambrosius erop, dat dit gebruik nog herinnerde aan de dodenmaaltijden der heidenen. Die waren gewoon jaarlijks van 13 tot 21 Februari de z.g. parentalia te vieren, dat zijn offers, die men aan de doden op hun graf bracht en die gepaard gingen met maaltijden. De Christenen in Africa hadden dit gebruik behouden; zij waren in het heidendom opgevoed en het viel hun niet gemakkelijk de heidense elementen in het leven te onderkennen. Maar Monnica liet onmiddellijk haar gewoonte varen. Zij was zeer plichtsgetrouw in het waarnemen van gewoonten.

Het viel haar op, dat men in Milaan des Zaterdags niet vastte, zoals ze in Africa gewoon geweest was. Ze tobde daarover blijkbaar en, hoewel de zaak hem in die tijd niet het minst interesseerde, was Augustinus haar ter wille en vroeg Ambrosius hoe het moest. Deze antwoordde: "Wat kan ik hierover voor betere inlichting geven, dan zeggen, wat ik zelf doe? Als ik hier ben, vast ik niet op Zaterdag, als ik te Rome ben,

doe ik het wel. Neemt de gewoonte van iedere kerk, waar ge komt, in acht, als ge geen ergernis wilt nemen of geven" 74). Zo werd Monnica ingelicht en gerustgesteld.

Haar grote levensdoel was de bekering van haar zoon. Zij heeft gedurende de vele jaren van zijn dwaling niet opgehouden alles te doen wat in haar vermogen lag om die te bevorderen. We verhaalden reeds eerder, hoe ze met ieder sprak, van wiens invloed zij heil verwachtte. Maar bovenal: zij hield niet op met bidden en smeken tot God, waar ze ook was. Daarin ligt haar grootheid en daardoor is ze het klassieke voorbeeld geworden van de echt-Christelijke moeder. Toch moeten we ons er voor hoeden alleen om deze reden haar als bijna vlekkeloos te beschouwen. Zij is een echte vrouw geweest, ook in haar fouten. Aan het slot van dit hoofdstuk komen we op haar karakter terug. Maar eerst moeten we verhalen van haar verblijf in Ostia en van haar sterven.

Bijzonderheden omtrent de wijze, waarop de vrienden in Ostia, gedurende de tijd, dat ze daar op scheepsgelegenheid wachtten, leefden, zijn ons niet bekend. Alleen dit: Monnica zorgde als een goede moeder voor allen, het tijdelijke gezin was aan haar toevertrouwd en ze zorgde zo, zegt Augustinus, alsof ze aller moeder was, maar tegelijkertijd diende ze hen zo, alsof ze aller dochter was. Natuurlijk werd vaak over geestelijke zaken gesproken en één van die gesprekken verhaalt Augustinus: het is het bekende en beroemde gesprek aan het venster; de Nederlandse schilder Ary Scheffer heeft in 1846 de scène op een pathetisch-romantische wijze uitgebeeld; de schilderij bevindt zich thans in het Louvre.

Augustinus en Monnica stonden eens geleund aan een venster in hun verblijf, vanwaar men uitzicht had op de binnentuin. Het gesprek kwam op de vraag, hoe de eeuwige heerlijkheid zou zijn. "Toen nu ons gesprek zover gekomen was, dat het ons toescheen, dat geen enkele genieting der vleselijke zinnen, hoe groot die ook ware en in hoe helder aards licht die ook schitterde, waardig was om vergeleken te worden met de heerlijkheid van dat leven, ja zelfs ook maar genoemd te worden, verhieven wij ons hart in klimmende vervoering tot het Zijn-zelf en doorliepen tragsgewijze alle lichamelijke dingen en de hemel zelf, vanwaar de zon en de maan en de sterren lichten over de aarde. En wij stegen nog hoger, in ons hart overdenkend en besprekend en bewonderend Uw werken en zo kwamen wij tot onze zielen en stegen ook daar boven uit, om het land der onuitputtelijke vruchtbaarheid te bereiken, waar Gij Israël weidt tot in eeuwigheid met het voedsel der waarheid en waar het leven de wijsheid is, door welke dat alles wordt, zowel wat geweest is als wat zijn zal ... En terwijl we over haar spraken en naar haar smachtten, raakten wij haar min of meer aan met de gehele beweging van ons hart; en wij hijgden en wij lieten daar gebonden de eerstelingen des Geestes en keerden terug tot de klank van onze mond, waar het woord een begin en een eind heeft" 75). Dan vat Augustinus in kunstige retorisch opgebouwde zinsneden de gang van het gesprek samen, maar hij zegt er uitdrukkelijk bij, dat het zo niet heeft plaats gehad.

Men heeft deze plaats verschillend uitgelegd; sommigen beschouwen haar als de beschrijving van een zuiver mystieke vervoering; anderen leggen haar uit in verstandelijke zin en zien er in de beschrijving van een opstijging van de geest tot God naar Neo-Platonistische methode. En daar is het meest voor te zeggen. Op meer dan één plaats in zijn werken beschrijft Augustinus deze opstijging. Zij heeft plaats langs de volgende treden. Hij gaat uit van het lichamelijke; dat wordt waargenomen door de ziel, door middel van de zintuigen; dan worden de waarnemingen gemeld aan het van de zinnelijke dingen afgewende deel der ziel, dat Augustinus het innerlijke zintuig noemt. Daarna stijgt men op tot de verstandelijke redenering, die de waarnemings-

inhoud der zintuigen beoordeelt; dan neemt deze zichzelf tot voorwerp van beschouwing. Als zij vaststelt dat het onveranderlijke het veranderlijke te boven gaat, kan ze deze kennis niet van zichzelf hebben, omdat zij veranderlijk is. Zij wordt bestraald door een licht van boven. En dat is dan het wezenlijke, zelfstandige Zijn, Gods onzienlijke dingen 76). We mogen gerust aannemen, dat het gesprek van Augustinus en Monnica een eenvoudiger verloop heeft gehad, dan zoals hij het later in zijn boek, gesteund door zijn inzicht en retorische begaafdheid, getekend heeft en zeker heeft Augustinus de leiding gehad. Toen zij ten einde gekomen waren, was Monnica blijkbaar onder de indruk. Zij zeide: "Mijn zoon, wat mij aangaat, niets in dit leven bekoort mij nog. Wat ik hier nog moet doen en waarom ik hier ben, weet ik niet, want van deze wereld verwacht ik niets meer. Eén ding was er, waarom ik nog een weinig in dit leven wenste te blijven, namelijk dat ik u mocht zien als een katholiek Christen voor mijn sterven. Meer dan mijn verlangen heeft God mij geschonken, zodat ik zelfs mag zien, dat gij met verachting van aards geluk zijn dienaar zijt. Wat doe ik nog hier?" 77) Heeft Monnica haar naderend einde gevoeld?

Ongeveer vijf dagen later kreeg Monnica koorts en legde zich te bed. Af en toe was ze buiten bewustzijn en eens stonden Augustinus en zijn broer Navigius aan haar bed. Toen ze bijkwam, vroeg ze: "Waar was ik?" En de droefheid van haar zoons ziende zeide ze: "Ge begraaft uw moeder hier". En toen Navigius zijn wens uitsprak, dat ze niet in den vreemde, maar in haar vaderland begraven zou worden, keek Monnica hem enigszins verwijtend aan. "Hoor toch eens, wat hij zegt", zei ze, "Begraaft dit lichaam, waar ge wilt; maakt u daarover niet de minste zorg; slechts dit vraag ik van u, dat gij mij gedenkt voor het altaar des Heeren, waar gij ook zult zijn". Nadat ze dit gezegd had, overvielen haar steeds heviger koorts. Later vernam Augustinus van zijn vrienden, dat ze eens, toen ze haar vroegen of ze niet bang zou zijn zo ver van haar vaderland te moeten worden begraven, gezegd had: "Niets is ver van God, en ik behoef niet te vrezen, dat Hij in het einde der eeuwen de plaats niet zou kennen, waar Hij mij zal opwekken".

Nog meer gesprekken heeft Augustinus met haar gehouden. Bijzondere indruk maakte het op hem, dat ze eens, toen hij haar hielp, hem vol liefde haar lieve goede zoon noemde en in grote tederheid vermeldde, dat zij nimmer uit zijn mond een hard woord of smadelijke klank jegens haar gehoord had. Beter dan een lang betoog tekent deze kostelijke mededeling moeder en zoon en hun tedere verhouding. Op al de lastige vermaningen, die Augustinus van haar had moeten aanhoren, had hij nooit met een bits woord gereageerd! Welk een zoon en welk een moeder, die hem blijkbaar alles vergeven had, zelfs zijn bedrieglijk vertrek uit Carthago!

Op de negende dag van haar ziekte overleed Monnica. Zij was bijna 56 jaar geworden. Augustinus en de anderen waren aanwezig, toen ze de laatste adem uitblies: haar zoon drukte haar de ogen toe. De jonge Adeodatus barstte in tranen uit, maar de anderen kalmeerden hem; zo kon ook Augustinus zich beheersen. En dan heeft, voor ons modern besef, iets merkwaardigs plaats.

Evodius grijpt een psalmboek en begint een psalm te zingen. En allen antwoorden daarop met een refrein: "Ik zal van goedertierenheid en recht U psalmzingen, o Heere". Psalm 101

De Christenen in Ostia, die het gezin kenden, hoorden wat er gebeurd was en verzamelden zich in het huis; zij meenden, dat ze hun broeders niet alleen mochten laten. En terwijl de begrafenis werd voorbereid, begon Augustinus een passend gesprek, ook al had hij de grootste moeite zijn droefheid te bedwingen. De begrafenis had in alle stilte plaats op de wijze die in deze streken gewoon was. Het lijk werd eerst

naast de groeve geplaatst en voordat het er in gelegd werd, bracht men, zoals Augustinus het zegt "het offer van onze losprijs", dat wil zeggen, dat de eucharistie gevierd werd. Daarna werden de gebeden uitgesproken en de dode in het graf gelegd. Niemand weende, ook Augustinus niet.

Toen hij thuisgekomen was, nam hij een bad. Het volksgeloof meende namelijk, dat een bad kalmerend werkte, omdat - en dit typeert wel de eigenaardige naïviteit van antieke opvattingen - het Griekse woord voor bad, waarvan het Latijnse woord is afgeleid, aanduidde, dat het bad de smart wegneemt 78). Maar het hielp niet. Toen legde Augustinus zich ter ruste en de slaap verkwikte hem. Bij het ontwaken schoot hem een hymne van Ambrosius te binnen en daarna kwam de reactie. Bij het overdenken van zijn verlies liet hij zijn tranen de vrije loop.

De uitvoerige beschrijving van het sterven van Monnica, die Augustinus geeft en die we hier hebben weergegeven 79), toont aan welk een belangrijke gebeurtenis het in zijn leven geweest is. Met haar beëindigt hij het historische deel der Belijdenissen. Voor de beschrijving van het verdere deel van zijn leven zijn we op andere bronnen aangewezen.

Wanneer we, terugblikkend, Monnica's karakter trachten te typeren, dan treft ons in de eerste plaats haar warm religieus hart. Van kindsbeen af is zij een door en door Christelijke vrouw geweest. Dat neemt niet weg, dat zij, vooral in haar jonge jaren, ook wereldse begeerten gekend heeft. Niet minder dan haar man, Patricius, verlangde zij voor Augustinus aardse eer. Alles zette zij er blijkbaar op, dat hij zou studeren, omdat zij begreep, hoe grote gaven hij had. Ook eerezucht is het geweest, waardoor zij aandrang op een huwelijk met een aanzienlijk meisje; want tegen Augustinus' concubinaat had zij, in overeenstemming met de opvattingen van haar tijd, geen bezwaar. Integendeel, het was haar vermoedelijk een rustige gedachte, dat haar zoon daardoor behoed werd voor overspel. Maar als de concubine een huwelijk in de weg staat, is zij het met de wegzending van harte eens, hoewel ze zelf met de vrouw en Adeodatus uit Africa naar Milaan gekomen was. Haar begeerte om Augustinus als gelovig Christen te zien, hield niet het celibaat in. Natuurlijk was ze daarover wel verblijd, maar het was meer dan waarnaar zij gestreefd had.

Een tweede eigenschap was haar vastheid van karakter. Zij was vasthoudend tegen alles in. Zij gaf niets op. Daarin moet ze voor Augustinus weleens lastig geweest zijn. Het lukt hem niet anders dan door bedrog alleen naar Rome te vertrekken; maar hij had buiten de waard gerekend: in Milaan verschijnt Monnica weer. Pertinent weigert zij, als haar zoon Manichaeër is, met hem samen te wonen. Alles stelt ze in het werk wat dienstig is om haar doel te bereiken; ze klampt anderen aan om met haar zoon te spreken over dingen, die haar eigen kunnen te boven gaan. Ze moet zeker wel eens een al te resolute, dat is dus doordrijverige indruk gemaakt hebben.

Maar gelukkig ging deze eigenschap gepaard aan een zekere natuurlijke levensblijheid. Daarmee weet zij haar onstuimige en gepassioneerde man te bedwingen. Ze wist haar tijd af te wachten om met hem te praten, en zo kreeg ze alles van hem gedaan. Zij verstond het, hoe ze met haar schoonmoeder moest omgaan, zodat ze die zelfs tegenover het dienstpersoneel op haar hand kreeg. Tussen haar vriendinnen wist ze vrede te stichten, doordat ze zelf niet aan het geroddel deelnam. Ze werd door haar natuurlijke wijsheid, haar resoluutheid een zegen voor anderen.

Ze had het grote geluk, dat ze een gevoel voor humor had. Reeds in haar jeugd haalde ze guitenstreken uit en wanneer later de dames uit Thagaste klagen over de behandeling, die ze van haar mannen ondervinden, dan zegt ze schertsend, dat ze toch het huwelijkscontract hadden horen voorlezen, waardoor ze de dienstmaagden van

haar mannen geworden waren; maar zelf heeft de guitige vrouw geen last van haar man. Ze is opgewekt, geestig en gevat: het blijkt uit verscheidene plaatsen van de dialogen van Cassiciacum. Zonder twijfel heeft Augustinus het gevoel voor humor, dat hij naar onze mening in ruime mate bezat, al uit hij het slechts hier en daar, van zijn moeder geërfd.

Een vrouw met deze eigenschappen, van welke de hinderlijke getemperd en daardoor zelfs geadeld worden door de goede, kan een zegen zijn voor haar gezin en haar omgeving. Want zij weet die beide te beheersen ten goede. Patricius heeft - wellicht zonder (lat hij het beseft - een goede vrouw aan haar gehad en de ruwe, maar toch wel goedgehartige man heeft zich door haar laten leiden tot het Christendom, al had ze daarvoor bijna twintig jaren nodig. Haar kinderen hebben háár, niet hun vader gevolgd. Zij was een uitnemende huisvrouw, dat wil in die tijd zeggen, dat ze haar personeel goed leidde. En ze was vol zorg voor ieder van de leden van het gezin; allen, ook de vrienden van Augustinus, hielden van haar.

Haar invloed op Augustinus is groot geweest, groot door de liefderijke trouw, waarmee ze hem, toen hij nog een kind was, gesproken heeft van God en van Christus. Uitdrukkelijk zegt hij, dat hij het geloof aan God en aan Christus nooit kwijt geweest is: het was hem aan moeders knie ingeplant. Meer kon Monnica niet doen; wel was ze blijkens de dialogen zeer intelligent, maar ze was onontwikkeld en daardoor kwam haar van nature scherp inzicht niet tot zijn recht. Maar van haar eenvoudig geloof kon zij haar kinderen vertellen en zo is mede door haar, naar de weg der middelen, Augustinus Christen gebleven, en de Kerkvader geworden, wiens geest de cultuur van West-Europa mee gevormd heeft. De eenvoudige vrouw uit het Africaanse stadje is - nooit zou ze het hebben kunnen bevroeden - een der bekende vrouwen in de wereldhistorie geworden.

HOOFDSTUK 8

AUGUSTINUS' VERBLIJF TE THAGASTE EN ZIJN ROEPING TOT PRESBYTER EN BISCHOP

Toen Augustinus in zijn geboortestad teruggekeerd was, verkocht hij de landerijen, die hij van zijn vader geërfd had, en deelde de opbrengst uit aan de armen. Het huis en enig akkerland, dat hij nodig had voor eigen levensonderhoud, behield hij. En nu kon hij zijn reeds lang gekoesterd ideaal verwerkelijken. Met zijn vrienden en zijn zoon vormde hij een soort van ongedwongen kloostergemeenschap. De tijd, die hij van de hoogstnodige landarbeid overhield, kon hij met de zijnen wijden aan geestelijk werk. Daarvan moet de bestudering der Heilige Schrift het grootste deel van de tijd in beslag genomen hebben. Want het is opvallend, dat Augustinus, die aanvankelijk de Bijbel slechts oppervlakkig kende, na drie jaren grondig in Gods Woord thuis was. Door gezamenlijk gebed en psalmgezang werd de kleine gemeenschap gesterkt tot het werk. Maar ook voor anderen was Augustinus, die natuurlijk de leiding had, tot zegen. Met verscheidene burgers van Thagaste sprak hij over geestelijke zaken en zelfs wanneer ze met andersoortige moeilijkheden tot hem kwamen, hielp hij hen. Ook begon in deze jaren zijn briefwisseling. Het meest bekend zijn de brieven aan en van Nebridius. Deze was ook uit Italië teruggekeerd en bewoonde met zijn moeder en broeder een landgoed in de omstreken van Carthago. Hij was een gelovig Christen geworden, maar helaas werd zijn gezondheid door een kwaal ondermijnd. Gaarne zou hij Augustinus' weer ontmoet hebben, maar hij kan de reis niet aan. Vurig verzoekt hij Augustinus hem te bezoeken, maar deze zet hem uiteen, dat dit onmogelijk is, omdat Nebridius beter zijn geestelijke leiding kan ontberen dan de zwakke broeders in Thagaste. Zo moeten de vrienden zich tevreden stellen met hun briefwisseling, waarin de scherpzinnige Nebridius allerlei moeilijke wijsgerige vraagstukken te berde brengt. Augustinus weet, dat Nebridius niet lang meer zal leven en hij schrijft hem, hoe het de taak van de Christen is na te denken over de dood en zich met de gedachte aan de dood vertrouwd te maken. Maar met geen woord maakt hij melding van Nebridius' toestand: met grote fijngevoeligheid betreft hij alles op zichzelf en meldt hij zijn vriend, hoever hij het zelf in het denken aan de dood gebracht heeft. De vrienden hebben elkaar niet weergezien, als jonge man is Nebridius gestorven. In zijn Belijdenissen zegt Augustinus daarvan: "En niet lang na onze bekering en onze wedergeboorte door Uw doop hebt Gij ook hem als een gelovig Katholiek, terwijl hij in volmaakte kuisheid en onthouding U diende, in Africa te midden der zijnen, nadat zijn gehele huis door zijn toedoen Christelijk geworden was, van zijn aardse lichaam verlost. En nu leeft hij in de schoot van Abraham. Wat het ook zij, dat door die schoot wordt aangeduid, daar leeft mijn Nebridius, mijn lieve vriend, die Gij van vrijgelatene tot zoon hebt aangenomen: daar leeft hij. Want welke andere plaats zou er zijn voor zulk een ziel? Daar leeft hij, waarover hij mij, onervaren en onbeduidend mensenkind, zoveel placht te vragen. Nu richt hij zijn oor niet meer naar mijn mond, maar zijn geestelijke mond naar Uw bron en hij drinkt, zoveel hij kan, wijsheid, waarnaar hij zo begerig was, en hij is gelukkig zonder einde" 80). In deze tijd overleed ook Adeodatus, zoals we reeds eerder meedeelden.

Maar niet alleen aan het beschouwelijke leven en aan zijn briefwisseling wijdde Augustinus zijn tijd. Te Thagaste voltooide hij zijn boek over de Muziek en schreef hij het boek, getiteld De Leermeester, waarover we vroeger reeds spraken, maar bovendien nam hij wederom de pen op tegen de Manicheeërs, zoals we later zullen zien.

Zo leefde Augustinus rustig in de kleine stad, maar hij bleef niet verborgen. Zijn naam en faam verbreidden zich over de gehele omgeving en wat hij zo gaarne had vermeden geschiedde: hij werd een bekend man. Hij begreep wel, dat hij de kans liep hier of daar tot bisschop te worden benoemd en om dat te vermijden hoedde hij zich er angstvallig voor ooit ergens te komen, waar een bisschopsvacature was; want daar zou het kunnen gebeuren, dat hij, zoals in die tijd vaak voorkwam en zoals het ook Ambrosius overkomen was, plotseling door de gemeente zou worden aangewezen als bisschop. En tegen het bekleden van een geestelijk ambt zag hij zeer op. Want hij meende, dat, hoe eervol zulk een positie ook was in het oog der mensen, zij tegenover God zwaar en moeilijk was, tenzij het ambt zo vervuld werd als de Heer het wilde. En daartoe voelde hij zich niet bekwaam. Vandaar dat hij zich angstvallig schuil hield in Thagaste. Maar het zou anders lopen dan hij wilde.

Hem kwam ter ore dat in Hippo Regius een staatsambtenaar vertoefde, een keizerlijk koerier, die Christen was geworden en God diende. Maar, evenals vroeger Augustinus, aarzelde hij zijn wereldlijk ambt prijs te geven en zich geheel aan de dienst van God te wijden. Verder hoorde Augustinus, dat deze man de belofte gedaan had alle genietingen en verlokkingen van deze wereld te zullen prijsgeven, wanneer het hem te beurt mocht vallen uit Augustinus' mond Gods Woord te mogen horen. Augustinus zag hier een kans om een nieuwe broeder aan zijn kloostergemeenschap toe te voegen en, daar in Hippo Regius geen vacature was, waagde hij de reis daarheen om met de ambtenaar te spreken. Dat geschiedde, maar de bekeerling stelde zijn definitief besluit van dag tot dag uit en zo vertoefde Augustinus geruime tijd in de stad, waar men hem leerde kennen.

Te Hippo Regius was een oude bisschop, Valerius. Hoewel men dat uit zijn naam niet zou opmaken, was deze een Griek van geboorte, en hij meende, dat hij het Latijn niet voldoende beheerste om met vrucht te kunnen prediken. Daarom achtte hij het wenselijk, dat een presbyter zou worden benoemd om hem vooral in de prediking ter zijde te staan. Van dit alles wist Augustinus niets. Eens, tijdens een kerkdienst, waar ook Augustinus aanwezig was, zette de bisschop zijn moeilijkheden aan de gemeente uiteen en wees op de wenselijkheid, dat een presbyter zou worden aangesteld. Aller ogen richtten zich terstond op Augustinus: een stem, meerdere stemmen en eindelijk de gehele gemeente riep uit: "Augustinus zal onze presbyter zijn". Men bracht hem naar voren en verzocht Valerius hem onmiddellijk tot het ambt te wijden. Maar Augustinus verzette zich en begon te wenen. Men meende, dat hij dit deed, omdat hij slechts tot presbyter en niet terstond tot bisschop benoemd werd; maar dat was niet juist. Hij weende, omdat hij de gevaren en moeilijkheden van het nieuwe ambt beseftte en zijn teruggetrokken leven zou moeten opgeven. Maar al zijn tegenstreven hielp hem niet: de gemeente volhardde, Valerius wilde van geen uitstel weten en Augustinus, die de kerk betreden had als eenvoudig gemeentelid, verliet haar als presbyter.

Hij moest zijn kloosterleven te Thagaste laten varen en naar Hippo vertrekken. Maar ook daar gaf hij zijn ideaal niet prijs en hoe hij het verder wist te verwerkelijken zullen we in een volgend hoofdstuk verhalen. Hij beseftte diep wat hem nog ontbrak tot de juiste uitoefening van zijn ambt; want hij gevoelde hoe groot de verantwoordelijkheid was, die hij te dragen kreeg. Daarom wilde hij zich in het bijzonder voorbereiden.

Het was nu het begin van het jaar 391 en hij richtte zich tot Valerius met een brief, waarin hij verzocht zich tot Pasen te mogen terugtrekken in gebed, zelfonderzoek en bestudering der Schrift. Deze brief hebben we over en om te doen zien, hoe de

geestelijke gesteldheid van de jeugdige presbyter was, zullen we hem voor een belangrijk deel weergeven. Hij schrijft:

"Voor alles verzoek ik u, dat uw vrome wijsheid bedenke, dat in dit leven en in het bijzonder in deze tijd, niets gemakkelijker en aangenamer is en meer welkom bij de mensen dan het ambt van bisschop, presbyter of diaken, wanneer men het oppervlakkig bekleedt en op een wijze, die de mensen behaagt; maar voor God niets ellendiger en droeviger en verfoeilijker; verder dat in dit leven en in het bijzonder in deze tijd niets moeilijker, inspannender en gevaarlijker is dan het ambt van bisschop of presbyter of diaken, maar voor God niets zaliger, wanneer men de dienst zo doet als onze Veldheer beveelt. Maar hoe dat is, heb ik niet van mijn jeugd of jongelingschap af geleerd. En in de tijd, waarin ik begon te leren, heeft men mij genoopt - als een straf voor mijn zonden, want hoe ik het anders beschouwen moet, weet ik niet - de plaats van onderstuurman in te nemen, mij, die niet eens een riem kon hanteren".

"Maar ik houd het ervoor, dat mijn Heer mij op die wijze heeft willen verbeteren daarom, omdat ik het waagde de misslagen van vele zeelieden, voordat ik ondervonden had, welke moeilijkheden zich voordoen, te bekritisieren, alsof ik geleerder en beter was. Toen ik echter zelf voor het geval kwam te staan, begon ik de onbezonnenheid van mijn kritiek in te zien, ofschoon ik ook te voren dit ambt voor zeer gevaarvol hield. Vandaar die tranen, welke sommige broederen mij hebben zien vergieten, toen ik pas geordend was, en die hen er toe brachten, daar ze de oorzaken van mijn smart niet kenden, om me met alle mogelijke woorden, die wel goed bedoeld waren, maar de wonde zelf niet raakten, te troosten. Maar mijn vroegere opvatting is door mijn ervaring nog verre overtroffen, niet doordat ik nieuwe golven of stormen zag, die ik vroeger niet gezien of gehoord had of waarover ik niet gelezen of gedacht had, maar ik overschatte mijn bedrevenheid en mijn krachten om ze te vermijden of te dragen en ik meende, dat die iets te betekenen hadden. Maar de Heere belachte mij en wilde door de feiten zelf mij laten zien, wie ik ben".

"Maar indien Hij dit niet deed om mij te verwerpen, maar uit ontferming - want dit hoop ik nu tenminste, nu ik mijn krankheid leerde kennen - is het mijn plicht al de geneesmiddelen zijner Schrift op te sporen en door gebed en lezen zover te komen, dat mijn ziel de krachten ontvangt, die nodig zijn tot zo moeilijke bezigheden. Dat heb ik tevoren niet gedaan, want ik heb de tijd ertoe niet gehad; immers ik ben geordend op een tijdstip, waarop wij juist erover dachten, hoe wij de tijd konden krijgen om de Goddelijke Schriften te bestuderen en waarop wij het zo wilden inrichten, dat wij tot deze bezigheid vrije tijd konden hebben. In der waarheid wist ik nog niet, wat al mij ontbrak tot het werk, dat mij nu kwelt en uitput. Maar indien ik met die bedoeling door de feiten zelf geleerd heb, wat een mens nodig heeft, die aan het volk de sacramenten en het Woord Gods bedient, dat ik niet zou mogen verkrijgen datgene, waarvan ik het gemis heb leren inzien, wilt gij dan, vader Valerius, dat ik omkome? Waar is uw liefde? Gij hebt mij toch lief? Gij hebt toch de Kerk zelf lief, welke gij wildet, dat ik in die toestand zou dienen? Zeker, ik ben er zeker van, dat gij en mij en haar liefhebt. Maar gij acht mij geschikt, hoewel ik mezelf beter ken, iets, wat ik niet doen zou, indien de ondervinding mij niet geleerd had".

"Wellicht echter zegt gij: ik zou weleens willen weten, wat er aan uw vorming ontbreekt. Dat nu is zoveel, dat ik gemakkelijker zou kunnen opsommen, wat ik heb, dan wat ik verlang te hebben. Want ik zou durven zeggen, dat ik weet en met vol geloof vasthoud, wat nodig is tot onze redding. Maar hoe moet ik dat bedienen tot de redding van anderen, niet zoekende mijn eigen voordeel, maar het voordeel van velen, opdat zij mochten behouden worden? (1 Cor. 10 : 33). Wellicht zijn er in de Heilige Boeken enige raadgevingen geschreven, of liever er is geen twijfel aan, dat ze daar

zijn, die een man Gods, wanneer hij ze kent en opvolgt, in staat stellen de kerkelijke zaken te bedienen of althans tenmidden van de scharen der vijanden te leven met een zuiver geweten en zo te sterven, dat niet het enige leven, waarnaar nederige en zachtmoedige Christelijke harten verlangen, telooft. En hoe kan dit anders geschieden dan, zoals de Heer zelf zegt, door te vragen, te zoeken en te kloppen, dat is door te bidden, te lezen en te zuchten. En om dat te doen wilde ik door bemiddeling van de broeders van uw zuivere en eerwaardige liefde een korte tijd, bijvoorbeeld tot Pasen, zoeken te verkrijgen en nu vraag ik die door deze smeekbede".

"Want wat zal ik de Heere, mijn Rechter, moeten antwoorden? Soms dit: ik kon daarnaar niet zoeken, daar ik door kerkelijke bezigheden verhinderd werd? Wanneer Hij dan tot mij zeide: gij boze dienstknecht, wanneer iemand op een stuk lands der Kerk, dat met grote inspanning bebouwd wordt, ten onrechte aanspraak maakt, zoudt gij dan niet, wanneer ge voor de aardse rechter iets bereiken kon, met aller instemming, ja zelfs op sommiger verzoek en bevel, de akker, die Ik met mijn eigen bloed gedrenkt heb, verlaten en u daaraan wijden, ja zelfs, indien het u niet gelukte recht te krijgen, over zee reizen? Waarom beweert gij dan, dat het u aan tijd ontbroken heeft om mijn akker te leren bebouwen? Zeg mij, wat moet ik dan antwoorden? Ik vraag het u. Wilt gij dan soms, dat ik zeg: de oude Valerius geloofde, dat ik al die dingen wel wist en omdat hij mij zozeer beminde, heeft hij mij niet toegestaan ze te leren? Op grond van die liefde en genegenheid smee ik u, dat gij u mijner erbarmt en mij de tijd, die ik vraag, schenkt tot datgene, wat ik vraag en dat gij mij steunt door uw gebeden, opdat mijn begeerte niet ijdel moge zijn en mijn afwezigheid niet onvruchtbaar voor de Kerk van Christus en het heil van mijn broederen en mededienstknechten" 81).

Opzettelijk gaven we dit lange citaat uit Augustinus' brief als voorbeeld van zijn schrijfrant en van de bewogen wijze, waarop hij een zaak wist voor te dragen. Bovendien leren we uit deze brief zijn besef van drukkende verantwoordelijkheid voor zijn ambt kennen, een besef, dat hem nooit verlaten heeft. Zijn ganse verdere leven is hij gebukt gegaan onder de gedachte, dat de bevordering van het heil van zoveel zielen aan hem was toevertrouwd. Deze gedachte is het centrale punt geweest van zijn verdere leven en werken.

Ongetwijfeld heeft Valerius zijn presbyter het verlof toegestaan, waarom hij gevraagd had. Waarheen Augustinus zich teruggetrokken heeft, weten we niet; hij zal wel in de buurt van Hippo gebleven zijn. Met Pasen van het jaar 391, die viel op Zondag 6 April, nam de presbyter zijn werk op zich. Hoewel het in de Westerse Kerk de gewoonte was, dat een presbyter nooit preekte, wanneer ook een bisschop aanwezig was - dit in tegenstelling met het Oosten - stoorde Valerius zich daaraan niet. Hij was in geen enkel opzicht na-ijverig en verheugde zich in de grote opgang, die Augustinus maakte. Want van het begin af waren de kerken, waarin hij preekte, stampvol. Later zullen we hem in een afzonderlijk hoofdstuk tekenen als predikant. Ook zullen we later handelen over de moeilijkheden, die hij reeds bij zijn eerste optreden aantrof. Welk een bekendheid hij reeds als presbyter kreeg, blijkt hieruit, dat het concilie van bisschoppen uit geheel Africa, dat in 393 te Hippo bijeenkwam, hem uitnodigde voor de vergadering op te treden. Op 8 October hield hij een voordracht over Het geloof en het apostolisch symbool (de fide et symbolo), die op verzoek van velen werd uitgegeven, zodat ook wij haar nog kunnen lezen. Verscheidene andere boeken schreef hij tijdens zijn presbyteraat, waarop we in ander verband zullen terugkomen. Valerius was zeer ingenomen met zijn presbyter en hij zou hem niet graag hebben willen missen. Maar steeds leefde hij onder de dreiging, dat Augustinus elders tot

bisschop zou worden benoemd. Daarom hield Valerius, wanneer vreemdelingen Hippo bezochten en naar Augustinus vroegen, hem schuil. Maar eindelijk besloot hij een betere maatregel te treffen. Hij werd oud en zwak en moest steeds meer van zijn taak aan Augustinus overlaten. Daarom schreef hij in het geheim een brief aan Aurelius, de bisschop van Carthago en als zodanig primaat van Africa, waarin hij dringend verzocht Augustinus tot bisschop te doen wijden. Zolang hij zelf nog leefde, kon deze hem dan als coëpiscopus, mede-bisschop, ter zijde staan en na zijn overlijden kon hij hem opvolgen. Aurelius stemde in met dit plan. Korte tijd daarna kwam Megalius, primaat van Numidië, te Hippo op bezoek en van die gelegenheid maakte Valerius gebruik om in tegenwoordigheid van de ganse geestelijkheid en de gemeente zijn wens kenbaar te maken, dat Augustinus tot zijn mede-bisschop zou worden gewijd. Met instemming werden zijn woorden ontvangen. Maar Megalius verzette zich. Welke zijn bezwaren waren, weten we niet; vermoedelijk maakte hij ten onrechte aanmerking op Augustinus' levenswandel.

In een vergadering van bisschoppen echter kon hij zijn beschuldiging niet waar maken; hij trok haar in en vroeg om vergiffenis. Ook Augustinus zelf maakte bezwaar. Hij meende, dat het niet geoorloofd was iemand tot bisschop te benoemen, terwijl de eigenlijke ambtsdrager nog in leven was. Maar men kon hem verscheidene voorbeelden noemen van gevallen, waarin dit geschied was, en zo liet hij dit bezwaar varen. Eerst later vernam hij, dat het concilie van Nicaea in 325 het benoemen van een tweede bisschop verboden had. Maar noch hij, noch Valerius hadden dit geweten. Zo werd Augustinus vóór Kerstmis van het jaar 395 door Megalius tot mede-bisschop gewijd. En dat was juist bijtijds, want reeds in het volgende jaar stierf Valerius en toen werd Augustinus bisschop van de Kerk van Hippo Regius. Hij was toen 42 jaar oud en heeft zijn ambt 34 jaar lang waargenomen.

Ofschoon Augustinus ongetwijfeld in de Kerk van Africa de belangrijkste figuur was, zetelde hij als bisschop niet in de voornaamste stad, Carthago. Daar hadden de meeste synoden plaats onder leiding van de Carthaagse bisschop. Want hoewel de bisschoppen in rang gelijkstonden, werd aan de ambtsdrager in de hoofdstad toch een zeker gezag toegekend als primas. Tweemaal per jaar plachten de Africaanse bisschoppen te Carthago bijeen te komen, in de lente en in de herfst. Van sommige belangrijke synoden of concilies zal later sprake zijn.

Hippo Regius, de stad van Augustinus, was van Carthago ongeveer 250 km verwijderd. Vele malen heeft de bisschop op zijn muildier deze afstand (ongeveer van Groningen naar Den Haag) afgelegd. Hoewel de route langs de kust liep, moeten we over deze primitieve reizen niet te gering denken, want het terrein was bergachtig. Hippo Regius, het Koninklijke Hippo, was aldus genoemd, omdat in oude tijden de Numidische koningen er resideerden en tevens om het te onderscheiden van het veel dichterbij Carthago gelegen Hippo Diarrhytus. Het lag aan de voet van de ongeveer 1000 m hoge uitlopers van het Atlasgebergte. Het was vermoedelijk door de Phoeniciërs gesticht en het Phoenicisch werd er nog wel gesproken. Hippo met zijn ongeveer 40.000 inwoners was een niet onbelangrijke havenplaats, waar vele schepen, ook uit verre landen ankerden. In 430 juist in de tijd, dat Augustinus op zijn sterfbed lag, werd Hippo door de uit het Noorden doorgedrongen Vandalen in bezit genomen. Het bleef hun hoofdstad tot 533, toen Belisarius het veroverde. Onder de heerschappij der Byzantijnse vorsten bleef het een belangrijke stad, totdat het in 697 in handen der Arabieren viel, die het geheel verwoestten. De bevolking moest het verlaten en vertrok naar de plaats, waar thans Böne ligt.

Ten tijde van Augustinus waren er in Hippo drie kerkgebouwen. Het jongste daarvan

was de z.g. Basiliek bij de acht martelaren, zo geheten omdat zij opgericht was bij de graven van acht martelaren uit de tijd der Christenvervolging. Deze kerk werd tijdens Augustinus' episcopaat op zijn aansporen gebouwd door de presbyter Leporius. Deze was blijkbaar een vermogend man, want hij bouwde ook nog een klooster en een verblijf voor vreemdelingen. Verder was er de Basilica Leontiana, een basiliek gebouwd ter ere van de bisschop Leontius, die in 303 de marteldood gestorven was. In deze kerk heeft Augustinus slechts zelden gepreekt. De voornaamste kerk was de Basilica maior of Basilica Pacis, de grote of Vredesbasiliek. In deze kerk stond Augustinus' bisschoppelijke zetel, in haar heeft hij verreweg zijn meeste preken gehouden. Ter zijde van de kerk was het Baptisterium, het doopgebouw, waar de doop door indompeling kon plaats vinden.

Bovendien was er een secretarium met een zaal zo groot, dat op het concilie van October 393 daar 320 bisschoppen konden bijeenkomen. In de onmiddellijke omgeving stond het klooster, dat Augustinus in 391 in de tuin stichtte en waarin ook het huis van de bisschop zich bevond. Maar wanneer hij zich naar de kerk begaf, moest hij de straat passeren. Vlak bij de kerk liet de diaken Eraclius in 424 een kapel bouwen ter ere van Stephanus. We zien, dat het een uitgestrekt terrein moet geweest zijn, waarop deze gebouwen stonden. Augustinus was dan ook bedacht op verwerving van meer grond en daar de basiliek grensde aan het huis van een voorname jonge man, Julianus, deed hij zijn best van deze grond te kopen; hij bood de buurman zelfs in ruil een ander huis aan. Maar Julianus wees dit af. Toen hij echter, vrij jong, overleed, bleek, dat hij zijn bezitting bij legaat aan de bisschop had vermaakt en zo kon Augustinus het kerkelijk terrein uitbreiden 82).

Op dit terrein te Hippo heeft Augustinus van 391 tot 430 geleefd en gewerkt; hier heeft hij de vele boeken geschreven, die de West- Europese cultuur zo diep zouden beïnvloeden, hier is hij de grootste Kerkvader geworden van de Christelijke Kerk. Maar voordat we al zijn arbeid op verschillende gebieden gaan beschrijven, willen we ons eerst bezig houden met Augustinus als gewoon mens, met zijn dagelijkse leven en bezigheden als bisschop. Voor hemzelf was het goed bekleeden van zijn ambt de hoofdzaak: in de eerste plaats gevoelde hij zich de bisschop van Hippo Regius. Al het andere, waardoor hij voor ons groot geworden is, blijkt voort te vloeien uit de trouwe en stipte waarneming van zijn ambt: ook bijna al zijn geschriften zijn uit zijn ambtsbediening voortgekomen, nagenoeg nooit heeft hij geschreven uit pure wetenschappelijke theologische belangstelling; de praktijk van zijn leven heeft hem de objecten van zijn studie aan de hand gedaan. Zou hij niet gedreven zijn door het gevoel van grote verantwoordelijkheid voor het heil van de kudde, die hem als herder toevertrouwd was, dan zou deze man, niettegenstaande zijn geniale aanleg, een van de honderden bisschoppen van Africa geworden zijn, van wie we meestal niet veel meer weten dan hun naam. Daarom is het passend, dat hij vooral getekend wordt als bisschop. En om deze tekening te verlevendigen zullen we beginnen met de beschrijving van zijn alledaagse leven.

Toen Augustinus als presbyter naar Hippo kwam, bracht hij niets anders mede dan de kleren, die hij aan had. Zijn grote begeerte was ook als geestelijke de levenswijze voort te zetten, die hij in Thagaste gevoerd had. Van zijn bisschop Valerius kreeg hij een tuin, waarin een eenvoudig kloostergebouw gezet werd. En behalve enige vrienden, die met hem meegekomen waren en onder wie ongetwijfeld ook Alypius en Evodius zich bevonden, verzamelde hij daar gelijkgezinde jonge mannen, die de wereld hadden prijsgegeven en zich aan de dienst van God hadden gewijd. Ook later, toen Augustinus bisschop geworden was, zette hij in de bisschoppelijke woning het

kloosterleven voort.

De grondwet van het kloosterleven was dezelfde als die van de oude Christenen na het Pinksterfeest, namelijk dat niemand iets van zichzelf had, maar dat allen alle dingen gemeen hadden. Wie toetrad, behoorde eerst zijn bezittingen te verkopen en de opbrengst aan de armen te geven of af te geven aan de Kerk, die er ten behoeve van de gemeenschap of van de armen over kon beschikken. We weten van Augustinus zelf, dat over deze dingen soms moeilijkheden kwamen. Hij heeft daar heel wat mee te stellen gehad. Het doet goed te zien, dat de bisschop nooit geld van de Kerk wilde aanvaarden ten nadele van de verwanten van toetredenden of van hun onmondige kinderen. Met grote wijsheid regelde hij als een wijs rechter zulke gevallen en we bewonderen daarbij zijn zakelijk inzicht. Laten we een enkel voorbeeld geven. We kennen dat uit een toespraak, die hij in 425 tot de gemeente hield 83).

Er waren allerlei praatjes geweest over de geestelijken en de bisschop vond het nodig hen van alle verdenking te zuiveren. Over de presbyter Januarius zegt hij het volgende:

"Bij ons voegde zich ook de presbyter Januarius. Wat hij eerlijk scheen te bezitten, deelde hij uit en maakte het zo schijnbaar op, maar hij maakte het niet op. Hij hield een geldsom over, die, naar hij zeide, van zijn dochter was. Zijn dochter woont door Gods gunst in een vrouwenklooster, en van haar hebben we goede verwachting. De Heere besture haar, zodat zij moge vervullen hetgeen wij van haar hopen, door zijn barmhartigheid, niet door haar verdiensten. En omdat zij nog minderjarig was en nog niet over haar geld kon beslissen - want ofschoon wij wel haar kostelijke keuze zagen, waren we toch nog bevreesd voor de wisselvalligheid van haar leeftijd - is het zo gegaan, dat het geld als het ware voor het meisje werd bewaard, zodat zij, als ze tot haar jaren gekomen was, er mee kon doen, wat een maagd van Christus behoorde te doen, wanneer ze het op de beste manier kon besteden. Terwijl men deze tijd afwachtte, kwam voor Januarius de dood in zicht, en toen maakte hij een testament alsof het zijn eigen geld betrof, niet dat van zijn dochter. Een testament, zeg ik, maakte de presbyter, onze metgezel, die bij ons woonde, van de Kerk leefde, openlijk met ons een gemeenschappelijk leven leidde. Hij maakte een testament, hij benoemde erfgenamen. Welk een pijnlijke plek in onze gemeenschap! Ach, een vrucht, niet gegroeid aan de boom, die de Heere geplant heeft. Maar hij benoemde de Kerk tot erfgenaam! Ik wens zulke geschenken niet, ik houd niet van een bittere vrucht. Eens won ik hem voor God, hij had beleden tot onze gemeenschap te willen behoren, aan haar had hij zich moeten houden, haar lid had hij zich moeten betonen. Had hij niets? Dan zou hij geen testament gemaakt hebben. Had hij iets? Dan had hij niet moeten doen alsof hij als arme Gods onze medegenoot was.

Ik heb daarover grote smart, broeders. En ik zeg het u, geliefden, vanwege deze smart heb ik besloten, die erfenis voor de Kerk niet te aanvaarden. Wat hij nagelaten heeft moge van zijn kinderen zijn, laten die er mee doen wat zij willen. Want ik meen, dat als ik haar aanvaard, ik deel heb aan die handeling, die mij mishaagt en smart. Ik wilde niet, geliefden, dat gij hiervan onkundig zoudt zijn. Zijn dochter is in een vrouwenklooster, zijn zoon in een mannenklooster. Beiden heeft hij onterfd, de dochter met een prijzende, de zoon met een berispende clausule. Nu heb ik de Kerk geadviseerd, dat de onterfden hun deel niet eerder krijgen dan wanneer zij meerderjarig zullen zijn. De Kerk bewaart het voor hen. Verder heeft hij twist verwekt onder zijn kinderen en daarmee heb ik moeite. Het meisje zegt: "het is van mij, u weet, dat mijn vader het altijd zei". De jongen zegt: "men moet mijn vader geloven, want op zijn sterfbed kon hij niet liegen". En wat een narigheid is die twist! Maar

wanneer die kinderen dienaren Gods zijn, zullen we die twist tussen hen spoedig beëindigen. Ik luister naar hen als een vader en misschien beter dan hun &gen vader. Ik zal zien wat juist is; en zoals God het wil, tezamen met enige eerbare gelovige broeders onder Gods gunst, gekozen uit u, namelijk uit deze gemeente, zal ik in hun bijzijn de zaak behandelen en, zoals de Heer het zal geven, beëindigen". Hoe deze zaak afgelopen is, zegt Augustinus in een latere toespraak: "o ja, ik herinner me, dat ik beloofd heb u mede te delen, hoe ik het geschikt heb tussen die twee, de broer en de zuster, de kinderen van de presbyter Januarius, omdat tussen hen financieel geschil gerezen was, hoewel, daar het tussen broer en zuster ging, door Gods gunst door dat geschil de liefde niet aangetast werd. Ik had dus beloofd hen te horen, en wat ze met elkaar hadden door mijn uitspraak te beëindigen. Ik had er me dus op voorbereid hun rechter te zijn; maar voordat ik kon oordelen, hebben zij zelf de kwestie, waarover ik zou oordelen, tot een einde gebracht. Ik vond niets om over te oordelen, maar wel iets om me over te verblijden. Zij hebben in volkomen harmonie berust in mijn wil en advies, dat zij het geld, dat hun vader achtergelaten had, gelijkelijk zouden verdelen, terwijl de Kerk ervan af zag".

We zijn door dit voorbeeld van ons onderwerp afgedwaald, maar keren er nu toe terug.

Hoe Augustinus met zijn geestelijke broeders samenleefde, weten we van hemzelf en van Possidius. Van hemzelf op de volgende wijze. Er is van hem een brief over, die hij geschreven heeft aan een vrouwenklooster. Zijn zuster was daar overste geweest, en na haar dood was ze opgevolgd door Felicitas. Toen was er onenigheid ontstaan en om die uit de weg te ruimen hadden Felicitas en Rusticus, de kloostergeestelijke, zich tot Augustinus gewend. De bisschop antwoordde met woorden van vermaan, maar bovendien zette hij uitvoerig uiteen, hoe hij meende, dat men in een klooster behoorde te leven. Ongetwijfeld hield hij zichzelf met zijn broeders aan deze regels en zo leren we uit zijn brief, hoe zijn eigen klooster was ingericht. En daarvan zullen we een korte beschrijving geven.

Het hoofdbeginsel was, dat men alle dingen gemeen had. Degenen, die rijk geweest waren en dus veel hadden ingebracht, stonden in geen enkel opzicht boven hen, die arm togetreden waren. En de enen mochten zich niet verheffen op hun vroegere rijkdom, de anderen niet op hun armoede. Op vastgestelde tijden werd er gebeden en zong men psalmen. Spijs en drank werden slechts genuttigd voorzover nodig was tot leven en gezondheid. Bij zwakte en ziekte echter werden ruimer spijzen toegedeeld op advies van de dokters. De kleding was eenvoudig en voor allen gelijk; zij werd uit één voorraadkamer uitgereikt naar behoefte en ieder moest tevreden zijn met wat hij kreeg, ook al was het meer versleten dan wat hij eerst droeg. Kreeg een inwoner kleren van zijn familie, dan moest hij ook die afleveren aan de gemeenschap; zou hij ze verborgen houden, dan stond dit gelijk met diefstal. Het wassen der kleren geschiedde naar het oordeel van hem, die daartoe was aangewezen. Op bepaalde tijden kon men een bad nemen, zieken soms vaker op advies van de dokter. De bibliotheek stond, evenals de voorraadkamer en de klerenkamer, onder leiding van een daartoe aangewezen monnik. Iedere dag waren voor de uitlening der boeken bepaalde uren aangewezen. Twisten mochten er niet zijn, of ze moesten zo snel mogelijk beëindigd worden. Had men tegen elkander scherpe woorden gesproken, dan moest men vergeving vragen en schenken. De overste moest gehoorzaamd worden, hem moesten moeilijke zaken worden voorgelegd en hij moest de tucht handhaven, de onrustigen vermanen, de kleinmoedigen troosten, de zwakken steunen, tegenover allen geduldig zijn.

Dat Augustinus zich ook zelf aan dit alles hield, blijkt uit de mededelingen van Possidius. "Zijn kleren", zegt deze "en zijn schoenen en zijn beddegoed waren bescheiden, maar voldoende, niet te mooi, maar ook niet te pover. Want in zulke dingen plegen de mensen veelal óf in trots te hoog te grijpen óf zich te zeer te vernederen; in beide gevallen niet zozeer zoekend wat van Jezus Christus is, maar wat van henzelf is. Maar hij hield het midden, noch ter rechterzijde afwijkend noch ter linker" 85).

Dat Augustinus in zaken, die de kleding betroffen, weleens in moeilijkheden gebracht werd, blijkt uit wat hij in een van zijn preken zegt: "Niemand moet een mantel geven of een linnen tunica, tenzij voor allen samen. Ik wil niet, heilige broeders, dat gij mij iets geeft, dat ik alleen moet gebruiken, omdat het wat mooier is. Bijvoorbeeld: mij wordt een kostbare mantel geschonken. Misschien past die de bisschop, maar hij past niet Augustinus, dat is een arm mens, uit arme ouders geboren. Dan zouden de mensen zeggen, dat ik kostbare kleren aantrek, die ik niet had kunnen hebben in het huis van mijn vader of vroeger in mijn wereldlijk beroep. Dat komt niet te pas; ik wil zulk een mantel hebben, dat ik die ook aan een broeder kan geven als hij er geen heeft. Zoals een presbyter er een kan dragen, zoals een diaken en een subdiaken er passend een kan dragen, zo een wil ik hebben; want ik aanvaard hem voor allen samen. Als iemand een betere geeft, dan verkoop ik hem, zoals ik ook steeds doe, zodat, als het kledingstuk niet gemeenschappelijk kan zijn, de prijs ervan voor allen samen is. Ik verkoop hem en geef het geld aan de armen. Als iemand het prettig vindt, dat ik hem heb, dan moet hij er zo een geven, dat ik er niet van bloos. Want ik beken het u, van een kostbaar kledingstuk bloos ik, omdat het niet past bij mijn ambt, mijn vermaningen, en omdat het niet past bij mijn gestalte, niet past bij mijn grijze haren" 86).

Possidius, die jaren lang zelf bij Augustinus had gewoond, vertelt verder, dat de maaltijden degelijk maar eenvoudig waren. Ze bestonden uit groenten en peulvruchten, maar af en toe, wanneer er gasten waren. of wanneer broeders het vanwege hun gezondheid nodig hadden, werd ook vlees opgediend. Wijn was, naar de gewoonte van het Zuiden, steeds op tafel, maar ieder kreeg een afgepaste hoeveelheid en wanneer een van de broeders, om zijn woorden kracht bij te zetten, een eed gebruikte, kreeg hij als straf een beker wijn minder. De lepels waren van zilver (eetvorken gebruikte men toen nog niet, men at met de handen) maar schalen en schotels waren van aardewerk, hout of marmer.

Augustinus was zeer gastvrij; aan tafel legde hij de nadruk minder op het eten en drinken dan op het voorlezen en de conversatie. Maar die behoorde over belangrijke onderwerpen te gaan; over personen, en zeker over afwezigen mocht niet worden gesproken. Om gasten op zachte wijze daaraan te herinneren, had Augustinus op de tafel deze inscriptie laten aanbrengen:

Quisquis amat dictis absentum rodere vitam
Hac mensa indignam noverit esse suam.

Dit zou men ongeveer aldus kunnen vertalen:

*Al wie afwezigen belastert of kleineert,
Die wete, dat hij van deez' tafel wordt geweerd.*

Possidius verhaalt, dat eens, toen enige zeer bevriende ambtgenoten van Augustinus deze inscriptie over het hoofd zagen en over afwezigen ongunstig spraken, Augustinus

vertoornnd zeide: dat óf die versregels van de tafel moesten worden verwijderd, óf dat hij midden onder de maaltijd zou opstaan en naar zijn kamer gaan. Possidius was daar zelf bij geweest 87).

Vrouwen mochten niet in het bisschoppelijk klooster vertoeven. Zelfs Augustinus' zuster niet, hoewel zij een vrome vrouw was en vele jaren zelf aan het hoofd van een klooster stond. Ook de dochters van zijn broeder, die hun leven eveneens aan de dienst van God hadden gewijd, werden niet toegelaten en dat niettegenstaande het feit, dat de concilies voor zulke personen een uitzondering hadden toegestaan. Augustinus meende wel, dat er geen enkele boze verdenking zou kunnen rijzen, wanneer zijn zuster en nichten met hem zouden samenwonen, maar, zo zeide hij met zijn praktische kijk op de dingen, deze vrouwen zouden haar dienaressen nodig hebben, en andere dames zouden bij haar op bezoek willen komen, en dat alles zou een bron van narigheid kunnen worden. Mannen, die de bisschop kwamen bezoeken, en ook de geestelijken zelf zouden in allerlei verzoeken kunnen vallen. Augustinus zelf ontving vrouwen, die hem wilden spreken, nooit alleen, steeds waren andere geestelijken aanwezig, zelfs als het om een geheime zaak ging.

De bisschop deed alles om te zorgen, dat de beginselen van het kloosterleven niet werden aangetast. In de straks reeds aangehaalde preek zegt hij: "Wie iets van zichzelf wil hebben en van zijn eigen bezit wil leven en tegen deze voorschriften van mij handelen, ik zeg niet alleen, dat hij niet bij mij zal wonen, maar hij zal ook geen geestelijke zijn. Want ik heb gezegd, en ik weet, dat ik gezegd heb, dat als zij het gemeenschappelijk leven met mij niet willen aanvaarden, ik hun de positie van geestelijke niet zou ontnemen, maar dat ze dan afzonderlijk moeten wonen en afzonderlijk leven en voor God leven, zoals zij dat kunnen doen. En evengoed heb ik hun voor ogen gesteld, een hoe groot kwaad het is te zondigen tegen de voorgenomen levenswijze. Want ik wilde liever zelfs gebrekkigen hebben dan doden bejammeren. Want wie een huichelaar is, is een dode. Ik zou dus aan een ieder, die buiten had willen blijven en van zijn eigen geld leven, de positie van geestelijke niet ontnemen hebben; maar omdat hun, door Gods gunst, dit gezamenlijke leven aanstond, geef ik aan iemand, die onder huichelarij geleefd heeft en van wie ontdekt wordt, dat hij eigen bezittingen heeft, geen verlof om daarover bij testament te beschikken, maar ik zal hem schrappen van de lijst der geestelijken. Laat hij duizend concilies tegen mij aanvoeren, laat hij varen, waarheen hij wil tegen mij, laat hij geestelijke zijn, waar hij kan: zo waarlijk helpe mij God, waar ik bisschop ben, zal hij geen geestelijke kunnen zijn. Gij hebt het gehoord; zij hebben het gehoord. Maar ik hoop op onze God en zijn barmhartigheid; want zoals zij die beschikking van mij blijmoedig hebben aanvaard, zo zullen zij haar ook zuiver en trouw in acht nemen" 88).

Meer dan eens heeft Augustinus niettegenstaande zijn voortreffelijke leiding onaangename ervaringen in zijn klooster opgedaan. Er hebben zeer onverkwikkelijke gebeurtenissen plaats gehad en dr bisschop heeft verscheidene onwaardige leden moeten verwijderen. Hij besepte, dat hij dit kon verwachten. "Hoe waakzaam", zo schrijft hij, "de tucht van mijn huis is, ik ben een mens en ik leef onder mensen, en ik matig mij niet aan te beweren, dat mijn huis beter is dan de ark van Noach, waar toch onder acht mensen één een slechtaard bevonden is, of" - en dan somt hij een aantal andere voorbeelden uit de Heilige Schrift op, om aldus te besluiten: "of dat het beter is dan de samenleving van de Heere Christus zelf, waarin elf goeden de trouweloze dief Judas hebben verdragen, of, tenslotte, beter dan de hemel zelf, waaruit engelen zijn afgevallen. Maar ik beken eenvoudigweg in de tegenwoordigheid van onze Heer, die getuige is aangaande mijn ziel sinds ik begonnen ben God te dienen: evenals ik

moeilijk mensen heb leren kennen, die beter zijn dan zij, die in de kloosters vorderingen gemaakt hebben, heb ik ook geen slechtere mensen leren kennen, dan zij, die in de kloosters ten val gekomen zijn, zodat ik meen, dat ten aanzien hiervan in de Openbaring geschreven is: de rechtvaardige worde nog rechtvaardiger, en d1/4 vuile worde nog Vuiler (Openb. 22 : 11). Daarom, ook al beenroeven wij ons over enige vuile elementen, zo gevoelen wij ons toch getroost door een groter getal van sieraden" 89).

Tot die sieraden behoren zeker de tien bisschoppen, die uit het klooster van Augustinus zijn voortgekomen. Van hen hebben we sommigen reeds ontmoet: Alypius, die bisschop werd van Thagaste, Evodius van Uzala en Possidius van Calama. Verder noemen we nog Profuturus van Cirta en diens opvolger Fortunatus, Severus van Mileve en Urbanus "van Sicca. Zij volgden in hun woonplaatsen Augustinus' voorbeeld en zo is het kloosterleven in Africa door zijn werkzaamheid belangrijk uitgebreid. Ook in Hippo zelf werden nog andere kloosters gesticht, o. a. een door de presbyter Leporius en een door Eleusinus. Maar het leven in de bisschoppelijke woning zelf had voor de geestelijken dit voordeel, dat ze steeds met de bisschop in nauw contact kwamen en er als het ware een theologische scholing kregen. Zijn huis was een seminarium voor toekomstige geestelijken. Dat Augustinus over het onderwijs, dat ze moesten ontvangen, nadacht, ja zelfs een soort van handboek schreef, zullen we later zien.

Behalve dat Augustinus de leiding had van zijn gemeenschap, hielden hem dagelijks zijn bisschoppelijke plichten met al de uitvloeisels daarvan bezig, ja de uitvoering daarvan was natuurlijk zijn voornaamste taak. Voordat we op dit drukke leven nader ingaan, moeten we eerst een en ander zeggen over zijn lichamelijke gesteldheid.

Hij was iemand met een zwakke gezondheid. We zagen vroeger reeds, dat hij te Rome, als jongeman van ongeveer 29 jaar, ernstig ziek geweest is. Hij had toen hevige koorts, maar waardoor die veroorzaakt werden weten we niet. Blijkbaar waren zijn ademhalingsorganen niet in orde, want ook in 386, toen hij zijn ambt van retor neerlegde, had hij last van moeilijke ademhaling en pijn in de borst. In zekere zin heeft hij toen te Cassiciacum een lichamelijke rustkuur doorgemaakt. Uit de geschriften, die hij hier schreef, blijkt herhaaldelijk, dat hij niet in orde was. Hij heeft pijn, zijn toestand verhindert hem vaak te schrijven, hij moet zijn gezondheid sparen, hij heeft slapeloze nachten. Vrij lang schijnt het geduurd te hebben eer hij hersteld was. Want nog in 388, dus ongeveer twee jaren later, wanneer hij naar Africa teruggekeerd is, schrijft hij aan zijn vriend Nebridius, dat zijn lichamelijke gesteldheid hem verhindert te doen wat hij wil en dat hij daarom zijn vriend, die in de buurt van Carthago woont, niet kan bezoeken 90).

Toch schijnt hij weer in zoverre hersteld te zijn, dat hij zijn werk kan doen, ook wanneer hij presbyter en later bisschop geworden is. Maar dan komt een lastige kwaal hem kwellen, waarvan we voor het eerst horen in 397, dus als hij 43 jaar is. Hij lijdt namelijk aan haemorrhoiden of aambeien, die hem veel pijn en last veroorzaken en hem dwingen het bed te houden. "Naar de geest", zo schrijft hij aan een vriend, "gaat het mij goed, voorzover aan de Heere behaagt en Hij mij kracht wil geven; maar naar het lichaam lig ik te bed; want ik kan niet lopen, niet staan en niet zitten door de pijn en de swelling van inscheuringen of van haemorrhoiden" 91). Na deze brief vernemen we lange tijd niets van ziekte en ongemak. Het zou echter onjuist zijn uit Augustinus' zwijgen op te maken, dat hij zich gezond voelde. Zijn zoëven vermelde kwaal zal hem wel niet meer verlaten hebben, ook al spreekt hij er niet over.

In de winter van 410 op 411, dus als Augustinus 56 jaar is, dwingt zijn ziekte hem een tijdlang zijn gemeente te Hippo te verlaten. Het zal hem veel moeite gekost hebben daartoe te besluiten. Want de leden van zijn kerk kunnen zijn leiding niet missen: ze zijn als kinderen, die de tucht en de liefde van hun vader dagelijks nodig hebben, getuige de vermaningen, die hij van zijn ziekbed aan de gemeente zendt. Hij lijdt dan weer aan! wort sen en klaagt over zijn zwakte, die hem verhindert te doen wat hij wil. Hij vindt het verdrietig, dat zijn gezondheidstoestand hem niet veroorlooft alle plichten, die het bisschopsambt hem oplegt, te vervullen en dat hij met name nooit, als zijn ambtgenoten, een overzeese missie op zich heeft kunnen nemen. Uit deze mededeling blijkt wel, dat hij zich steeds moest ontzien. Vooral de winters zijn voor hem moeilijk en hij kan de koude niet verdragen 92).

Naarmate hij ouder wordt, drukken hem de bezwaren ernstiger. In 413 schrijft hij, dat hij de last van zijn ambt haast niet meer kan dragen, "omdat bij de zwakte, die mij eigen is, en die aan allen bekend is, die mij wat meer van nabij kennen, nog de ouderdom is gekomen, die de algemene zwakte van het mensdom is" "). In ieder geval dus van zijn 59e jaar af - aangaande de vorige jaren hebben we geen berichten - gevoelt hij zich oud. Het is dus geen wonder, dat de klachten toenemen. Herhaalde malen is hij lange tijd ziek; ook zijn vrienden noemen hem een oud man, die de lasten van het lichaam te dragen heeft. Als hij in 428 bezoek krijgt van Bonifatius, kan hij ternauwernood spreken door lichaamszwakte. Wel knapt hij telkens weer op; maar steeds moet hij zich in acht nemen.

We mogen dus wel zonder te overdrijven zeggen, dat Augustinus niet sterk was en zich steeds in acht moest nemen. Afgezien van het zeer pijnlijke ongemak, dat hem van zijn mannelijke leeftijd af kwelde, maar niet levensgevaarlijk was, waren blijkbaar zijn ademhalingswerktuigen, wellicht zijn longen, het zwakke punt. Het gloeiend-warme zomerklimaat van Africa kon hij blijkbaar beter verdragen dan de vochtige koude van de winter. Die bracht hem de ziekten, die zich in koorts plachten te openbaren. Hij ondervond vaak moeite bij het spreken, moest zelfs soms zijn preek - en de meeste preken duurden in die tijd kort - afbreken, omdat hij niet verder kon. Dit alles moeten we voor ogen houden, wanneer in het vervolg zal blijken, wat deze krukkende man in zijn leven gedaan en tot stand gebracht heeft. Dat leven moet gesteund zijn geweest door een plichtsbesef, dat alleen door een brandende liefde voor Gods zaak tot een zo grote intensiteit kon worden opgevoerd.

We willen nu pogen een overzicht te geven van de vele bezigheden, die de bisschop had te verrichten, in de latere hoofdstukken zullen we op de bijzonderheden nader ingaan.

Een van de belangrijkste plichten, die Augustinus had te vervullen, was natuurlijk het preken en het bedienen van de sacramenten. Hij preekte vaak, natuurlijk iedere Zondag en verder op de Christelijke feestdagen, op nieuwjaarsdag, het epifaniëfeest, de gedenkdagen der martelaren en bij vele andere gelegenheden. Soms bediende hij geruime tijd achtereen iedere dag een- of tweemaal het Woord. Ook in andere plaatsen trad hij meermalen op. Het was soms wenselijk, dat hij de kerken der omliggende stadjes en dorpen bezocht om te onderrichten en te vermanen. In deze tijd, waarin vooral het Donatisme de Kerk belaagde, was dat zeer nodig. Dat die reizen niet altijd zonder gevaar waren, blijkt uit een verhaal, dat Possidius doet. In de heftigste periode van de strijd met de Donatisten plachten gewapende troepen van ruwe lieden plunderend en soms moordend het platteland af te trekken. Een einde van dezen had er de lucht van gekregen, dat Augustinus, hun grote tegenstander, op een bepaalde dag naar een naburige gemeente zou gaan, en om hem te pakken te krijgen

hadden ze zich in hinderlaag gelegd op een bepaald punt, dat hij moest passeren. Maar Augustinus' gids vergiste zich in de weg en daardoor bereikte hij de plaats van zijn bestemming zonder dat zijn vijanden gelegenheid kregen hem gevangen te nemen. Augustinus zag hierin de hand Gods en dankte Hem met de zijnen voor de bewaring.

Een tweede plicht was de verzorging van het catechetisch onderwijs. Hoewel hij daarin bijgestaan werd door zijn presbyters en diakenen, nam hij ook zelf daaraan ruim deel. Vooral in de tijd, waarin de doopleerlingen zich voorbereidden tot de doop, dus tegen Pasen, moet dit onderwijs hem zeer in beslag genomen hebben. Hij heeft er een boek over geschreven, dat we later zullen bespreken, en waaruit blijkt welk een voortreffelijk paedagoog en catecheet hij was. Ook aan zijn huisgenoten, die met allerlei vragen tot hem kwamen, gaf hij onderricht, echter meer, doordat hij hun incidentele vragen beantwoordde dan dat hij zich op gezette uren aan hun onderwijzing kon wijden; daarvoor had hij, zoals hij zelf zegt, geen tijd.

Inzake het huisbezoek had hij zich deze regel gesteld, dat hij alleen weduwen en wezen bezocht. Maar wanneer zieken hem verzochten te komen, ging hij onmiddellijk om met hen te spreken, te bidden en hun de handen op te leggen. Maar vrouwenkloosters bezocht hij slechts in de uiterste noodzakelijkheid. Als eigenaardigheid van Augustinus' particuliere zorg voor zijn gemeente deelt l'ossidius mede, dat de bisschop deze, hem door Ambrosius geleerde, regel in acht nam, dat hij nooit een vrouw zocht voor een man, nooit iemand adviseerde in militaire dienst te gaan en nooit naar een feest ging in zijn eigen stad. Als redenen daarvoor noemde hij deze: als het met het huwelijk mis zou gaan, zou men hem, die het bewerkt had, de schuld geven; dat zou ook de soldaat doen, als het hem slecht ging; en als de feesten te groot in aantal werden, zou dat strijden tegen de matigheid, waartoe hij krachtens gelofte verplicht was.

De administratie van de geldzaken der Kerk was aan de bisschop toevertrouwd. Maar Augustinus was zo verstandig deze praktische dingen over te laten aan enige geestelijken, die daarvan verstand hadden. Hij had dus nooit een sleutel en droeg geen ring om te zegelen; de gehele boekhouding liet hij in handen van de deskundigen. Aan het eind van het jaar legden dezen verantwoording aan hem af. Hij vertrouwde hen en onderzocht de zaken niet verder. Toch gaf hij zelf de algemene richtlijnen aan. Nooit kocht hij land of landhuizen, maar als iemand onroerende goederen aan de Kerk schonk of legateerde, dan aanvaardde hij die. Maar sommige legaten wees hij af, niet omdat hij ze niet kon gebruiken voor de armen, maar omdat hij het juister vond, dat de bezittingen in handen kwamen van kinderen of ouders of andere verwanten van de overledene, ook al had dit niet in de bedoeling van de erflater gelegen. We herinneren ons het eerder vermelde geval van het testament van Januarius.

Zelf vertelt Augustinus, dat hij een legaat van Bonifatius van de hand wees, waarbij aan de Kerk schepen geschonken werden, "Ik wilde niet", zo zegt hij, "dat de Kerk van Christus een scheepsrederij zou zijn. Wel zijn er velen, die ook uit schepen hun inkomsten hebben. Maar als er dan eens een beproeving kwam: een schip voer uit en leed schipbreuk. Zouden wij dan mensen ter beschikking moeten stellen, opdat er volgens de gewoonte een onderzoek gedaan kon worden naar het zinken van het schip en de mensen, die aan de golven ontkomen waren, door de rechter konden worden gepijnigd? Maar zouden wij ze ter beschikking stellen? Neen, want in geen enkel opzicht zou het de Kerk passen dit te doen. Zou ze dan schadeloosstelling betalen? Maar waarvan moest ze die betalen? Een schatkist mogen we niet hebben. Want een bisschop mag niet goud bewaren en de hand van een nooddruftige afwijzen. Dagelijks

komen zo velen vragen, zo velen zuchten en zovele armen ons bestormen, dat wij de meesten bedroefd moeten achterlaten, omdat we niet zoveel hebben, dat we allen kunnen geven. En zouden we dan een schatkist moeten hebben ten behoeve van een schipbreuk? Om dit te vermijden dus heb ik het gedaan, niet om de erfenis aan een ander te geven" 93).

We zien, dat Augustinus ook de dingen van het praktische leven wel overwoog. En al vertrouwde hij de administratie aan anderen toe, dan wil dit nog niet zeggen, dat hij er geen belangstelling voor had. Possicyns zegt uitdrukkelijk, dat de bisschop meermalen zich losmaakte van de geestelijke dingen om zich met de tijdelijke zaken bezig te houden. Maar als hij dat dan gedaan had, en als hij alles goed geregeld had, wist hij zich er ook weer geheel van los te maken.

Ook de verzorging der armen was aan de bisschop toevertrouwd. Hij besteedde het geld, dat overbleef van het onderhoud der geestelijken, geheel aan de armen. Geen arbeid was hem daarvoor te veel. Zelfs in de tijd, die hij tot herstel van zijn gezondheid buiten zijn gemeente doorbracht, schreef hij haar een brief om haar op haar plicht inzake de armverzorging te wijzen. Er waren toen moeilijke tijden aangebroken voor het Romeinse rijk. Alarik had met de scharen zijner Goten Rome verwoest en stond op het punt naar Africa over te steken. En zo had, onder de druk van het naderende gevaar de gemeente van Hippo de armenzorg verwaarloosd. Dat komt Augustinus ter ore en onmiddellijk schrijft hij een brief: "Mij is gemeld, dat gij uw gewoonte om de armen te kleden vergeten hebt. Tot deze oefening van barmhartigheid heb ik, toen ik bij u was, u aangezet en zet ik u ook nu nog aan, opdat de zware tijden u niet overmeesteren en u traag maken. Gij ziet, dat aan de wereld overkomt hetgeen onze Heer en Zaligmaker, die niet liegen kan, voorspeld heeft. Gij moet dus niet alleen de werken der barmhartigheid niet verminderen, maar nog meer doen dan ge gewoon waart. Daarom, geliefde broeders, moet gij, een ieder naar de krachten, die hij heeft en die hij zelf kent, doen wat ge gewoon waart, met een volvaardiger gemoed dan voorheen en te midden van alle druk dezer tijden moet ge de vermaning van de apostel in het hart hebben: de Heere is nabij, weest in geen ding bezorgd" 94).

Op reis moest Augustinus ook dikwijls tot het bijwonen van synoden en concilies. Meestal hadden die kerkelijke vergaderingen plaats te Carthago. De strijd tegen het Donatisme en Pelagianisme werd daar gestreden en zo zijn deze concilies van het grootste belang geweest voor het welzijn der Kerk. Augustinus was de ziel van deze strijd en hij verrichtte voor deze vergaderingen veel arbeid. De brieven, die zij uitzonden, werden met zijn medewerking geconcipeerd en op de vergaderingen voerde hij vaak het woord 94. Hoezeer hij zich beijverde om de resultaten van de dogmatische besprekingen ter kennis te brengen ook van de eenvoudige Christenen blijkt onder meer uit zijn werkzaamheid inzake de handelingen van het officiële, door keizer Honorius, bevolen, dispuut met de Donatisten, waarover we later uitvoerig zullen spreken.

Zijn briefwisseling werd steeds omvangrijker. Hij werd een beroemd man en algemeen beschouwd als de grootste autoriteit op theologisch gebied. En daarom werd hij overstelpt met brieven om raad en voorlichting in allerlei kwesties van dogmatische en uitlegkundige aard. Ook in praktische, ethische kwesties werd zijn advies gevraagd. Niet alleen uit Africa, maar ook uit Spanje, Italië en Gallië zond men hem brieven. En hij beantwoordde die alle met een zorgvuldigheid en nauwgezetheid, die eerbied afdwingt, vooral wanneer men bedenkt, dat hij de briefwisseling met zijn

intieme vrienden uit nijpend gebrek aan tijd tot het allernodigste moest beperken. In een later hoofdstuk, dat we aan de briefwisseling zullen wijden, zal blijken, hoe hij over de meest verschillende onderwerpen heeft moeten schrijven. Zoals het vaak ook nu nog gaat, de briefschrijvers vergaten wel eens, dat zij niet de enigen waren, met wie Augustinus in correspondentie stond, en wanneer dan het antwoord niet spoedig kwam, werden zij ongeduldig. Dat blijkt o. a. uit de correspondentie met de bisschop Evodius. Deze had aan Augustinus twee brieven gezonden met zeer moeilijk te beantwoorden vragen. Een daarvan was onder de paperassen van Augustinus zoekgeraakt en op de andere had hij niet spoedig geantwoord. Daarom schrijft Evodius om antwoord, maar voegt in zijn brief nog een nieuwe vraag bij de reeds gedane. Dat wordt Augustinus toch wel wat te machtig en hij antwoordt dan ook aldus:

"Gij vraagt vele dingen van een man, die het zeer druk heeft, en, wat nog erger is, gij meent, dat hals over kop dingen behoren gedikteerd te worden, die zo moeilijk zijn, dat ze, ook wanneer ze met grote nauwkeurigheid gedikteerd of geschreven worden, ternauwernood ook aan mensen zoals ge zelf zijt, duidelijk gemaakt kunnen worden. Daar komt bij, dat ik niet alleen aan u en uws gelijken mag denken als aanstaande lezers van hetgeen ik schrijf, maar ook aan hen, die met een minder scherp en minder geoefend verstand zijn toegerust, maar die toch, hetzij met vriendelijke hetzij met vijandige gezindheid door zulk een ijver ertoe gebracht worden van mijn brieven kennis te nemen, dat deze hun zeker niet onthouden kunnen worden. Gij ziet, met welk een zorg ik, wanneer ik dat bedenk, moet schrijven vooral over zaken, die zo groot zijn, dat ook grote mannen er mee in verlegenheid zijn. Maar indien ik iets onder handen heb en ik dat moet laten lopen en uitstellen, om liever te antwoorden op vragen, die er plotseling tussen door gedaan worden, wat moet er dan gebeuren wanneer er, terwijl ik daar dan op antwoord, weer andere tussendoor komen?

Zoudt ge dan willen, dat ik die dan ook weer laat lopen en die nieuwe onder handen neem, en dat zo altijd de vragen, die het laatst gedaan worden, het eerst in behandeling komen en het me alleen zou gelukken de beantwoording van die vragen tot een einde te brengen, die, wanneer ik bezig ben ze te behandelen, niet door weer nieuwe vragen verdrongen worden? Dat geval is haast ondenkbaar; maar ik geloof ook niet, dat gij het zoudt willen. Ik mocht dus niet andere vragen laten liggen, toen de uwe mij bereikten, evenmin als ik de uwe mag laten liggen, als weer andere zich komen indringen. En toch is het me niet toegestaan deze rechtvaardigheid in acht te nemen; want zie, juist om dit aan u te schrijven en u hierop te wijzen heb ik het werk, waaraan ik bezig was, onderbroken en mijn geest van een andere grote inspanning afgewend" (95).

Uit dit citaat blijkt, hoe nauwkeurig Augustinus zijn correspondentie verzorgde. Hij stelde zich niet tevreden met een oppervlakkige beantwoording en liet daarom rustig het een wachten tot het andere klaar was. Maar aan de andere kant was het bureaucratie hem vreemd: deze brief aan Evodius bewijst, dat hij ook wel van de regel durfde afwijken, als het nodig was. Maar vooral blijkt uit zijn woorden, hoe drukke correspondentie hij had. Het geval, dat hij met de beantwoording van de tot hem gerichte brieven op een bepaald moment klaar zou zijn, zonder dat weer nieuwe vragen op antwoord lagen te wachten, acht hij haast ondenkbaar.

Verder blijkt uit dit citaat, dat Augustinus zijn brieven - en hetzelfde geldt ook van zijn boeken - meestal niet zelf schreef, maar dat hij ze dicteerde. Dat gaf natuurlijk een zeer gewenste tijdsbesparing. Want zijn dictaat werd waarschijnlijk stenografisch opgenomen. In Augustinus' dagen toch was het gebruik van kortschrift buitengewoon

verbreid. Herhaalde malen wordt in de brieven gesproken van de stenografen, de notarii, die verslagen maakten van vergaderingen, concilies en theologische disputen. Zelfs had de Kerk haar eigen stenografen en aan hen en aan de vele particuliere stenografen hebben we het te danken, dat er nog zoveel preken van Augustinus over zijn; want zelf stelde hij ze nooit op schrift. Wanneer hij inderdaad ook bij zijn literair werk van de dienst der notarii gebruik maakte, dan moest hij toch later weer de door hen uit het stenogram uitgewerkte tekst nazien en indien nodig verbeteren. Maar dat ging in ieder geval toch vlugger dan wanneer hij alles zelf in het net moest schrijven. Bijzonder veel tijd van Augustinus werd in beslag genomen door mensen, die bij hem kwamen niet alleen om advies in alle mogelijke zaken, maar ook om scheidsrechterlijke uitspraak in kwesties van wereldlijke aard. Want de bisschoppen hadden in deze tijd het recht uitspraak te doen niet alleen in kerkelijke, maar ook in wereldlijke zaken. Een ieder, die dat wilde, dus ook degenen, die niet tot de Katholieke Kerk behoorden, kon moeilijkheden, die tussen hem en zijn medeburger gerezen waren, aan het scheidsgerecht van de bisschop onderwerpen. Bovendien had de bisschop ook het recht van intercessie, dat wil zeggen dat hij in strafrechtelijke processen, die bij de wereldlijke rechtbank gevoerd werden, kon ingrijpen. Augustinus behandelde al deze zaken met grote wijsheid en rechtvaardigheid en daarom kwamen zo velen bij hem, dat de bisschoppelijke woning vaak meer op een gerechtshof of een advocatenkantoor leek dan op een pastorie. Men kan aannemen, dat niemand, die zijn hulp inriep, dit tevergeefs deed. Hij maakte vaak gebruik van zijn recht van intercessie, niet omdat hij meende, dat de zonden niet naar hun zwaarte behoorden gestraft te worden, maar omdat hij de zondaar tot berouw gebracht wilde zien. De redding van zielen was zijn doel. En het is bewonderenswaardig met welk een tact hij ieder geval op zichzelf behandelde. Later zullen we daarvan voorbeelden vermelden. We hebben het getuigenis van een hoog staatsambtenaar, Macedonius, over Augustinus' wijze van behandelen van deze zaken. Hij zegt: "Augustinus weet zijn verzoek om verzachting of kwijtschelding der straf zo in te kleden, dat de rechter, wanneer hij er niet aan zou voldoen, het gevoel krijgt alsof de schuld bij hem ligt. In dat opzicht onderscheidt Augustinus zich van zijn ambtgenoten, die een gunstige wijziging van het vonnis als het ware afdwingen, maar de methode van Augustinus heeft veel groter uitwerking" 96).

Met al deze dingen had de bisschop het overstelpend druk. Hij had soms geen tijd om te eten en vastte dan noodgedwongen de ganse dag. Possidius, die dit alles als huisgenoot van Augustinus heeft gadeslagen, schrijft: "Wanneer hem om uitspraak verzocht werd door Christenen of mensen van alle mogelijke sekten, dan hoorde hij hen naarstig en nauwkeurig aan, voor ogen houdend de wijze woorden van iemand, die gezegd heeft, dat hij liever de zaken van onbekenden dan van vrienden beslechtte en wel hierom omdat hij van de onbekenden degene, te wiens gunste de zaak rechtvaardig beslist werd, tot vriend kon winnen, maar van zijn vrienden degene, die in het ongelijk gesteld werd, als vriend zou verliezen. En soms was hij met die zaken bezig tot het uur van de maaltijd en soms zo lang, dat hij de ganse dag niet kon eten, maar toch nam hij er altijd kennis van en beslechtte hij ze, daar hij in die zaken het oog gericht hield op het belang der Christenzielen en waarnam, welke vorderingen een ieder maakte in het geloof en in de goede werken of welke achteruitgang daarin te constateren viel. En wanneer de gunstige gelegenheid zich daartoe voordeed, onderwees hij de partijen in de waarheid van Gods wet en prentte die hun in en wees hen op de weg ten eeuwigen leven" 97).

Augustinus zuchtte vaak onder al deze drukke bezigheden. "Ons kwetst". zo schrijft

hij "en mat af de duisternis en de drukte van wereldlijke zaken. Wel hebben wij die zelf niet, maar we behartigen die van hen, die ons dwingen een mijl met hen te gaan en wij hebben bevel om met hen twee mijlen te gaan. Zoveel wordt ons op de schouders gelegd, dat we ternauwernood op adem kunnen komen, en toch geloven we, dat Hij, voor wiens aanschijn het gekerm der gevangenen komt, ons, wanneer we volharden in de bediening, tot welke Hij ons waardig gekeurd heeft onder de belofte van loon, van alle benauwdheden zal bevrijden". En elders: "De mensen, die hun wereldlijke zaken bij ons tot een goed einde gebracht willen zien, noemen ons heiligen en Gods dienaren, om hun aardse belangen behartigd te krijgen. Dagelijks worden wij nederig gegroet om onenigheden van mensen te beslechten over goud, zilver, landerijen en vee" 98).

Bij de vele drukke dagelijkse bezigheden, waarvan we tot nu toe melding maakten, kwam nog het schrijven van de vele boeken. Na zijn "Nalezingen", over welke we in de inleiding spraken en waarin hijzelf 93 werken besprak, schreef hij nog 6 werken in 15 boeken, 2 werken in 3 boeken heeft hij niet vermeld. In het geheel schreef hij dus 101 werken in 250 boeken verdeeld. En dan hebben we nog over 223 brieven, van welke sommige de omvang van een brochure hebben. Sommige boeken schreef hij in één stuk door, ja zelfs vertelt hij in een van zijn brieven, dat hij aan twee werken tegelijk bezig is: aan het ene overdag, aan het andere 's nachts, voorzover hij zelfs dan tijd tot schrijven over heeft. Hij is dan 73 jaar.

Het is geen wonder, dat hij wel eens spreekt over de drukte. Maar dat doet hij toch alleen, wanneer hij zich te verontschuldigen heeft over het lang uitblijven van antwoord op een brief. Enigszins uitvoerig schildert hij zijn bezige leven in een brief aan Marcellimis. Daaruit blijkt hoeveel hij soms tegelijkertijd onder handen had. Hij schrijft daarin o. a. het volgende: "Waarom ik de boeken over de kinderdoop, ofschoon ik het boek zelf reeds aan u gezonden had, weer van u terug ontvangen heb, ben ik vergeten, of het moest zijn, omdat er nogal wat fouten in staan, zoals ik bemerkte, toen ik het inzag; ik wilde het verbeteren, maar doordat ik het verbazend druk heb, heb ik dat nog niet gedaan. Verder deel ik u mede, dat ook de brief aan u, die ik aan het boek wilde toevoegen en die ik reeds vroeger aangevangen had te dicteren, hoewel ik er een en ander aan toegevoegd heb, toch nog niet af is. Maar wanneer ik u verslag kon doen van al mijn arbeid overdag en bij lamplicht, die gewijd is aan andere noodzakelijke bezigheden, dan zoude gij u er over bedroeven en u verwonderen, hoeveel zaken van verschillende aard mij bezig houden, die absoluut niet uitgesteld kunnen worden en die mij niet toestaan datgene te doen, waartoe gij mij door uw verzoeken en vermaningen dringt en dat ik ook graag zou willen doen: dat ik het niet kan, spijt mij onuitsprekelijk. Want wanneer ik een ogenblikje vrij ben van de dringende zaken van die mensen, die mij zo presSen, dat ik hen op generlei wijs kan ontwijken en die ik ook niet onbeduidend mag achten, dan ontbreekt het me niet aan stof, die ik vóór alles dicteren moet, omdat het zó actuele zaken betreft, dat het geen uitstel kan lijden, zoals het nogal bewerkelijke uittreksel uit de handelingen van ons dispuut (met de Donatisten), dat ik moet maken, daar ik zag, dat niemand zich wilde zetten tot het lezen van zulk een berg lectuur; zoals verder de brief aan de leken onder de Donatisten over ditzelfde dispuut, die ik nu pas in enige lange avonden b'eëindigd heb; zoals twee lange brieven, de ene aan u, de andere aan de doorluchtige Volusianus, welke brieven ik meen, dat gij wel reeds ontvangen hebt; zoals het boek, dat ik nu onderhanden heb aan onze Honoratus, over vijf vragen, die hij mij voorgelegd heeft en schriftelijk heeft medegedeeld, en gij ziet, dat ik hem allerminst op antwoord mag laten wachten ... Het kan mij dus niet ontbreken aan de noodzaak

om iets te dicteren, dat mij verhindert andere dingen te dicteren, waarnaar mijn verlangen meer uitgaat, daar mij ternauwernood een ogenblikje tijd gegeven wordt temidden van de berg van bezigheden, waaronder mij de begeerte of de moeilijke omstandigheden van anderen bedelven, en zodoende weet ik helemaal niet, hoe ik het moet aanleggen" (99).

Augustinus was er zich van bewust, dat zijn arbeid niet alleen betekenis had voor zijn tijdgenoten, maar dat hij ook werkte voor het nageslacht, en hij gevoelde, dat het zijn plicht was bij zijn werk aan die betekenis voor de toekomst te denken. "Ik heb besloten", zo schrijft hij, "om, zo de Heere wil, al de tijd, die mij overblijft van de bezigheden, die ik noodzakelijk te doen heb ten behoeve van de kerk, die ik in eigenlijken zin dien, te besteden aan de arbeid van de studiën op het terrein der kerkelijke geschriften, omdat ik meen, dat ik op dat terrein, indien het God in zijn barmhartigheid behaagt, ook het nageslacht enigszins van nut kan zijn" (100).

Zo schrijft hij in 413; maar hoe schoon het voornemen ook was, hij kon het niet ten uitvoer leggen, zoals hij het gaarne wilde; er schoot hem te weinig tijd over. Dat blijkt o. a. uit het volgende. Toen in 416 twee concilies bijeenkwamen, een te Carthago en een te Mileve, om de Pelagiaanse moeilijkheden te behandelen en daar aan Augustinus opgedragen werd de correspondentie, die het gevolg was van deze concilies, af te werken, o. a. een brief op te stellen aan de bisschop van Rome, Innocentius, vroeg hij aan zijn gemeente vijf dagen verlof daartoe. In een gemeentevergadering werd officieel besloten en schriftelijk vastgelegd, dat men hem gedurende die vijf dagen niet met andere zaken zou lastig vallen. Even ging het goed, maar niet lang duurde het of men liet hem toch niet met rust: "met geweld drong men tot mij door", zo klaagt hij, "en men gunt mij geen tijd om te doen hetgeen ik wil" (101).

Zo is het dagelijkse leven van de bisschop een aaneenrijging geweest van werken en werken en we moeten ons erover verbazen, dat zijn zwakke lichaam daartegen bestand geweest is. Ongetwijfeld heeft zijn sobere levenswijze hem daarbij gesteund. Maar ook zijn sterk ontwikkeld plichtsgevoel heeft hem in Gods kracht bekwaamd tot zijn bijna ongelofelijke arbeidsprestatie. Toen hij als bijna 76-jarige grijsaard stierf, had hij, sinds hij in 391 geestelijke werd, dus in 39 jaren tijds, geen andere vakantie gehad dan enige malen een noodgedwongen ziekteverlof.

HOOFDSTUK 10

GEVALLEN UIT AUGUSTINUS' BISSCHOPPELIJKE PRAKTIJK

We hebben in het vorige hoofdstuk gezien, hoe Augustinus in de jaren van zijn episcopaat leefde en hoezeer hij door zijn ambt bezet was. Nu moeten wij op zijn afzonderlijke bezigheden nader ingaan. Daarbij kunnen we niet de historische volgorde in acht nemen, want om een overzicht te krijgen is het beter, dat we de verschillende bezigheden en bemoeienissen, die op hetzelfde terrein liggen, telkens afzonderlijk samenvatten. Natuurlijk liepen die alle in Augustinus' leven door elkaar heen, maar voor ons is het gemakkelijker en duidelijker ze uit elkaar te houden, en daarom zullen we aan de belangrijkste gebieden van zijn werkzaamheid afzonderlijke hoofdstukken wijden. Eerst echter zullen we een aantal incidentele gevallen behandelen, gevallen, zoals ze zich in die tijd in het leven van een bisschop konden voordoen en die ons Augustinus minder doen 'kennen als Kerkvader dan als bisschop van Hippo Regius. Zij doen ons zien met welke soms merkwaardige dingen de praktijk de bisschop in aanraking bracht.

We zullen aanvangen met het verhaal van enige gebeurtenissen, die ons een kijk geven op Augustinus' gemeente in haar geheel. Het was geen gemakkelijk volkje, dat hij te leiden kreeg. Die oude Africanen waren echte kinderen van het door de zon fel beschenen land. Zij waren hartstochtelijk, opbruisend van aard, gemakkelijk tot opwindung te brengen, en dan in hun onbezonnenheid fel, soms ruw en onbesuisd. Maar aan de andere kant hadden ze iets kinderlijks in zich, iets primitiefs. Hun stemming kon plotseling omslaan; werden ze tot berouw gebracht over hun daden dan waren ze ook heftig in dat berouw. Ze sloegen zich op de borst en weenden luid. Noch in het kwade noch in het goede konden zij hun aandoeningen bedwingen. In hun zeden waren ze los en lieten zij zich gemakkelijk gaan. Merkwaardig is, dat zij in het geloof beter waren dan in de zeden: de leer was goed, het leven vaak slecht. In hun eenvoudigheid aanvaardden ze gaarne al wat hun geleerd werd, ja men kan zeggen, ze dronken de prediking als het ware in; later zullen we daarvan voorbeelden geven. Maar hun grote moeilijkheid was gelegen in de toepassing van het gehoorde in het dagelijkse leven. In dat leven werkten nog vele heidense elementen door. We moeten niet vergeten, dat, zoals we vroeger reeds beschreven, het heidendom met zijn vooral in die tijd goddeloze gewoonten, nog welig tierde. Bovendien was een groot aantal der Christenen eerst op latere leeftijd tot de Kerk gekomen en het was moeilijk voor de eenvoudige en vaak onontwikkelde mensen de heidense zuurdesem uit te scheiden. Het is duidelijk, dat het niet gemakkelijk was zulke mensen in de juiste banen te leiden en ze daar ook in te houden. Een groot psychologisch inzicht, maar ook een goede praktische kijk was daarvoor nodig. Augustinus had die beide, maar ook hij heeft met zijn gemeente vaak de grootste moeite gehad.

Reeds in het begin van zijn ambtsbediening kwam hij met een ernstig geval in aanraking. Toen hij nauwelijks presbyter was, ergerde hij zich aan een schandelijke gewoonte, die in de kerken van Africa heerste en die van heidense oorsprong was. Op de sterfdag der overledenen plachten de heidenen bij het graf gedachtenismaaltijden te houden, die vaak oversloegen tot ware smulpartijen en drinkgelagen. En de Christenen hadden die gewoonte niet afgelegd, maar op de sterfdagen der martelaren hielden ook zij hun maaltijden, die tot braspertijen ontaardden. Niet alleen bij de graven der martelaren en in de kapellen, die tot hun nagedachtenis gesticht waren, maar ook in de kerken vierde men de plechtige gedenkdagen op onbehoorlijke wijze en de meest ergerlijke tonelen kwamen daar voor. De jeugdige presbyter begreep, dat dit kwaad moest worden uitgeroeid, maar omdat het niet alleen in Hippo, doch in geheel Africa

voorkwam, zag hij in dat het niet alleen plaatselijk moest bestreden worden, maar dat hoger gezag moest optreden. Daarom schreef hij een brief aan de primate, bisschop Aurelius van Carthago. Daarin wijst hij op de woorden van de apostel: "niet in brasserijen en drinkgelagen, niet in wellust en losbandigheid, niet in twist en rijd; maar doet de Heere Jezus Christus aan en wijdt geen zorg aan het vlees, zodat de begeerten worden opgewekt" (Rom. 13 : 13, 14).

"Van deze drie", zo schrijft hij, "wordt de onkuisheid een zo groot misdrijf geacht, dat niemand, die zich met die zonde bezoedelt, niet slechts een kerkelijke bediening, maar ook de deelneming aan de sacramenten waardig gekeurd wordt. Maar waarom dat alleen? Braspartijen en dronkenschappen houdt men voor geoorloofd en zijn toegestaan, zodat ze ter ere van de zalige martelaren niet alleen op hun plechtige gedenkdagen, wat op zichzelf reeds betreurenswaardig is, wanneer men het beziet met niet-vleselijke ogen, maar zelfs dagelijks gehouden worden". Zelfs wanneer men dit thuis deed, zouden we volgens het woord van de apostel met zulken geen brood mogen eten, "maar van de graven der heiligen, van de plaatsen, waar het sacrament gevierd wordt, en van de bedehuizen moest toch in ieder geval deze schande worden geweerd. Want wie zou in het particuliere leven durven verbieden datgene, wat als het in gebruik is in de heilige plaatsen verering der martelaren genoemd wordt?" 102)

Hiertegen is, zo meent Augustinus, het besluit van een concilie nodig. In ieder geval verzoekt hij Aurelius, dat de Kerk van Carthago het goede voorbeeld moge geven. Augustinus' brief schijnt indruk gemaakt te hebben: in October 393 kwam te Hippo een concilie bijeen en daar werd o. a. besloten "dat geen bisschoppen of geestelijken in de kerk maaltijden zouden houden, tenzij alleen om doorreizenden ter wille van de gastvrijheid te verkwikken, en dat ook de gemeenten zoveel mogelijk van dergelijke maaltijden zouden worden afgehouden". Nu kon Augustinus optreden tegen de wangebruiken. Maar dat zou niet gemakkelijk zijn, want toen het volk hoorde van het besluit, begon het te morren en te zeggen, dat het niet te dulden was, dat de feestvreugde zou worden verboden. Augustinus verhaalt zelf in een brief aan Alypius wat er gebeurde. Zijn vriend was bij hem op bezoek geweest en met hem had hij de zaak besproken, zodat hij wist waarover het ging.

In de tijd, waarin Augustinus hoorde van de ontevredenheid van het volk was toevallig, of liever, zoals hijzelf zegt, "naar de verborgen ordening van de almachtige God", de tekst aan de orde: "Geeft het heilige niet aan de honden en werpt uw paarden niet voor de zwijnen" (Matth. 7 : 6). Daarover hield hij een vurige preek, waarin hij aantoonde, dat de honden, die blaffen tegen Gods gebod en zich aan vleselijke genietingen overgeven, zich behoorden te schamen, en ten slotte er op wees, dat ze moesten inzien hoe goddeloos het is binnen de muren der kerk onder godsdienstige schijn datgene te doen, waarom ze, als ze het thuis deden, van de paarden der Kerk zouden moeten geweerd worden. Er waren slechts weinig hoorders aanwezig, maar toen door hen de preek bekend werd, ondervond zij tegenspraak. Tot zijn volgende preekdienst bereidde Augustinus zich zorgvuldig voor. De kerk was toen vol; men was nieuwsgierig wat komen zou. De prediker begon met de geschiedenis van de tempelreiniging. Hij wees erop, dat de Heer, die de wisselaars uit de tempel verdreef, omdat hun bedrijf dáár niet paste, hoewel het op de markt geoorloofd was, ongetwijfeld met veel groter ontroering de dronkenmanstonelen uit de kerk zou bannen, die overal schandelijk geacht zouden worden.

Verder verhaalde hij van de toorn van Mozes over de vleselijkheid van het volk, dat feest vierde om het gouden kalf. Augustinus nam de Bijbel en las het gehele verhaal voor. Daarna kwam hij met een groot aantal plaatsen uit de brieven van Paulus en

legde die uit, ze toepassend op de tegenwoordige omstandigheden.

Dan geeft hij de Bijbel terug aan de dienaar en wordt geïnspireerd tot een hartroerende toespraak. Hij wijst de gemeente op het gevaar, waarin zij verkeerde en waarin zij haar herders bracht, die rekenschap zouden moeten afleggen aan de Overste der herders. Hij bezweert de gemeente bij de smaad, die Hij geleden had door de vuistslagen, het spuwen op het gelaat, de doornenkroon, bij zijn kruis en bloed, dat zij, als ze zichzelf niet ontzag, althans deernis zou hebben met haar leidslieden en dat zij zou denken aan de liefde van de oude Valerius, die hem de zware last had opgedragen de woorden der waarheid te preken en vaak gezegd had, dat door Augustinus' komst zijn gebeden verhoord waren. En terwijl hij zijn tranen niet weerhouden kan, zegt hij te vertrouwen op Hem, die niet kan liegen en die gezegd heeft, dat Hij zijn zonen, die zijn geboden niet houden, zal tuchtigen met de roede en met geselslagen (Ps. 89 : 31 e.v.). De gehele schare barst in tranen uit en als Augustinus zijn preek beëindigt, is hij vol van hoop. Vol spanning ziet hij de volgende dag tegemoet, want dan is het 4 Mei, de dag, waarop het feest van de martelaar Leontius gevierd zal worden.

Bij het aanbreken van de dag bericht men hem, dat sommigen, die bij de preek aanwezig geweest waren, nog steeds morden en zeiden: "waarom moet dat nu afgeschaft worden? Waren dan zij, die het vroeger niet verhinderden, geen Christenen?" Augustinus schrok; hij had de vorige dag al zijn pijlen verschoten en zou aan hetgeen hij toen gezegd had, niets meer kunnen toevoegen. Hij nam zich voor, als het in de kerk mis ging, Ezechiël 33 : 9 te lezen: "Als gij een goddeloze waarschuwt om zich van zijn weg te bekeren, doch hij bekeert zich daarvan niet, dan zal hij in zijn eigen ongerechtigheid sterven, maar gij hebt uw leven gered". Daarna zou hij zijn kleed afschudden en heengaan. "Maar loert", zo schrijft hij, "toonde de Heer, dat Hij ons niet verlaat en hoe Hij ons aanspoort op Hem onze verwachting te stellen.

Want voor het uur, waarop wij het preekgestoelte zouden bestijgen, kwamen die mensen bij mij, van wie ik gehoord had, dat zij geklaagd hadden over de bestrijding van de oude gewoonte. Ik ontving hen vriendelijk en bracht hen met weinige woorden tot een juiste opvatting. En toen de tijd van mijn toespraak gekomen was, liet ik het voorlezen van de tekst, zoals ik van plan geweest was, na, omdat het niet meer nodig was, maar wees er in het kort op, dat we tegen hen, die zeggen: "Waarom nu", niet korter en juister konden zeggen dan: "Nu eindelijk" 103).

En dan gaat de verstandige presbyter de gemeente uitleggen, dat in de vroegere tijden, toen na de Christenvervolging de heidenen in grote drommen tot de Christelijke Kerk overkwamen, men wel genoodzaakt was geweest nog een en ander toe te laten en er mee volstaan had de vroegere heidense feesten althans te veranderen in feesten ter ere van de heilige martelaren. Maar nu moest men dat alles afschaffen, zoals dat ook in Italië reeds gebeurd was.

Des middags was een nog grotere menigte in de kerk. Tot het ogenblik, waarop de bisschop Valerius met Augustinus binnentrad, werd er gelezen en psalmen gezongen. Toen zij gekomen waren, werden twee psalmen gelezen en op verzoek van Valerius hield Augustinus een korte toespraak. Van de naburige Donatistische basiliek drong het feestgedruis tot in de kerk door en Augustinus vond daarin aanleiding om erop te wijzen, dat de helderheid van de dag des te schoner uitblonk, wanneer zij afstak bij de duisternis van de nacht. Zo konden ze hier des te meer genieten van het geestelijke feest, doordat ze het rumoer hoorden van de vleselijke viering. Hij spoorde aan om steeds naar die geestelijke maaltijd te verlangen, nu ze gesmaakt hadden, hoe liefelijk de Heere is. Toen de dienst was afgelopen, bleef de menigte tot het aanbreken van de duisternis biddend en psalmzingend bijeen.

Met vreugde kon Augustinus op zijn actie terugzien: het was hem inderdaad gelukt een ergerlijke gewoonte afgeschaft te krijgen. Door zijn retorisch vermogen en zijn kennis van de ziel van het volk, dat vatbaar was voor gevoelsargumenten, vooral wanneer die enigszins pathetisch werden voorgedragen, had hij zijn begeerte verkregen, maar dit zou hem zeker niet gelukt zijn, wanneer niet uit heel zijn optreden gebleken was, dat hij zich een dienaar van God gevoelde, die wist dat hij handelde in de naam des Heeren. De wijsheid, die hij getoond had, was gevoed door een diep besef van de verantwoordelijkheid voor zijn kudde.

Dat deze niet altijd zo meegaand was, moge blijken uit een voorval, dat we nu zullen verhalen mede om te doen zien welke voor ons besef zonderlinge opvattingen er in die tijd leefden en aan welke eigenaardige sentimenten de Africaanse Christenen van Augustinus' tijd onderhevig waren.

In het jaar 411, dus toen Augustinus reeds sedert lang bisschop was, kreeg hij bezoek van een jonge man, Pinianus, en diens vrouw Melania. Dit jeugdige echtpaar was uit Rome afkomstig. Nadat hun kinderen vroeg gestorven waren, hadden zij besloten hun leven in algehele onthouding geheel aan de dienst van God te wijden. Zij behoorden tot een aanzienlijke familie en waren zeer rijk. Toen Alarik met zijn troepen Italië was binnengevallen en op Rome aantrok, hadden zij met Melania's moeder Albina en een bejaarde grootmoeder de stad verlaten met de bedoeling zich naar Jeruzalem te begeven. Zij reisden eerst naar Sicilië, vanwaar de grootmoeder vertrok naar Jeruzalem. Albina met haar dochter en schoonzoon wensten eerst Africa te bezoeken vooral met het doel om Augustinus te ontmoeten. Zo kwamen zij te Thagaste, waar Alypius bisschop was, vertoefden daar enige tijd en deden rijke schenkingen aan de Kerk. Zij nodigden Augustinus uit hen te bezoeken, maar de bisschop moest hun berichten, dat het hem onmogelijk was te komen. Hoewel hij zeer tegen de reis in de winter opzag, zo schreef hij, zou dat het bezwaar niet behoeven te zijn; maar hij had bemerkt, dat zijn gemeente hem het vorig jaar kwalijk genomen had, dat hij op reis geweest was en durfde zich nu zo kort daarna niet opnieuw verwijderen. Zijn plicht tegenover zijn Kerk moest hij stellen boven het genot hen te ontmoeten. Maar hij hoopte, dat dit nog wel eens zou kunnen plaats vinden. Niet lang daarna kwamen nu Pinianus en Melania in gezelschap van Alypius naar Hippo. Maar voordien had Pinianus van Augustinus de vaste belofte gekregen, dat de bisschop ervoor zou zorgen, dat men hem in Hippo niet tot presbyter benoemen zou. We herinneren ons, dat zulk een benoeming onverwacht door de gemeente kon worden afgedwongen, zoals het Ambrosius en Augustinus overkomen was. Pinianus meende, na Augustinus' belofte, veilig te kunnen komen.

Terstond na zijn komst te Hippo gaf Pinianus de bisschop rijke geschenken. Augustinus aanvaardde die, maar deed het geld ten (Iele ten goede komen aan de kloosters der geestelijken en der monniken, terwijl hij het andere deel aan de armen schonk. Ook namen hij en Alypius maatregelen, waaruit het ieder blijken kon, dat zij niets voor zichzelf behouden hadden.

Wat Pinianus gevreesd had, geschiedde. Nauwelijks was hij, tezamen met Melania en Alypius het kerkgebouw binnengetreden, waar de dienst nog aan de gang was en waar ook nog de catechumenen, de doopleerlingen, die niet de hele dienst mochten bijwonen, aanwezig waren, of men begon te roepen, dat Pinianus tot presbyter gewijd moest worden; men wilde hem blijkbaar te Hippo houden. De bisschop liet het geroep even toe, nam toen het woord en zeide, dat hij die wijding niet zou verrichten; hij had aan Pinianus zijn woord gegeven en als men Pinianus toch zou dwingen, dan zou hij als bisschop aftreden. Daarna ging hij op zijn bisschoppelijke stoel zitten. Het geschreeuw hield aan en Pinianus en Melania, daardoor van hun stuk gebracht,

voegden zich bij Augustinus. Een ogenblik aarzelde de menigte, maar toen riep men, dat Augustinus zijn belofte wel kon houden, want Pinianus kon immers ook door een andere bisschop gewijd worden. Neen, zeide Augustinus, want dan zou ik daarover eerst moeten worden geraadpleegd en ik zou mijn toestemming moeten geven, wat ik niet kan doen. Daarop begon men Alypius te beledigen door hem toe te schreeuwen, dat hij het was, die Pinianus om zijn rijkdom voor zich in Thagaste begeerde te houden. De toestand werd gespannen, want de beide bisschoppen en Pinianus vreesden terecht, dat het volk zijn passies niet zou kunnen bedwingen en dat slechte mensen tot plundering en roof zouden overgaan.

Een ogenblik dacht Augustinus erover weg te gaan, maar hij durfde de anderen niet alleen laten met de opgewonden schare. Toen bracht Pinianus uitkomst. Hij deelde mede, dat hij zou zweren, dat hij als men hem tegen zijn wil presbyter maakte, uit Africa zou weggaan, maar dat hij, als men hem niet dwong tot het ambt, in Hippo zou blijven. Nadat Augustinus stilte had weten te krijgen, stelde hij het volk van dit voornemen in kennis, maar men eiste, dat Pinianus aan zijn eed dit zou toevoegen, dat hij, zo hij ooit zou toestemmen presbyter te worden, dit ambt alleen te Hippo zou aanvaarden. Ook hierin stemde Pinianus toe, maar toen hij de beperking toegevoegd wilde zien, dat hij blijven zou, tenzij dringende omstandigheden hem tot vertrek nopen zouden - hij dacht aan een vijandelijke inval, die hem zou dwingen te vertrekken - brak het tumult opnieuw los en schreeuwde men, dat hij het volk wilde bedriegen. Dus liet hij de clause vallen. De eed werd geformuleerd, op schrift gesteld en door een diaken voorgelezen. Daarop antwoordde de gemeente met een "Gode zij dank", en eiste dat de eed zou worden ondertekend, hetgeen Pinianus terstond deed.

De volgende dag ging hij naar Thagaste terug om zijn zaken te regelen. Toen zijn schoonmoeder Albina het gebeurde hoorde, was zij verontwaardigd en schreef een felle brief aan Augustinus, waarin zij zijn gemeente verweet, dat ze niet een presbyter, maar een rijk man begeerd had.

Hetzelfde trouwens hadden Pinianus en Melania ook reeds tijdens de rumoerige kerkdienst uitgesproken. Albina vroeg verder of men zulk een afgedwongen eed wel houden moest. Augustinus antwoordde haar, dat Pinianus zeker zijn eed niet breken mocht. Hij gaat zelfs verder en verdedigt de goede bedoelingen van zijn volk en ook zichzelf. We zullen al zijn argumenten niet vermelden, maar kunnen niet nalaten te zeggen, dat ze gezocht zijn. Trouwens in de gehele geschiedenis laat hij zich niet van een sterke kant zien. Wat er was voorgevallen, had hem blijkbaar overrompeld, hij was er niet op voorbereid. En uit allerlei kleinigheden blijkt, dat hij nerveus was geweest en mede daardoor de zaak niet in handen had gehad. Vermoedelijk heeft hij later zijn gemeente ertoe gebracht Pinianus van zijn eed te ontslaan, want het is bekend, dat deze in Palestina gewoond heeft en vandaar met Augustinus heeft gecorrespondeerd. En het is niet te denken, dat hij zijn eed zou gebroken hebben; was dat het geval geweest, dan zou Augustinus ongetwijfeld ook niet meer aan hem geschreven hebben.

We zagen, hoe Augustinus er op uit was in zijn eigen stad de verfoeilijke, van het heidendom stammende, misbruiken uit te roeien. Maar als hij de kans zag, deed hij dat ook elders. Een frappant voorbeeld daarvan is het volgende.

In 418 moest hij voor kerkelijke zaken - welke weten we niet - in Mauretanië zijn. Hij reisde die gehele landstreek af, maar vertoefde de langste tijd in de hoofdstad Caesarea. Dat verblijf is ook nog om andere redenen belangrijk geworden, zoals we later zullen zien, maar het werd tot een zegen voor de zeden der bewoners. Immers

wat was het geval? Te Caesarea bestond een volksgebruik, waarvan niemand de oorsprong wist, omdat het van oudsher, eeuwenlang, in acht genomen werd. Men noemde het *caterva*, een woord, dat we in dit geval zouden willen vertalen door: de vechtende troep. Ieder jaar, op een bepaalde tijd, kwam de burgerij bijeen en verdeelde zich in twee partijen. En die gingen dan op leven en dood met elkander vechten. Zelfs' vaders en kinderen, broeders en andere verwanten stonden tegenover elkaar. Men bestreed elkaar met stenen en trachtte elkaar niet alleen te treffen, maar ook te doden. Dit afkeerwekkende gevecht duurde enige dagen achtereen. We weten niet of het gevecht juist plaats vond, toen Augustinus te Caesarea was, of dat hij er alleen van hoorde. In ieder geval trad hij er legen op. Hij hield een preek in grote stijl: al zijn retorische kundigheden wendde hij aan om dit vreselijke gebruik afgeschaft te krijgen. Vol aandacht hoorde men hem aan en herhaaldelijk werd hij door applaus en toejuichingen onderbroken. Maar het was Augustinus niet genoeg, dat zijn hoorders zich lieten onderrichten en genoten van zijn retorica: hij wilde hen in het hart raken en daartoe zette hij alles op alles. Toen het gehoor eindelijk in tranen uitbarstte, geloofde de bisschop pas, dat het kwaad overwonnen was. Dan wendt hij de harten en de stemmen tot God, om Hem te danken. Hij had blijkbaar overwonnen, want, zo schrijft hij aan het slot van dit verhaal, "er zijn nu, door Christus' gunst, reeds acht of meer jaren verlopen, maar sindsdien hebben ze niets meer van die aard pogen te doen" 104)

In dit geval trad Augustinus op tegen een misbruik van een gehele stad en de bisschop van Caesarea zal hem zeker wel dankbaar geweest zijn. Dat hij echter niet aarzelde om ook ambtgenoten terecht te zetten blijkt uit het volgende. Hij was reeds een oud man, toen hij, waarschijnlijk uit een genabuurd plaats een brief ontving van een zekere *Classicianus*. Deze vertelde, dat hij een aantal mensen, die hij wilde achtervolgen wegens meened - hij was dus waarschijnlijk een ambtenaar, die daartoe het recht had - en die hun toevlucht genomen hadden in het kerkgebouw, overreed had zich ter beschikking van de rechter te stellen. Maar de bisschop van de plaats, een nog jong man, beschuldigde *Classicianus* ervan, dat hij de mensen gewelddadig had doen wegvoeren en zo het asielrecht der Kerk geschonden had. En daarom had hij *Classicianus* met zijn ganse gezin in de ban gedaan. Augustinus was hierover verontwaardigd, maar schreef aan de jonge ambtsbroeder een brief, waarin hij diens rechten volkomen onaangetast laat, maar hem van het onjuiste van zijn optreden tracht te overtuigen. "Als «gij», zo schrijft hij hem, "over deze zaak een mening hebt, die gebaseerd is op een juiste redenering of op getuigenissen der Schrift, wees dan zo goed ook mij ervan te onderrichten, hoe we er niet verkeerd aan doen de zoon in de ban te doen om de zonde van zijn vader, of de vrouw om die van haar man, of de slaaf om die van zijn heer, of iemand in het huis, zelfs ook een nog niet geborene, als hij geboren wordt in de tijd, waarin het gehele gezin onder de ban ligt, en hij in doodsgevaar niet kan worden gesteund door het bad der wedergeboorte. Want dit is niet de lichamelijke straf, door welke, zoals we lezen, sommige verachters van God met al de hunnen, die geen deelgenoten waren geweest van dezelfde goddeloosheid, gelijkelijk gedood zijn. Immers toen werden tot afschrik van de levenden sterfelijke lichamen gedood, die toch te eniger tijd zouden sterven; maar het is de geestelijke straf, waardoor geschiedt, wat geschreven is: "Wat gij bindt op aarde, zal ook in de hemel gebonden zijn" (Matth. 18 : 18).

Heel fijntjes schrijft Augustinus dan verder: "Maar als de Heere u wellicht geopenbaard heeft, hoe rechtmatig uw daad is, dan zie ik in 't geheel niet neer op uw leeftijd en op het feit, dat ge nog slechts zo kort het kerkelijke ambt draagt. Zie, ik ben volkomen bereid als grijsaard van een jonge man en als bisschop met zoveel

dienstjaren van een ambtgenoot, die nog geen jaartje in dienst is, te leren, hoe wij tegenover God en mensen een juiste verantwoording kunnen afleggen, als wij onschuldige zielen voor het misdrijf van een ander, waaruit ze niet, evenals uit Adam, in wie allen gezondigd hebben, met de erfzonde belast worden. straffen met een geestelijke straf" 105. En dan eindigt de grijsaard met de opmerking, dat ook bisschoppen mensen zijn en dat zijn jeugdige collega wellicht in de toom van het ogenblik gehandeld heeft. Als Classicianus de waarheid heeft meegedeeld - en daaraan twijfelt hij niet - laat hij dan eens met hem spreken: heeft Classicianus echter onjuist gehandeld, laat hij het hem dan vergeven, de ban ongedaan maken en de vrede herstellen, opdat hij niet een vriend moge verliezen en hun vijand, de duivel, zich over hen verblijde. Zo brengt Augustinus de zaak in orde, maar hij laat niet na Classicianus te schrijven, dat hij de vraag of een bisschop om de zonde van één een geheel gezin in de ban mag doen op een concilie aan de orde zal stellen en zo nodig aan de apostolische stoel - dus aan de bisschop van Rome - zal schrijven.

Op dit geval was Augustinus door een ander opmerkzaam gemaakt, maar ook uit eigen beweging trad hij op. Dat blijkt uit de droeve geschiedenis van Paulus, bisschop van Cataqua. Deze was door Augustinus zelf tot het geloof gebracht en aanvankelijk mocht men veel van hem verwachten. Vele afgedwaalden bracht hij tot de Kerk terug, maar hij leidde een werelds leven, verspilde veel geld, trachtte op alle mogelijke manieren zich te verrijken, maar geraakte toch in schulden, zodat zijn goederen moesten verkocht worden wegens belastingschuld. Maar hij wist geld achter te houden en kocht op een andere naam land en schreef dit over op de Kerk om zo de belasting te ontduiken. Nog meer slechte dingen deed Paulus en toen dit alles aan Augustinus ter ()re kwam vermaande deze zijn ambtgenoot. Maar het hielp niet en toen aarzelde de bisschop niet de gemeenschap met Paulus te verbreken. Dit deelt hij hem in een ernstig vermanende brief mede. Het heeft niet geholpen.

Een andere, zeer droevige ervaring deed Augustinus in het jaar 422 op met een bisschop in een op 60 km van Hippo gelegen plaatsje, Fussala. Hier had lange tijd het Donatisme de overhand gehad, maar eindelijk was het gelukt de orthodoxe Kerk in zoverre te herstellen, dat Augustinus, onder wiens leiding Fussala gestaan had, het nodig oordeelde weer een plaatselijke bisschop aan te stellen. Hij had een presbyter, die voor dit ambt zeer geschikt was, temeer daar hij Punisch kende, wat in deze streek zeer nuttig was. Zo zou de wijding plaats vinden. De primaat van Numidië, een oude man, was overgekomen om haar te verrichten. Maar op het laatste ogenblik trok de presbyter zich terug en wenste niet tot bisschop gewijd te worden. Augustinus verkeerde in grote verlegenheid, en om te voorkomen, dat de oude primaat voor niets de lange reis afgelegd had, deed hij iets, waarvan hij later diep berouw had. In zijn gezelschap was een jonge man, Antonius, die van kindsbeen af in Augustinus' klooster was opgegroeid, maar nog geen kerkelijke functie had bekleed anders dan die van lector, dat is voorlezer. En nu beging de bisschop de onvoorzichtigheid hem als bisschop aan te bieden. De Fussalenzen namen het aanbod aan en Antonius werd gewijd. Maar al spoedig bleek hoe verkeerd dit was geweest. Het ambt sloeg Antonius naar het hoofd, hij trad op als een despoot, perste geld af en deed allerlei andere schandelijke dingen. Augustinus riep zijn ambtgenoten bijeen en deze vergadering dwong Antonius het afgeperste terug te geven en, hoewel men hem nog niet wilde afzetten, beperkte men zijn bisschoppelijke macht. Maar Antonius schreef achter de rug van de bisschoppen om naar Bonifatius, de bisschop van Rome, stelde zichzelf voor als de verongelijkte en vroeg om hulp. Als die hem geboden zou worden, wilde

hij zelfs met militaire macht zijn rechten handhaven. Bonifatius, die eenzijdig was ingelicht, liet zich door Antonius overtuigen, maar voordat hij iets doen kon, stierf hij en werd opgevolgd door Coelestinus. Tot hem nu richt zich Augustinus met een brief, waarin hij de zaak uiteenzet, erkent, dat hij er verkeerd aan gedaan heeft Antonius te laten wijden, ja deelt zelfs mee, dat hij erover denkt af te treden. Aldus eindigt hij zijn bewogen schrijven: "Ik word - ik beken het u - in deze voor beide partijen" - daarmee bedoelt hij de gemeente te Fussala en Antonius - "zo gevaarlijke omstandigheden gekweld door zo grote vrees en droefheid, dat ik erover denk afstand te doen van mijn bisschoppelijk ambt en mij over te geven aan de jammerklachten, die mijn dwaling verdient, wanneer ik zie, dat door hem, wiens episcopaat ik door mijn onvoorzichtigheid bevorderd heb, de Kerk Gods verwoest wordt en, wat God moge verhoeden, tezamen met de verderver te gronde gaat. Want, bedenkend hetgeen de apostel zegt: "Indien wij onszelf beoordeelden, zouden wij niet door de Heere geoordeeld worden", zal ik mijzelf oordelen, opdat Hij mij moge sparen, die levenden en doden zal oordelen. Maar wanneer gij de leden van Christus, die in die streek wonen, van hun verderfelijke vrees en droefheid herstelt en mij in mijn ouderdom door uw barmhartige rechtvaardigheid vertroost, dan zal Hij u in het tegenwoordige en toekomstige leven goed voor goed vergelden, Hij, die ons door middel van u in deze ellende te hulp komt en die u op uw zetel geplaatst heeft" 106. Hoe de zaak afgelopen is, weten we niet precies, maar er zijn tekenen, die erop wijzen, dat Coelestinus het juiste inzicht in de zaak gekregen heeft en dat Augustinus de leiding van de gemeente te Fussala weer op zich genomen heeft.

Ook in zijn eigen gemeente heeft de bisschop wel moeilijkheden gehad met zijn geestelijken. Een geval dat hem veel droefheid en hoofdbreken gekost heeft, was het volgende. Bonifatius, een presbyter van Hippo en huisgenoot van Augustinus, beschuldigde een jonge monnik, genaamd Spes, ervan dat deze hem met zeer oneerbare voorstellen lastig viel; hij meende dit niet te mogen verzwijgen. Spes, ter verantwoording geroepen, draaide de beschuldiging om en betoogde, dat Bonifatius hem belasterde van hetgeen juist hijzelf geweigerd had. Hoewel Augustinus overtuigd was van Bonifatius' onschuld, viel deze niet te bewijzen. Zo wist hij niet wat hij moest doen en besloot gedurende enige tijd scherp toe te zien op de gedragingen van de jonge monnik. Maar Spes deed al zijn best om een kerkelijk ambt te verkrijgen en door Augustinus onder zijn geestelijken opgenomen te worden of van hem aanbevelingsbrieven te ontvangen voor een andere gemeente. Toen de bisschop, zoals te begrijpen is, te kennen gaf, dat hij hieraan niet dacht, begon Spes opnieuw over de zaak en dreigde, dat als hij niet tot het ambt gewijd werd, Bonifatius moest worden afgezet. Deze week niet voor de bedreiging en verklaarde, dat hij liever van zijn ambt van presbyter zou worden ontslagen dan dat hij zou dulden dat Spes gewijd werd tot verderf van de Kerk. En toen kwam Augustinus, die niet wist, hoe hij de kwestie moest oplossen, tot een merkwaardig besluit. Welk dat was, zullen we hem zelf laten vertellen, want we weten het gehele geval uit een brief aan zijn eigen gemeente. Eerst was alles geheim gebleven, maar juist toen hij elders vertoefde, vernam hij, dat de zaak ruchtbaar geworden was en daarom oordeelde hij het beter, zijn eigen geestelijken en zijn gemeente eerlijk op de hoogte te stellen.

Hij schrijft: "Toen ik zag, dat Bonifatius, niet wilde, dat er bij zwakke en tot verdenking geneigde mensen ergernis zou ontstaan, doordat ze aan de zuiverheid van zijn leven twijfelden, en dat hij bereid was schade te lijden aan zijn eer liever dan dat hij met die strijd, waarin hij aan mensen, die er niet mee op de hoogte waren en daarom aarzelden, of die geneigd waren het kwade te geloven, de zuiverheid van zijn

geweten niet kon bewijzen, vergeefs en tot verwarring der Kerk zou voortgaan, toen ik dat dus zag, koos ik dit als middenweg, dat zij beiden zich ertoe zouden verbinden naar een heilige plaats te zullen reizen, waar de verschrikkelijke werken Gods ieders onzuiver geweten gemakkelijker zouden ontsluiten en door straf of vrees tot bekentenis zouden brengen. Wel is God overal en Hij wordt door geen plaats beperkt of ingesloten, Hij, die alles geschapen heeft en die door de ware aanbidders aanbeden moet worden in geest en waarheid, zodat Hij, in het verborgen verhorend, ook in het verborgen rechtvaardigt en kroont. Maar wie kan ten aanzien van de dingen, die uit aanschouwing bekend zijn, zijn raad doorgronden, waarom op sommige plaatsen deze wonderen plaats vinden, op andere niet? Immers aan zeer velen is de heiligheid bekend van de plaats, waar het lichaam van de zalige bisschop van Nola, Felix, begraven ligt, en daarheen wilde ik, dat ze zouden gaan, omdat ons vandaar gemakkelijk en op betrouwbare wijze kon gemeld worden, wat in een van hen van Godswege zou worden geopenbaard. Immers ook wij weten, dat te Milaan op de herinneringsplaats van heiligen, waar de demonen op wonderlijke en schrikkelijke wijze bekentenissen afleggen, een dief, die naar die plaats gekomen was om te bezweren, dat hij de diefstal niet gepleegd had, ertoe gedrongen werd zijn diefstal te bekennen en het gestolene terug te geven. Is ook Africa niet vol van lichamen van heilige martelaren? En toch weten we niet, dat zo iets hier ooit gebeurt. 107.

We zien, dat Augustinus zich hier aansluit bij een merkwaardig volksgeloof. We behoeven er niet aan te twijfelen, dat meermalen bekentenissen gedaan werden op gewijde graven. De psychologische druk van het geloof, dat de boze geesten niet bestand zijn tegen de heiligheid van de plaats, bracht de misdadiger tot inkeer. Ietwat naïef doet het aan, dat Augustinus, omdat zulke gevallen in Africa zich niet voordeden, beide verdachten naar Nola in Italië liet reizen. Helaas weten we de afloop der geschiedenis niet. Het is vrij zeker dat Bonifatius en Spes de reis ondernomen hebben, en het is zeer waarschijnlijk dat het Godsoordeel ten gunste van de presbyter is uitgevallen; het is zeer wel mogelijk dat hij de Bonifatius is, die in 408 tot bisschop van Cataqua gewijd werd.

Van Augustinus' trouwe zorg ook voor de wezen is een geval bekend uit een briefwisseling, die hij voerde over een huwelijksverzoek. Er was een meisje, dat onder de voogdij stond van de kerk van Hippo. Dat meisje werd als vrouw begeerd door de zoon van een heiden, Rusticus. En dat aanzoek werd ondersteund door een bisschop, Benenatus. Maar Augustinus willigde het niet in, want het meisje was nog te jong, begeerde in een klooster te gaan en mocht bovendien niet aan een heiden uitgetrouwde worden. Aan Benenatus schrijft Augustinus, dat het meisje thans zulk een gezindheid heeft, dat ze, ook al was ze oud genoeg, niet zou willen huwen; maar aan de andere kant, dat ze, stel dat ze die gezindheid niet had, en wel zou willen trouwen, daartoe nog te jong was. Als ze volwassen zou zijn, moest ze zelf beslissen.

Aan Rusticus schrijft de bisschop: "Ofschoon ik u en uw gehele huis al het goede toewens, niet alleen ten aanzien van het tijdelijk geluk, maar ook van het toekomstige eeuwige leven, waarin gij nog niet kunt geloven, heb ik toch aan mijn heilige broeder en medebisschop Benenatus geschreven om welke reden ik aangaande het meisje, waarnaar gij aanzoek doet, nog niets durf beloven, zeer beminde heer en waarde zoon. Want gij weet zeer goed, dat, ook al heb ik de volkomen bevoegdheid een meisje uit te huwelijken, ik een Christelijk meisje alleen aan een Christen kan geven, en nu gij mij van uw zoon, die, naar ik hoor, nog heiden is, niets van die aard wilt beloven, mag ik des te minder, om de redenen, die ge in de brief aan mijn genoemde broeder kunt lezen, iets beloven aangaande een huwelijk met dat meisje, zelfs niet al zou ik aan-

gaande uw zoon niet alleen een belofte hebben, maar me er ook over kunnen verheugen dat hij Christen geworden was" 108). We hebben hier een aardig voorbeeld van een brief aan een heiden, en merken op dat Augustinus hem „zoon" noemt; trouwens in het opschrift groet hij hem "in de Heere".

Nu nog een enkel voorbeeld op het terrein van de sociale zorg. Een lid van de gemeente, Fascius, was in geldnood geweest. Hij moest 17 goudguldens betalen en daar hij die niet had, was hij gevluht naar het terrein der Kerk. Zijn schuldeisers hadden Augustinus gevraagd Fascius uit te leveren of, als hij dit niet doen wilde, de schuld te betalen. De bisschop, die zelf geen geld had, luid het geleend van een ander en Fascius had beloofd de som op een bepaalde dag terug te zullen betalen of er mee in te stemmen, dat Augustinus in een preek aanspraak zou maken op de onbarmhartigheid der gemeente. En nu was de termijn verlopen, zonder dat de schuldenaar betaald had; maar Augustinus was juist op reis. Van zijn verblijfplaats schrijft hij nu aan zijn gemeente. Hij schrijft, dat hij in de Pinksterpreek, toen de kerk zeer vol was, niet over de zaak heeft willen spreken en daarom nu schriftelijk verzocht, dat de gemeente de som bijeenbrengt. Zij moge denken niet zozeer aan de afwezige Fascius als wel aan zijn eigen belofte, want hij was borg gebleven. Maar de bisschop is wel zo praktisch, dat hij erbij voegt, dat hij, als de som niet bijeengebracht wordt, aan zijn presbyters opdracht gegeven heeft, het ontbrekende uit de kas der kerk aan te vullen. Men vraagt zich af of uit dit voorval niet blijkt, dat Augustinus ietwat te goedgelovig was en of Fascius, die in geen veld of wegen te bekennen was, niet in zijn vuistje gelachen heeft.

We wezen er reeds op, dat de bisschoppen het recht hadden om in strafzaken te intercederen, dat is tussenbeide te komen.' Van dat recht maakte Augustinus gebruik ten behoeve van ieder, die erom vroeg, ook al had het de schijn, dat hij voor de rechters een lastig man was. Waarom hij van dit recht zo gul gebruik maakte, hoewel hij ternauwernood tijd had voor de werkzaamheden, die ervoor nodig waren, zet hij uiteen in een brief aan Macedonius.

Deze Macedonius, een zeer hoog ambtenaar, die zelfs nog boven de stadhouders stond, was een Christen. Hij schrijft aan Augustinus een brief, waarin hij te kennen geeft, dat de bisschoppen van hun recht tot intercessie soms wel een te vrijmoedig gebruik maken en dan vaak nog boos zijn als ze hun zin niet krijgen. Hoe, zo vraagt hij, verdedigt ge dit recht op religieuze gronden? Tegen Augustinus' eigen wijze van intercessie heeft hij geen bezwaar. Hij verheugt er zich soms over als de bisschop tussenbeide komt. Want er zijn gevallen, waarin hij als magistraatspersoon geen verzachting van het vonnis kan toestaan, omdat gestrengheid nodig is ter voorkoming van misdaden, maar toch gaarne op grond van de intercessie van bisschoppen als Augustinus de straf vermindert: het recht is dan gehandhaafd en de verzachting geschonken op grond van de verdiensten van anderen.

Augustinus antwoordt hem uitvoerig om de principiële gronden van het recht van intercessie uiteen te zetten. Wanneer wij, zo zegt hij, tussenbeide komen voor een misdadiger, dan betekent dat niet, dat wij zijn misdaad goed willen praten. Daarvan hebben we een afkeer, haar haten wij. Maar de misdadiger is een mens, die te gronde dreigt te gaan. En de mens hebben we lief en daarom moeten we alles doen om zijn ziel te redden. Wordt hij ter dood gebracht, dan is dat niet meer mogelijk. De rechtvaardige God is barmhartig jegens de zondaars; weliswaar straft Hij hen soms in deze wereld, maar meestal stelt Hij de straf uit tot het laatste oordeel. Hij heeft bevolen de vijanden lief te hebben en Hij geeft zelf gelegenheid tot verbetering. Want

ook al volharden ze in hun zonden, zo spaart Hij hen in het leven en snijdt de mogelijkheid van bekering niet af. En mag nu een mens, die zelf een zondaar is, strenger zijn dan God? Moet niet het eigen besef van zonde de aanklager en de rechter dwingen tot matiging van de strengheid? Christus zelf heeft de overspelige vrouw niet veroordeeld en daardoor het recht van intercessie der Kerk gefundeerd. Ook in het gewone leven verlangen we, dat misdrijven vergeven worden; moet dan ook niet de rechtbank hetzelfde doen en de straf kwijtschelden of althans verzachten? We mogen niet twifelen aan het recht van de overheid om te straffen, want daardoor wordt de boosheid der mensen beteugeld. Maar evenmin mogen we twifelen aan het recht der Kerk om te pogen het oordeel te verzachten. Hoe rechtvaardiger de uitspraak van de rechter is, des te groter is de weldaad, die door de bisschop kan bewezen worden. De gestrengheid van de rechter en de zachtzinnigheid van de bisschop kunnen goed samengaan. Terwijl onder het Oude Testament het strenge recht de overhand had, leven we nu, onder het Nieuwe Testament in het tijdperk der genade (109).

Tallose malen heeft Augustinus geïntercedeerd, zowel in minder ernstige gevallen als bij terdoodveroordelingen. Van ieder van beide soorten zullen we voorbeelden geven om te doen zien, hoe de bisschop zulke kwesties aanpakte. We zullen Augustinus' correspondentie, die op de zaken betrekking heeft, voor een belangrijk deel in vertaling weergeven om te doen zien, welk een verschillende toon hij in de verschillende gevallen aanslaat, en hoe praktisch de bisschop te werk gaat.

Een pachter, Faventius genaamd, had moeilijkheden gekregen met zijn pachtheer en was uit vrees gevlucht naar Hippo, om daar op het terrein der Kerk veilig te kunnen verblijven en af te wachten wat Augustinus door zijn bemiddeling voor hem kon bereiken. Maar, zoals dat gaat, toen zijn tegenstander niets scheen te ondernemen, was hij met de dag zorgelozer geworden, en zo waagde hij het, het terrein der Kerk te verlaten om bij een vriend te gaan eten. Maar toen hij het huis van zijn vriend verliet, werd hij door Florentius, een ambtenaar van de comes van Numidië, met behulp van enige gewapenden gearresteerd. Een comes was een hooggeplaatst persoon, die het commando over de troepen der provincie had. Augustinus werd onmiddellijk van het geval op de hoogte gesteld, maar men wist nog niet te vertellen, door wie Faventius weggevoerd was, hoewel men terecht vermoedde, dat de pachtheer achter de zaak zat. Onmiddellijk schrijft de bisschop aan de commandant van de havenwacht, Cresconius, tot wie hij zich blijkbaar reeds eerder in de zaak van Faventius gewend had, de volgende brief: "Wanneer ik me zou onttrekken aan de zaak, waarover ik u, die bekend staat als een nauwgezet man, nu voor de tweede maal schrijf, dan zou niet alleen gij, voortreffelijke heer, maar dan zou ook hij, wie hij ook is, in wiens zaak Faventius zo weggevoerd is, mij volkomen terecht laken en berispen, daar hij ongetwijfeld zou oordelen, dat als hij ook zelf eens zich onder de hoede van de Kerk zou stellen, als hij in een dergelijk geval kwam, ik me evenzo aan zijn nood en ellende zou onttrekken. Maar buitendien, ook al zou het oordeel van de mensen minder te betekenen hebben, wat zou ik moeten zeggen tot de Heere, onze God, en wat voor rekenschap zou ik Hem moeten afleggen, als ik niet zou doen wat ik kon voor de redding van hem, die zich aan de Kerk, wier dienaar ik ben, heeft toevertrouwd om bescherming en hulp te verkrijgen, beminde heer en eerwaarde zoon?

Ik verzoek u dus met uw welwillendheid, daar het moeilijk te geloven is, dat gij niet weet of kunt weten, waarom hij gevangen gehouden wordt, zo goed te willen zijn, bij de ambtenaar, die hem vasthoudt, mijn verzoek te steunen, zodat hij doet, wat de wet van de keizer voorschrijft, namelijk dat hij hem op het gemeentehuis laat ondervragen, of hij wil, dat hem dertig dagen worden toegestaan, gedurende welke hij onder lichte

bewaking in de stad, waar hij gevangen gehouden wordt, zijn zaken kan regelen en voor levensmiddelen kan zorgen. En als wij in die tijd door uw welwillendheid zijn zaak door minnelijke schikking kunnen regelen, dan zullen we ons verheugen. Maar als we dat niet kunnen, dan moet hij de rechterlijke beslissing maar afwachten, die Gode behaagt in overeenstemming met hetgeen de zaak verdient of met de wil van de almachtige God".

We zien uit deze brief, dat Augustinus er zich niet tegen verzet, dat het recht zijn loop heeft, maar wel wil hij alles gedaan zien te krijgen, wat volgens de wet mogelijk is. Vooral is het hem te doen om dertig dagen uitstel, zodat hij tijd heeft om voor Faventius te werken. Interessant is, dat hij blijkbaar de wettelijke bepalingen kent en bestudeerd heeft. Want de keizerlijke wet, waarover hij spreekt, citeert hij in deze en de volgende brief bijna letterlijk; ze was in 409 door keizer Honorius te Ravenna uitgevaardigd en Augustinus is dus geheel op de hoogte.

Cresconius was de bisschop ter wille: terstond zond hij soldaten om de ambtenaar, die Faventius gepakt had, op te zoeken; maar ze konden hem niet vinden. Maar de volgende morgen wist Augustinus te weten te komen, waar hij geweest was: reeds onmiddellijk na het hanengekraai - een antieke manier van tijdsaanduiding - was hij met zijn arrestant vertrokken. Maar men wist hem op te sporen; de bisschop zond een presbyter, die echter niet tot de gevangene werd toegelaten. En dan zendt Augustinus aan de ambtenaar - hij heette Florentius - deze brief: "Op bevel van welke machthebber gij Faventius hebt meegenomen, is uw zaak. Maar ik weet dit, dat elke macht, die onder het bevel van de keizer staat, de wetten van haar keizer dient. Nu heb ik reeds door mijn broeder en ambtgenoot Caelestinus u de wet doen toekomen, die gij ongetwijfeld ook voordat ik haar zond, terdege had behoren te kennen, en waarbij het hun, die op bevel van enig machthebber aan de rechtbank worden overgeleverd, vergund wordt, dat ze naar het gemeentehuis worden gebracht en dat hun daar wordt gevraagd, of ze dertig dagen in de stad onder lichte bewaking willen vertoeven om voor levensmiddelen te zorgen en hun zaken te regelen. Deze wet is, zoals genoemde presbyter mij gerapporteerd heeft, aan u voorgelezen. Maar niettemin zend ik u haar nog eens tezamen met deze brief, niet om u bang te maken, maar om u te vragen en als mens voor mijn medemens en als bisschop, gedreven door barmhartigheid, tussenbeide te komen, voor zover de mensliefde dat toestaat, mijn heer en zoon. Wees zo goed dit te doen ter wille van uw eigen goede naam en mijn verzoek, en maak er geen bezwaar tegen te handelen zoals de wet van de keizer beveelt, wiens land gij dient, terwijl ook ik hier tussenbeide kom en u er dringend om verzoek". Het valt op, dat Augustinus in deze brief de bisschop blijft: hij verzoekt alleen maar, gedreven door barmhartigheid. Maar hij is wel zo verstandig om te doen gevoelen, dat dit verzoek moet worden ingewilligd op grond van de wet. En om alle twijfel uit te sluiten, zendt hij nog de tekst van deze wet, hoewel ze reeds aan de ambtenaar was voorgelezen. Augustinus laat, praktisch als hij is, geen enkele formaliteit na.

Hoe de ambtenaar gereageerd heeft, weten we niet. Maar hij vertrok met zijn arrestant. Waarheen? Augustinus weet het niet, maar hij vermoedt: naar Generosus, de consularis, dat is de stadhouder van Numidië. Hij laat het er niet bij zitten, maar schrijft terstond twee brieven: één aan de stadhouder zelf, maar die sluit hij in bij de andere, die hij richt aan de bisschop van de residentie van de stadhouder, Fortunatus, en verzocht deze de brief persoonlijk aan de stadhouder te overhandigen. Eerst zet hij Fortunatus het ganse geval uiteen en laat doorschemeren, dat hij vreest voor omkoping van de rechter, die de zaak namens de stadhouder zal moeten berechten, want, zo zegt

hij, Faventius' tegenstander is een zeer rijk man. Het aardige is, dat hij Fortunatus verzocht ook de aan hem gerichte brief aan de stadhouder voor te lezen, zodat deze dit te horen krijgt. Om te doen zien, welk een diplomaat Augustinus is, citeren we de passage: "De vrees bestaat, dat Faventius wellicht, als hij naar het bureau van de stadhouder gevoerd wordt, daar enig kwaad zal lijden. Want hij heeft zijn zaak met een zéér rijk man, hoewel de rechtschapenheid van de rechter een grote roep heeft. Maar opdat bij het bureau het geld geen invloed moge oefenen, verzoek ik u zo goed te zijn de stadhouder mijn brief te overhandigen en hem deze voor te lezen".

Ten slotte geven we nu nog de brief van Augustinus aan de stadhouder, mede om te doen zien, hoe hij aan grote heren wist te schrijven: "Hoewel de alom verkondigde lof en de voortreffelijke roep van Uw bewind mij, op grond van de liefde, die we aan Uw verdiensten en welwillendheid verschuldigd zijn, in hoge mate verheugt, heb ik Uwe Excellentie nog nooit met mijn intercessie lastig gevallen om enige weldaad te verlangen, zeer beminde Heer en eerwaarde zoon. Maar wanneer Uwe Excellentie nu zal vernemen uit de brief, die ik aan mijn eerwaarde broeder en mede-bisschop Fortudatus gezonden heb, wat er in de stad, waar ik Gods Kerk dien, gebeurd is, dan zult Ge, met uw welwillendheid, inzien; waardoor ik ertoe genoopt werd temidden van Uw drukke bezigheden mijn verzoek bij U in te dienen. En zonder twijfel zult Gij doen hetgeen een rechter past, die niet alleen rechtschapen, maar ook een Christen is, met die gezindheid jegens ons, die wij voorzeker in de naam van Christus van tevoren mochten verwachten" 110).

Voor ons is hiermee de zaak ten einde: we weten helaas niet, hoe ze afgelopen is. Maar ze was door Augustinus tot de hoogste instantie gebracht en zeker zal de stadhouder er zijn volle aandacht aan gegeven hebben. Want de naam van de bisschop was in deze tijd - het moet na 409 geweest zijn - in geheel Africa bekend: zulk een pleitbezorger moet bij een magistraat, vooral als die zelf Christen was, heel wat betekend hebben.

Een ander geval uit het dagelijkse leven, waaruit duidelijk blijkt, dat het Augustinus bij al zijn bemoeienissen vooral gaat om de geestelijke achtergrond en dat het hem er minder om te doen is aardse dingen in orde te brengen dan zielen te redden van het kwade, is het volgende. Een rijke grondbezitter, Romulus, had aan eenvoudige boeren landerijen verpacht. Deze mensen hadden de pacht betaald aan Ponticanus, de bedrijfsleider van Romulus, niet beter wetend, dan dat deze bevoegd was de pachtsom in ontvangst te nemen. Ponticanus had het geld verduisterd en nu eiste Romulus van de arme mensen, die met de grootste moeite de som hadden bijeengebracht, opnieuw betaling. Alle gepraat hielp niet; Romulus kwam aandragen, met een vroeger geval, waarbij hij een vroegere bedrijfsleider schriftelijk gemachtigd had tot een bepaalde handeling; nu had hij dat niet gedaan, Ponticanus was niet gerechtigd het geld in ontvangst te nemen en daarom, zo betoogde hij, was de betaling ongeldig en moest zij opnieuw, en dan aan hemzelf, geschieden. Blijkbaar kwamen de arme boertjes met het geval bij Augustinus. Deze nodigde Romulus, zoals straks uit de brief blijken zal, uit met hem te spreken, maar de rijke grondbezitter kwam niet. Dan schrijft de bisschop het volgende:

"De waarheid is zoet en bitter. Wanneer ze zoet is, spaart ze; wanneer ze bitter is, geneest ze. Als ge niet weigert te drinken wat ik u in deze brief aanbied, zult ge als juist erkennen wat ik zeg. Ik zou wensen, dat de smaad, die ge mij aandoet, u evenmin nadelig zou zijn als ze mij is, en dat het onrecht, dat ge die ongelukkige en arme mensen aandoet, u niet meer nadelig zou zijn dan hun, die ge het aandoet. Want zij lijden slechts voor een tijd, maar gij, zie toe wat ge u "ophoopt tegen de dag des toorns

en der openbaring van het rechtvaardig oordeel Gods, die een ieder vergelden zal naar zijn werken" (Rom. 2 : 5). Zijn barmhartigheid smee ik af, opdat Hij u moge verbeteren, zoals Hij wil, liever dan dat Hij het bewaart tot die dag, waarop er geen enkele gelegenheid meer is tot verbetering, zodat Hij, die u zijn vrees geschonken heeft - en daarom wanhoop ik niet aan u - u het verstand opent en gij inziet, wat ge doet en huivert en u verbetert. Want klein en als het ware van geen betekenis schijnt u toe wat een zo groot kwaad is, dat gij, als ge uw begeerte bedwingt en daardoor de juiste betekenis ervan inziet, de aarde met uw tranen zult bevochtigen, opdat God zich over u moge ontfermen. Als ik onbillijk ben, nu ik aan u vraag, dat ongelukkige en behoeftige mensen niet tweemaal behoeven te geven wat zij schuldig zijn, daar de pachters aan hun beheerder, een ondergeschikte leider, die ze op zijn bevel dienden, het geld gegeven hebben en hij niet kon ontkennen, dat hij het ontvangen had, als ik dus onbillijk ben, omdat het mij onrechtvaardig schijnt, dat het tweemaal van hen geëist wordt, terwijl ze het nauwelijks met moeite eenmaal konden betalen, doe gij dan maar, wat ge wilt. Maar als ge inziet, dat het onrechtvaardig is, doe dan wat behoort, doe wat God beveelt en ik vraag".

"En dit vraag ik niet zozeer voor hen - Hij, die ik vrees, weet dat - als wel voor uzelf vraag ik dit uzelf, opdat gij, zoals geschreven staat, "deernis moogt hebben met uw ziel door God te behagen" (Eccl. 30 : 24). En u moet niet alleen gevraagd worden, maar moet berispt worden. Want ook dit staat geschreven: "Die Ik liefheb, bestraf Ik en tuchtig Ik" (Openb. 3 : 19). Als u iets gevraagd moest worden voor mij, zou ik u wellicht niet vragen, maar omdat u iets gevraagd moet worden voor uzelf, daarom vraag ik u, ook al zijt ge daarover toornig, dat ge uzelf spaart, dat ge u met uzelf verzoent, opdat Hij verzoend worde, die ge daarom vraagt. Ik zond u Zaterdag een boodschap, toen ge nog aan het ontbijt zat, om u te vragen niet weg te 'gaan zonder mij gesproken te hebben. Gij gaf bericht terug, dat ge zo zou doen. Zondag zijt ge opgestaan, en, naar ik hoorde, in de kerk gekomen, en ge hebt gebeden, maar ge zijt vertrokken en hebt mij niet willen ontmoeten. God vergeve het u. Want wat moet ik u anders zeggen dan dat ik - Hij weet het - dat begeer? Maar ik weet, dat, als gij u niet verbetert, Hij rechtvaardig is. En als ge uzelf spaart, spaart ge ook mij; want ik ben niet zo ellendig en vreemd van Christus' binnenste, dat mijn hart niet met een ernstige wond 'getroffen wordt, wanneer zij, die ik in zijn Evangelie gewonnen heb, aldus handelen".

Daarna gaat Augustinus nog nader in op de feiten en eindigt dan aldus:

"Maar waartoe is het nodig, dat ik zo lang met u redeneer en uw bezigheden met woorden bezwaar, zodat ge wellicht, wanneer ge boos zijt over mijn woorden, tegen de ongelukkige mensen wilt toornen? Hun zal het als een goede verdienste toegerekend worden, als zij ten behoeve van uw behoud, om hetwelk ik zoveel tot u spreek, u in uw toom verdragen; maar tot u wil ik niet iets nog harders zeggen, opdat ge niet zou menen, dat ik zo spreek, niet omdat ik voor u vrees, maar omdat ik u kwaad toewens. Vrees God, als ge uzelf niet wilt bedriegen. Hem roep ik als getuige aan over mijn ziel, dat ik meer vrees voor u, als ik dit zeg, dan voor hen, voor wie ik bij u tussenbeide schijn te komen. Als ge dat gelooft dan zij Gode dank, maar als ge het niet gelooft dan troost mij wat de Heere zegt: "Zegt: vrede zij dit huis; en als daar een zoon des vredes is, zal uw vrede op dat huis rusten, maar indien niet, dan zal uw vrede tot u terugkeren" (Matth. 10 : 12, 13). Gods barmhartigheid behoeft u, mijn heer en zeer geliefde zoon" 111).

Terwijl de tot nu toe beschreven gevallen betrekking hadden op geldzaken en de gepleegde wandaden het leven van hen, die ze bedreven hadden, niet in gevaar

brachten, zullen we nu ten slotte nog een tweetal gebeurtenissen vermelden, waarbij Augustinus tussenbeide kwam om het toepassen van de doodstraf te verhinderen. Het eerste geval is bijzonder geschikt om te doen zien, hoe de bisschop niet aarzelde ook tegenover hoogstaande ambtenaren op te treden en hen de autoriteit van de Kerk te doen gevoelen. Het illustreert ook duidelijk Augustinus' echt-Christelijke handelwijze ten aanzien van zijn natuurlijke vijanden.

We zijn in het jaar 413, temidden van de Donatistische strijd, waarover we later uitvoerig zullen spreken. De zg. circumcellionen, troepen gewapende Donatisten, trekken het land af en plegen de grootste gruwelijkheden tegen de Katholieke geestelijken en kerken. Een aantal van hen worden gevangen genomen en er is geen twijfel aan, dat ze ter dood zullen worden veroordeeld. En dit grijpt Augustinus aan. Zeker, ze zijn de vijanden der Kerk, maar als ze ter dood veroordeeld worden, is bekering uitgesloten. En nu schrijft hij twee brieven, een aan zijn vriend, de tribuun Marcellinus, die de zaak te berechten heeft, en een aan diens broeder Apringius, de toenmalige proconsul van Africa. De brief aan Marcellinus, die ons een duidelijk inzicht geeft in de stand van zaken, geven we hier in zijn geheel weer:

"Ik heb vernomen, dat de circumcellionen en de geestelijken van de Donatistische partij, die door de zorg van de dienst der publieke ordebewaking uit het gebied van Hippo weggevoerd zijn om voor hun daden terecht te staan, door Uwe Edelheid zijn gehoord en dat de meesten van hen een bekentenis hebben afgelegd inzake de moord, die zij op Restitutus, de Katholieke presbyter, gepleegd hebben en de doodslag van Innocentius, een andere Katholieke presbyter, en het uitsteken van zijn oog en het afsnijden van zijn vinger. Ten gevolge daarvan ben ik ernstig bezorgd geworden, dat wellicht Uwe verhevenheid oordeelt, dat zij met zulk een gestrengheid naar de wetten moeten worden gestraft, dat ze zelf ondergaan, wat ze anderen hebben aangedaan. En daarom bezweer ik U door deze brief bij Uw geloof in Christus, en bij de ontferming van die Heere Christus, dat gij dit niet doet en in 't geheel niet toestaat, dat het gebeurt. Want ofschoon wij ons niet zouden behoeven te bemoeien met de terdoodbrenging van mensen, die niet op beschuldiging der onzen, maar op de aanwijzing van hen, die de bewaring van de publieke rust tot taak hebben, tot het onderzoek zijn gevoerd, willen wij toch niet, dat het lijden van de dienaren Gods als het ware door wedervergelding met gelijke straffen wordt gewroken. Wel zouden we niet willen verhinderen, dat aan misdadige lieden de vrijheid tot het plegen van misdaden ontnomen wordt, maar we achten het voldoende, dat zij levend en zonder dat enig deel van hun lichaam verminkt wordt door de dwangmiddelen der wet uit hun vreselijke onrust tot de rust der genezing gebracht worden of van hun boosaardige werken tot enige nuttige arbeid worden gezonden. [Augustinus dringt dus aan op verbanning of op dwangarbeid.] Want ook dat heet veroordeling, maar wie begrijpt niet, dat men het liever een weldaad moet noemen dan een straf, wanneer de dierstheid om wrede daden te doen wordt verslapt en het geneesmiddel van berouw niet wordt weggenomen?"

"Volbreng, Christelijke rechter, de taak van een liefhebbend vader; wees toornig op de zonde, maar zo, dat ge er aan denkt menslievendheid te betrachten en niet op de afgrijselijkheden, die de zondaren bedreven hebben, Uw begeerte om te wreken richt, maar de gezindheid toont om de wonden der zondaren te genezen. Laat niet de vaderlijke zorgvuldigheid varen, die ge bij het onderzoek in acht genomen hebt, toen ge de bekentenis van zo grote misdaden hebt weten te ontlokken niet door uitrekking op de pijnbank, niet door de openrijting met folterhaken, niet door verzengende vlammen, maar alleen door zweepslagen. Dit tuchtmiddel wordt ook door de leraren

in de wetenschappen, door de ouders en dikwijls ook door de bisschoppen bij hun gerechtelijk onderzoek toegepast". [Door deze zinsnede krijgen we wel een merkwaardige kijk op de wijze, waarop de onderwijzers hun leerlingen en de ouders hun kinderen straffen en zelfs de bisschoppen bekentenissen wisten te verkrijgen; Augustinus zelf was er als kind bang voor geweest, maar hij schijnt hier de methode te billijken.]

"De noodzaak om te onderzoeken is groter dan die om te straffen. Want zelfs de meest zachtmoedige mensen doen naarstig en met aandrang onderzoek naar een verborgen misdrijf met de bedoeling om uit te vinden, wie ze kunnen sparen. Daarom is het meestal nodig, dat een scherp onderzoek wordt ingesteld, opdat, als de misdaad aan het licht gebracht is, er gelegenheid is zachtmoedigheid te betonen. Want alle goede werken openbaren zich gaarne, niet om de roem van mensen, maar, zo zegt de Heere, "opdat zij uw goede werken zien en uw Vader, die in de hemelen is, verheerlijken" (Matth. 5 : 16). En daarom vermaant de apostel niet alleen, dat wij zachtmoedigheid moeten betrachten, maar ook dat we haar aan alle mensen bekend maken. "Uw zachtmoedigheid", zo zegt hij, "zij aan alle mensen bekend" (Philipp. 4 : 5). En op een andere plaats: "zachtmoedigheid bewijzend aan alle mensen" (Tit. 3 : 2). Zo zou ook niet, toen de heilige David zijn vijand, die in zijn handen was overgeleverd, genadig spaarde, zijn uitnemende zachtzinnigheid hebben uitgeblonken, als niet tegelijkertijd zijn macht zichtbaar geweest was. Laat dus Uw macht om te straffen U niet aanzetten, terwijl de noodzaak om te onderzoeken, Uw zachtzinnigheid niet terzijde gezet heeft. Bij het uitvinden van de misdaad hebt ge geen gebruik gemaakt van de folteraar: maak, nu ge de misdaad gevonden hebt, ook geen gebruik van de beul".

"Ten slotte: ge zijt gezonden tot nut der Kerk. Ik betuig, dat dit nuttig en dienstig is voor de Katholieke Kerk of, om de grens van mijn bediening niet te overschrijden, voor de Kerk, voor zover ze behoort tot de diocesis van Hippo Regius. Als ge niet luistert naar de vriend, die een verzoek doet, luister dan naar de bisschop, die raad geeft. Trouwens, daar ik tot een Christen spreek, meen ik, vooral in zulk een zaak, niet aanmatigend te spreken, wanneer ik zeg, dat het U past te luisteren naar de bisschop, die U een bevel geeft, Edelgestrengte en met recht Aanzienlijke Heer, en zeer geliefde zoon. Ik weet wel, dat kerkelijke zaken vooral aan Uwe Excellentie zijn toevertrouwd, maar omdat ik geloof, dat deze zaak ook valt onder de zorg van de hoogedelgestrengte proconsul, heb ik ook aan hem een brief geschreven en ik verzoek U die aan hem ter hand te stellen en er geen bezwaar tegen te maken, als het nodig is, er een goed woord voor te doen. En U beiden bezweer ik, dat gij onze intercessie of raadgeving of bezorgdheid niet als lastig beschouwt, en het lijden van de Katholieke dienaren Gods, dat voor zwakke gemoederen nuttig moet zijn tot geestelijke opbouw, niet zijn kracht ontnemt door de vijanden, die hun dat lijden hebben aangedaan, wederkerig gelijkelijk te straffen, maar dat gij veeleer Uw gestrengheid als rechters breekt, en daar gij zonen der Kerk zijt, geenszins nalaat Uw geloof en de zachtmoedigheid 'van de Kerk als moeder, bij anderen aantrekkelijk te doen zijn, Edelgestrengte en met recht Aanzienlijke Heer, en zeer geliefde zoon" 112)

De brief, die de bisschop schrijft aan de proconsul Apringius, de broeder van Marcellinus, die de laatste beslissing had in de zaak, is ongeveer van dezelfde inhoud en strekking. Duidelijk komt daarin uit, dat Augustinus een onderscheid maakt tussen wereldlijke zaken en gevallen, die de Kerk betreffen. Ook eist hij in het bijzonder van een Christen-rechter een zachtmoedige houding. Hij schrijft o. a.: "Wij lezen dat over u de apostel gezegd heeft, dat ge niet zonder reden het zwaard draagt en dienaren Gods zijt, bestraffers van hen, die boos handelen. Maar de aangelegenheid van de

provincie is een andere dan die van de Kerk: het bestuur der provincie moet gevoerd worden op een wijze, die afschrikt, maar van de Kerk moet de zachtzinnigheid aanlokkelijk gemaakt worden. Als ik sprak tot een rechter, die geen Christen was, zou ik anders optreden, al zou ik ook dan niet de zaak der Kerk in de steek laten en, voor zover hij wilde toelaten, er op aandringen, dat het lijden van de Katholieke dienaren Gods, dat zijn nut moet doen als voorbeeld van lijdzaamheid, niet bezoedeld wordt met het bloed van hun vijanden, en als hij zich daarnaar niet wilde voegen, zou ik vermoeden dat hij uit vijandschap zich verzette. Maar nu, nu ik met u te doen heb, staat de zaak voor mij anders, en is mijn overweging een andere. Want we zien, dat gij een zeer hoog en machtig bestuursambt bekleedt, maar ook weten we, dat ge een zoon zijt van de Christelijke liefde. Laat uw hoge positie zich onderwerpen, laat uw geloof zich onderwerpen. Het is een gemeenschappelijke zaak, die ik met u behandel, maar gij vermoogt daarin wat ik niet vermag, ga met ons te rade en verleen ons hulp".

En met in het Latijn prachtig opgebouwde retorische zinnen eindigt de bisschop de brief aldus: "Vrees dus met ons het oordeel van God, de Vader en maak aanlokkelijk de zachtzinnigheid der moeder (de Kerk). Want wanneer gij dat doet, doet de Kerk het, want gij doet het om haar en als haar zoon. Strijd met de slechten door goedheid. Zij hebben door een afschuwelijke misdaad ledematen van een levend lichaam afgerukt, maak gij door een barmhartig werk, dat de ledematen der boosdoeners, die zij gebruikten tot hun goddeloos werk, ongeschonden kunnen dienen tot enig nuttig werk. Zij hebben de dienaren Gods, die hun verbetering predikten, niet gespaard: spaar gij hen, nu ze gearresteerd zijn, spaar hen, nu ze naar de gevangenis gevoerd zijn, spaar hen, nu hun schuld bewezen is. Zij hebben met hun goddeloos zwaard Christenbloed vergoten, maar gij, houd van hen uw rechtsprekend zwaard om Christus' wil af. Zij hebben door een dienaar der Kerk te doden hem de tijd om verder te leven ontrukkt, schenk gij aan de vijanden der Kerk, die nog leven, de tijd om tot berouw te komen" 113).

We weten niet, welke beslissing de proconsul genomen heeft; maar we behoeven er niet aan te twijfelen, dat hij de bisschop gehoor heeft geschonken. Hoe weinig de Donatisten onder de indruk gekomen zijn van de zachtzinnige houding van Marcellinus en Apringius blijkt uit hetgeen kort daarna geschiedde. De comes, dat is de opperbestuurder van Africa, Heraclianus, was in opstand gekomen tegen keizer Honorius, maar werd door Marinus, die in zijn plaats tot comes benoemd was, verslagen en ter dood gebracht. Marinus trad daarna heftig op tegen degenen, die er van beschuldigd werden Heraclianus gesteund te hebben. En nu brachten de Donatisten ook Marcellinus bij hem aan als zou hij aanhanger van de opstandeling geweest zijn. Zij waren op hem gebeten, omdat, zoals we later zien zullen, mede door zijn toedoen de keizer een wet tegen de Donatisten had uitgevaardigd. Marinus liet daarop Marcellinus en Apringius gevangen nemen en hoewel de bisschoppen, onder wie ook Augustinus, een uitstel van de veroordeling wisten gedaan te krijgen en een gezantschap naar de keizer werd gezonden, liet Marinus, nog voordat de gezanten met het bevel van de keizer om beide mannen onmiddellijk vrij te laten, terug waren gekeerd, hen op 13 September 413 ter dood brengen. Dit tragische feit schokte Augustinus diep, hij verliet onmiddellijk Carthago, waar hij vertoefde om tezamen met de andere bisschoppen tussenbeide te komen, want hij was niet in staat de wrede Marinus met zachtmoedigheid en vriendelijkheid te ontmoeten. Hij had in Marcellinus een dierbare vriend verloren: we zullen deze nog later ontmoeten; aan zijn aandringen bij Augustinus hebben we het beroemdste werk van de bisschop "De Staat Gods" te danken.

Het waren slechts enige gevallen uit Augustinus' bisschoppelijke leven, die we in dit hoofdstuk behandelden. Bezigheden op ander terrein komen later aan de orde. Maar wanneer we zien met welk een wijsheid en energie hij in allerlei zaken optrad en van Possidius vernemen, dat hij ten behoeve van velen over aardse dingen brieven schreef, dan kunnen we begrijpen, dat Augustinus' wachtkamer dagelijks vol zat met hulpzoekenden. Hijzelf beschouwde dit alles als zijn plicht, maar het drukte hem, want liever, zo zegt Possidius, was hij bezig in de dingen Gods of wijdde hij zich aan broederlijke omgang met zijn vrienden.

HOOFDSTUK 11

AUGUSTINUS' BRIEFWISSELING

Van verscheidene grote mannen uit de Christelijke Oudheid hebben we brieven over, bv. van Cyprianus, Ambrosius en Hieronymus. Ook van Augustinus is een groot deel van zijn briefwisseling bewaard gebleven. Wanneer we in dit hoofdstuk daarop nader ingaan, dan moeten we eerst enige algemene opmerkingen maken.

Bij ons is een brief een zeer persoonlijke zaak. Hij wordt gericht aan hem, wiens naam op het adres voorkomt en vervangt als het ware het gesproken woord; hij richt zich dus tot één persoon of tot een groep van personen en het is zeker niet de bedoeling dat hij gepubliceerd wordt. In de Oudheid was dat anders. Natuurlijk schreef men ook wel brieven met dezelfde bedoeling, die wij ermee hebben, maar men was er nooit zeker van, dat de brief niet in omloop kwam. Beroemde mannen moesten zelfs steeds fileet die mogelijkheid rekening houden. Dat heeft natuurlijk invloed op de inhoud en op de stijl. Men kon zich in zijn brieven niet zo laten gaan als wij en bovendien moest men zorgen, dat ze goed gestileerd waren.

Zo ging het ook Augustinus: hij kon er zeker van zijn dat na korte tijd zijn brieven in zoveel exemplaren zouden afgeschreven zijn, dat ze als het ware gepubliceerd waren. Daarom stilde hij ze zorgvuldig op de wijze, die toen in zwang was. De retorica had ook grote invloed op de brieflitteratuur en geen van Augustinus' vele brieven is geschreven in de ietwat vlottere taal van het dagelijkse leven; bijna alle doen ze de oud-retor kennen.

Daarbij komt nog iets anders. De meeste brieven hadden een veel grotere betekenis dan mededelingen van de bisschop aan een bepaald persoon. Werkelijk particuliere brieven zijn in de verzameling slechts in gering getal aanwezig. Verreweg de meeste behandelen onderwerpen van wijdere strekking. Wel kwam Augustinus tot het schrijven van zijn exegetische, dogmatische en filosofische brieven meestal doordat iemand hem inlichtingen vroeg of bepaalde gebeurtenissen hem tot schrijven aanleiding gaven, maar vaak behandelde hij dan de hem aan de hand gedane onderwerpen zo grondig en uitvoerig, dat de brief uitdijde tot wat wij een brochure noemen, of zelfs tot een boek. Van sommige geschriften wist hijzelf haast niet, of hij ze als brieven of als boeken moest behandelen. Daarom bespreekt hij enige van die werken in zijn "Nalezingen" als boeken, terwijl ze ons overgeleverd zijn als brieven. Verscheidene brieven droegen ook een ambtelijk karakter; hij schreef ze in zijn hoedanigheid van bisschop, soms mede namens zijn ambtsbroeders. Dan gebruikt hij de grootse, sterk-retorische stijl, die in zijn tijd in ambtelijke correspondentie gebruikelijk was. Trouwens ook in niet-ambtelijke brieven past hij zijn stijl aan aan de ontwikkeling van zijn correspondent; een fraai voorbeeld daarvan levert de briefwisseling met de bisschop Paulinus van Nola, die zelf de retorica geheel beheerste. Het is duidelijk, dat een verzameling brieven van deze aard en van een man als Augustinus van grote betekenis is voor de kennis van de in zijn tijd zeer bewogen Kerkgeschiedenis en in het algemeen van de cultuur zijner eeuw.

De bisschop placht zijn brieven te dicteren. Het concept werd bewaard evenals het antwoord, dat later ontvangen werd. Slechts een gering deel van zijn correspondentie heeft Augustinus zelf uitgegeven. De overige brieven zijn bewaard gebleven doordat anderen ze verzamelden en tot bundels verenigden. Veel moet dus verloren gegaan zijn en terwijl er ook in onze tijd nog telkens preken van de bisschop ontdekt worden, is dat met brieven helaas niet het geval. De briefwisseling van Augustinus bevat 276 nummers; daaronder bevinden zich 47 brieven van anderen, die aan hem, en 6 die aan

zijn vrienden gericht zijn.

Hoewel Augustinus dus bij het schrijven van zijn brieven van de dienst van stenografen gebruik maakte, moest hij toch later Weer de door hen uit het stenogram uitgewerkte tekst nazien en, als dat nodig was, verbeteren, en daarna de brief waarmerken met zijn eigen hand. Maar dat ging in ieder geval toch vlugger dan wanneer hij alles zelf in het net moest schrijven. En hij was er blijkbaar op uit bij het schrijven zo praktisch mogelijk te zijn.

We kunnen dat opmaken uit een klein briefje aan de bisschop Peregrinus. Augustinus en Alypius hadden namelijk een lange brief gezonden aan de medicus Maximus, die van de Ariaanse dwalingen tot de Kerk was weergekeerd. Maar nu maken ze zich ongerust, dat de uiterlijke vorm van de brief op Maximus geen aangename indruk gemaakt heeft en schrijven daarom aan Peregrinus het volgende: "Aan onze eerbare broeder Maximus zonden wij een brief, gelovend, dat hij die in dank zou opnemen. Of we echter iets bereikt hebben, verzoeken we u bij de eerste gelegenheid, die ge vinden kunt, ons te schrijven. Hij moge echter weten dat, wanneer wij lange brieven te schrijven hebben aan onze beste vrienden, zowel leken als bisschoppen, wij gewoon zijn die op dezelfde manier te schrijven als de brief aan hem geschreven is, omdat ze zo vlugger geschreven kunnen worden en het papier gemakkelijker kan worden vastgehouden bij het lezen. We melden dit, opdat hij niet, deze gewoonte van ons niet kennende, zou menen, dat hij minder beleefd behandeld is" 113).

Het zou interessant zijn te weten, waarin die bijzondere methode van briefschrijven afweek van de gebruikelijke; maar uit deze woorden kunnen we het niet opmaken. Men was gewoon een brief, wanneer hij te groot was voor één blad papier, op meerdere bladen te schrijven en die dan aan elkander te plakken met een smal randje; daarna rolde men de brief op en bond er een draad omheen en zo werd hij verzonden. Wellicht nu heeft het bijzondere van Augustinus' lange brieven hierin bestaan, dat hij de bladen niet aan elkander liet plakken, maar ze op elkaar legde, zoals wij plegen te doen. Men kon de brief zo ongetwijfeld gemakkelijker bij het lezen vasthouden dan wanneer men voortdurend te kampen had met de neiging van het papier om weer dicht te rollen. Een lange opgerolde brief moest men steeds Met twee handen vasthouden, met de rechter rolde men af, met de linker weer op. Bij losse bladen heeft men daarvan natuurlijk geen last. Maar ook wanneer deze veronderstelling juist zou zijn, blijft nog de vraag, waarom zulke brieven vlugger geschreven kunnen worden; hoogstens zouden ze eerder ter verzending gereed zijn. Hoe dit echter ook zij: hoofdzak is, dat we uit dit briefje leren, dat Augustinus een praktisch man was en ook door kleine technische verbeteringen in het dagelijkse leven gaarne tijd uitspaarde.

Er kan natuurlijk geen sprake van zijn, dat we de gehele ons overgeleverde briefwisseling van Augustinus bespreken. Trouwens reeds in het vorige hoofdstuk behandelden we verscheidene brieven en andere zullen ter sprake komen, als later de strijd van de bisschop tegen de ketterijen aan de orde is. Maar ter kenschetsing van zijn correspondentie over geheel verschillende onderwerpen zullen we uit de verzameling enige grepen doen, en daardoor ook pogen te doen zien, hoezeer de bisschop, naast al zijn vele bezigheden op ander terrein, door zijn briefschrijven in beslag genomen werd. We behandelen de brieven niet in hun historische volgorde, maar verdelen ze in bepaalde rubrieken.

Reeds te Cassiciacum vangt Augustinus' briefwisseling aan. Hij correspondeert dan met zijn vriend Nebridius en dat contact wordt, zoals we reeds eerder beschreven, voortgezet als Augustinus in Thagaste is teruggekeerd. De leergierige Nebridius houdt

niet op vragen van wijsgerige aard te stellen en zijn vriend beantwoordt die op hartelijke wijze. Zij hebben elkander niet meer ontmoet: Nebridius is jong gestorven. Hij had, vooral door zijn betogen tegen de leer der Manicheeërs, voor Augustinus veel betekend; met Alypius is hij ongetwijfeld zijn beste vriend geweest.

Men kan er zich over verwonderen, dat Augustinus niet meer evangeliserend is opgetreden onder de heidenen van zijn tijd. Maar we moeten bedenken, dat hij, naast zijn pastorale werkzaamheden, zijn handen al vol had aan de bestrijding der ketterijen. Toch wist hij op zijn tijd ook tot de heidenen een woord te spreken. Reeds tijdens zijn verblijf te Thagaste kwam hij met hen in correspondentie. Hij ontving een brief van Maximus, een heidens leraar te Madaurus, die hem vroeg, wat dat voor een God was, die de Christenen in het geheim vereerden, terwijl de heidense goden, die als het ware de representanten waren van de werkelijke Godheid, openlijk gediend konden worden. Hoe kon het geduld worden, dat martelaars met Punische namen voorgetrokken werden boven Jupiter, Juno, Venus en andere beroemde goden?

Augustinus' antwoord is zwak. We zien er uit, dat hijzelf de problemen nog niet doordacht had; zijn eigen gedachten over het wezen van God waren kennelijk nog niet uitgekomen boven de NeoPlatonistische opvatting van het absolute zijn. De door Maximus ernstig gestelde vraag behandelt hij als scherts; in plaats van de gelegenheid aan te grijpen om de levende God te prediken, betoogt hij, dat ook de heidense goden in geheime diensten werden vereerd en dat ook zij soms barbaarse namen dragen. We zien hieruit hoeveel de jonge man nog leren moest; vergelijken we met deze briefwisseling hetgeen hij later schreef, dan zien we ook hoeveel hij inderdaad in deze weinige jaren te Thagaste geleerd heeft 115).

Geheel anders is zijn toon, wanneer hij later, in het begin van zijn episcopaat, in aanraking komt met de heidense magistraten van hetzelfde Madaurus. Die hadden hem om hulp verzocht voor een stadgenoot. Terwijl Augustinus die hulp verleent, maakt hij van de gelegenheid gebruik de Madaurensen ernstig te vermanen.

Zij waren zo handig geweest hun brief aan te vangen met deze woorden: "Aan Vader Augustinus eeuwig heil in de Heere" en te eindigen aldus: "Wij wensen, heer, bij God en zijn Christus, dat gij u vele jaren steeds in uw ambt moogt verheugen". Zie, zegt Augustinus, toen ik dat las, verheugde ik me en meende, dat gij u reeds bekeerd had of het begeerdet te doen, maar van de bringer van de brief vernam ik, dat dit niet het geval is. En dan gaat hij hen wijzen op het toekomstig oordeel, waaraan zij niet kunnen ontkomen. Zij zullen zich niet kunnen verontschuldigen op grond van onwetendheid, want de naam van Christus is op aller lippen en ook de heidenen kennen Hem. Mogen zij zich ootmoedig buigen voor Hem, die zelf het voorbeeld van ootmoed geweest is. "Weet, geliefden, dat ik dit zeg met een onuitsprekelijke angst voor u in het hart. Want ik weet welk een ernstiger en gevaarlijker rechtsgeding gij zult hebben bij God, wanneer ik dit tevergeefs tot u gezegd zal hebben". "Wordt eindelijk wakker, mijn broeders en vaders van Madaurus: deze gelegenheid om u te schrijven heeft God mij geboden". En hij eindigt zijn brief met deze woorden: "De enige en ware God bevrijde u van alle ijdelheid dezer wereld en bekere u tot Zich, achtenswaardige en geliefde broeders" 116.

Het valt ons op, dat hij deze heidenen broeders, vaders en geliefden noemt. Over de vraag, waarom hij dit doet, zou wellicht veel te zeggen zijn; in ieder geval is het duidelijk, dat het op de Madaurensen indruk moet gemaakt hebben, omdat zij er uit konden opmerken, dat alle' vijandelijkheid Augustinus vreemd was en dat zijn vaderlijke gezindheid als bisschop zich ook uitstreckte tot hen, die nog buiten de Kerk stonden.

Dat neemt niet weg, dat hij, als het nodig was, ook op de heidenen kon toornen. Een voorbeeld daarvan is Augustinus' reactie op hetgeen in de stad Sufes gebeurd was. De Christenen hadden daar een beeld verwoest van Hercules. Waarschijnlijk was dat gebeurd na de afkondiging van een keizerlijke wet in 399, dat de tempels der heidense goden moesten verwijderd worden.

De heidense bewoners van Sufes namen bloedige wraak: er werden niet minder dan zestig Christenen vermoord. Als Augustinus dat hoort, schrijft hij, de zachtmoedige bisschop, een uiterst scherpe brief aan de bestuurders der stad. "Uw berucht misdrijf en de ongehoorde wreedheid, die gij in uw onmenselijkheid bedreven hebt, schokt de aarde en brengt de hemel in beroering. Uw straten en tempels zijn gekleurd met bloed en weerklinken van mensenmoord. Bij u zijn de Romeinse wetten begraven en de vrees voor rechtmatig gericht is met voeten getreden, er is geen enkele eerbied of vrees meer voor de keizers. In uw stad is het onschuldige bloed van zestig broeders vergoten en als iemand er meer dan een ombracht, dan ontving hij daarvoor lof en een ereplaats in uw gemeentebestuur. Maar welaan, laten we nu tot de hoofdzaak komen! Als gij spreekt van uw Hercules, goed, die zullen we teruggeven. Er is metaal, aan stenen ontbreekt het niet. Ook marmersoorten zijn er, en een voldoende aantal kunstenaars. Uw god wordt met vlijt gebeeldhouwd, gebeiteld en versierd. We verschaffen ook rode verf om hem te verven: dan kunnen uw heilige geloften weer klinken. Want als gij praat van uw Hercules, dan brengen wij het geld stuk voor stuk bijeen en dan kopen wij van uw kunstenaar een god. Geeft gij dan ook de zielen terug, die uw barbaarse hand vermoord heeft en zoals wij u uw Hercules weer bezorgen, zo moet gij de zielen van zovelen teruggeven" 117).

We lezen in deze brief geen vermaning, geen herderlijke terechtwijzing; het is al sarcasme dat er uit spreekt. De geest van de bisschop is blijkbaar bitter ontroerd, hij staat tegenover een satanische daad, die alleen met vlijmende scherpste kan worden gezien. Terecht heeft men wel vermoed, dat er meer achter dit briefje steekt. Zonder twijfel heeft Augustinus het hierbij niet gelaten, maar zich tot de keizer gewend om een bestraffing te bewerkstelligen van de moordenaars.

Verreweg het grootste deel van de tijd, die Augustinus, zij het met moeite, beschikbaar kon stellen voor zijn correspondentie, moest hij besteden aan de beantwoording van de vragen, die hem werden, gedaan. Die vragen kwamen reeds toen hij nog presbyter was. Dat blijkt uit een brief, die hij schreef aan een jeugdige ambtgenoot Casulanus. Die had hem gevraagd of het geoorloofd was op de sabbat, dus de Zaterdag, te vasten.

Het antwoord lijkt vrij eenvoudig. "Op uw vraag of men op sabbat mag vasten, antwoord ik: als het niet mocht, zou zeker noch Mozes, noch Elia, noch de Heer zelf veertig dagen achtereenvolgend gevestigd hebben. Maar zo zou men kunnen besluiten, dat het vasten ook op de dag des Heeren niet ongeoorloofd is. En toch zou iemand, die meende op deze dag te moeten vasten, zoals sommigen het vasten op sabbat waarnemen, in de Kerk niet weinig ergernis wekken en terecht. Want in deze dingen, waarover de Heilige Schrift niets zekers heeft vastgesteld, moet men de gewoonte van het volk Gods of de instellingen der voorvaders als wet houden. Als we over die dingen zouden willen disputeren en de enen laken op grond van de gewoonten van anderen, dan zou een eindeloze strijd ontstaan" 118).

Maar hierbij laat Augustinus het niet. Hij heeft enige tijd beschikbaar en geeft nu een zeer uitvoerige verhandeling over alles wat samenhangt met het vasten, zodat Casulanus volkomen ingelicht wordt. En aan het slot geeft hij hem de raad de gewoonte van zijn eigen bisschop te volgen.

Om te doen zien met welke eigenaardige vragen men tot Augustinus kwam, vermelden we de briefwisseling met Publicola. We zien daaruit tevens welke kwesties in die tijd de eenvoudige gemoederen verontrustten, in het bijzonder hoe moeilijk het voor hen was in het dagelijkse leven de juiste verhouding te vinden tot de heidense gewoonten, die nog in zwang waren 119).

Publicola had landerijen in het aan de woestijn grenzende gebied der heidense Arzugen en dat brengt hem als Christen in moeilijkheden. Maar hij was een zakelijk man en wist waar hij zijn moest om advies. Zonder enige inleiding schrijft hij aan Augustinus: "Er staat geschreven: Vraag uw vader, dat hij het u meedele, uw oudsten, dat zij het u zeggen" (Deut. 32 : 7). En dan komt hij met achttien vragen, die hij, zoals hij zegt, gemakshalve genummerd heeft en waarop hij ook nummersgewijs een antwoord verwacht.

Aardig is, dat hij aan het slot meedeelt, wat hij zelf al in het Oude Testament gevonden heeft: daardoor meent hij Augustinus moeite te sparen; die hoeft alleen bij te voegen wat hij méér weet te vinden. Men ziet hij is een zakenman. Ziehier in 't kort zijn vragen: Op zijn grondgebied maakt hij gebruik van de diensten der heidense barbaren. Die bewaken en transporteren de veldvruchten en doen dienst als gidsen. Daartoe zijn ze door de Romeinse commandant beëdigd. Maar hun eden leggen zij af bij hun eigen goden.

Nu vraagt Publicola: worden door die eed de vruchten, die bewaakt of getransporteerd worden, niet bezoedeld? Worden degenen, die de vruchten eten of het geld, dat ze opbrengen, gebruiken, niet bezoedeld?

Verder: wanneer een Christen weet, dat van de opbrengst van een dorsvloer of een wijnpers iets aan de afgoden geofferd is, mag hij dan van de rest eten of drinken? Mag een Christen van een aan de goden gewijd bos hout gebruiken? Een Christen gaat naar de vleeshal en koopt vlees, dat geen offervlees is. Maar dat weet hij niet. Nu denkt hij bij zichzelf, dat het offervlees kan zijn of dat het geen offervlees is. Hij houdt zich aan de laatste gedachte en eet van het vlees. Zondigt hij nu? Een ander geval: Een Christen wordt op reis dagen lang door honger gekweld, zodat hij de dood nabij is. Nu vindt hij spijs, neergelegd bij een afgodsbeeld. Moet hij nu sterven van honger of mag hij eten? Mag men uit een bron of regenbak drinken, waarin iets van een offer geworpen is, en mag men uit een regenbak van een verlaten tempel drinken? Mag een Christen baden in een badinrichting, waarin aan beelden geofferd wordt, of waarin de heidenen op één hunner feestdagen baden? Mag een Christen groenten of vruchten kopen en eten, afkomstig uit een tuin, die tot de bezittingen van afgoden of hun priesters behoort? En zo gaat de consciëntieuze vragensteller voort.

Augustinus antwoordt hem even zakelijk en uitermate praktisch. Een eed, die bij een afgod gezworen wordt en gehouden wordt, is beter dan een eed, die bij de ware God gezworen wordt, maar vals blijkt te zijn. Trouwens in alle provinciën zijn vrede en rust gebaseerd op de eden der heidenen. Daardoor is toch niet alles besmet, dat door die vrede beveiligd wordt? De rest van offers mag de Christen gerust gebruiken en uit de bronnen mag hij drinken. Wij aarzelen toch ook niet te ademen in de lucht, waarin ook de rook van de heidense altaren opstijgt? Als we geen groenten mochten eten, die in de tuin van een afgod gegroeid zijn, dan zou, zo merkt Augustinus met een zekere humor op, Paulus in Athene in 't geheel niet hebben mogen eten; want die gehele stad was gewijd aan Minerva. Als er in een bron of regenbak iets geworpen wordt, om daardoor aan het water te offeren, dan moeten we bedenken, dat we toch ook het licht der zon durven gebruiken, hoewel aan de zon geofferd wordt. En eindelijk het geval van de hongerige reiziger. Drie mogelijkheden moeten we daarbij onderscheiden, zegt

Augustinus. De eerste is, dat het absoluut zeker is, dat de bij het beeld neergelegde spijs afgodenoffer is. Dan moet de Christen het niet gebruiken.

In de tweede plaats kan het zeker zijn, dat het geen offergave is: dan mag hij het wel gebruiken. Maar meestal zal het onzeker zijn: het is mogelijk, dat anderen, die daar hebben gegeten, de spijs bij vergissing of met opzet hebben laten liggen.

In geval van onzekerheid is er geen enkel bezwaar tegen het gebruiken van de spijs. Zonder enig naschrift eindigt Augustinus de zakelijke brief. Maar Publicola was afdoend ingelicht 120).

Met dezelfde korthed beantwoordt Augustinus steeds vragen, die hij blijkbaar van geringe betekenis acht; op belangrijke vragen gaat hij meestal zeer uitvoerig in. Als Marcellinus wil weten, waar de tovenaars van Pharaon water vandaan hebben gehaald om het in bloed te veranderen in navolging van Mozes, daar toch Mozes reeds al het water van Egypte in bloed had veranderd, dan antwoordt Augustinus met een zekere geestige korthed: óf uit de zee, óf uit dat deel van Egypte, waar de kinderen Israëls woonden 121).

Maar als een vrome vrouw, Paulina, hem, denkend aan de woorden: "Zalig zijn de reinen van hart, want zij zullen God zien", vraagt of men God kan zien met lichamelijke ogen, dan beseft hij onmiddellijk, wat aan deze vraag vastzit en stelt de beantwoording uit, totdat hij over wat meer tijd kan beschikken. En als dat ogenblik gekomen is, schrijft hij een brief over het geestelijk schouwen van God door de mens, die de omvang krijgt van een klein boek en in een moderne uitgave van de brieven 56 bladzijden beslaat 122).

En als Honoratus hem vijf vragen stelt, dan vindt hij die zo belangrijk, dat hij ze niet eenvoudig op de rij af wil beantwoorden, maar ze als het ware samenvat om in één studie het grote vraagpunt, waaronder hij ze kan brengen, te behandelen. Deze studie draagt de titel: "Over de genade van het Nieuwe Testament" (de gratia Novi Testamenti) en heeft in de moderne uitgave de omvang van 80 bladzijden 123).

In het algemeen beantwoordt hij gaarne vragen van theologische aard grondig. Toch is hij er daarbij op uit praktisch te werk te gaan. Hij bespreekt de dingen liever dan dat hij uitvoerig moet schrijven. Een voorbeeld daarvan is het volgende.

Consentius, een geestelijke, die ergens op een eiland woonde, stond op het punt een boek uit te geven over de Drieëenheid. Maar over verscheidene punten wilde hij Augustinus' oordeel horen. Door introductie van Alypius weet hij toegang te krijgen tot Augustinus, maar als hij te Hippo komt, is deze om gezondheidsredenen naar een landhuis vertrokken. En dan schrijft Consentius hem een uitvoerige brief, waarin hij met zijn moeilijkheden komt. In zijn antwoord zegt de bisschop, dat hij daarom Consentius gaarne bij zich gezien had, omdat ze dan samen het boek konden doorzien en Consentius eventueel verbeteringen kon aanbrengen. Hij spoort hem aan ook in Augustinus' eigen werken de plaatsen aan te schrappen, waarover hij nader ingelicht wil worden. Er was nog een andere moeilijkheid.

Consentius klaagde er over, dat hij van Augustinus' werken slechte exemplaren had. Door het vele afschrijven waren langzamerhand fouten ingeslopen. Welnu, zegt de bisschop, kom dan hier en lees in mijn eigen exemplaren, want die hebben een betere tekst dan de andere. Maar, helaas, Consentius was tevergeefs gekomen en daarom beantwoordt Augustinus hem schriftelijk. De mannen hebben elkaar nooit ontmoet. Dat blijkt uit de beantwoording van een latere brief van Consentius, die tal van vragen bevat. Hoe vrijmoedig Consentius op Augustinus' tijd beslag legde, blijkt ook uit de passage, waarmee Augustinus zijn aan hem gericht boek "Tegen de leugen" (contra mendacium ad Consentium) aanvangt: "Veel hebt ge mij ter lezing gezonden, geliefde

broeder Consentius, veel hebt ge mij ter lezing gezonden, en terwijl ik daarop een antwoord voorbereid en door alle mogelijke andere, meer dringende, bezigheden daarvan word afgehouden, is een jaar verlopen en zo ben ik in deze benauwende situatie gekomen, dat ik antwoorden moet, hoe dan ook, want nu het jaargetijde voor de scheepvaart gunstig is geworden, mag ik de overbrenger van de brieven, die terug begeert te reizen, niet langer ophouden" 124).

Deze woorden herinneren ons er tevens aan, dat men in die tijd een brief maar niet gewoon op de post kon doen: de correspondentie moest worden bezorgd door bevriende reizigers of in belangrijke gevallen door opzettelijk gezonden postiljons. Het is geen wonder, dat men dus vaak lang op antwoord moest wachten; evenmin dat men vaak ijlings moest schrijven, als men vernam, dat de volgende dag iemand naar een bepaalde plaats over land of over zee zou vertrekken. En niet altijd legden de welwillende bezorgers hun reis volgens plan af, zodat het soms lang, zelfs jarenlang kon duren, eer een brief zijn bestemming bereikte. Wel was er een postdienst, maar die was van de staat en alleen bestemd voor de bezorging van staatsstukken.

De brief aan Paula over het aanschouwen van God vindt in zekere zin zijn pendant in een brief aan een andere dame, Proba. Zij was uit Rome gevlucht na de inneming der stad door de Goten in 410. Proba was een zeer aanzienlijke vrouw uit een oud-Romeins geslacht; drie van haar zoons waren zelfs consul geweest. Met haar schoondochter Juliana en haar kleindochter en verscheidene andere familieleden had zij zich in Africa gevestigd. De vrome weduwe zocht haar troost in het gebed, maar nu wilde zij gaarne van Augustinus weten, hoe en wat zij bidden moest. In een lange, 39 bladzijden druks beslaande, brief antwoordt Augustinus haar. Ook verder is Proba nog met de bisschop in correspondentie gebleven.

Dat Augustinus meer dan eens met zeer hoge ambtenaren correspondeerde ten behoeve van veroordeelden, zagen we reeds vroeger. Maar vooral als hij kans zag hen te onderwijzen in de Christelijke leer, spaarde hij tijd noch moeite. Zo is er een briefwisseling met een hoge magistraatspersoon Volusianus. Deze had een vrome moeder, maar was zelf nog geen Christen; wel kwam hij, op verlangen van zijn moeder, veel in aanraking met Marcellinus, die we reeds eerder ontmoetten, en deze sprak met hem en schreef over hem aan Augustinus. De bisschop schrijft dan aan Volusianus om hem op te wekken de Heilige Schrift te lezen, vooral de brieven der apostelen. En als hij vragen heeft, moet hij zich maar vrij tot Augustinus wenden. Dat laat Volusianus zich geen tweemaal zeggen: hij schrijft aan de bisschop een brief, waarin hij vertelt, hoe tijdens een gesprek van een aantal vrienden over retorische vraagstukken, een van hen, kennelijk een heiden, met een aantal vragen kwam aangaande de Christelijke opvattingen, die hij nu aan Augustinus voorlegt. Welke zijn die vragen? Heeft de Heer en Bestuurder der wereld negen maanden doorgebracht in de schoot van een onbevleete maagd en is deze na de geboorte maagd gebleven? Is Hij schuilgegaan in het kleine lichaam van een schreiend kind, voor wie het heelal ternauwernood groot genoeg is, is Hij een knaap geworden en een jongeling en een man? Is die Regeerder zo lang afwezig geweest van zijn troon en heeft Hij de zorg voor de gehele wereld overgebracht in een zo klein lichaam? Heeft Hij geslapen, zich gevoed, heeft Hij alle menselijke aandoeningen ondergaan en heeft zijn majesteit zich door geen passende tekenen geopenbaard? Want het reinigen van boze geesten, het genezen van zieken, het terugroepen van doden tot het leven, zijn dingen, die voor God slechts klein zijn.

Volusianus had in het gesprek voorgesteld die vragen niet nader te bespreken, maar ze liever aan een deskundige voor te leggen. En daarom wendt hij zich nu tot Augustinus.

Deze antwoordt nu met een lange brief, waarin hij al wat met de vragen samenhangt, op een hoger niveau brengt en uitvoerig de menswording van Christus behandelt. Hij spoort Volusianus aan vooral niet te schromen uitvoerig te schrijven als hij nog meer te vragen heeft. En dat had hij; want zijn vriend Marcellinus deelt aan Augustinus nog een aantal vragen mede, die Volusianus kennelijk niet meer had durven doen, en die de bisschop nu verder in een brief aan Marcellinus beantwoordt. En hoe lang deze brief ook moge zijn (22 bladzijden druks) toch verzoekt Augustinus, dat hem ook verdere moeilijkheden der heidense vrienden worden medegedeeld: hij is bereid daarover opnieuw te schrijven, al waren daartoe hele boeken nodig. Zijn onuitgesproken overwegingen kunnen we vermoeden. Volusianus vertegenwoordigt een gehele kring van hoogstontwikkelde, maatschappelijk hoogstaande, mensen, die zich kennelijk met de Christelijke leer bezighouden. Dit betekent Evangelisatiewerk van de eerste orde 125).

Ook van overzee wendde men zich tot de bisschop van Hippo. Een typisch voorbeeld daarvan, dat men met een briefje van één bladzijde Augustinus bracht tot een lange theologische verhandeling, is de correspondentie met Hilarius van Syracuse. Daar hadden enige Christenen met elkander gedisputeerd over allerlei vraagstukken, en Hilarius, die kennelijk onjuiste opvattingen vermoedde, maar zichzelf niet bekwaam achtte daartegen in te gaan, wendt zich tot Augustinus met het volgende. Men beweerde te Syracuse, dat de mens zonder zonde kon zijn en de geboden van God gemakkelijk kon houden, als hij dat wilde.

Verder dat een kind, dat stierf vóór de doop, niet met recht verloren kon gaan, omdat het zonder zonde geboren wordt; dat een rijke, die in zijn rijkdom leefde, het Koninkrijk Gods niet kon binnengaan, tenzij hij al het zijne verkocht, en dat het hem niet van nut kon zijn als hij bij zijn rijkdom de geboden hield. Vervolgens dat men in het geheel niet mag zweren. En eindelijk was de vraag gerezen, welke de Kerk is, van welke geschreven is, dat zij geen vlek of rimpel heeft; of dat die Kerk is, waarin wij ons nu verenigen of die, op welke wij hopen; één der broeders had gesteld, dat het deze Kerk was, waarin de gemeenten thans samenkomen en dat zij niet zonder zonde kon zijn. We zien: het zijn uiterst belangrijke vragen, waarover Hilarius wil worden ingelicht. En Augustinus begrijpt, dat Hilarius gaarne de rechte leer wil handhaven. Daarom begint hij zijn antwoord met deze woorden: "Uit uw brief heb ik niet alleen uw zuiverheid gezien, maar ook uw godvruchtige ijver aangaande Gods Woord en uw vrome zorg voor uw zaligheid, die is in Christus Jezus, onze Heer. Daarom dank ik God en antwoord ik u onmiddellijk" 126). En dan behandelt hij de verschillende punten achtereenvolgens in een lange brief (van 39 bladzijden druks).

Tot nu toe hebben we hoofdzakelijk gesproken van brieven, die Augustinus schreef als antwoord op vragen en die in de ruime zin van het woord een theologisch karakter droegen. Thans willen we ons bezig houden met brieven van vermanende aard, die soms waren uitgelokt door anderen en soms door Augustinus uit eigen beweging geschreven werden. We vangen aan met de correspondentie met twee jonge mannen, die beiden vermaning en aansporing nodig hadden. De eerste briefwisseling valt nog in de tijd, toen Augustinus presbyter was.

We herinneren ons dat tot het gezelschap, waarmee Augustinus na zijn bekering en vóór zijn doop te Cassiciacum vertoefde, ook behoorde de zoon van Romanianus, Licentius. Hij was een levenslustige jonge man met een dichterlijke aanleg, die de wereld nog niet vaarwel kon zeggen, maar die kennelijk heimwee had naar de dagen van weleer, toen hij onder Augustinus' leiding stond. Dat geeft hij te kennen in een groot gedicht, dat hij aan zijn oud-leermeester zendt. Uit dit gedicht blijkt, dat zijn

hart nog geheel hangt aan de wereldlijke studiën, maar toch zegt hij er in, dat hij Augustinus' voetstappen zou willen drukken, als deze hem dit zou bevelen. In een brief, waarvan Licentius zeker het retorisch element kan waarderen, antwoordt de presbyter en hij gaat daarbij in op Licentius' eigen ontboezeming. "Gij verwacht, dat ik u beveel. Ziehier mijn bevel: geef uzelf aan mij, geef uzelf aan mijn Heer, die ons aller Heer is, die u die aanleg gegeven heeft. Beveelt Hij zelf niet? Luister naar het Evangelie. Jezus riep uit: "Komt tot Mij, allen, die vermoeid en belast zijt en Ik zal u rust geven. Neemt mijn juk op u en leert van Mij; want Ik ben zachtmoedig en nederig van hart en gij zult rust vinden voor uw zielen; want mijn juk is zacht en mijn last is licht". Wanneer men hiernaar niet luistert of het alleen met de oren hoort, verwacht ge dan, Licentius, dat Augustinus zijn mededienstknecht zou bevelen en niet veeleer het, zou bejammeren, dat zijn Heer tevergeefs beveelt, of liever niet beveelt, maar nodigt en vraagt, opdat zij, die vermoeid zijn, bij Hem rust vinden?" "Wat zijt ge onrustig? Wat laat ge u heen en weer slingeren? Waartoe leent ge het oor aan de verbeeldingen van doodbrengende genietingen en waarom wendt ge u van ons af? Zij liegen, zij sterven, zij voeren naar de dood. Slechts de Waarheid spreekt waarheid: Christus is de Waarheid; laten we tot Hem komen, om niet vermoeid te zijn". "Ge hebt van God een aanleg gekregen, die, geestelijk gesproken, van goud is en daarmee dient ge uw lusten en daarin geeft ge uzelf prijs aan Satan! Doe dat niet, zo bezweer ik u" 127).

Maar Augustinus laat het hierbij niet. Hij beseft, dat op de dichterlijke jongeling een dichter wellicht meer invloed heeft en daarom schrijft hij aan Paulinus van Nola. En dan schlijft deze weer aan Romanianus, maar sluit een brief in voor zijn zoon Licentius, voor een groot deel ook in de vorm van een gedicht. Maar dat treft een andere toon, dan Licentius' dichtwerk. In uitnemende verzen wijst het de jonge man op Christus en dringt het er bij hem op aan de wereld te verlaten en zich aan Hem te geven. Of de zielszorg van beide mannen haar doel bereikt heeft, weten we helaas niet.

Een vijftiental jaren later valt Augustinus' briefwisseling met een andere jongeman, Dioscorus. Deze was een jonge Griek, die nog in zijn studiejaren verkeerde en blijkbaar bezig was de wijsgerige geschriften van Cicero te bestuderen. Daarbij stuitte hij op plaatsen, die hij niet begreep en waarvan hij van Augustinus uitlegging begeerde. Hij wendt zich tot de bisschop in een brief, waaruit een enigszins eigengereide aard spreekt. Hij speculeert op Augustinus' hulpvaardige natuur. "Ik ken uw aard"; zo schrijft hij, "gij wenst niet gesmeekt te worden, maar ge staat voor een ieder klaar, als er maar niets in zit, dat onbehoorlijk is. Nu, in deze zaak zit niets onbehoorlijks. Maar wat het dan ook is, ik verzoek u mij ter wille te zijn, daar ik op het punt sta scheep te gaan". "Gij kent zeer goed de aard der mensen, die geneigd zijn te laken, en gij ziet wel in, hoe iemand, die op vragen geen antwoord weet te geven, voor ongeleerd en dom gehouden wordt" 128). Dioscorus gaat dus op reis en is bang, dat men hem in de plaats, waar hij heengaet, geleerde dingen zal vragen, waarop hij geen antwoord kan geven. En daarom moet Augustinus hem nu in allerijl nog over een groot aantal vragen inlichten.

Augustinus ergert zich kennelijk over de bazige vrijmoedigheid, waarmee deze student de druk bezette bisschop lastig valt. Hij wil hem dit eerst even doen voelen. "Gij hebt gemeend", zo begint hij zijn antwoord, "mij te mogen omschansen of liever te mogen bedelven met een bende van ontelbare vragen, zelfs al dacht ge, dat ik de tijd had en niets anders te doen had". "Maar ik zou u wel eens willen wegrukken midden uit die precieuze onderzoeken en u zetten te midden van mijn zorgen; dan zou ge wel leren niet op ijdele wijze nieuwsgierig te zijn en het niet wagen uw

nieuwsgierigheid te laten spijzen en voeden door hen, van wier zorgen deze wel de grootste is, dat zij nieuwsgierige mensen remmen en beteugelen". "Wat betekent dat", zo hoont Augustinus de pedante jongeling, "dat gij er bij zet, dat ge op het punt staat scheep te gaan? Zou ik, wanneer ge niet op het punt stond scheep te gaan, u niet behoeven te antwoorden op iets onbehoorlijks? Denkt ge soms dat het onbehoorlijke door het zeewater afgespoeld wordt?"

"Gij zegt: ge kent zeer goed de aard der mensen, die geneigd zijn te laken en ge ziet wel in, hoe iemand, die op vragen geen antwoord weet te geven, voor ongeleerd en dom gehouden wordt. Toen ik dat las, ontvlamde ik in lust om u terug te schrijven; want door die domheid van geest hebt gij mijn hart opgeschrikt en zijt gij in mijn zorgen gedrongen, zodat ik niet kan nalaten te pogen met Gods hulp u te genezen en uw geluk, dat afhangt van de woorden van mensen en daaraan schommelt, van een zo onzalige band los te rukken en in een geheel ongeschokte en vaste bodem te funderen". Dan gaat Augustinus uitvoerig betogen, dat het onnut is al de spitsvondigheden der heidense schrijvers na te pluizen: die hebben afgedaan en hebben slechts waarde voor de ketters, hoewel die ze dan nog onder een Christelijk mom voordragen.

"Aan Christus, mijn beste Dioscorus, moet gij u in vroomheid onderwerpen en u geen andere weg banen tot het bemachtigen en behouden van de waarheid, dan die gebaad is door Hem, die als God de zwakheid van onze schreden gezien heeft. Die weg nu is in de eerste plaats nederigheid, in de tweede plaats nederigheid, in de derde plaats nederigheid, en zo dikwijls ge mij zou vragen, zou ik hetzelfde zeggen"

Merkwaardig en typerend voor Augustinus' opvoedkundige wijsheid is, dat hij nu toch nog uitvoerig op de vragen van de jonge man ingaat en zelfs de boeken, die deze hem heeft toegezonden, van uitleggende kanttekeningen voorziet. Hij schrijft hem een zeer lange brief, al wijst hij er op, dat hij dit alleen kan doen, omdat hij wegens ziekte niet te Hippo was, maar ver buiten de stad. Maar de bedoeling van zijn uitvoerige bespreking van de opvattingen der heidense wijsgeren is toch deze, dat hij de waanwijze Dioscorus wil aantonen, dat het hoogmoedige verstand zich moet leren onderwerpen aan de nederigheid van Christus (130).

Dat Augustinus ook wel uit eigen beweging brieven schreef van vermaning en aanmoediging, blijkt in het geval van Armentarius. Deze vrome man was gehuwd met dezelfde Paulina, die we reeds eerder vermeldden en aan wie hij veel later de brief schreef over het aanschouwen van God. Het echtpaar had, zoals dat in die tijd vaak voorkwam, aan God de gelofte gedaan in echtelijke onthouding te zullen levén. Toen Augustinus dat vernomen had, schreef hij Armentarius een brief van aansporing om de gelofte te houden. Hij begint aldus: "Een uitnemend man, mijn zoon Ruferius, uw verwant, heeft mij bericht, welke gelofte gij de Heer gedaan hebt. Over dat bericht verheugd en tevens vrezend, dat de verzoeker, die van oudsaf dergelijke goede dingen haat, u tot andere gedachten zou brengen, meende ik u met enige woorden te moeten opwekken, dat ge zou bedenken, wat in de Heilige Schrift staat: "Wees niet traag met u tot de Heere te bekeren en stel dat niet van dag tot dag uit" 5 : 8), en zorg er voor van stonde aan uw gelofte in te lossen bij Hem, die het verschuldigde eist en zijn beloften volbrengt".

En verder in de brief zegt hij: "Geef dus wat gij beloofd hebt, want dat zijt gij zelf en gij geeft u aan Hem, van wie gij zijt; geef, zo bid ik u. Want wat gij geeft, zal door dat geven niet verminderen, maar veeleer bewaard en vermeerderd worden; want Hij, die het ontvangt is mild, niet behoeftig en niet iemand, die rijker wordt door het gegevene, maar die de gevers rijker maakt in zich". Hoe goed Augustinus weet wat een mens is,

en tevens hoe wijs hij is in de praktijk van het leven, blijkt uit wat hij aan het slot van zijn brief schrijft: "Er zou slechts één reden kunnen zijn, waarom wij u niet alleen niet zouden vermanen uw gelofte te houden, maar u daarvan zelfs zouden afhouden, namelijk indien uw vrouw door zwakheid van geest of van het vlees zou weigeren deze gelofte met u op zich te nemen. Want zulke geloften mogen door gehuwden niet gedaan worden, tenzij met gemeenschappelijke toestemming en wil en, wanneer de gelofte overijld gedaan is, moet men liever deze onbezonnenheid te niet doen dan de belofte houden. Want God eist dit niet, als iemand iets beloofd heeft, wat van een ander is, maar Hij verbiedt veeleer zich iets dat van een ander is aan te matigen". Maar in dit geval behoeft de bisschop niet bevreesd te zijn: Paulina stemde geheel met de gelofte in. Daarom kan Augustinus aldus eindigen: "Moge uw overeenstemming een offer zijn op het hemelse altaar van de Schepper en moge uw overwinning op de begeerlijkheid een band zijn voor uw liefde, des te krachtiger naarmate hij heiliger is. Mogen wij ons over u verheugen in de overvloedige genade van Christus" 129).

Over een geheel andere zaak schrijft Augustinus aan Felicia, een vrome maagd, die zich zozeer ergerde aan het slechte leven van sommige bisschoppen, dat zij er over dacht zich van de Kerk af te wenden. "Ik vermaan u", zo schrijft hij, "dat gij u niet al te zeer laat verwarren door deze ergernissen. Want er is voorzeggd, dat die komen zouden, opdat wij, als ze kwamen, ons zouden herinneren, dat ze voorzeggd zijn en ons er niet al te zeer door geschokt zouden voelen. Want de Heere zelf heeft in het Evangelie aldus voorzeggd: "Wee de wereld om de ergernissen! Want er moeten ergernissen komen, maar wee de mens, door wie de ergernis komt" (Matth. 18 : 7). En wie zijn die mensen anders dan zij, van wie de apostel zegt: "Zij zoeken het hunne, niet wat van Jezus Christus is"? (Phil. 2 : 21). Sommigen zijn er dus, die de zetels der herders bezetten om de kudden van Christus te hoeden; maar anderen, die ze bezetten om zich te verheugen in tijdelijke eer en wereldse gemakken. Die beide soorten van herders moeten er van geslacht op geslacht in de Katholieke Kerk bij de voortduur zijn tot het einde der wereld en tot het oordeel des Heeren". En als Augustinus dit dan nader uiteengezet heeft tot vertroosting van de ontmoedigde Felicia, eindigt hij aldus: "Daarom vermaan ik u, dochter, dat gij wat de Heere u gegeven heeft, getrouw bewaart en Hem van ganser harte liefhebt en ook de Kerk, die niet toegelaten heeft, dat gij de vrucht van uw maagdelijkheid tezamen met de verlorenen zou verliezen, of dat ge zelf verloren zou gaan". "Hoewel ge dus een zuivere liefde schuldig zijt ook aan zijn goede dienaren, door wier dienst gij gedwongen zijt binnen te komen, moet ge toch uw hoop stellen op Hem, die de maaltijd bereid heeft, die ook gij voor het eeuwige zalige leven vol spanning verwacht. Want wanneer ge aan Hem uw hart, uw voornemen, uw heilige maagdelijkheid, uw geloof, hoop en liefde toevertrouwt, dan zult ge niet geschokt worden door de ergernissen, die overvloedig zullen zijn tot het einde toe, maar dan zult gij veilig zijn in de standvastige kracht der vroomheid en roemend in de Heer zult ge in eenheid met Hem volharden tot het einde. Laat mij nu eens door een antwoord vernemen, hoe ge mijn bezorgdheid voor u, die ik u in deze brief heb doen kennen, hebt opgenomen. Gods barmhartigheid en genade bescherm u steeds" 132).

We zien dus, dat de bisschop het bekommerde meisje ook verder in het oog wil houden.

Augustinus aarzelde niet ook aanzienlijke heren, als het nodig was, ernstig te vermanen. Een goed voorbeeld daarvan is de lange brief, die hij schrijft aan de generaal Bonifatius. Augustinus kende hem als een goed Christen; zelfs te midden van

de krijgsbedrijven had Bonifatius zich tot de bisschop gewend met het verzoek om over verschillende dingen betreffende de ketterijen ingelicht te worden. Augustinus prijst hem in zijn antwoord en schrijft hem een zo lange brief terug, dat hij aan het eind Bonifatius de raad geeft hem, te midden van zijn vele bezigheden, maar bij gedeelten te lezen. Hij verwachtte dus blijkbaar, dat de generaal eerst het slot van de brief zou inzien. In zijn Nalezingen bespreekt Augustinus deze brief; hij beschouwt hem als een brochure, die hij betitelt: Over de bestraffing der Donatisten (de correctione Donatistarum). Ook later had Bonifatius zich tot de bisschop gericht: hij zou gaarne enige woorden van hem, ontvangen, waardoor hij zou worden opgebouwd tot het eeuwige heil, waarop hij in Christus Jezus zijn hoop gesteld had, een verzoek, waaraan Augustinus gaarne voldeed. Maar dan wordt de generaal weggeroepen naar Italië; hij was door vijanden beschuldigd en moest nu aan het hof komen om zich te verantwoorden. Tijdens zijn afwezigheid dringen tot Augustinus de geruchten door, die uit het volgende zullen blijken en dan acht de bisschop zich geroepen de generaal te vermanen.

We geven enige aanhalingen uit zijn brief.

"Hoor naar mij, of liever naar de Heere onze God door middel van mijn zwakke dienst. Herinner u, hoe gij waart toen uw eerste vrouw, vromer nagedachtenis, nog in leven was en hoe gij, toen zij pas gestorven was, een afschuw had van de ijdelheid dezer wereld en hoe gij de dienst van God begeerde. Wij weten het, wij zijn er getuigen van, wat ge met ons te Tubunae over uw geestelijke gesteldheid en over wat ge wildet hebt gesproken. Wij, broeder Alypius en ik, waren met u alleen. Want ik denk niet, dat de aardse zorgen, die u vervullen, zoveel invloed hebben, dat ze dit geheel uit uw herinnering hebben kunnen verdringen. Immers gij begeerde alle staatsdiensten, die u bezig hielden, in de steek te laten en u in gewijde rust terug te trekken en het leven te leiden, dat de dienaren Gods als monniken leiden. En wat anders heeft u hiervan weerhouden, dan dat gij, gehoor gevend aan ons betoog, overwogen hebt, hoe nuttig uw werkzaamheden waren voor de kerken van Christus, als gij alleen met deze bedoeling werkzaam waart, dat zij verdedigd werden tegen de vijandigheden der barbaren en zo een stil en rustig leven konden leiden, zoals de apostel zegt, in alle godsvrucht en reinheid, en dat gij van deze wereld niet anders zou verlangen dan wat nodig was om het leven van u en de uwen te onderhouden, omgord met de gordel van kuise ingetogenheid en te midden van de lichamelijke wapenen veilig en krachtig versterkt door de geestelijke wapenen? Toen wij er dus over verblijd waren, dat dit uw voornemen was, zijt gij over zee vertrokken en hebt ge een vrouw getrouwd. Dat ge over zee vertrok, behoorde tot de gehoorzaamheid, die gij volgens de apostel verschuldigd waart aan de hogere machten; maar een vrouw zou ge niet getrouwd hebben, als ge niet de onthouding, die ge op u genomen had, verlatend, u door de begeerlijkheid had laten overwinnen. Toen ik dat vernomen had, stond ik, ik beken het, stom van verbazing. Maar in mijn smart vond ik enige troost hierin, dat ik hoorde, dat ge haar niet had willen trouwen, als ze niet eerst Katholiek geworden was. En toch heeft de ketterij van hen, die de ware Zoon Gods niet aanvaardden, in uw huis zulk een invloed gehad, dat uw dochter door hen gedoopt werd. Ja verder, als de berichten, die ons bereikt hebben, niet vals zijn - och, mochten ze vals zijn! - namelijk dat door die ketters ook aan God gewijde dienstmaagden wedergedoopt zijn, met welk een stroom van tranen moet een zo groot kwaad dan wel beweend worden! En dan vertellen de mensen ook nog - misschien liegen ze - dat ge aan uw vrouw niet genoeg hebt, maar u ook nog bezoedelt door de gemeenschap met weet ik wat voor maitressen".

Het is duidelijk, dat een krachtige vermaning op haar plaats is. En die geeft Augustinus dan ook. We kunnen haar niet geheel weergeven, maar ontlenen er het volgende aan: "Nu zegt ge misschien tot mij: wat wilt ge, dat ik in zo grote moeilijkheid doe? Als ge me raad vraagt naar deze wereld ... dan weet ik het niet; immers in de dingen dezer wereld kan men geen vaste raad geven. Maar als ge me om raad vraagt naar God, opdat uw ziel niet verloren ga, en wanneer gij de woorden der Waarheid vreest, die zegt: "Wat baat het een mens, als hij de gehele wereld won, maar schade leed aan zijn ziel?" (Matth. 16 : 26), dan weet ik duidelijk wat ik zeggen moet, dan heb ik een raad, die ge van mij kunt horen. Wat heb ik dan anders nodig te zeggen dan wat ik boven reeds zei: "Heb de wereld niet lief en hetgeen in de wereld is? Indien iemand de wereld liefheeft, de liefde des Vaders is niet in hem. Want al wat in de wereld is, is de begeerte des vleses en de begeerte der ogen en een hovaardig leven, die niet uit de Vader zijn, maar uit de wereld. En de wereld gaat voorbij en haar begeren, maar wie de wil van God doet, blijft 'tot in eeuwigheid' (1 Joh. 2 : 15-17). Ziehier mijn raad. Aanvaard die en handel. Laat nu blijken of ge een flink man zijt. Overwin de begeerten, waardoor deze wereld bemind wordt, doe boete over de boze daden, die ge deelt, toen ge, door die begeerten overwonnen, voortgesleurd werd in ijdele verlangens. Als ge deze raad aanneemt, als ge die houdt en in acht neemt, zult ge het gewisse heil verkrijgen en met behouden ziel verkeren in die onzekere aardse moeilijkheden".

Aan het slot van zijn brief zegt Augustinus nog, dat hij Bonifatius tot een leven van onthouding zou aansporen, als hij geen vrouw had. Maar nu moet hij, tenzij ook zij zich zou onthouden, leven in echtelijke eerbaarheid. "Dit, geliefde zoon, beval mijn liefde u te schrijven, waarmee ik u liefheb naar God, niet naar deze wereld 133).

Onder de brieven van Augustinus zijn ook verscheidene bewaard gebleven, waarin hij troostende en opbeurende woorden spreekt. In de eerste plaats behoren daartoe de condoleantiebrieven. Als de echtgenoot van Italica, een aanzienlijke vrouw, gestorven is en zij het verlangen te kennen geeft van Augustinus een brief te mogen ontvangen, schrijft hij haar: "Niet alleen door uw brief, maar ook mondeling door hem, die de brief overbracht, vernam ik, dat gij dringend om een brief van mij vtaagt, daar gij gelooft daaruit grote troost te kunnen putten. Zie zelf maar eens, wat ge er aan hebt, ik echter mag u geen brief weigeren of het schrijven uitstellen. Moogt gij worden getroost door uw hoop en door de liefde, die verbreid wordt in de harten der vromen door de Heilige Geest, van wie we nu reeds iets als pand hebben gekregen om te leren verlangen naar zijn volheid. Gij moogt uzelf niet vereenzaamd achten, daar gij in de inwendige mens Christus bij u hebt door het geloof in uw hart, en gij moogt niet bedroefd zijn als de heidenen, die geen hoop hebben; want volgens de zeer waarachtige belofte mogen wij hopen in dit leven, waaruit wij zullen scheiden en waaruit sommigen der onzen scheiden, die wij niet verloren, maar vooruit gezonden hebben, eens tot dat leven te zullen komen, waarin we hen nog beter zullen kennen en waar ze ons nog des te dierbaarder zullen worden en wij hen kunnen liefhebben zonder dat we enige scheiding behoeven te vrezen" 134).

En dan gaat hij verder spreken over het eeuwige leven en over het aanschouwen van God.

Een kleinood onder Augustinus' correspondentie is de troostbrief, die hij geschreven heeft aan Sapida, een vrome vrouw te Carthago. Haar broer Timotheüs, een diaken, was gestorven. Juist had zij voor hem een mooie tunica gemaakt, maar hij had die niet meer mogen dragen. En nu zendt zij haar aan Augustinus ten geschenke en schrijft er

bij, dat het haar tot troost zal zijn als ze weet, dat de bisschop het kleed draagt. Met buitengewone fijngevoeligheid weet Augustinus zich in haar geest te verplaatsen. We zagen in een vroeger hoofdstuk, dat Augustinus nooit een tunica voor zich persoonlijk aanvaardde: alle kleding had hij met zijn geestelijke broeders gemeen. Maar hij begrijpt, dat dit een buitengewoon geval is. Hij begint te schrijven dat hij de tunica ontvangen heeft en dat hij haar - welk een psychologische wijsheid blijkt uit deze woorden - aanheeft, terwijl hij de brief schrijft. Laten we zijn eigen woorden aanhalen: "Ik heb ontvangen wat gij terecht met het vrome werk van uw handen vervaardigd hebt en mij hebt willen toezenden en ik heb het aanvaard om u niet nog meer bedroefd te doen zijn, terwijl ik u veeleer wil troosten. Te eerder nog, omdat gij het als een troost beschouwt, als ik de tunica, die ge voor uw broeder, Gods heilige dienaar, gemaakt hebt, aantrek, daar hij de aarde der sterfelijke mensen verlaten heeft en nu geen vergankelijke dingen meer nodig heeft. Ik heb dus gedaan wat gè verlangt en de troost, die ge daarin vindt, van welke aard en hoe gering die dan ook zijn moge, niet onthouden aan uw liefde tot uw broeder. Ik heb de door u gezonden tunica aanvaard, en nu ik dit aan u schrijf, heb ik me er reeds mede gekleed. Wees welgemoed, maar laat u door veel betere en grotere vertroostingën sterken, opdat de wolken, die door menselijke zwakheid uw hart verdonkeren, door het gezag van God opklaren en leef standvastig zo, dat ge met uw broeder leeft, want uw broeder is gestorven om te leven". En dan gaat de fijnvoelende bisschop aldus verder: "Er is reden voor tranen, nu gij uw broeder, die u zo liefhad en die u zo hoogachtte om uw levenswijze en uw gelofte van gewijde maagdelijkheid, de diaken van de Carthaagse kerk, niet meer, als weleer, ziet binnenkomen en weggaan en met ijver verkeren in de uitoefening van zijn kerkelijk ambt, en niet meer de vererende woorden van hem hoort, die hij in zijn vriendelijkheid, vroomheid en dienstvaardigheid wijdde aan de heilige band, die broeder en zuster verenigde. Wanneer men hieraan denkt en terugverlangt naar de hartelijke omgang, dan doet het hart pijn en dan komen de tranen te voorschijn als hartebloed. Maar laat het hart opwaarts zijn en droog zullen de tranen wezen. Want omdat dat alles, over welks gemis gij nu zo bedroefd zijt, voorbij is gegaan in zijn tijdelijke loop, daarom is nog niet die liefde verdwenen, waarmee Timotheüs Sapida liefhad en liefheeft: die blijft bewaard in haar eigen schatkamer en is met Christus verborgen in de Heer. Zij, die het goud beminnen, verliezen het toch niet, wanneer ze het verbergen? Zijn ze over dat goud niet méér onbezorgd, wanneer ze het ver van hun ogen in een veilige plaats bewaren? Moet nu aardse begeerte zich veilker achten, wanneer ze niet ziet wat ze bemint en moet de hemelse liefde smart hebben, alsof ze verloren heeft, wat ze naar de hemelse bergplaatsen vooruit gezonden heeft?"

En even verder: "Uw broeder, dochter, leeft met de geest, hij slaapt met het lichaam. En die slaapt, zal die niet meer opstaan? God, die zijn geest reeds tot zich genomen heeft, zal hem zijn lichaam herstellen; want dat heeft Hij niet weggenomen om het te verderven, maar om het terug te geven. Er is dus geen enkele reden voor langdurige droefheid, omdat er veeleer reden is voor eeuwige blijdschap; want zelfs dat sterfelijke deel van uw broeder, dat in de aarde begraven is, zal niet te gronde gaan, dat deel, waarin hij zich aan u vertoonde, waardoor hij tot u sprak, en met u sprak, waaruit hij zijn stem deed horen, die aan uw oren zo bekend was alsof hij u zijn gelaat deed zien, zodat gij, als zijn stem weerklonk, ook al zaagt ge hem niet, hem toch placht te herkennen".

En dan eindigt de bisschop de brief, waaruit we slechts gedeelten aanhaalden, aldus: "Als het u enige troost biedt, dat ik me kleed ma het kleed, dat ge voor uw broer geweven had, omdat hij het niet heeft kunnen dragen, hoeveel te meer en te zekerder

troost moet het dan u bieden, dat hij, voor wie die tunica gemaakt was, geen verderfelijkerheid meer behoeft, maar met een onverderfelijk kleed en met onsterfelijkerheid bekleed is" 136).

Een troost- en opbeuringsbrief van geheel andere aard schreef Augustinus aan Crisimus. Die was blijkbaar rijk geweest, maar had door een of andere oorzaak zijn kapitaal verloren en was nu de wanhoop nabij: zelfs had hij de hand aan zichzelf willen slaan. Als de bisschop dat hoort, begrijpt hij, dat hier geestelijke bijstand nodig is en dan schrijft hij de volgende brief: "Het gerucht heeft mij bereikt - geve God, dat het niet juist is - dat gij geestelijk zo in de war zijt, dat ik me er zeer over verwonderen moet, dat gij met uw verstand en uw Christelijke gezindheid niet genoeg bedenkt, dat we de toestand van onze aardse zaken nooit op één lijn kunnen stellen met de hemelse dingen, waarop we ons hart en onze hoop moeten vestigen. Gij verstandige man, uw gehele geluk was toch zeker niet gelegen in de dingen, die ge nu schijnt te verliezen en gij meendet toch niet, dat daarin een zo groot geluk gelegen was, dat nu ze u ontnomen zijn uw geest door grote droefheid zo verduisterd wordt, alsof zijn licht niet God was, maar de aarde? Want ik heb gehoord - zoals ik reeds zeide: God geve, dat ik een onjuist bericht gehoord heb - dat ge zelfs de hand aan u zelf wilde slaan. Het is beter, dat ik maar niet geloof, dat deze gedachte in uw hart is opgekomen of uit uw mond is uitgegaan. Maar daar ge zo geschokt zijt, dat men dit van u kon zeggen, ben ik zeer bedroefd over u en meende ik toch u door de woorden van deze brief te moeten opbeuren, hoewel ik er niet aan twijfel, dat de Heere onze God in uw hart betere woorden spreekt, want ik weet, met hoe vrome ijver gij altijd zijn woord gehoord hebt. Beur dus uw hart op, geliefde broeder in Christus: onze God gaat niet te loor voor de zijnen en Hij zal de zijnen niet verderven, maar Hij wil ons eraan herinneren, hoe broos en onzeker deze dingen zijn, die de mensen maar al te zeer liefhebben, opdat zij de band der begeerte losmaken, waarin zij ons verstrikken en waardoor ze ons meesleuren, en opdat wij ons eraan gewennen, dat onze ganse liefde zich richt op Hem, in wie we geen enkel verlies behoeven te vrezen. Hij zelf spoort u door middel van onze dienst aan, dat gij flink als een man moet bedenken, dat ge een gelovig Christen zijt en dat ge verlost zijt door het bloed van Hem, die ons niet alleen door zijn eeuwige wijsheid, maar ook door zijn aanwezigheid als mens heeft geleerd, dat wij op evenwichtige wijze de voorspoed dezer wereld moeten verachten en de tegenspoed flink moeten dragen, terwijl hij ons als loon belooft dat geluk, dat niemand ons kan ontnemen. Ik heb ook aan de hooggeachte keizerlijke ambtenaar geschreven; zelf moet ge maar beoordelen of die brief hem bezorgd moet worden; want ik twijfel er niet aan, dat er met des Heeren hulp iemand zal zijn, die hem kan overhandigen, de bisschop of een presbyter of wie dan ook".

We zien uit deze brief, hoe verstandig Augustinus te werk gaat. Over de gedachte aan zelfmoord praat hij verder niet, hij vindt die bij een Christen zo absurd, dat hij er maar liever niet aan gelooft. Crisimus is een Christen: dat moet hij nu dan ook tonen. Maar we merken ook op, hoe praktisch de bisschop is. Hij laat het niet bij fraaie woorden, maar zendt aan de bedrukte man tegelijk een brief voor de comes, de ambtenaar, die ongetwijfeld de failliete boedel te besturen heeft en die wellicht nog iets kan doen voor Crisimus. Helaas hebben we die brief niet over, anders zou ons nog duidelijker zijn, dat Augustinus niet alleen een man was van het woord, maar ook van de daad. Ook brieven van gelukwens treffen we in Augustinus' correspondentie aan. Maar zijn felicitaties betroffen niet de dingeh van het dagelijkse aardse leven, ook zij richtten zich slechts op geestelijke zaken. Wanneer de presbyters Eufrates en Saturninus met

een aantal andere geestelijken zich van hun Donatistische dwaling bekeerd hebben en tot de Kerk zijn teruggekeerd, schrijft Augustinus hun een brief van hartelijke gelukwens. Als hij verneemt, dat Marcianus, met wie hij reeds zeer lang geleden bevriend was geweest, maar die toen nog heiden was, bekeerd is tot Christus, is hij zo verheugd, dat hij al zijn drukke bezigheden in de steek laat en een warme brief van gelukwens schrijft. Nu zijn we pas geheel vrienden, zo ongeveer betoogt hij. Cicero definieert de vriendschap als een samenstemmen in menselijke en goddelijke dingen; wij stemden vroeger alleen samen in menselijke zaken, onze vriendschap ging toen nog kreupel, zij was nog niet volledig, kon dat zelfs in menselijke zaken nog niet zijn. Nu is ze volledig: Gode zij dank, dat Hij nu eindelijk u tot mijn vriend wil maken. En dan spreekt hij de hoop uit, dat hij spoedig mag vernemen, dat Marcianus zich voor de doop heeft aangemeld 137).

Talrijke andere brieven van particuliere aard hebben we over. Zo, om een voorbeeld te noemen, aan de oude Simplicianus, met wie Augustinus te Milaan kort vóór zijn bekering gesproken had. De brief dateert reeds uit 397. Simplicianus beleefde genoeg aan zijn jeugdige vriend en achtte hem hoog. Hij had zijn vreugde uitgesproken over de litteraire arbeid van Augustinus en hem allerlei vragen ter beantwoording voorgelegd. Augustinus antwoordt met een hartelijk briefje en belooft zijn best te doen. Maar tevens vraagt hij de oude man hem vooral zijn critiek niet te sparen.

Een briefje, vermoedelijk geschreven in de winter van 429 op 430, dus Augustinus' laatste winter, is het antwoord op een uitnodiging om de plechtige inwijding van een nieuw kerkgebouw te komen bijwonen.

De grijsaard schrijft: "De plechtigheid, waartoe uw broederlijke genegenheid mij uitnodigt, is zo belangrijk, dat mijn wil mijn zielige lichaam tot u zou sleuren, als niet mijn zwakheid het vasthield. Ik zou kunnen komen, als het geen winter was; ik zou de winter kunnen minachten, als ik nog een jonge man was. Want dan zou de kracht van mijn leeftijd de strengheid van het jaargetijde kunnen verduren, of de gloed van de zomer zou de koude van mijn leeftijd matigen. Maar nu kan ik een zo lange reis niet verdragen in mijn kille ouderdom, die ik met me omdraag, godvruchtige heer, heilige en eerwaardige broeder en ambtgenoot in het priesterschap. Ik zend u de groetenis, die ik aan uw verdiensten schuldig ben, maar mijn welzijn beveel ik aan uw gebeden aan, terwijl ik ook zelf van de Heere smeeke, dat de wijding van een zo groot gebouw des vredes met voorspoed bekroond moge worden" 138).

Dit is de laatste brief van Augustinus, die in de verzameling opgenomen is; dat wil echter niet zeggen, dat het zijn laatste brief is geweest. Want in dezelfde winter heeft hij nog meer geschreven en ook dan klaagt hij over de zwakheid van zijn lichaam en wat hij noemt "de tweeling-koude, namelijk die van de winter en die van de leeftijd", die hem verhindert op reis te gaan 139).

Curiositeitshalve vermelden we een brief van Augustinus aan Pelagius, zijn grote dogmatische tegenstander, de enige, waarvan we kennis dragen. En we hebben het aan Pelagius zelf te danken, dat hij over is. Want toen hij in 415 voor een synode in Palestina gedaagd was, bracht hij verschillende brieven van bisschoppen ter tafel en daaronder ook een van Augustinus.

Als deze in 417 een boek schrijft over hetgeen met Pelagius verhandeld was, brengt hij deze brief ter sprake, schrijft hem geheel af en licht hem toe. Ziehier de brief: "Aan de zeer beminde heer, de zeer gewenste broeder Pelagius zendt Augustinus groetenis in de Heer. Ik dank u zeer, dat gij zo goed waart me door uw brief op te vrolijken en

me in kennis te stellen van uw welvaren. Moge de Heere u de goede dingen vergelden, door welke gij altijd goed moogt zijn en met de Eeuwige moogt leven in eeuwigheid, zeer beminde heer en zeer gewenste broeder. Ofschoon ik de loftuitingen over mij, die uw brief bevat, niet als juist erken, kan ik toch niet ondankbaar zijn voor uw vriendelijke gezindheid jegens mijn onbeduidende persoon, terwijl ik u tevens aanspoor, dat ge veeleer voor mij bidt, dat ik door de Heer zo moge worden als gij meent dat ik reeds ben". Dan is er met een andere hand bij geschreven: "Wees onzer gedachtig en wees in ongeschondenheid de Heer welbehaaglijk, zeer beminde heer en zeer gewenste broeder" 140).

Dit briefje is koeler van aard, dan wij op het eerste gezicht zouden menen. Want de aanspraakstermen, die ons enigszins overdreven voorkomen, behoorden tot de gewone, over-beleefde terminologie van die tijd; bovendien legt Augustinus ze nog uit. Dat hij Pelagius met heer aanspreekt, zo zegt hij, is in overeenstemming met de gewoonte, waarmee Christenen aan elkaar schrijven; dat hij hem zeer bemind noemt, is omdat hij de liefde wil handhaven om zelf niet schuldig te zijn. Zeer gewenst is Pelagius, omdat Augustinus gaarne eens met hem zelf zou willen spreken. Hij wenst Pelagius het goede toe, omdat lichamelijke gezondheid nodig is voor iemand, die zich geestelijk moet verbeteren en geestelijke gezondheid om met God eeuwig te kunnen leven. En dan, zo zegt Augustinus, heb ik hem gevraagd God voor mij te bidden om hem daardoor er op te wijzen, dat niet, zoals hij leert, de wil van de mens voldoende is, maar dat het al komt van de barmhartige God 141).

We zien hoe nauwkeurig Augustinus al zijn woorden overweegt. Hij heeft dit briefje, als gewoonlijk, gedicteerd; wellicht is het onderschrift van zijn eigen hand geweest. Ten slotte moeten we iets uitvoeriger vermelden de briefwisseling van Augustinus met een der belangrijkste mannen van zijn tijd, Hieronymus¹⁴¹). Door deze briefwisseling maken we kennis met een tragisch conflict in Augustinus' leven, dat hem zeker veel verdriet bezorgd heeft. Hieronymus was iets ouder dan Augustinus; immers hoogstwaarschijnlijk is hij geboren in 347 en wel te Stridon in Dalmatië. We zullen zijn leven hier niet beschrijven; als hij met Augustinus in aanraking komt per brief, woont hij in een klooster te Bethlehem. Daar heeft hij zijn meeste werken geschreven, daar kleefte hij ook zijn nieuwe vertaling van het Oude Testament gemaakt en de Latijnse vertaling van het Nieuwe Testament herzien; zo werd hij de auteur van de Bijbelbewerking, die wij de Vulgata plegen te noemen. Het is merkwaardig, dat Augustinus en Hieronymus, de belangrijkste mannen van hun tijd, elkander nooit ontmoet hebben. Er was geen denken aan, dat Augustinus naar Bethlehem kon reizen en Hieronymus dacht er niet over zijn klooster te verlaten. Alleen schriftelijk hebben zij contact met elkaar gehad. Hun briefwisseling bestaat uit 19 nummers, 9 brieven van Augustinus en 10 van Hieronymus.

Zij vangt aan in het jaar 394 of 395. Alypius, die juist teruggekeerd was van een reis naar het Oosten, had te Bethlehem kennis gemaakt met Hieronymus en hem verteld van Augustinus' bekering; thuisgekomen verhaalde hij Augustinus van Hieronymus en zijn werken. Juist was er een commentaar van de monnik verschenen op Paulus' brief aan de Galaten en daarin kwam een uitlegging voor van Gal. 2 : 11-14, waarmee Augustinus het niet eens was. Daarom schreef hij een brief om Hieronymus' opvatting aangaande de twist van Paulus en Petrus te bestrijden; tevens sprak hij de wens uit, dat Hieronymus het Oude Testament liever zou vertalen uit het Grieks van de Septuaginta dan uit het Hebreeuws. Augustinus kende aan de Septuaginta een profetisch karakter toe en de plaatsen, waar zij kennelijk een onjuiste vertaling bood, leverden voor hem geen bezwaar op. Want hij legde de afwijkingen zo uit, dat hetgeen de Hebreeuwse

tekst wel en de Septuaginta niet heeft, Gods Geest wel door de Hebreeuwse schrijvers wilde kenbaar maken, maar niet door de vertalers, en omgekeerd. Zo kregen voor hem ook de foutieve vertalingen de waarde van geïnspireerde woorden. We komen hier in aanraking met het kenmerkend verschil tussen Augustinus en Hieronymus. De eerste was een uitnemend theoloog, maar een philoloog was hij niet. Hieronymus daarentegen was een der beste kenners van het Hebreeuws en een nauwkeurig geleerde, die precies vertaalde zoals het er stond en niettegenstaande het gezag der Septuaginta haar fouten niet wenste te verdoezelen of goed te praten. De brief echter bereikte hem nooit. Hij zou overgebracht worden door de presbyter Profuturus, maar voordat deze naar het Oosten afreisde, werd hij benoemd tot bisschop te Cirta: de reis ging niet door en kort daarna stierf Profuturus.

Enige tijd later schreef Augustinus een nieuwe brief over de kwestie van het geschil der apostelen en eiste daarin, dat Hieronymus zijn mening zou herroepen. En deze brief is buiten Augustinus' schuld oorzaak geworden van verwijdering tussen beide mannen. Want wat gebeurde? Augustinus had de brief meegegeven aan Paulus, die Palestina zou gaan bezoeken. Maar zonder dat Augustinus hiervan iets vernam, veranderde Paulus zijn reisplan en ging naar Rome. Daar werd de brief afgeschreven in vele exemplaren en kwam zo in omloop. Hieronymus kreeg hem eerst na vijf jaren in handen in afschrift en zonder ondertekening. Hij was woedend. Wat verbeeldde deze jonge man zich wel, dat hij hem, Hieronymus, te lijf ging! In plaats van dat hij hem persoonlijk schreef, publiceerde hij een geschrift, waarin hij hem in 't publiek afkamde! Het gerucht in Bethlehem groeide aan: van een brief was het al een boek geworden, dat Augustinus in Rome zou hebben gepubliceerd. Augustinus hoort daarvan en mede omdat hij er zich over verwondert, dat hij na vijf jaren nog geen antwoord gekregen heeft, schrijft hij (het is thans het jaar 402) de volgende brief:

"Ik heb vernomen, dat mijn brief u bereikt heeft. Dat ik nog geen antwoord heb mogen ontvangen, wil ik allerm minst aan uw liefde wijten; ongetwijfeld is u verhinderd geweest te schrijven. ... Ook is me iets ter ore gekomen, waarvan ik niet weet, of ik het moet geloven, maar ik meende niet te moeten aarzelen u hierover iets te schrijven. Het komt in het kort hierop neer: mij is gezegd, dat enige broeders u hebben wijsgemaakt, dat ik een boek tegen u geschreven heb en dat naar Rome gestuurd. Weet, dat dit onwaar is. Ik roep onze God tot getuige aan, dat ik dit niet gedaan heb. Als er echter in enig geschrift van mij iets te vinden is, waarin ik in een of ander met u van mening blijk te verschillen, dan meen ik, dat u moet inzien, dat dit niet tegen u gericht is, maar dat ik het geschreven heb, omdat ik die opvatting had, of wanneer u het niet kunt inzien, dat u het dan van mij gelooft. Zo wil ik ook gaarne dit zeggen, dat ik volkomen bereid ben, als u het met iets in mijn geschriften niet eens bent, broederlijk te aanvaarden wat u er tegen hebt, waarbij ik mij dan zal verheugen over de terechtwijzing of over uw welwillendheid; ja zelfs verzoek ik die terechtwijzing dringend van u en eis haar". Ten slotte betuigt Augustinus hoe heerlijk het zou zijn als de broederlijke eenheid bewaard bleef 142).

Maar zo gemakkelijk komt hij van Hieronymus niet af. Deze is kennelijk zeer geprikkeld. Het kan haast niet anders of in het diepst van zijn hart moet hij Augustinus' goede trouw aanvaard hebben. Maar hij acht de zaak formeel nog niet in orde en schrijft een brief, waarin hij de goede vormen in acht neemt, maar die in feite scherp is; kennelijk kan hij Augustinus' kritiek niet velen. Hij schrijft: "Juist toen onze heilige zoon, de subdiaken Asterius, op het punt stond te vertrekken, bereikte mij de brief van uw Zaligheid, waarin u mij ervan overtuigt, dat u niet een boek naar Rome

gezonden hebt, dat tegen mijn geringheid gericht was. Ik had ook niet gehoord, dat dat gebeurd was, maar mij bereikte door toedoen van onze diaken Sisennius een afschrift van een brief, die aan mij scheen geschreven te zijn, waarin u er mij toe aanspoort te herroepen wat ik over een hoofdstuk van de apostel Paulus geschreven had ... Ik beken uwe Eerwaardigheid eenvoudig dit: ofschoon het mij toescheen, dat het uw stijl en redeneertrant was, meende ik toch niet zo maar het afschrift van de brief te mogen geloven; want dan kon het wel eens zijn, dat, wanneer ik antwoordde, u terecht beledigd zou zijn en zou eisen, dat ik eerst had moeten bewijzen, dat de brief van u afkomstig was en dan antwoorden.

Daar kwam bij, dat een langdurige ziekte van de heilige en eerbiedwaardige Paulina uitstel veroorzaakte. Want terwijl wij veel tijd besteedden voor bezoek aan de zieke, hebben we bijna de brief van u, of van hem, die onder uw naam geschreven had, vergeten, gedachtig aan het woord: "Rouw is geen tijd voor muziek" (Wijsh. 2 : 26). Dus, wanneer die brief van u is, schrijf dat dan openlijk of stuur een meer correct afschrift, zodat we zonder enige onaangename bijsmaak over de Schrift kunnen redeneren en zo onze fout herstellen óf aantonen, dat een ander zonder reden aanmerkingen gemaakt heeft".

"Het zij verre van mij, dat ik iets uit de geschriften van uwe Zaligheid zou durven aanvallen. Ik heb er genoeg aan mijn eigen gedachten aannemelijk te maken en die van een ander niet te hekelen. Uwe wijsheid weet zeer goed, dat ieder in zijn eigen mening ten volle verzekerd is en dat het kinderlijke grootdoenerij is wat vroeger jonge mensen gewoon waren te doen, namelijk voor eigen naam roem te zoeken door vermaarde mannen aan te klagen. Ik ben ook niet zo dwaas, dat ik mij beledigd zou voelen door uw geheel verschillende uitleggingen, want ook u zult u niet beledigd voelen, wanneer wij tegengestelde opvattingen hebben. Maar dat is de ware manier van onder vrienden elkander te kritiseren, wanneer we, zoals Persius zegt, niet letten op wat we zelf meedragen, maar rekening houden met de rugzak van anderen. Verder rest dan nog, dat u een man moet hoogachten, die zelf hoogacht, en dat u als jonge man in het strijdperk der Schriften een oud man niet moet uitdagen. Wij hebben onze tijd gehad en we hebben gelopen zo goed wij konden. Maar nu, terwijl gij loopt en lange afstanden aflegt, moet men ons rust gunnen, en, als u me toestaat het te zeggen, denk aan het bekende spreekwoord, dat een vermoeid rund zijn poot wat krachtiger neerzet. Met droefheid heb ik dit geschreven. Och, mochten we u eens omhelzen en in een wederzijdse samenkomst elkaar over een en ander inlichten of iets van elkaar leren ... Gedenk mijner, heilige en eerbiedwaardige vader. Zie, hoezeer ik u bemin, dat ik zelfs, hoewel ik uitgedaagd ben, niet heb willen antwoorden en dat ik niet geloof, dat van u afkomstig is, wat ik in een ander wellicht zou hebben gelaakt" 144).

Het is duidelijk, dat Hieronymus niet hebben kan, dat Augustinus tegen hem ingaat. Daarom heeft hij het over diens jeugd, hoewel hij reeds 48 jaar is en slechts ongeveer 7 jaar jonger dan Hieronymus. Wellicht zit het hem ook dwars, dat Augustinus bisschop is en hij zelf presbyter. Het is daarom, dat hij Augustinus aan het slot aanspreekt met "vader", hetgeen enigszins wonderlijk aandoet na de zinspeling op zijn jeugd. Maar Hieronymus blijft, hoe fel en scherp hij ook schrijft, steeds de uiterlijke vorm in acht nemen.

Het conflict spitst zich nog toe, de slechte postverbinding is daarvan mede de oorzaak. Want Augustinus had deze brief nog niet ontvangen, toen hij nogmaals aan Hieronymus schreef. En dan is bij de monnik de maat vol. Hij zendt een uitvoerig antwoord, waaruit duidelijk blijkt, hoe hoog hem de zaak zit en hoe weinig hij Augustinus vertrouwt. Hij gaat op de kwesties zelf nog niet in, maar in al zijn

geprikkeldheid leest hij Augustinus op de volgende venijnige wijze de les:

"Talrijke brieven richt u tot mij en dikwijls dringt u er op aan, dat ik antwoord op een bepaalde brief van u, waarvan mij, zoals ik reeds eerder schreef, door middel van de diaken Sisennius een afschrift bereikt heeft zonder uw ondertekening en die u, naar uw zeggen, eerst door broeder Profuturus en voor de tweede maal door iemand anders gezonden hebt. En dan deelt u mede, dat Profuturus van zijn reis teruggehaald is en bisschop is geworden, maar kort daarna gestorven is, en dat de ander, wiens naam u verzwijgt, bang was voor' de gevaren op zee en het plan van zijn zeereis gewijzigd heeft. Daar dat nu zo is, kan ik me er niet genoeg over verwonderen, dat men zegt, dat verscheidenen te Rome en in Italië die brief hebben, maar dat hij mij alleen niet bereikt heeft, aan wie hij geadresseerd is, temeer daar diezelfde broeder Sisennius zegt, dat hij die brief te midden van uw andere geschriften ongeveer vijf jaar geleden gevonden heeft niet in Africa, niet bij u, maar op een eiland in de Adriatische zee".

"Van vriendschap moet elke verdenking verre blijven en men moet met een vriend spreken als met een ander ik. Sommigen van mijn vertrouwde vrienden, vaten van Christus, van wie er te Jeruzalem en op de heilige plaatsen een groot aantal is, trachtten mij te doen geloven, dat u dit niet met eerlijk gemoed gedaan had, maar dat u streefde naar de lof van het volk en daarnaar, dat men over u zou praten en dat u een zekere roem zou behalen, om ten koste van mij groter te worden, daardoor dat velen zouden vernemen, dat u mij uitdaagde, maar dat ik bang was; dat u schreeft als een geleerd man, maar dat ik zweeg als een onkundige, en dat er eindelijk iemand gevonden was, die mijn praatzucht beteugelde.

Maar ik, om het nu maar eerlijk te bekennen, wilde uwe Waardigheid niet antwoorden, ten eerste omdat ik niet met zekerheid geloofde, dat de brief van u was en het niet, zoals het spreekwoord zegt, een zwaard was bestreken met honing; verder omdat ik niet de schijn wou hebben een bisschop van mijn geloofsgemeenschap brutaal te antwoorden en sommige dingen af te keuren in een brief, die door een afkeurend man geschreven was, temeer daar ik oordeelde, dat in die brief sommige ketterijen voorkwamen; ten slotte om te verhoeden, dat u terecht u zou beklagen en zeggen: "Hoe nu? Had u gezien, dat de brief van mij was en had u in het onderschrift de tekenen aangetroffen van de u bekende hand, dat u zo gemakkelijk een vriend beledigde en de boosaardigheid van een ander gebruikte om mij te smaden?" Dus, zoals ik reeds eerder heb geschreven, één van beide, óf zend mij dezelfde brief met uw hand ondertekend, óf houd er mee op een oud man, die in zijn cel verborgen zit, uit te dagen. Maar als u uw geleerdheid wilt vertonen of oefenen, wend u dan tot geletterde en vermaarde jonge mannen, die, naar men zegt, te Rome in groten getale zijn, en die met u in het krijt kunnen en durven treden en bij de uitlegging der Heilige Schriften met een bisschop in het span lopen. Ik, eens een soldaat, nu een veteraan, moet nu uw en anderer overwinningen prijzen, maar niet zelf met een afgeleefd lichaam opnieuw strijden ..."

"Wat het feit betreft, dat u zweert, dat u tegen mij niet een boek geschreven hebt en dat niet naar Rome gestuurd hebt, omdat u het niet geschreven hebt, maar dat, als men soms in uw geschriften een en ander vindt, dat van mijn opvatting verschilt, niet ik door u beledigd ben, maar u geschreven hebt wat u juist voorkwam, daarover verzoek ik u mij geduldig aan te horen. U hebt geen boek geschreven. Hoe is het dan mogelijk, dat door middel van anderen mij geschriften bereikt hebben, waarin ik door u weerlegd word? Waarom heeft men in Italië iets, dat u niet geschreven hebt? Hoe kunt u verlangen, dat ik antwoord op iets, dat u ontkent geschreven te hebben? En ik ben niet zo'n domoor, dat ik mij beledigd zou achten, als u een andere opvatting hebt. Maar wanneer u wat ik gezegd heb vierkant bestrijdt en mij rekenschap van het

geschrevene vraagt en mij wilt nopen wat ik geschreven heb te verbeteren en mij aanzet tot een herroeping, dan wordt daardoor de vriendschap gekwetst en dan worden daardoor de rechten van nauwe gemeenschap geschonden. Om te voorkomen dat wij als kwajongens zouden vechten en wederkerig aan onze aanhangers of bestrijders materiaal zouden verschaffen om te strijden, schrijf ik dit. Want ik begeer u zuiver en op Christelijke wijze lief te hebben en niets in mijn geest achter te houden, dat ik ook niet met mijn mond uitspreek. Want het is niet passend, dat ik, die van mijn jonge jaren af tot op mijn tegenwoordige leeftijd toe in mijn eenvoudige klooster mij met mijn heilige broeders zit af te tobben, iets zou durven schrijven tegen een bisschop van mijn geloofsgemeenschap en dat nog wel de bisschop, die ik reeds liefhad, voordat ik hem kende, die mij het eerst heeft opgewekt tot vriendschap, en over wie ik mij zo verheugd heb, dat hij na mij is opgestaan in de bestudering der Heilige Schrift. Dus: één van tweeën, óf zeg, dat het boek niet van u is, als het wellicht niet van u is, en houd er mee op een antwoord te eisen op wat u niet geschreven hebt, óf, wanneer het wel van u is, erken dat dan ruiterlijk, opdat, wanneer ik in mijn verdediging een en ander schrijf, de schuld daarvan ligt hij u, die mij uitgedaagd hebt, maar niet bij mij, die genoopt ben te antwoorden".

"Verder zegt u, dat u bereid bent, wanneer ik tegen iets in uw geschriften bedenking heb of iets wil verbeteren, u dat broederlijk zult aanvaarden en dat u niet alleen u zult verheugen over mijn welwillendheid jegens u, maar dat u mij zelfs dringend verzoekt het te doen. Ik zeg maar weer wat ik denk: u daagt een oud man uit, u spoort iemand aan, die zwijgt, het heeft de schijn, dat u praalt met geleerdheid. Maar het past iemand van mijn leeftijd niet, dat men van mij zou denken, dat ik kwaadwillig ben tegenover iemand, wie ik veeleer genegen moet zijn. En als verkeerde mensen in de Evangeliën en de Profeten dingen vinden, die zij hun best doen te weerleggen, verbaast u er zich dan over, als in uw boeken en vooral in de uitlegging der Schriften, die toch wel zeer duister zijn, sommige dingen van de rechte lijn schijnen af te wijken? En dit zeg ik niet omdat ik oordeel, dat in uw werken iets afgekeurd moet worden. Want ik heb nooit moeite besteed om ze te lezen en bij ons staan niet veel exemplaren ter beschikking, behalve van uw "Alleenspraken" en van sommige commentaren op de Psalmen. En wanneer ik die zou bespreken, dan zou ik kunnen aantonen, dat die niet van mij, die niets betekenen, maar van de uitleggingen der oude Griekse schrijvers afwijken. Vaarwel, zeer geliefde vriend, in leeftijd mijn zoon, in waardigheid mijn vader en denk er aan, dat ik u gevraagd heb, dat u er voor zorgt dat al wat u van mij schrijft, ook het eerst mij bereikt" 146).

Terwijl deze brief nog onderweg was, schreef Augustinus, onbewust van wat hem boven het hoofd hing, opnieuw aan Hieronymus. Voor alle zekerheid zond hij tevens afschriften van zijn vorige brieven in de hoop dat Hieronymus op de vraagpunten zou ingaan. En hij brengt nog een nieuwe kwestie te berde, namelijk die van Hieronymus' nieuwe Bijbelvertaling. Daar wil Augustinus nog niet aan. "In deze brief", zo schrijft hij, "voeg ik er dit aan toe, wat we later vernomen hebben, namelijk dat u Job uit het Hebreeuws vertaald hebt, hoewel wij reeds een vertaling van u van die profeet hadden uit het Grieks in het Latijn ... Ik zou liever zien, dat u voor ons de canonieke Schriften uit het Grieks vertaalde, nl. uit de tekst der z.g. Septuaginta. Want het zal toch wel zeer onaangenaam zijn, als men in vele kerken uw vertaling meer en meer zal gaan lezen, dat er gemis aan overeenstemming zal zijn tussen de Griekse en Latijnse Kerken, vooral omdat een tegenspreker gemakkelijk kan worden overtuigd, wanneer men de tekst in het Grieks erbij haalt, dus in een taal, die algemeen bekend is. Maar wanneer iemand zich stoot aan iets ongewoons, dat uit het Hebreeuws vertaald is, en

dan komt met de beschuldiging van bedrog, dan kan men zelden of nooit de Hebreeuwse tekst raadplegen om zich tegen het verwijt te verdedigen. En ook al zou men de Hebreeuwse tekst kunnen raadplegen, wie zou het dan dulden, dat zoveel gezaghebbende Latijnse en Griekse teksten verworpen worden? Daarbij komt nog, dat geraadpleegde Joden een andere uitlegging kunnen geven, zodat men u alleen nodig zou hebben om ook hen te overtuigen; en wie zou dan moeten beslissen, ja ik denk niet, dat u dat zou kunnen zeggen"146). En dan volgt het verhaal van wat in een Africaanse gemeente geschied was, waar men zich verzet had tegen een bisschop, die op de kansel de nieuwe vertaling gebruikt had.

Het is te begrijpen, dat Hieronymus hierop wel wat te zeggen heeft. Onmiddellijk schrijft hij haastig een grote brief terug en daarin gaat hij nu voor het eerst in op de kwestie, die Augustinus hem reeds tien jaren te voren had voorgelegd, namelijk zijn afwijkende mening inzake het geschil van Paulus en Petrus. Bovendien beantwoordt hij op enigszins sarcastische wijze Augustinus' bezwaren tegen de nieuwe Bijbelvertaling.

Het is een zeer lange brief, die hij schrijft en die hij aldus aanvangt:

"Drie brieven, of liever brochures, heb ik tegelijk door bemiddeling van Cyprianus, de diaken van uwe Waardigheid, ontvangen, die verschillende, zoals u het noemt, kwesties, maar, zoals ik het aanvoel, aanmerkingen op mijn werken bevatten. Als ik u daarop wil antwoorden, zal de omvang van een boek nodig zijn. Toch zal ik trachten, voor zover ik kan, de maat van een ietwat lange brief niet te overschrijden en onze broeder, die haast heeft, geen oponthoud bezorgen. Want drie dagen, voordat hij van plan was te vertrekken, heeft hij mij om brieven gevraagd, zodat ik op het nippertje gedwongen word het volgende, wat het dan ook zijn moge, er uit te jakkeren en te antwoorden in haastige bewoordingen, niet met de rustige bezonnenheid van iemand, die schrijft, maar met de gewaagdheid van iemand, die dicteert, en die zich meestal niet stoort aan geleerdheid, maar zich richt op het toeval, evenals ook de dapperste soldaten door onverwachte oorlogen in de war gebracht worden en gedwongen worden te vluchten, voordat zij de wapenen kunnen grijpen". Dan gaat Hieronymus uitvoerig in op de kwesties, die Augustinus in zijn brieven behandeld had en eindigt zijn brief aldus: "Aan het eind van mijn brief verzoek ik u een rustende oude man en die al lang een oudgediende is, niet te dwingen tot de strijd en weer levensgevaar te doen lopen. U, die nog in de kracht van het leven bent, en op het toppunt der priesterlijke waardigheid staat, moet de gemeenten onderrichten en de Romeinse huizen verrijken met nieuwe vruchten uit Africa. Ik heb er genoeg aan met een toehoorder en een voorlezer in mijn schamel hoekje van het klooster te zitten fluisteren"147).

Maar het geval herhaalt zich. Eerst thans, nog vóór dat Augustinus deze brief ontving, bereikte hem de boze brief van Hieronymus, die we boven hebben weergegeven. Had hij die maar wat eerder gekregen, dan zou hij zeker zijn laatste brief aan Hieronymus daarnaar ingericht hebben. Dat maakt hij echter onmiddellijk goed: hij schrijft een brief, die een toonbeeld is van de juiste toon, eerlijk, maar ook wijs en zachtzinnig, een echt-Christelijke brief, die ons Augustinus' karakter goed doet kennen. Daarom geven we hem nagenoeg geheel weer. Hij luidt aldus:

"Ofschoon ik wel denk, dat voordat u deze brief ontvangt, mijn brieven u in handen gekomen zijn, die ik door bemiddeling van Gods dienaar, onze zoon de diaken Cyprianus, gezonden heb en waaruit u met volkomen zekerheid hebt kunnen zien, dat het inderdaad een brief van mij was, waarvan, zoals u mededeelde, afschriften u bereikt hebben, antwoord ik nu toch op de brief, die u zo goed geweest is mij door

bemiddeling van onze heilige zoon Asterius te doen toekomen en waarin ik vele tekenen heb opgemerkt van uw zeer vriendelijke toegenegenheid jegens mij, maar ook weer enige aanwijzingen, dat u zich door mij enigszins gekwetst voelt. Zo kwam het, dat ik me bij het lezen prettig gestemd voelde, maar terstond daarop een zeer onaangename indruk kreeg, waarbij ik me vooral verbaasde over het volgende. U zegt, dat u meende niet zo maar te moeten geloven aan de afschriften van mijn brief, om te verhoeden dat ik, wanneer u antwoordde, mij gekrenkt zou voelen en terecht zou eisen, dat u eerst had moeten bewijzen, dat het mijn stijl was en dan pas terugschrijven. Maar daarna zegt u, dat als die brief van mij is, ik dat openlijk moet schrijven of een meer juist afschrift sturen, zodat we ons zonder enige onaangename bijsmaak met de uitlegging van de Schrift kunnen bezig houden. Want hoe kunnen wij ons zonder onaangename bijsmaak met die uitlegging bezig houden, als u van plan is mij te krenken? Of, als u dat niet van plan bent, hoe zou ik dan, wanneer u mij niet krenkt, mij gekrenkt voelen en terecht eisen, dat u eerst had moeten bewijzen, dat het mijn stijl was en dan pas terug schrijven, dat wil zeggen dan pas mij krenken? Want als u mij in het antwoord niet krenkte, zou ik dat niet terecht kunnen eisen. Daarom, wanneer u antwoordt om mij te krenken, hoe is het ons dan nog mogelijk ons met de uitlegging der Schrift zonder enige onaangename bijsmaak bezig te houden? Maar er is geen kwestie van, dat ik me gekrenkt zou voelen, als u met klem van redenen wilt en kunt aantonen, dat u aangaande dat punt uit de brief van de apostel of enig ander punt uit de Heilige Schrift een juister inzicht hebt dan ik. Integendeel, ik zou u bedanken en het mij tot profijt rekenen, als ik door u onderricht of verbeterd werd".

"Evenwel, mijn zeer geliefde broeder, als u zichzelf niet gekrenkt achtte door mijn geschrift, zou u niet menen, dat ik gekrenkt kon worden door uw antwoord. Want het is mij onmogelijk van u te denken dat u, als u zich niet gekrenkt voelt, toch zo antwoordt, dat u mij krenkt. En wanneer u niet zo antwoordt, maar dan van mij denkt, dat ik vanwege mijn grote domheid mij gekrenkt kan voelen, dan hebt u mij juist daardoor zeer zeker gekrenkt, dat u dat van mij denkt. Maar van mij, van wie u nooit ondervonden hebt, dat ik zo iemand ben, zou u zeker niet zo maar mogen geloven, dat ik zo iemand ben, en dat terwijl u niet zo maar het afschrift van mijn brief hebt willen geloven, hoewel u mijn stijl kende. Want als u niet zonder reden gezien hebt, dat ik mij terecht beklaagd zou hebben, indien u zo maar geloofde, dat de brief van mij was, die dan niet van mij was, met hoeveel meer recht zou ik er mij dan over beklagen, dat men mij zo maar voor zo iemand hield, terwijl hij die dat deed wist, dat ik niet zo iemand ben.

Er is dus geen kwestie van, dat u de fout zou maken, dat u, als u in uw antwoord niets schreef, waardoor ik mij gekrenkt zou kunnen voelen, toch zou menen, dat ik zo dwaas ben, dat ik mij ook door zulk een antwoord van u gekrenkt zou hebben kunnen voelen".

"Dus blijft nu nog, dat u mij in uw antwoord meende te moeten krenken, als u door een geheel zeker bewijs zou weten, dat die brief van mij was. En omdat ik niet geloof, dat u ten onrechte meende mij te moeten krenken, staat mij dus niet anders te doen dan dat ik mijn zonde beken, dat ik als de eerste u gekrenkt heb door die brief, waarvan ik niet kan ontkennen, dat hij van mij is. Waarom tracht ik dan nog tegen de stroom op te roeien en vraag ik niet liever vergiffenis? Ik bid u dus door de zachtmoedigheid van Christus, dat u, als ik u gekrenkt heb, mij dat vergeeft en mij niet, door mij wederkerig te krenken, kwaad voor kwaad vergeldt. En u zult mij krenken, als u mij mijn dwaling verzwijgt, die u wellicht vindt in mijn daden of woorden. Maar als u in mij afkeurt wat niet afkeurenswaardig is, dan krenkt u meer uzelf dan mij, en

het zij verre van uw karakter en uw heilige bedoeling, dat u dit zou doen door uit lust om mij te krenken in mij met schimpende mond iets af te keuren, waarvan u in uw waarheidsprekende geest weet, dat het niet afkeurenswaardig is. En daarom moet u ed met een vriendelijk hart weerleggen wat u meent dat weerlegd moet worden, ook al schuilt er geen fout in, .5f mij met vaderlijke genegenheid vriendelijk behandelen, hoewel u mij niet tot uw mening kunt overhalen. Want het is mogelijk, dat u een andere opvatting hebt dan de waarheid wil; als u dan maar niet anders handelt dan de liefde wil. En ik zal de vriendelijke afkeuring dankbaar aanvaarden, ook als hetgeen niet goed verdedigbaar is niet verdiende afgekeurd te worden, of ik zal zowel uw vriendelijkheid als mijn eigen schuld erkennen en, voor zover de Heer dat schenkt, in het ene geval dankbaar, in het andere terechtgewezen bevonden worden".

"Wat u in het slot van uw brief geschreven hebt, lees ik of herinner ik mij met een zucht van groot verlangen. "Och", zegt u, "mochten we u eens omhelzen en in een wederzijdse samenkomst elkaar over een en ander inlichten of iets van elkaar leren". Maar ik zeg: Als we dan tenminste maar dichterbij elkaar woonden, zodat, ook al kunnen we dan niet met elkaar van mond tot mond spreken, we vaker aan elkaar konden schrijven. Maar nu verhindert de grote afstand zozeer het onderling contact, dat ik me herinner over de woorden van de apostel in de brief aan de Galaten als jonge man aan uwe Heiligheid geschreven te hebben, en zie, nu ik al een oud man ben, heb ik nog geen antwoord mogen ontvangen, en gemakkelijker heeft u een afschrift bereikt van mijn brief, doordat er het een of ander tussen gekomen is, dan dat de brief zelf door mijn zorg tot u gekomen is. Maar uit uw brieven, die in onze handen hebben kunnen komen, blijkt zoveel geleerdheid, dat ik, als ik kon, boven al mijn studiën er de voorkeur aan zou geven niet van uw zijde behoeven te wijken. Maar omdat dat niet kan, denk ik erover één van onze zonen in de Heer op de hoogte te brengen en naar u te sturen, als ik ook over deze kwestie een antwoord van u heb mogen ontvangen. Want ik heb niet en kan ook nog niet hebben zo grote kennis der Heilige Schrift als ik zie dat u hebt, en bovendien, als ik op dat terrein iets vermag, dan besteed ik dat, zo goed als ik kan, aan het volk Gods. En belangstellende mensen nog eens wat nauwkeuriger te onderrichten dan zoals dat door mijn preken gebeurt, daarvoor heb ik wegens mijn kerkelijke bezigheden geen tijd 148).

Deze verzoenende brief kruiste de brief van Hieronymus. Als deze hem ontvangt, blijkt hij milder gestemd te worden. Want kort nadien ontvangt de bisschop uit Bethlehem het volgende briefje:

"Toen ik onze heilige broeder Firmus vol belangstelling vroeg, hoe u het maakte, hoorde ik met blijdschap, dat het u goed gaat. En toen ik te kennen gaf, dat ik op een brief van u hoopte, ja zelfs die van hem eiste, zeide hij, dat hij uit Africa vertrokken was, zonder dat u het wist. Dus laat ik u groeten door hem, die u met bijzondere liefde omhelst, en tevens bezweer ik u, dat u me mijn besef van behoorlijkheid vergeeft, waardoor ik niet kon weigeren u, op uw onophoudelijk verzoek, terug te schrijven. Maar niet ik heb u, maar de zaak heeft de zaak geantwoord. En als er schuld ligt in het antwoord - ik bid u mij lijdzaam aan te horen - dan ligt er veel grotere schuld in de uitdaging. Maar, weg met zulke aanklachten; laat er tussen ons een zuivere band van broederlijke liefde zijn en laten we verder elkander geen brieven over kwesties, maar over liefde zenden. De heilige broeders, die met ons de Heere dienen, groeten u zeer. Ik bid u, dat u de heiligen, die met u het lichte juk van Christus dragen, vooral de heilige vader Alypius, onderdanig van mij groet. Moge Christus, onze almachtige God, u ongedeerd behoeden en u mijner gedachtig doen zijn, waarlijk heilige heer en zalige vader". Toch kan de monnik niet nalaten in een postscriptum o. a. nog dit te

zeggen: "Als mijn vriend, die mij eerst met het zwaard aanviel, door mijn pen teruggedreven is, dan moge het de zaak van uw vriendelijkheid en rechtvaardigheid zijn de aanklager te laken, niet de beantwoorder. Laten wij ons op het terrein der Schriften, als het u belieft, vermeien zonder elkaar smart te doen" 149)

Augustinus schrijft dan nog een lange brief terug, waarin hij uitvoerig ingaat op de onenigheid van de apostelen Paulus en Petrus. Aan het slot komt hij nog terug op de aanleiding van alle moeilijkheden met Hieronymus, namelijk zijn eerste brief, die niet aan het juiste adres kwam. Hij schrijft daarover dit: "Dat ik schreef, dat ik geen enkel tegen u gericht boek naar Rome gezonden had, dat schreef ik daarom, omdat ik die brief niet betitelde met de naam boek, en daardoor meende dat u iets geheel anders gehoord had, en ook omdat ik ook die brief niet naar Rome, maar naar u gezonden had en omdat ik oordeelde, dat iets, waarvan ik wist, dat ik het in zuivere vriendschap had opgesteld om er opmerkzaam op te maken of het door u of mij te laten verbeteren, niet tegen u gericht was ... Maar indien ik in enig opzicht tegen u misdreven heb, vergeef het mij dan ... En opnieuw vraag ik u, dat u mij onbeschoemd verbetert, wanneer u ziet, dat het voor mij nodig is. Want ofschoon naar de rangorde van eer, die de Kerk in acht neemt, het bisschopsambt boven het ambt van presbyter staat, zo is toch in velerlei opzicht Augustinus de mindere van Hieronymus. Trouwens zelfs ook van geen enkele mindere, wie deze dan ook zij, zou men de correctie mogen ontwijken of onwaardig achten" 150).

Hieronymus antwoordt; niet meer op deze brief. En als Augustinus tien jaren later, in 415, hem in twee brieven twee nieuwe problemen voorlegt, een aangaande de oorsprong der ziel, en een betreffende de interpretatie van Jac. 2 : 10, dan schrijft Hieronymus een laconiek briefje terug: hij bewondert Augustinus' uiteenzettingen, al is hij het er lang niet geheel mee eens; maar waarom zouden ze debatteren; dit is alleen maar koren op de molen der ketters; laten we maar liever pogen de ketterijen uit de Kerk te verwijderen. En zo komen er later nog een paar minder belangrijke briefjes. Het conflict tussen Augustinus en Hieronymus noemden we tragisch. Dat is het omdat het zeker van geen van beiden de bedoeling is geweest met de ander onaangenaamheden te hebben. Twee factoren hebben dit conflict verwekt: de uiterlijke loop der dingen en het verschil van karakter en aanleg der beide Kerkvaders. De moeilijkheden beginnen eigenlijk met de lotgevallen van de brief, die Paulus naar Bethlehem zou overbrengen. Toen hij zijn reisplan veranderde en te Rome terecht kwam, heeft hij blijkbaar de brief aan anderen ter inzage gegeven, en die hebben hem afgeschreven. Natuurlijk had Paulus dit niet mogen doen: hij had de brief naar Augustinus moeten terugsturen of hem door een andere gelegenheid naar Hieronymus moeten zenden. Nu was de tekst jarenlang in omloop zonder dat Hieronymus hem kende. En dit moet hem geprikkeld hebben, omdat hij wel hoorde, dat hij tegen hem gericht was, maar niet wist wat erin stond. En als het gerucht van de brief dan een boek maakt - en wat is in die tijd het onderscheid tussen een lange brief en een boek? - gevoelt hij zich diep beledigd. Natuurlijk heeft hij later wel begrepen, dat de brief, die hem eindelijk bereikte, identiek was met het boek, waarover men sprak, maar hij houdt op hinderlijke wijze vast aan de eis, dat Augustinus hem bewijzen moet, dat hij niet ook een boek tegen hem geschreven heeft. De van beide zijden spitsvondig gevoerde discussie over deze kwestie was niet nodig geweest, als hij met Christelijke zachtmoedigheid Augustinus geloofd had. Maar Hieronymus houdt taai vast aan zijn - ongetwijfeld voorgewende - twijfel, omdat hij het eigenlijk niet zetten kon, dat Augustinus tegen zijn opvattingen inging. En dan werd de

schriftelijke omgang tussen beide mannen verder bemoeilijkt doordat hun brieven elkaar kruisten, niet op het psychologisch juiste moment aankwamen, en daardoor het ene woord eigenlijk onnodig het andere uitlokte. Veel beter zou het geweest zijn als zij elkander eens hadden kunnen ontmoeten. Dat zij zover van elkaar woonden, zou op zichzelf geen bezwaar hebben behoeven te zijn; want men maakte in die tijd vrij gemakkelijk grote reizen: de overbrengers der brieven zijn daarvan de getuigen, en ook Alypius heeft de monnik in Bethlehem bezocht. Maar Augustinus kon onmogelijk zijn werkzaamheden in de steek laten; we zagen reeds eerder hoe ongelofelijk druk hij het had. En Hieronymus was, na een leven van reizen en trekken, voor goed verkleefd aan zijn monnikencel te Bethlehem.

De diepere oorzaak van het conflict was gelegen in de geheel verschillende aard van de aanleg en het karakter der beide mannen. Augustinus was een scherp denker, een groot theoloog, maar een typische geleerde was hij niet. Hieronymus daarentegen was zeker de grootste geleerde van zijn tijd; hij wordt genoemd een *vir trilinguis*, een man, die drie talen kende, d. w. z. behalve het Grieks en het Latijn ook het Hebreeuws. Door zijn, in die tijd wetenschappelijk volkomen verantwoorde, vertaling van het Oude en revisie van het Nieuwe Testament heeft hij de Kerk de grootste dienst bewezen. Hij was niet alleen een theoloog, maar ook een filoloog, toegerust met de zin voor nauwkeurigheid, die men van de taalgeleerde mag verwachten. En daarin heeft Augustinus hem niet begrepen. Wanneer Hieronymus met het gezag, dat hij als kenner had, de autoriteit van de Septuaginta aantast, dan is dat voor Augustinus, die aan het geïnspireerd karakter van de Griekse vertaling gelooft, iets onbegrijpelijks. Vele jaren zijn er voorbijgegaan, voordat hij aan de juistheid van Hieronymus' standpunt kon gaan geloven. Maar deze moet zich van het begin af Augustinus' meerdere gevoeld hebben en in deze materie was hij het ook. Daarom werd hij kriebelig bij Augustinus' opmerkingen. En die kriebeligheid heeft zich uitgestrekt ook over het gebied van de exegese der Bijbelplaatsen, waarover Augustinus het met hem niet eens was, hoewel die exegese lag op een terrein, waarover ook Augustinus als volkomen deskundige kon meespreken. Hieronymus kon het eenvoudigweg niet hebben, dat hij door' deze man betutteld werd, ook al deed deze dat op de meest zachtzinnige wijze. En daarom komt hij telkens met een zeker sarcasme te spreken over het verschil van leeftijd: zichzelf noemt hij een oud man en Augustinus een jong man, hoewel ze wellicht slechts zeven of acht jaren verschilden.

Daarom ook die onaangename toespelingen op het feit, dat Augustinus in kerkelijke rang boven hem staat. En als deze betuigt, dat hij zich Hieronymus' mindere gevoelt, zal de monnik dit met een zeker genoegen gelezen hebben, maar het is nog de vraag of het hem aangenaam geweest is, dat hem hierdoor verhinderd werd, verder zulke toespelingen te maken. Want in de grond der zaak hoeft hij iets van de querulant, die de neiging heeft tegen alle redelijkheid in te blijven doorzeuren over vermeend onrecht, dat hem is aangedaan. Een bewijs daarvan is zijn niet-ophoudend uitpluizen van de kwestie over het te Rome verspreide boek, dat Augustinus zou geschreven hebben. En hiermee zijn we gekomen tot de diepste oorzaak van het conflict: het karakter van beide mannen.

De monnik is een van nature kregel en bits man. Hij is zich bewust van zijn wetenschappelijke meerderwaardigheid en bijt van zich af, wanneer hij in dat besef gekrenkt wordt. Daarbij is hij achterdochtig en argwanend, hij kan niet a priori de goede trouw van de ander aanvaarden, hij zoekt bij de ander de jalouzie, die hij zelf heeft. Hij mist de zachtmoedigheid van hem, die de ander beter acht dan zichzelf, het ontbreekt hem aan de Christelijke ootmoed. Hij gebruikt zijn pen in al haar scherpte,

al moet daarbij gezegd worden, dat hij zijn mening eerlijk zegt. Slechts zijn diepere gevoelens hult hij in een gewaad van schijnbare nederigheid en opzien tegen de ander, maar zijn tactiek gaat daarbij niet zover, dat hij ook de schijnbaarheid weet te verdoezelen. De bisschop, zijn correspondent niet voldoende kennend, treedt aanvankelijk te zelfverzekerd op ook op een terrein, waar hij wetenschappelijk niet tot oordelen bevoegd is. Maar als hij terechtgewezen wordt, geeft hij duidelijk blijk van zijn verdraagzaamheid. Hij is een zachtmoedig man, die de goede trouw van de ander aanvaardt, maar eerst langzamerhand de moeilijke hanteerbaarheid van diens karakter gaat doorgronden en zich daarnaar schikt. Augustinus gaat Hieronymus te boven in geestelijke adel, in levenswijsheid en in tact.

Ten slotte: beide mannen stonden te hoog dan dat hun conflict tot een vete kon leiden. Het is opgelost op de wijze, die men verwachten mag van mannen, die beseften, dat hun karakters geheel verschilden, tussen wie dus geen innige vriendschap zou kunnen groeien, maar die zich beiden dienaars gevoelden van de Waarheid en als zodanig broeders in Christus Jezus.

HOOFDSTUK 12

AUGUSTINUS ALS PREDIKER

We hebben in de vorige hoofdstukken Augustinus bezig gezien met het vervullen van allerlei plichten, die zijn ambt hem oplegde. Maar zijn belangrijkste ambtswerkzaamheid was ongetwijfeld de prediking. Reeds als presbyter was hij met preken begonnen; trouwens hij was door de bisschop Valerius benoemd vooral om hem in het predikambt bij te staan. En toen hijzelf bisschop' was geworden, heeft hij de predicatie als een van zijn belangrijkste taken beschouwd. Hij preekte vaak. In de eerste plaats iedere Zondag; verder op de Christelijke feestdagen, op nieuwjaarsdag, op de "geboortedagen" der martelaren, dat wil zeggen de dagen, waarop men hun sterven, dat de geboorte ten eeuwigen leven betekende, herdacht, verder op de jaardag van zijn ambtsaanvaarding, bij het in gebruik nemen van nieuwe kerkgebouwen en bij nog meer gelegenheden. Zo preekte hij soms geruime tijd iedere dag een- of meermalen tweemaal. Niet alleen in Hippo trad hij op, maar ook in andere plaatsen van Africa. Talloze malen heeft hij in Carthago gepreikt, waar hij zo vaak vertoefde ten behoeve van synoden, talloze malen ook in kleinere steden, ook in zijn geboorteplaats Thagaste.

We zijn zo gelukkig een groot aantal preken van hem over te hebben. In de eerste plaats ongeveer 500 preken over verschillende teksten en onderwerpen. Maar verder ook twee reeksen, die ieder een geheel vormen. Hij heeft namelijk alle psalmen behandeld in zijn *Enarrationes in Psalmos* (Uitleggende preken over de psalmen). Nauwkeurig onderzoek heeft aangetoond, dat hij daarvan 119 uitgesproken heeft, en 86 gedicteerd, maar niet zelf gehouden. Sommige psalmen heeft hij meer dan eens behandeld, meermalen zijn *Enarrationes* over twee of meer preken verdeeld. Verder heeft hij het Evangelie van Johannes in zijn geheel behandeld in 124 zg. Tractaten, waarvan hij 54 heeft uitgesproken en 70 gedicteerd. Bovendien hield hij 10 preken over de eerste brief van Johannes. In het geheel hebben we ongeveer 900 prediciën over, die ons van zijn werkzaamheid als predikant een beeld geven. We zeggen ongeveer, want een precies getal is niet te noemen, omdat er af en toe nog nieuwe preken gevonden worden en een enkele maal twijfel bestaat of een bepaalde preek wel van Augustinus is.

Dit rijke bezit hebben we niet te danken aan het feit, dat Augustinus zijn preken op schrift stelde, want dat deed hij niet. Hij overdacht natuurlijk van te voren wel de stof, die hij zou behandelen - en hij deed dit onder gebed - maar hij sprak voor de vuist. Maar gelukkig zijn er velen geweest, die de preken stenografisch opnamen; zelfs de ketters, zo vertelt Possidius, kwamen naar de kerk met stenografen bij zich. Augustinus zinspeelt zelf soms op de aanwezigheid van stenografen; zo zegt hij ergens: "Ik mag hier niet over heen lopen, want de broeders willen gaarne hetgeen we zeggen niet alleen met het oor en het hart, maar ook met de schrijfstift opnemen, zodat we niet alleen moeten denken aan de hoorders, maar ook aan de lezers" (151)

Deze stenografen, die een moeilijk systeem van kortschrift beheersten, maakten hun aantekeningen op met was bestreken tabletten en werkten die later in het net uit voor hun opdrachtgevers. Ongetwijfeld zullen ze elkander na enige tijd telkens afgewisseld hebben. Ze deden hun werk, zoals alle stenografen in de oudheid, voortreffelijk.

Voordat we op de aard van Augustinus' prediking ingaan, moeten we eerst handelen over de uiterlijke omstandigheden, waaronder ze gehouden werden. In zijn eigen stad, Hippo Regius, preekte Augustinus steeds in de Grote of Vredesbasiliek; in de beide andere kerken, die de stad rijk was, heeft hij slechts enkele malen gepreikt. Met haar

afmetingen van 42 bij 20 m was de Vredesbasiliek een niet al te grote kerk; zij kon niet halen bij de grootste kerk van Carthago, die 65 bij 45 m was. De apsis, de halfcirkelvormige verhoging aan het einde der kerk vormde een podium, dat zich ruim een 2 m boven de vloer verhief. Zij was 7 m diep en 8.50 m breed. Daar bevonden zich in enige rijen boven elkaar de ronde banken voor de geestelijkheid; ook stond daar, verheven tegen de achterwand, de cathedra, de zetel van de bisschop, vanwaar hij zittend tot de gemeente sprak. Op enige afstand vóór de apsis was een met balustraden omgeven ruimte voor de zangers en daarachter stond het kleine altaar, dat is de tafel, vanwaar de Eucharistie, het heilig Avondmaal, werd uitgereikt. Ook moet zich ergens een soort van lessenaar bevonden hebben, vanwaar de voorlezers der Heilige Schrift zich konden doen horen. De vloer der kerk was ingelegd met mozaïekwerk; verder waren er geen versieringen aangebracht. De verlichting vond plaats met olielampen, die op kandelabers geplaatst waren. Het meeste van dit alles weten we doordat de grondslagen der kerk in het tegenwoordige B8ne, dat ongeveer ligt op de plaats van het oude Hippo Regius, zijn opgegraven 152).

Het zou interessant zijn te weten hoeveel mensen de kerk kon bevatten, maar dat is niet zo gemakkelijk te berekenen. Het kunnen er meer geweest zijn dan wij op grond van de afmetingen zouden vermoeden. Want in de oudheid placht men, evenals nog in sommige kerken in het Zuiden, niet te zitten, maar te staan, de mannen en de vrouwen afzonderlijk. Dit had tengevolge, dat men gemakkelijk nog wat meer kon opdringen, zodat de kerk soms stampvol was. En dat maakte het verblijf niet aangenamer, zowel door de warmte als door het rumoer. Daar kwam bij, dat Augustinus een zwakke stem had, zodat hij soms om stilte moest vragen. Zo ving hij een van zijn preken aldus aan:

"Dit gedeelte van het Evangelie hebben wij, zoals gij u herinnert, ook gisteren, op de dag des Heeren, horen voorlezen. Maar wij wilden, dat het ook vandaag gelezen zou worden, omdat we gisteren niet gemakkelijk konden spreken, daar de kerk stampvol was en het door het gebrek aan ruimte nogal rumoerig was. Want mijn stem is zo, dat ze alleen bij grote stilte voldoende hoorbaar is. Daarom meen ik, dat we vandaag met Gods hulp moeten bespreken, wat we gisteren overgeslagen hebben en dat naar de geringe mate onzer krachten moeten behandelen. Niet, dat wij dat aan de menigte van gisteren onthouden hebben, maar door de zwakheid van onze stem waren we niet opgewassen tegen een zo grote schare". En een ander maal begint hij zo: "De grote menigte, die hier samengekomen is, mogen we niet teleurstellen, maar haar zwakheid mogen we ook niet belasten. Wij verzoeken om stilte en rust, opdat onze stem na de inspanning van gisteren, het met enige kracht moge uithouden". En over de warmte klaagt hij, wanneer hij een ander maal, als er slechts een gering aantal hoorders aanwezig is, zegt: "Gij zijt maar weinigen in getal, luistert naar weinige woorden, want door lichamelijke vermoeidheid en de hevige warmte vermogen ook wij niet veel" 153).

Dat er zo weinig hoorders aanwezig waren, zal echter minder aan de warmte te wijten geweest zijn, dan wel hieraan, dat deze toespraak gehouden werd op de dag van de martelaar Laurentius: de preek heeft nog geen tien minuten geduurd.

Niet alleen door het feit dat de hoorders stonden, verschilde een kerkdienst in Augustinus' tijd van die in onze dagen. Wellicht nog groter onderscheid maakte de reactie der hoorders. Zij waren voor verreweg het grootste deel eenvoudige mensen, van welke zeer velen zelfs niet lezen konden. Zij moesten dus hun kennis van de Heilige Schrift en van het Christelijk geloof in hoofdzaak in de kerk opdoen. En dat deden ze met graagte. Ze hingen als het ware aan de lippen van de prediker en leefden intens met zijn woorden mee. Maar ze waren mensen met een heftig temperament en

reageerden op hetgeen zij hoorden met een open en gulle spontaniteit, die ons kinderlijk aandoet. Doet Augustinus een vraag, ook al is die bedoeld als een retorische vraag, dan wordt hem van alle kanten het antwoord toegeroepen. Zet hij een moeilijke kwestie uiteen en begrijpen de toehoorders de naderende oplossing, dan kunnen zij zich niet inhouden, maar roepen hem de conclusie reeds toe, voordat hij haar zelf kan uitspreken. Als een tekst, die voorgelezen wordt, de gemeente bijzonder treft, dan applaudisseert zij. Zo eens, toen Augustinus voorlas Ps. 147: 13, 14: "Hij zegent uw kinderen binnen in u, die uw landpalen in vrede stelt".

Luide gaf de gemeente haar bijval te kennen, en de bisschop sloot daar onmiddellijk bij aan met deze woorden: "Waarom juichtet gij? Deze vrede hebt gij lief, mijn broeders. Wij verheugen ons, wanneer uit uw harten de liefde tot de vrede juicht. Hoe heeft die u verheugd? Ik heb niets gezegd, niets tussengevoegd; ik las het vers en gij juichte. Wat juichte uit u? De liefde tot de vrede" 154). Hij prijst de hoorders dus. Maar soms moet hij ze ernstig berispen. En als hij ze wijst op de zonden van hun dagelijks leven, reageren ze evenzeer. Ze barsten in tranen uit en kloppen zich schuldbewust op de borst.

De Zuiderling is, veel meer dan wij, gevoelig voor het woord. Ook Augustinus' onontwikkelde mensen, al waren ze nog zo eenvoudig, merkten het onmiddellijk op, wanneer hun bisschop een fraaie woordspeling gebruikte, een volzin in keurig ritme vormde, de onderdelen op elkander deed rijmen, in zijn toespraak geestige tegenstellingen gebruikte, kortom al die verfraaiingen van de stijl aanbracht, die vooral in zijn tijd zo sterk gewaardeerd werden, en welke Augustinus als gewezen retor volkomen beheerste. We moeten vooral niet menen, dat dit gewilde mooi-doenerij was, al geschiedde het opzettelijk. Deze wijze van stileren was in die tijd zo gewoon, dat ze - hoe moeilijk het ook voor ons is dit te geloven - als de natuurlijkste zaak der wereld werd aanvaard. Augustinus wist, dat hij door fraai gestileerde zinnen dieper in de geest van zijn hoorders zou doordringen dan door simpele woorden. En ze vloeiden hem op natuurlijke wijze uit de mond, want ook hijzelf was een Africaan, die het schone woord beminde. Ademloos luisterde men toe, als hij, zoals hij in het bijzonder deed in de preken op de feestdagen, zijn soms lange volzinnen, die echter in korte, op elkaar vaak rijmende onderdelen verdeeld waren, uitsprak, en als dan de zinsperiode haar eind bereikte, barstte het gehoor in applaus los. Maar daarom was het hem niet te doen en meermalen gebruikt hij de reactie der gemeente om haar te vermanen.

Zo zegt hij in een van zijn preken, na een toejuiching der gemeente: "Wat moet ik heden liever doen dan u het gevaar, waarin ik verkeer op het hart binden, opdat gij mijn blijdschap moogt zijn? Dat gevaar is dit, dat ik opmerk hoe gij mij looft, en bij mijzelf vergoelijk, hoe gij leeft. Hij echter, onder Wiens ogen ik spreek, of veeleer onder Wiens ogen ik denk, weet, dat ik door de lof van het volk niet zozeer verrukt, als wel gedrukt en beangst word door te bedenken, hoe zij leven, die mij loven. Geprezen te worden door wie slecht leven wil ik niet, verafschuw ik, verfoei ik; het is mij tot smart, niet tot genot. Maar geprezen te worden door mensen, die goed leven, wanneer ik zeg, dat ik dat niet wil, lieg ik; zeg ik, dat ik het wil, dan vrees ik, dat ik begeriger ben naar ijdelheid dan naar degelijkheid. Wat zal ik dan zeggen? Ik wil niet geheel wel, en niet geheel niet. Ik wil niet geheel wel, om niet gevaar te lijden in mensenlof; ik wil niet geheel niet, opdat zij, tot wie ik preek, niet ondankbaar zouden zijn" 155). We hebben hier, dit moge terloops gezegd worden, een voorbeeld, hoe Augustinus tegenover zijn openhartige mensen, ook even openhartig uit wat er in hemzelf omgaat.

Niet altijd spreekt de bisschop zo retorisch. Vaak bestaan gehele passages uit korte,

soms felle, maar altijd kernachtige zinnnetjes, recht op de man af en zo helder als glas. Het zijn flitsen van de gedachten, die op het moment in hem opkomen en die hij in reeksen achter elkaar uitspreekt. Ze lijken vaak eenvoudig, maar te midden van hen fonkelen de diepste waarheden, uitingen van grote levenswijsheid en van psychologisch inzicht, uitspraken, die juist door hun korthed indruk maken en door de hoorders onthouden worden. Later, wanneer we over de inhoud van Augustinus' preken handelen, zullen we ze tegenkomen. Er was dus steeds contact tussen spreker en hoorders, want het temperament van deze levendige mensen maakte het onmogelijk, dat zij niet op elkanders uitingen zouden reageren. Slapers of soezende mensen zijn er in Augustinus' kerkdiensten niet geweest. Wel werd het, zoals we reeds zagen, soms wat rumoerig, maar de prediker begrijpt vaak de oorzaak. De mensen worden moe van het staan in de warmte en ze gaan schuifelen. Dat begrijpt de bisschop; hij leeft met hen mee; hij weet dat hijzelf zit, maar de hoorders staan en dan is er maar één middel om dat euvel te verhelpen: hij breekt zijn preek af en eindigt. Ook daarin toont hij zijn levenswijsheid 156).

moeten we ons een kerkdienst van Augustinus voorstellen? We zullen pogen die zeer in het kort te beschrijven 157). Als de bisschop binnengekomen is, bestijgt hij de trappen der apsis en groet de gemeente: "De Heer zij met u". De gemeente antwoordt: "En met uw geest". Dan leest de voorlezer - een jonge man - een gedeelte uit de Schrift op de eigenaardige declamerende toon van de tijd. De bisschop geeft een psalm op, die door een andere lector op zangerige wijze wordt voorgedragen, terwijl de gemeente telkens het refrein aanheft. Daarna leest een diaken het hoofdstuk voor waarover zal geprekeet worden. De bisschop zet zich dan neer op zijn cathedra en houdt de preek.

Na afloop daarvan spreekt hij het gewone dankgebed uit: "Laten wij ons wenden tot de Heere God, de almachtige Vader en Hem met een rein hart, voor zover wij dat in onze geringheid vermogen, grote en overvloedige dank betuigen, terwijl wij Hem naar zijn grote goedertierenheid bidden, dat Hij ons gebed in goedgunstigheid wil aanhoren, dat Hij door zijn kracht onze vijand verdrijve van onze daden en gedachten, ons het geloof vermenigvuldige, onze geest besture, onze gedachten richte op het geestelijke en ons voere tot zijn zaligheid, door Jezus Christus, zijn Zoon, onze Heer, die met Hem leeft en regeert in de eenheid van de Heilige Geest, God, door alle eeuwen. Amen". Dan verlaten de catechumenen, de doopleerlingen, de kerk en alleen de gelovigen blijven achter. De deuren worden gesloten en de viering van het heilig Avondmaal heeft plaats. Aan het altaar in het schip der kerk reikt de bisschop, na een korte liturgie, aan de achtereenvolgens naar het altaar toetredenden het brood met de woorden "Het lichaam van Christus". "Amen" zegt de gelovige. Dan houdt de diaken hem de beker voor met de woorden: "Het bloed van Christus". "Amen" klinkt het wederom. Na psalmgezing eindigt de dienst.

Het feit dat Augustinus gewoon was zijn preken te improviseren kwam hem soms goed van pas. Meer dan eens preekte hij over een andere stof dan hij zich voorgenomen had. We zullen daarvan enige voorbeelden geven. Eens trad hij te Carthago op en blijktbaar even vóór de kerkdienst vroeg de Carthaagse bisschop hem te preken over een bepaalde psalm. Augustinus willigt blijktbaar dat verzoek in, want hij vangt aldus aan: "De psalm, die zo-even gezongen is, is kort wat het aantal woorden betreft, maar groot in de zwaarte der gedachten. Hij is in zijn geheel voorgelezen en ge ziet in hoe korte tijd hij ten einde kwam. Deze psalm, die ik, voor zover de Heere mij zal willen schenken, met u zal behandelen, is mij zo-even

voorgesteld door onze hier aanwezige zalige vader. Die plotselinge opdracht zou mij bezwaren, als ik me niet terstond verlicht gevoeld had door het gebed van hem, die mij de opdracht gaf. Luistert dus goed, geliefden" 'n. Een ander maal vergist de voorlezer zich en leest de verkeerde psalm voor. De bisschop sluit zich terstond bij die vergissing aan en preekt over de voorgelezen tekst. Hij begint: "Wij hadden ons voorbereid om te spreken over een korte psalm en hadden de voorlezer de opdracht gegeven die voor te dragen. Maar op dat moment was hij blijkbaar in de war, want hij las in plaats van die een andere. Ik wil liever in de vergissing van de voorlezer Gods wil volgen dan in mijn eigen voornemen mijn wil. Wanneer ik dus, doordat de psalm lang is, u enige tijd vasthoud, moet ge dat niet mij toerekenen, maar ge moet geloven, dat God niet nutteloos wil dat we ons inspannen" 158). Inderdaad is het een vrij lange preek geworden. Soms komt hij in de kerk zonder nog te weten waarover hij spreken zal; hij laat het aan Gods leiding over. Zo begint hij een preek aldus: "De voorlezing uit het Evangelie heeft ons aangegeven waarover we tot u zouden spreken, geliefden, alsof dit was op bevel des Heeren, ja inderdaad op bevel des Heeren. Van Hem heeft mijn hart als het ware het bevel afgewacht tot het houden van de preek en ik zag het zo, dat Hij wilde, dat ik sprak over datgene, wat Hij zelf wilde doen voorlezen" 159).

We zien dus dat Augustinus niet nagegaan had, welk gedeelte uit het Evangelie zou worden voorgelezen. Het was de passage, waarin de doop van Jezus verhaald wordt; merkwaardig is, dat het een preek wordt over de Drieëenheid, die uitmunt door een duidelijke uiteenzetting van dit moeilijk onderwerp voor zijn eenvoudige hoorders.

Een ander maal brengt ook alweer de voorlezing hem ertoe te spreken over een onderwerp, dat hij tot nog toe niet had durven behandelen, namelijk de zonde tegen de Heilige Geest. Hij zegt dit zelf heel eerlijk: "Richt dus, broeders, richt uw oren tot mij, uw geest tot de Heere. Ik zeg u dit: wellicht treft men in de Heilige Schrift geen groter, geen moeilijker vraagstuk aan. En, om het u van mijzelf te bekennen: daarom heb ik in de preken, die ik tot de gemeente heb gehouden, steeds deze moeilijke en lastige kwestie vermeden. Niet omdat ik daarover niet, enige gedachten, hoe dan ook, had; want in een zo belangrijke zaak liet ik niet na te vragen en te kloppen; maar omdat ik meende, dat ik het inzicht, dat ik in deze zaak had verkregen, niet voldoende zou kunnen uitdrukken in woorden, die me op het juiste ogenblik te binnen zouden komen. Maar nu ik vandaag, toen het Evangelie gelezen werd, hoorde waarover ik tot u zou moeten preken, werd mijn hart zo getroffen, dat ik geloofde, dat het Gods wil is, dat gij door mijn dienst over dit onderwerp een en ander zou horen" 161).

Augustinus had het sterke besef, dat hij ook bij de prediking geheel onder Gods leiding stond; wanneer hij soms van het eigenlijke onderwerp afweek, waartoe hij gemakkelijk kon komen, omdat hij improviseerde, zag hij ook daarin Gods hand. En in die mening werd hij bevestigd door een gebeurtenis, die Possidius ons verhaalt en die ongetwijfeld historisch is. We zullen het Possidius zelf laten vertellen. Hij schrijft: "Ik weet, en niet alleen ik, maar ook mijn broeders en mededienaren, die toen in de kerk van Hippo met de heilige man samenleefden, dat hij eens, toen we aan tafel zaten, zeide: "Hebt gij vandaag in de kerk wel op mijn preek gelet en opgemerkt, dat het begin en het slot tegen mijn gewoonte verliepen? Want het onderwerp, dat ik mij had voorgesteld legde ik niet tot het einde uit, maar liet het lopen". Wij antwoordden: "Ja, wij weten en herinneren ons, dat wij ons op dat ogenblik daarover verbaasden". Toen zeide hij: "Ik geloof, dat de Heere de een of andere dwalende onder het volk door mijn vergeetachtigheid en vergissing heeft willen laten onderwijzen en genezen; want wij en onze preken zijn in Zijn hand. Want terwijl ik de bijkomstige punten van mijn onderwerp behandelde, kwam ik bij de uitweiding op een ander punt terecht en

zonder dat ik het vraagstuk tot een eind bracht of uitlegde, wijdde ik het slot van mijn preek meer aan de bestrijding van de dwaling der Manicheeërs, waarover ik niet van plan geweest was iets te zeggen, maar ik liet lopen wat ik me voorgesteld had te behandelen". En daarna, zo vertelt Possidius, ik geloof een of twee dagen later, kwam er een zekere Firmus, een handelaar, bij de heilige Augustinus in het klooster, en in onze tegenwoordigheid wierp hij zich voor hem op de knieën, tranen vergietend, en vroeg, dat de priester en zijn heilige broeders tot God zouden bidden voor zijn zonden. Want hij beleed, dat hij een volgeling geweest was van de secte der Manicheeërs en vele jaren in haar geleefd had en tevergeefs veel geld aan de Manicheeërs of liever aan hun zogenaamde Uitverkorenen betaald had; maar door Gods barmhartigheid was hij onlangs in de kerk door Augustinus' prediking bekeerd en Katholiek geworden. En toen de eerwaardige Augustinus en wij, die bij hem waren, nauwkeurig aan hem vroegen, waardoor hij in die preek vooral overtuigd was, vertelde hij dat en wij allen herkenden de gang van de preek. Terwijl wij het diepe raadsbesluit Gods voor de redding der zielen bewonderden en er versteld van stonden, maakten wij zijn heilige Naam groot en zegenden Hem: want wanneer Hij wil en door wie Hij wil en hoe Hij wil bewerkt Hij door middel van wetenden en onwetenden het heil der zielen. En van die tijd af sloot die man zich aan bij het leven van Gods dienaren, gaf zijn koophandel prijs en terwijl hij vorderingen maakte te midden van de leden der Kerk, werd hij in een andere landstreek door Gods wil benoemd en genoopt tot het ambt van presbyter, waarin hij de heiligheid van zijn voornemen onderhield en bewaarde. En wellicht is hij nog in leven, wonend overzee. 162

Wanneer we nu nader op vorm en inhoud van Augustinus' preken ingaan, dan moeten we er eerst op wijzen, dat hij allermint, zoals we verwachten zouden, de hele Bijbel doorgepreekt heeft. De keuze van zijn stof is zelfs vrij beperkt: hij kiest haar voornamelijk uit het Nieuwe Testament en de Psalmen. De historische boeken, zowel die van het Oude Testament als ook de Handelingen der Apostelen, treden op de achtergrond. Ook de boeken der profeten en de Openbaring van Johannes schijnt hij te vermijden. Dat wil niet zeggen, dat hij ze niet door en door kent. Minder in zijn preken dan wel in zijn overige werken citeert hij ze herhaaldelijk; de inhoud van de ganse Bijbel was geheel zijn eigendom geworden en men krijgt de indruk, dat hij schrijvend en sprekend met het grootste gemak uit de ganse Schrift teksten aanhaalt. Maar, hoewel de Bijbel voor hem als de openbaring Gods een eenheid was, blijken, als men het zeggen mag, de Evangelieën en de Psalmen zijn lievelingsboeken geweest te zijn.

De uiterlijke vorm der preken maakt op de moderne lezer een merkwaardige indruk. Men zou verwachten, dat de preek een organisch opgebouwde redevoering zou zijn op de wijze zoals men die in de oudheid zo fraai tot stand kon brengen. Ook Augustinus, als oud-leraar in de retorica, zou zeker een oratie, naar alle eisen afgewerkt, hebben kunnen houden. Als we de redevoering, die hij te Milaan uitgesproken heeft ter ere van de consul Bauto, over hadden, zouden we zeker haar opbouw en indeling moeten bewonderen. Maar de vorm der oud-Christelijke preek past zich niet aan bij die der kunstige redevoeringen, die men in de antieke retorscholen leerde opzetten. Ze draagt een didactisch, een onderwijzend karakter en daarom sluit ze zich aan bij de onderwijsmethode van de oude grammatici. Natuurlijk zijn de preken op de feestdagen hiervan uitgezonderd; daarop komen we straks terug. Augustinus behandelt een psalm of een passage uit het Nieuwe Testament zo, dat hij bij het begin aanvangt en dan vers voor vers uitlegt. Hij neemt dus niet uit zijn tekst een centrale gedachte, waaromheen zijn toespraak is opgebouwd, maar hij gaat stap voor stap verder. Soms

legt hij woord voor woord uit, nauwkeurig nagaand wat het woord eigenlijk betekent. Daarbij komt hij soms tot merkwaardige etymologieën, maar dat heeft hij met de ganse oudheid gemeen. Hij laat zich gemakkelijk leiden door gedachtenassociaties en komt daardoor op iets geheel anders terecht dan men verwachten zou. Maar plotseling komt hij dan weer op een hoofdgedachte terug, en die herhaalt hij gaarne. Het is steeds zijn bedoeling de Bijbel uit de Bijbel zelf te verklaren en al maakt hij daarbij voor ons gevoel soms merkwaardige combinaties, daartegenover staat dat zijn koene gedachtegang iets fonkelends heeft, dat ook ons nog pakt.

Deze wijze van preken brengt mee, dat de bisschop nagenoeg zonder inleiding beginnen kan en kan afbreken, waar hij wil. Een pakkende inleiding of een indrukwekkend slot zoeken we in zijn preken tevergeefs. Zeer dikwijls knoopt hij onmiddellijk aan bij wat zijn hoorders zoëven hebben horen voorlezen; vaak maakt hij ook een dankbare opmerking over de volle kerk of zegt iets over de omstandigheden, waaronder men samenkomt. We maakten reeds melding van een zinspeling op de grote hitte in het kerkgebouw; dat ook de koude hem trof, blijkt uit deze aanhef van een preek: "Ik beken, heilige broeders, dat ik gevreesd had, dat de koude u zou verkillen om samen te komen; maar daar gij door uw druk bezoek en uw grote menigte doet zien, dat ge warm zijt van geest, twijfel ik er niet aan, dat ge ook voor mij gebeden hebt, dat ik u mijn schuld moge betalen. Want ik had beloofd, in de naam van Christus, vandaag, omdat de vorige maal gebrek aan tijd het me verhinderde, uit te leggen, waarom God de Heilige Geest wilde doen zien onder de gedaante van een duif". In dit citaat merken we nog een andere eigenaardigheid op, namelijk deze, dat Augustinus vaak een preek afbreekt met de belofte, dat hij volgend maal door zal gaan. In zekere zin prikkelt hij dan de nieuwsgierigheid van zijn eenvoudige hoorders. Aan het slot van zijn vorige preek had hij dit gezegd: "Waarom het juist een duif moest zijn, dat zou ik zeggen, als dat in het kort kon; maar ik moet daar lang over spreken en ik wil u niet lastig zijn" 163).

Hij heeft opgemerkt, dat de preek al lang genoeg geduurd heeft.

We moeten vooral niet menen, dat de verklaring van vers voor vers een zekere saaiheid meebrengt. Saai is Augustinus nooit. Reeds in zijn taal niet, want hij spreekt de taal van het gewone, Christelijke leven. Terwijl hij in zijn andere werken op meesterlijke wijze een taal gebruikt, die grenst aan het klassieke Latijn, sluit hij zich in de preken aan de volkstaal aan. Wanneer we eerder dan ook spraken van retorische stilering bedoelden we daarmee die eigenaardige stijlvorming, die onbewust ook het eenvoudige volk toesprak: het gebruik van klankfiguren, geestige tegenstellingen, onverwachte wendingen, rijm en cadans. Hij durft ook woorden en uitdrukkingen te gebruiken vierkant tegen alle grammatische regelen in, alleen opdat de mensen hem beter zullen begrijpen. Een enkele maal haalt hij ook Punische woorden aan, maar legt ze tegelijk uit voor hen, die geen Punisch kennen. Saai is hij ook niet wat de inhoud betreft. Weliswaar geeft hij nooit historische toelichtingen en vertelt hij nooit iets, dat ligt op het terrein der Oosterse cultuur, waarmee de Bijbel ons zo vaak in aanraking brengt. Op dit gebied blijkt zijn kennis uiterst gering te zijn geweest. Maar daartegenover staat, dat hij volle grepen doet uit het dagelijkse leven van zijn mensen, en met verhaaltjes zijn gedachten illustreert. Hij kent het huiselijke en maatschappelijke leven blijkbaar door en door en haalt voorbeelden aan van kinderen, dokters, koorddansers en toneelspelers, dieven, geldschietters en wat al niet meer. Soms voert hij hele toneeltjes op van mensen die in korte zinnen een dialoog houden. Af en toe blijkt ook zijn gevoel voor humor. Zeer bekend is daarvan het volgende voorbeeld.

Eigenlijk is het onvertaalbaar, zoals iedere uiting van humor en iedere woordspeling.

Maar wanneer de lezer bedenkt, dat het Latijnse woord *cras* betekent *morgen*, mogen we het onvertaald laten. In een van zijn preken heeft hij het over mensen, die een slecht leven leiden. Dan zegt hij: "Laten zij, die zo zijn, zich verbeteren, terwijl zij nog leven; later zouden zij het wel willen, maar niet kunnen. Want de dood komt onverwacht en dan kan men zich niet meer beteren, maar dan wordt men naar het vuur gezonden. En men weet niet, wanneer die laatste ure komt, en toch zegt men: ik wil me verbeteren. Wanneer verbetert ge u, wanneer verandert ge u? *Cras*, zegt ge. Zie telkens als ge zegt: *cras*, *cras* zijt ge een raaf geworden. Zie ik zeg u, wanneer ge dat ravengekras doet horen, gaat ge uw ongeluk tegemoet, Want die raaf, wiens stem ge nabootst, ging uit de ark en kwam niet terug (Gen. 8: 7). Maar gij, broeder, keer terug tot de Kerk, die toen door de ark werd verzinnebeeld". Zouden de hoorders wel ooit een raaf hebben horen krassen, zonder aan Augustinus' vermaning te denken? En zouden ze zijn woorden niet met een glimlach hebben aangehoord? Nog een ander maal gebruikt hij dezelfde gedachte. Ook die passage zullen we aanhalen, om te doen zien hoe hij iets, waarvan hij weet, dat het zijn mensen moet pakken, weet te variëren. Hij zegt daar: "Ik weet, en met mij weet ieder, die er met een weinig meer aandacht op gelet heeft, dat ieder, die God vreest, zich onder Zijn woorden verbetert, behalve hij, die meent, dat hij nog langer heeft te leven. En juist dat is de dood van velen, wanneer ze zeggen: *cras*, *cras*, en de deur plotseling gesloten wordt. Hij blijft buitenstaan met zijn ravengekras, omdat hij niet kende het klagelijk kirren der duif. *Gras*, *cras*, zo zegt de raaf. Kir als de duif en sla u op de borst" 164).

Herhaaldelijk weet zo de bisschop zijn gehoor te doen glimlachen, vooral door de manier, waarop hij iets zegt. Maar zijn enige bedoeling daarmee is zijn gedachten de mensen in te prenten. Daarin betoont hij zich een groot didacticus. Graag gebruikt hij ook korte, pittige zinnetjes met een zeker rijm, zoals dat ook in vele spreekwoordelijke uitdrukkingen van ons voorkomt. Wanneer we daarvan enige voorbeelden geven, kan het niet anders dan dat we ze in het Latijn citeren, want in de vertaling gaat het rijm, dat juist een essentieel element vormt, natuurlijk verloren. "In Novo Testamento patent, quae in Vetere latent", in het Nieuwe Testament is geopenbaard, wat in het Oude nog schuil gaat; "Quid est fides, nisi credere quae non vides", wat is geloof anders dan te geloven wat ge niet ziet; "Lingua clamat, cor amat", de tong roept, het hart heeft lief; "Hoc agamus bene, ut illud habeamus plene", laten we dit goed doen om het andere in volheid te bezitten; "Saeculi laetitia est impunita nequitia", de vreugde der wereld is ongestrafte slechtheid. 165

Voordat we spreken over Augustinus' wijze van tekstuitlegging, willen we eerst enige voorbeelden geven van practicale gedeelten uit zijn preken. De keuze daarvan is gemakkelijk en moeilijk; gemakkelijk omdat een zeer uitgebreid materiaal ter beschikking staat, moeilijk omdat men uit het vele, dat zich aanbiedt, haast niet weet wat te kiezen, want het ene is alweer meer aanlokkelijk dan het andere. Maar we moeten met weinig volstaan 166).

Verschillende thema's zien we dikwijls terugkeren, zo bv. de aansporing tot onmiddellijke bekering. Daarvan geven we het volgende voorbeeld. Augustinus heeft in de loop van zijn preek een tekst geciteerd uit het boek Jezus Sirach (5: 8, 9): "Stel niet uit u tot den Heer te bekeren en verschuif het niet van dag tot dag; want plotseling zal zijn toom komen". Hij zegt dan: "Wat zegt ge? - God heeft mij genade beloofd; wanneer ik mij bekeer, zal Hij haar geven. - Zeker, Hij zal haar geven, wanneer ge u bekeert; maar waarom bekeert gij u niet? - Omdat Hij, wanneer ik mij bekeer, mij genade zal geven. - Ongetwijfeld, wanneer gij u bekeert, zal Hij haar geven, maar dat wanneer, wanneer is dat? Waarom niet vandaag? Waarom niet nu gij mij hoort? Waar-

om niet nu jij mij toeroept? Waarom niet nu ge mij prijst? Mijn roep zij u tot helper, uw roep zij tot getuige tegen u. Waarom niet vandaag? Waarom niet nu? Morgen, zegt jij; God heeft mij genade beloofd. Dat morgen, belooft ge u dat zelf? Als ge soms mij uit het heilige Boek kunt voorlezen, dat, evenals u genade beloofd is, wanneer ge u bekeert, u zo ook de dag van morgen beloofd is, stel dan ook de dag van morgen maar uit. Heeft dat Boek niet in de eerste plaats dit gezet in zijn heilzame verschrikking: "Stel niet uit van dag tot dag; want plotseling zal de toorn des Heeren komen"? Maar jij begeert een lang leven te hebben en vreest niet een slecht leven te hebben. Lang wilt ge leven en slecht leven. Gij zoekt een langdurig kwaad; waarom niet liever een langdurig goed? Als ik u vraag: wat voor kleed wenst ge?, dan antwoordt jij: een goed; wat voor landgoed? een goed; wat voor vrouw? een goede; wat voor kinderen? goede; wat voor huis? een goed. Alleen als leven verlangt ge een slecht. Ge stelt uw leven hoger dan al uw goederen en toch wilt ge alleen een slecht leven. En al die dingen, die jij goed verlangde, kleed, huis enzovoorts, zijt jij bereid te geven voor uw leven. Als iemand tot u zegt: geef mij al uw goederen of ik neem uw leven, dan zijt ge bereid al uw goederen te geven en dat leven, al is het slecht, te behouden. Waarom wilt ge niet, dat het goed zal zijn, terwijl ge, zelfs al is het kwaad, al uw goederen er voor wilt geven? Zie, de verontschuldiging is weggenomen, de beschuldiging moge er nu zijn, opdat de veroordeling niet kome" 167).

Vaak komt Augustinus te spreken over de slechte tijden en de slechtheid der mensen. Een bekende passage, die over dat onderwerp handelt, is deze:

"Daarom zeggen wij, broeders, bidt zoveel gij kunt. Er zijn slechte dingen te over, en God heeft gewild, dat er slechte dingen te over zouden zijn. Ach, waren er maar geen, slechte mensen te over, dan zouden er ook geen slechte dingen te over zijn. Slecht zijn de tijden, moeilijk zijn de tijden, dat zeggen de mensen. Laten wij goed leven en goed zijn de tijden. Wij zijn de tijden; zoals wij zijn, zijn de tijden. Maar wat doen wij? Kunnen wij de menigte der mensen niet tot een goed leven bekeren? Laten de weinigen, die luisteren, goed leven; laten de weinigen, die goed leven, vele kwaadlevenden verdragen. Zij zijn de graankorrels, zij liggen op de dorsvloer: op de dorsvloer kunnen zij kaf bij zich hebben, in de schuur zullen zij dat niet. Laten zij dragen hetgeen ze niet willen, om te komen tot hetgeen zij willen. Waarom bedroeven en beschuldigen wij God? Er zijn slechte dingen te over in de wereld, opdat de wereld niet bemind worde. Grote mannen, heilige gelovigen waren het, die een schone wereld hebben veracht: wij kunnen zelfs een lelijke wereld niet verachten. Slecht is de wereld, zie slecht is zij, en zij wordt zo bemind, alsof ze goed was. Maar wat is een slechte wereld? Want niet slecht is de hemel, de aarde, de wateren en wat daarin is: vissen, gevogelte, bomen. Die alle zijn goed: maar de slechte mensen maken de wereld slecht. Maar daar we van slechte mensen niet vrij kunnen zijn, zolang wij leven, moeten wij, zoals ik zeide, zuchten tot de Heere onze God, en wij moeten het slechte dragen om tot het goede te komen. De Vader van allen moeten wij niet berispen, want Hij is ons dierbaar. Hij draagt ons, niet wij Hem. Hij weet hoe Hij besturen moet hetgeen Hij gemaakt heeft: doe, wat Hij bevolen heeft en hoop hetgeen Hij beloofd heeft" 168)

Gaarne vergelijkt Augustinus de zondaar met een zieke. Jezus met de geneesheer. Een mooi voorbeeld daarvan biedt deze passage:

"Wie is de Geneesheer? Onze Heere Jezus Christus. Wie is onze Heere Jezus Christus? Hij, die gezien is ook door hen, door wie Hij gekruisigd is. Hij, die is gegrepen, geslagen, gegeseld, bespuwd, met doornen gekroond, aan het kruis

gehangen, gestorven, met de speer doorboord, van het kruis genomen, in het graf gelegd. Dat is onze Heere Jezus Christus; zeker, dat is Hij, en Hij is ten volle de Geneesheer van onze wonden, Hij, de Gekruisigde, die men bespot heeft, over wie, toen Hij aan het kruis hing, zijn vervolgers het hoofd schudden en zeiden: "Indien Hij Gods Zoon is, laat Hij dan van het kruis afkomen". Hij is ten volle onze Geneesheer; zeker, dat is Hij. Waarom heeft Hij dan niet aan de spotters getoond, dat Hij de Zoon Gods was, zodat Hij, indien Hij toegestaan heeft, dat Hij aan het kruis gehangen werd, althans keen toen zij zeiden: "Indien Hij Gods Zoon is, laat Hij dan van het kruis afkomen", inderdaad afkwam en hun toonde, dat Hij de ware Zoon Gods was, die zij hadden durven bespotten? Hij heeft dat niet gewild. Waarom heeft Hij dat niet gewild? Toch zeker niet, omdat Hij het niet kon. Ongetwijfeld kon Hij het. Want wat is meer: van het kruis afkomen, of uit het graf opstaan? Maar Hij heeft de spotters verdragen, want het kruis heeft Hij niet op zich genomen tot een bewijs van macht, maar tot een voorbeeld van lijdzaamheid. Dáár heeft Hij uw wonden geheeld, waar Hij zijn eigen wonden lange tijd verdragen heeft. Dáár heeft Hij u van de altijddurende dood genezen, waar Hij tijdelijk heeft willen sterven. Hij is ook gestorven; of is in Hem de dood gestorven? Welk een dood, die de dood gedood heeft"169).

Aan het eind van dezelfde preek treffen we een voorbeeld aan van een uitlegging, waaruit blijkt hoe Augustinus zich geheel aansluit bij de naïeve opvattingen van zijn gehoor. Tevens zien we, hoe hij al sprekend tot iets geheel anders komt dan we zouden verwacht hebben. De preek gaat eigenlijk over Joh. 1: 3

Zo komt ook de wet ter sprake. Als de bisschop die in het kort heeft behandeld, zegt hij: "In de tien geboden der wet wordt hetzelfde bevolen als ook ons bevolen wordt; maar niet hetzelfde wordt beloofd als aan ons. Wat wordt ons beloofd? Het eeuwige leven. "En dit is het eeuwige leven, dat zij U kennen, de enige en waarachtige. God, en Jezus Christus, die Gij gezonden hebt" (Joh. 17: 3). Het kennen van God wordt beloofd: dat is genade voor genade. Broeders, nu geloven wij, wij zien niet. Voor dat geloof zal de beloning zijn, dat we zien wat wij geloven. Dit wisten de profeten, maar het was verborgen, voordat het kwam. Want een zuchtende beminnaar zegt in de psalmen: "Eén ding heb ik van de Heere begeerd, dat zal ik zoeken". En vraagt ge wat hij begeert? Want misschien begeert hij een land vloeiend van melk en honing op vleselijke wijze, hoewel dat gezocht en begeerd moet worden op geestelijke wijze. Of misschien de onderwerping van zijn vijanden, of de dood van zijn tegenstanders, of de macht en vermogens dezer wereld. Want hij brandt van liefde en hij zucht diep en gloeit en hijgt". Zo heeft de bisschop zijn hoorders nieuwsgierig gemaakt; met spanning wachten ze op het antwoord. En dat komt: "Laten we eens zien wat hij begeert: "Eén ding heb ik van de Heere begeerd, dat zal ik zoeken". Wat is het dat hij vraagt? "dat ik moge wonen", zegt hij, "in het huis des Heeren, alle dagen van mijn leven". En stel nu, dat ge in het huis des Heeren woont, waarin bestaat dan uw vreugde?" "Om de liefelijkheid des Heeren te aanschouwen," zo zegt hij" (Ps. 27: 4). Op deze woorden barst de gemeente in gejuich uit en roept de bisschop toe. De spanning is gebroken. Onmiddellijk knoopt de prediker bij de reactie van de gemeente aan. Hij gaat door:

"Mijn broeders, waarom roept ge mij toe, waarom juicht gij, waarom bemint gij, anders dan omdat bij u is een vonk van die liefde? Wat verlangt gij, vraag ik u? Kan het met de ogen gezien worden? Kan het getast worden? Is het een schoonheid, die de ogen bekoort? Heeft men de martelaren niet hevig liefgehad? En wanneer we over hen spreken, branden we dan niet van liefde? Wat hebben wij in hen lief, broeders? Hun ledematen, die door de wilde dieren verscheurd zijn? Wat zou er afschuwelijker zijn,

als ge het uw lichamelijke ogen vraagt? Wat schoner, als ge het vraagt aan de ogen van uw hart? Wat denkt ge van een zeer schone jongeling, die een dief is? Op welke wijze hebben uw ogen een afschuw van hem? Uw vleselijke ogen hebben toch zeker geen afschuw. Als ge het aan hen vraagt, dan is er niets dat meer welgevormd en regelmatig is, de goede lichaamsbouw en de frisse kleur lokt de ogen aan; maar toch, als ge hoort, dat hij een dief is, ontwijkt gij de man in uw geest. Aan de andere kant ziet ge een gebogen grijsaard, steunend op zijn stok, ternauwernood zich bewegend, geheel doorgroefd met rimpels: wat ziet ge, dat uw ogen zou kunnen bekoren? Maar ge hoort, dat hij een rechtschapen man is; ge houdt van hem, ge schat hem hoog. Zulke beloningen zijn ons beloofd, mijn broeders: hebt zulke dingen lief, smacht naar zulk een rijk, verlangt naar zulk een vaderland, als ge wilt komen tot datgene, waarmee onze Heer gekomen is, namelijk in der Waarheid. Maar wanneer ge lichamelijke beloningen begeert van God, dan leeft ge nog onder de wet en daardoor zult ge de wet niet vervullen. Want wanneer ge ziet dat die tijdelijke dingen in overvloed aanwezig zijn bij hen, die God kwetsen, dan wankelen uw schreden en dan zegt ge tot uzelf: Zie ik dien God, dagelijks ga ik naar de kerk, mijn knieën zijn versleten door mijn gebeden en toch ben ik aldoor ziek: die mensen moorden en roven, en zij zijn vrolijk en rijk: hun gaat het goed. Zo, dus gij verlangde zulke dingen van God? Maar ongetwijfeld had gij te maken met genade. Als God u dus daarom genade gaf, omdat hij om niet ga [hier gebruikt Augustinus een woordspeling: gratiam, gratis], bemin dan om niet. Heb God niet lief om een beloning te krijgen, laat Hij zelf uw beloning zijn. Laat uw ziel zeggen: Eén ding heb ik van de Heere begeerd, dat zal ik zoeken, dat ik moge wonen in het huis des Heeren, alle dagen van mijn leven, om de liefelijkheid des Heeren te aanschouwen" 170).

Op hoe praktische, maar tevens ook hoe verheven wijze de bisschop de nood der armen onder de aandacht van zijn gemeente wist te brengen en haar wist aan te sporen die te lenigen, moge uit het volgende voorbeeld blijken. Op een winterdag preekt hij over Ps. 94: 12. Als Ps. 94 gezongen is, wordt uit het Evangelie de geschiedenis van Zacheüs gelezen (Luk. 19: 1-10), en daarop komt Augustinus aan het slot van zijn preek terug. Hij zegt dan:

"Ten slotte, zie, door Gods gunst is het thans winter. Bedenkt met het oog op de armen hoe Christus naakt, gekleed kan worden. Toen zo straks het Evangelie gelezen werd, hebben we toen met allen Zacheüs gelukkig geprezen, toen Christus hem in de boom zag, waar hij zat vol gespannen verwachting om Hem te zien voorbijgaan? Want hoe zou hij kunnen gehoopt hebben, dat Hij in zijn huis zou wonen? Toen Hij tot hem zeide: "Kom naar beneden, Zacheüs, heden moet Ik in uw huis vertoeven", hoorde ik het geruis van uw vreugdebetoon. [De gemeente had dus op het horen van die woorden gereageerd door het doen blijken 'van haar blijdschap; ze leefde kennelijk met Zacheüs mee.] Gij hebt u allen als het ware in Zacheüs verplaatst en Christus ontvangen; zo zeide uw aller hart: o gelukzalige Zacheüs! De Heere is zijn huis binnengetreten. Gelukkige! Ons zal zo iets wel niet kunnen gebeuren, Christus is reeds in de hemel. Lees mij, o Christus, het Nieuwe Testament, maak mij gelukkig naar uw wet. Lees, opdat gij moogt weten, dat ge niet van Christus' aanwezigheid beroofd zijt. Hoor Hem, die aldus zal oordelen: "In zoverre gij dit aan één van mijn minste broeders gedaan hebt, hebt gij het Mij gedaan" (Matth. 25: 40). Ieder van u ziet er naar uit Christus te ontvangen, zoals Hij zit in de hemel: let op Hem, terwijl Hij ligt onder een zuilengang, let op Hem, terwijl Hij honger heeft, let op Hem, terwijl Hij koude lijdt, let op Hem, terwijl Hij arm is, let op Hem, terwijl Hij een vreemdeling is. Doet wat ge pleegt te doen, doet wat ge niet pleegt te doen. De leer neemt toe, laten ook de goede werken toenemen. Gij prijst hem, die zaait, verwezenlijkt de oogst.

Amen" 171)

Het dogmatisch element raakt in Augustinus' preken slechts schijnbaar op de achtergrond. In werkelijkheid komt hij te midden van zijn practicale tekstuitlegging in aanraking met dogmatische elementen, die hij zijn eenvoudige toehoorders duidelijk uiteenzet. Talrijk zijn de plaatsen in zijn preken, waar hij op een of ander punt een ketterij weet te bestrijden. Ongemerkt wapent hij zijn mensen tegen de afwijkingen van de ware leer,. waartoe de verschillende ketterse leringen hen zouden kunnen verlokken, Natuurlijk treden in die behandeling de afdwalingen van zijn eigen tijd op de voorgrond; zoals we later zullen zien, stond Augustinus bij hun bestrijding in de voorste gelederen. Maar ook vroegere ketterijen memoreert hij wel; ook daarvan was hij uitstekend op de hoogte, gelijk o. a. blijkt uit zijn werk Over de ketterijen (de haeresibus), dat hij waarschijnlijk in 429 schreef op verzoek van de Carthaagse diaken Quodvultdeus en waarin hij niet minder dan 88 ketterijen behandelt. Maar dogmatische onderwerpen bespreekt hij in zijn preken niet alleen in antithetische of polemische zin, ook thetisch onderwijst hij zijn gemeente en dat was nodig ook. Want theologische werken lazen zijn mensen niet, zij moesten het van de predicatie hebben. Juist op dit terrein blijken Augustinus' grote didactische gaven. De meest ingewikkelde vraagstukken wist hij op heldere wijze uiteen te zetten. Een van zijn meest bekende dogmatische preken is die, waarin hij handelt over het moeilijke onderwerp van het wezen der Drieëenheid. Deze preek is te lang om haar hier geheel weer te geven, maar bij wijze van voorbeeld zullen we enige gedeelten vertalen. Uit de aanvang blijkt dat de bisschop op dit onderwerp niet voorbereid was, maar dat was geen bezwaar, want vermoedelijk dateert deze preek uit de tijd, waarin hij bezig was met zijn grote en diepzinnige werk over de Drieëenheid; hij zat dus goed in de stof. Hij begint aldus:

"De voorlezing uit het Evangelie [over de doop van Jezus, Matth. 3: 13-17] heeft ons het onderwerp aan de hand gedaan, waarover we tot u, geliefden, moeten spreken, als het ware op bevel van God en dat wel in de letterlijke zin op bevel van God. Want van Hem wachtte mijn hart als het ware het bevel tot het houden van mijn preek, zodat ik zou inzien, dat Hij wilde dat ik zou preken over hetgeen Hij wilde laten voorlezen. Luistert dus met ijver en vrome aandacht en moge daardoor voor de Heere onze God mijn inspanning gesteund worden. Wij zien dan en aanschouwen, alsof een goddelijk schouwspel ons voor ogen gesteld werd, dat bij de Jordaan onze God ons getoond wordt in de Drieëenheid. Want toen Jezus kwam en gedoopt werd door Johannes de Heer door zijn dienaar, dat deed Hij om een voorbeeld van nederigheid te geven - toonde Hij door deze nederigheid, dat de gerechtigheid vervuld werd, toen Hij op de woorden van Johannes: ik heb nodig door U gedoopt te worden en komt Gij tot mij?" antwoordde: "laat het toe, opdat alle gerechtigheid vervuld worde". Toen Hij dan gedoopt was, opende zich de hemel en de Heilige Geest daalde op Hem neer in de gedaante van een duif. Daarop volgde een stem van boven: "Deze is mijn geliefde Zoon, in wie ik een welbehagen heb".

Hier hebben we dus de Drieëenheid, in zekere zin wel onderscheiden: in de stem de Vader, in de Mens de Zoon, in de duif de Heilige Geest. Het was slechts nodig dit te vermelden, want het is zeer gemakkelijk te zien. Volkomen duidelijk en zonder een zweem van twijfel wordt hier de Drieëenheid vermeld. Want de Heere Christus, in de gedaante van een dienaar tot Johannes komend, is natuurlijk de Zoon; want men kan Hem niet de Vader noemen en men kan Hem niet de Heilige Geest noemen. De Evangelist zegt: "Jezus kwam", dat is natuurlijk de Zoon Gods. Wie zou twijfelen ten opzichte van de duif, of wie zou zeggen: wat is de duif?, daar het Evangelie zelf dat

zeer duidelijk getuigt? "De Heilige Geest daalde op Hem neer in de gedaante van een duif". En over de stem kan evenmin enige twijfel zijn, dat zij de stem van de Vader is, daar zij zegt: "Gij zijt mijn Zoon". We hebben hier dus de Drieëenheid, wel onderscheiden".

De Drieëenheid dus wordt het onderwerp van de preek, dat hem als het ware door God zelf is opgegeven. En daarover gaat de bisschop nu uitvoerig spreken. Maar hij begrijpt wel, dat zijn hoorders zich afvragen, hoe het mogelijk is, dat de drie Personen in het Goddelijk Wezen van elkaar onderscheiden zijn, maar toch een Eenheid vormen. En nu gaat hij in het geschapene zoeken naar iets, dat als een analogie een zekere indruk kan geven van wat met de Drieëenheid bedoeld wordt. Langzaam en als het ware met zijn toehoorders redenerend nadert hij de analogie, die hij in de geest heeft. En dan eindelijk komt hij tot haar. Deze passage zullen we weergeven, maar we wijzen er op, hoe Augustinus eerst betuigt, dat het slechts gaat om een analogie. Hij wil alleen doen zien, dat er in de geschapen wereld wel iets aan te wijzen is, naar aanleiding waarvan we kunnen zeggen, dat er drie verschillende zaken zijn, wier werking ondeelbaar is. Het is geenszins zijn bedoeling dat met de Goddelijke Drieëenheid te vergelijken of haar mysterie weg te nemen. Hij heeft de opmerkzaamheid van de gemeente zeer gespannen en zegt dan:

"Ik stel dus mijn vraag. Ik spreek over een zaak, die geheel verschillend is. Niemand mag zeggen: zie toch eens, wat hij met God vergelijkt. Ik heb er al op gewezen, van te voren heb ik erop gewezen en ik heb gemaakt, dat gij op uw hoede zijt en ik ben zelf op mijn hoede geweest. Ver staan deze dingen van elkaar, het laagste van het hoogste, het veranderlijke, van het onveranderlijke, het geschapene van de Schepper, het menselijke van het goddelijke. Zie hierop wijs ik eerst met nadruk: wat ik ga noemen staat zeer ver van elkander af, niemand mag mij dus enig verwijt doen, en het mag niet zo zijn, dat ik oren zoek, maar dat men zijn tanden toont. Ik heb beloofd dat ik u het volgende zal doen zien: drie dingen, die men afzonderlijk kan aanwijzen, maar die hun werking als een eenheid doen. Hoe die gelijk of ongelijk zijn aan de almachtige Drieëenheid, daarom gaat het me nu niet. Maar in een laag en veranderlijk schepsel vinden we drie dingen, die afzonderlijk kunnen worden aangewezen, maar die hun werking als een eenheid doen. O, vleselijke gedachte en hardnekkige en ongelovige opvatting! Waarom twijfelt ge ten aanzien van die onuitsprekelijke Majesteit aan iets, dat ge in uzelf kunt vinden? Zie ik zeg thans, zie ik vraag: Gij mens, hebt ge een geheugen? Als ge dat niet hebt, hoe hebt ge dan onthouden wat ik zeide? Maar misschien hebt ge reeds vergeten wat ik zo-even zeide. Dit, wat ik zeg: "zeide", deze twee lettergrepen kunt ge niet anders onthouden dan door het geheugen. Want hoe zou ge anders kunnen weten, dat het twee lettergrepen zijn, als ge, terwijl de tweede klonk, de eerste vergeten waart? Waarom dus zou ik hierover langer spreken? Waarom me daarmee verder druk maken? Waarom moet ik nog pogen u daarvan te overtuigen? Het is duidelijk: gij hebt een geheugen. Nu vraag ik iets anders. Hebt gij een begrip? Dat heb ik, zegt gij. Want als ge geen geheugen had, zou ge niet onthouden wat ik gezegd heb. Maar als ge geen begrip had, zou ge niet begrijpen wat ge onthouden hebt. Ook dit hebt ge dus. Uw begrip richt ge op hetgeen gij in uw binnenste onthoudt en dan krijgt ge inzicht en doordat ge inzicht krijgt, krijgt ge een zekere vorming, zodat men van u kan zeggen, dat ge weet. In de derde plaats vraag ik: Ge hebt een geheugen, waarmee ge onthoudt wat gezegd wordt; ge hebt een begrip, waarmee ge begrijpt wat ge onthoudt; aangaande deze twee vraag ik u nu: hebt gij onthouden en begrepen terwijl ge dat wilde doen? Ja zeker, zegt ge. Dus gij hebt ook een wil. Hier hebben we de drie, die ik beloofd had voor uw oren en uw geest te zullen noemen.

Deze drie zijn in u, die ge afzonderlijk kunt noemen, maar niet kunt scheiden. Dus deze drie: geheugen, begrip en wil; merk op, zeg ik, dat deze drie afzonderlijk kunnen worden genoemd, maar dat ze hun werking onscheidbaar doen".

De toehoorders hebben Augustinus' redenering blijkbaar goed begrepen. Overluid getuigen zij daarvan; want dat zij de prediker van alle kanten toeroepen, blijkt uit hetgeen hij verder zegt:

"De Heere zal ons helpen en ik zie, dat Hij dat reeds doet: uit uw begrip begrijp ik, dat Hij helpt. Want uit uw toejuichingen merk ik, hoe goed ge het begrepen hebt. Ik durf aan te nemen, dat Hij zal helpen, zodat ge alles begrijpt. Drie dingen beloofde ik aan te wijzen, die afzonderlijk bestaan, maar als een eenheid werken. Zie, ik wist niet wat in uw geest was, maar ge hebt het mij doen zien door te zeggen: geheugen. Dit woord, die klank, dit geluid is uit uw geest gekomen tot mijn oren. Want het begrip "geheugen", had gij zwijgend in uw gedachte en gij sprak het niet uit. Het was in u en nog niet tot mij gekomen. Maar opdat hetgeen in u was tot mij zou komen, hebt gij het woord uitgesproken: geheugen. Ik heb het gehoord; deze drie lettergrepen van het woord geheugen heb ik gehoord. Het is een woord van drie lettergrepen, het is een klankverzameling, het heeft geklonken, het is tot mijn oren gekomen, en deed iets in mijn geest doordringen. De klank is voorbijgegaan, maar datgene, waaruit hij is voortgekomen en dat is doorgedrongen blijft. Maar nu vraag ik dit: toen gij dit woord: geheugen, uitsprak, zaagt ge toch ongetwijfeld, dat dit woord slechts het begrip "geheugen" aanduidt en niets anders. Want die andere twee hebben hun eigen woorden. Want het ene heet "begrip", het andere "wil", maar niet "geheugen". Maar dat éne heet "geheugen". Maar om dat woord te zeggen, om deze drie lettergrepen tot stand te brengen, waarmee zijt ge daartoe te werk gegaan? Dit woord, dat alleen behoort bij het geheugen, is in u tot stand gekomen zowel door het geheugen, omdat ge daardoor onthield wat ge ging zeggen, alsook door het begrip, omdat ge daardoor begreep wat ge onthield, als verder ook door de wil, omdat ge daardoor uitspraak wat ge begreep".

Dan slaakt de bisschop een zucht van verlichting. Hij heeft zijn belofte ingelost, de moeilijke kwestie is behandeld en de gemeente heeft zijn redenering begrepen. Hij zegt:

"De Heere, onze God, zij gedankt. Hij heeft ons geholpen, zowel u als mij. Ik zeg het nu maar ronduit, geliefden, met de grootste angst heb ik het ondernomen dit uiteen te zetten en met u te behandelen. Want ik was bang, dat ik wellicht wel vreugde zou verschaffen aan hen, die bevattelijk van geest zijn, maar de meer tragen van geest zeer zou vervelen. Maar nu zie ik uit de aandacht, waarmee gij geluisterd hebt en uit uw vlugheid van begrip, dat ge niet alleen hetgeen ik gezegd heb, begrepen hebt, maar mij bij het spreken reeds vooruitgevlogen zijt. Gode zij dank" 172).

Toch is Augustinus nog bang, dat zijn analogie verkeerd gebruikt zal worden. Uitdrukkelijk waarschuwt hij er tegen, dat men nu niet moet gaan vragen, welke van de drie genoemde dingen betrekking heeft op de Vader, welke op de Zoon en welke op de Heilige Geest. Het was hem er alleen om te doen de gedachte van drie, die een onverbreekelijke eenheid vormen, maar die toch onderscheiden kunnen worden, door een voorbeeld duidelijk te maken. Ons moge zijn redenering ietwat wijldloping voorkomen, maar we moeten bedenken, dat zijn gehoor voor een groot deel uit ongeletterden bestond, en bovendien, dat men in de oudheid van zulke betogen hield; ook de eenvoudige man had daar smaak in. In ieder geval doet dit voorbeeld zien, hoe grote didactische gaven Augustinus had en met hoe grote wijsheid hij zijn kudde de

moeilijkste dogmatische kwesties wist duidelijk te maken.

Het kan natuurlijk niet onze bedoeling zijn in dit hoofdstuk een uiteenzetting te geven van Augustinus' exegetische methode in haar geheel, maar nu we over hem handelen als prediker, mogen we toch niet nalaten te wijzen op een eigenaardigheid, die de moderne lezer van Augustinus' preken opvalt, namelijk de allegorisering. Zelf zegt hij, sprekend over de uitlegging van het Oude Testament, dat deze op vier wijzen kan plaats hebben. "Historisch legt men de tekst uit, wanneer men doet zien, wat er geschreven of wat er gebeurd is, en wat er niet gebeurd is, maar slechts beschreven is, alsof het gebeurd was; aetiologisch, wanneer men aantoon, om welke reden iets gebeurd of gezegd is; analogisch, wanneer men bewijst, dat de beide Testamenten, het Oude en het Nieuwe, niet tegen elkaar ingaan; allegorisch, wanneer men doet zien, dat iets wat geschreven is niet letterlijk moet worden opgevat, maar zinnebeeldig moet worden verstaan" 173). Hij toont met voorbeelden aan, dat ook Christus en de apostelen deze vier soorten van uitlegging gebruikten; voor de allegorie wijst hij op Matth. 12: 39, 40, 1 Cor. 10: 1-11, Gal. 4: 22-26.

De allegorische tekstverklaring werd ook in de heidense scholen toegepast, in de Christelijke Kerk kwam zij vooral in zwang na Origenes. Augustinus zelf was onder haar indruk gekomen in de tijd, toen hij haar door Ambrosius had horen hanteren; juist door haar waren vele van de bezwaren, die hij toen tegen het Oude Testament had, weggenomen. Steeds heeft hij veelvuldig van de allegorische verklaring gebruik gemaakt; dat willekeurigheid dreigde, is hij zich te weinig bewust geweest. Er waren verscheidene allegorische uitleggingen, die hij als onomstotelijk juist aanvaardde. Dat wil niet zeggen, dat hij niet inzag, dat er in deze wijze van interpreteren gevaren lagen. Men kwam er toe te menen, dat bepaalde feiten slechts schijnbaar als historisch werden mede- gedeeld uitsluitend met de bedoeling om de allegorische betekenis te baseren. Dat keurt Augustinus af. In een van zijn preken zegt hij: "Voor alles, broeders, vermanen wij u in de naam des Heeren zoveel we kunnen, en wijzen wij u er op, dat wanneer gij het geheimenis van de gebeurtenissen, die de Schrift verhaalt, hoort uitleggen, gij eerst moet geloven, dat hetgeen voorgelezen wordt zo geschied is als het gelezen wordt; anders zou ge, doordat het fundament van de werkelijke gebeurtenis is weggenomen, als het ware in de lucht zoeken te bouwen" 174).

En elders waarschuwt hij tegen de mening van hen, die inderdaad zover gaan, dat ze de realiteit geheel loochenen. Hij schrijft: "Sommigen maken dat hele paradijs, waarin volgens het waarachtige verhaal van de Heilige Schrift de eerste mensen gewoond hebben, tot iets denkbeeldigs, alsof die zichtbare en materiële dingen er niet geweest zouden zijn, maar slechts zo genoemd en beschreven zouden zijn om onzienlijke dingen aan te duiden. Alsof dat lichamelijke paradijs er niet geweest zou kunnen zijn, omdat het ook geestelijk kan worden verstaan; alsof die twee vrouwen, Hagar en Sara, en die twee uit haar geboren zonen van Abraham, één uit de slavin, en één uit de vrije, er niet geweest zijn, omdat de apostel zegt, dat in hen de twee Testamenten zijn afgebeeld, of alsof er geen rots geweest was, waaruit water vloeide, toen Mozes er op sloeg, omdat daaronder, in zinnebeeldige betekenis, ook Christus kan verstaan worden volgens int woord van dezelfde apostel" 175).

Een vaste regel is er niet voor de allegorische uitlegging; welke zinnebeeldige betekenis men aan iets wil toekennen, hangt geheel af van de samenhang, zo zegt Augustinus, en wij voegen er aan toe: ook van de vindingrijkheid van de prediker. Een berg, zo meent hij, betekent niet steeds God, ook een leeuw wijst niet steeds op de Leeuw van de stam Juda, maar soms betekent hij de duivel. De slang duidt nu eens de verleider aan, maar een ander maal is zij het symbool van de wijsheid der heiligen.

Bijzonder vaardig is Augustinus in de getallensymboliek. Want ook de getallen hebben naar zijn mening hun diepe betekenis, en op de meest ingenieuze wijze weet hij die te voorschijn te halen. Het duidelijkst kunnen we zijn methode van allegorisering doen zien door enige voorbeelden te geven, twee uit het Oude en twee uit het Nieuwe Testament.

In een van zijn preken behandelt hij de tien plagen in Egypte als tegenhanger van de tien geboden: iedere plaag ziet hij als de typering van de zonde, die tegen een der geboden ingaat. Als pendant van het eerste gebod: "gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben", behandelt hij de eerste plaag, de verandering van water in bloed. Het water is het symbool van God, omdat uit water alle dingen ontstaan. Het bloed symboliseert het sterfelijke vlees. Verandering van water in bloed betekent dus de verandering van de onverderfelijke God in de gelijkenis van een verderfelijk mens, dat is dus de beeldendienst. Zo doorloopt hij alle tien plagen en geeft telkens een uitlegging, waarvan de een al gekunstelder is dan de andere. Bijvoorbeeld: in het kwaken der kikvorsen uit de tweede plaag ziet hij een typering van het ijdel spreken, welks verbod in het tweede gebod besloten ligt. Met het gebod: "Gij zult geen vals getuigenis spreken" correspondeert de achtste plaag, die der sprinkhanen. Want de sprinkhaan brengt schade aan door zijn bijten en wat doet een valse getuige anders? 176)

In een andere preek spreekt hij over de strijd van David met Goliath en het verhaal daarvan weet hij als volgt te allegoriseren. David doet de oude wapenrusting af, die was hem lastig; dit beduidt het afleggen van de oude mens en het aandoen van de nieuwe. Dan zoekt David vijf stenen uit de stroom, deed die in zijn herdersvat (zo stond het in de vertaling, die Augustinus gebruikte), waarin gewoonlijk de melk verzameld wordt, en trok aldus gewapend op. De vijf stenen waren de Wet, want die wordt in de vijf boeken van Mozes gegeven. En in die Wet komen de tien geboden voor, de Wet wordt dus verzinnebeeld door het getal vijftien. Daarom streed David met vijf en zong hij met tien, zeggende: "Op het tiensnarig instrument zal ik U psalmzingen". Maar hij wierp niet alle vijf stenen, maar slechts één. De vijf betekenen de Wet, de ene duidt aan de eenheid van hen, die de wet vervullen. Want de eenheid vervult de Wet, namelijk de liefde. Nu had David de stenen uit de stroom genomen en in zijn herdersvat gelegd, waarin gewoonlijk de melk werd bewaard. Wat betekent dit? Laat Augustinus zelf het zeggen. "Wat betekent het, dat ze uit de stroom genomen zijn en in het herdersvat gelegd? We hebben het reeds gezegd: dat met de komst van onze Heere Jezus Christus, opdat de duivel werkelijk zou overwonnen worden, de Wet overgegaan is tot de genade. Want wat duidt beter de genade aan, dan overvloed van melk? En die stenen zijn uit de stroom genomen. De stroom betekende het daar heenstromende volk, dat zich overgeeft aan de tijdelijke dingen, dat het voorbijgaande liefheeft en dat door de drang der begeerte uitloopt in de zee van deze wereld, zoals het oude volk der Joden was. Het had de Wet ontvangen, maar het vertrad de Wet en het ging over de Wet heen en werd naar de zee gevoerd, zoals de stroom over die stenen heen ging" 177). En zo gaat de prediker dan nog verder en bespreekt ook nog de allegorische betekenis van het tiensnarig instrument.

Ook het Nieuwe Testament bood Augustinus gelegenheid tot allegoriserende uitlegging; vooral getallen schijnen zijn lust daartoe te prikkelen. Wanneer hij bij de behandeling van de wonderbare spijziging (Joh. 6: 1-14) toegekomen is aan Andreas' woorden: "Hier is een jongen, die vijf gerstebroden en twee vissen heeft", dan zegt hij: "In het kort gezegd: onder de vijf broden worden verstaan de vijf boeken van Mozes; terecht zijn het geen tarwe- maar gerstebroden, want ze hebben betrekking op het

Oude Testament. Gij weet, dat gerst zo geschapen is, dat men ternauwernood tot zijn binnenste kan doordringen, want dat binnenste is bekleed met een omhulling van kaf en dat kaf is stevig en vasthoudend, zodat men het slechts met moeite verwijderen kan. Zo is het ook met de letter van het Oude Testament, zij is bekleed met de omhulling van vleselijke symbolen; maar wanneer men tot haar kern doordringt, voedt en verzadigt ze. Dus een jongen bracht vijf broden en twee vissen. Als we vragen, wie die jongen geweest is: misschien was hij het volk Israël; dat droeg met een kinderlijke geest, maar het at niet. Want wat het droeg was tot een last als het gesloten bleef, maar geopend voedde het. En de twee vissen betekenden, naar we menen, die twee hoge personen in het Oude Testament, die gezalfd werden om het volk te heiligen en te regeren, de priester en de koning. En ook Hij kwam eenmaal in een geheimenis, die door die personen werd aangeduid: eenmaal kwam Hij, die door het binnenste van de gerst werd getoond, maar door het kaf van de gerst werd verborgen. Hij kwam als één, die beide personen in zich droeg, die van priester en die van koning: van priester, doordat Hij zichzelf als offer aan God aanbood voor ons, van koning, omdat we door Hem geregeerd worden: en zo wordt geopenbaard wat gesloten aangebracht werd. Hem zij dank, in zich vervulde Hij wat door middel van het Oude Testament beloofd werd. En Hij beval de broden te breken, door het breken zijn ze vermenigvuldigd.' Niets is er, dat méér naar waarheid is. Want die vijf boeken van Mozes, hoeveel boeken hebben die, wanneer ze uitgelegd worden, door dat breken, dat is uitleggen, niet tot stand doen komen?" Zo gaat hij dan nog door. De vijfduizend mensen, die gevoed werden, betekenen het volk, dat onder de Wet leefde; vijfduizend waren het, omdat de Wet in vijf boeken van Mozes wordt verklaard. Zo moet men ook verklaren, dat Bethesda vijf zuilengangen had (Joh. 5: 2). De zieken lagen daar op gedroogd gras of hooi, zij waren vleselijk gezind, en rustten in het vleselijke. Want "alle vlees is gras" (Jes. 40: 6). De stukken brood, die het volk niet kon eten, zijn geheimenissen, die de menigte niet kan begrijpen. Die worden toevertrouwd aan anderen, die geschikt zijn om ze te verklaren, namelijk de twaalf apostelen. Daarom schoten ook twaalf volle korven over. Augustinus eindigt deze passage aldus: "Wij hebben wellicht begrepen, wat die schare niet begrepen heeft. En wij zijn waarlijk gespijzigd, want wij konden tot het binnenste van de gerst doordringen" 178).

Een nog sterker voorbeeld van de wijze, waarop Augustinus de getallensymboliek wist te hanteren is het volgende. Als hij het verhaal van de wonderbare visvangst (Joh. 21: 5-12) uitlegt, ziet hij in de vissen, die gevangen werden, toen het net aan de rechterzijde werd uitgeworpen, een symbolisering van de schapen, die God ter rechterzijde zal stellen. Want het getal van die vissen wordt nauwkeurig aangegeven: 153. Dit getal duidt de gezaligden aan. Om dit in te zien, dient men uit te gaan van het getal 10, het teken der Wet (de tien geboden). Wanneer men daarbij voegt het getal 7, dat de Heilige Geest symboliseert, krijgt men 17. Als we nu alle getallen van 1 tot 17 optellen ($1 + 2 + 3 + 4$ enz.), krijgen we 153. En dit getal is dus de zinnebeeldige aanduiding van de vromen, die in de kracht van de Heilige Geest de Wet vervullen; voor hen is bij de letter van de Wet, die op zichzelf doodt, de genade van de Geest gekomen, die levend maakt (2 Cor. 3: 6). Maar dit is nog niet alles; de getallenspeculatie gaat nog verder. Het getal 153 is $3 \times 50 + 3$. Deze 3 is toegevoegd wegens het mysterie der Drieëenheid. Het getal 50 is bovendien $7 \times 7 + 1$. Deze 1 wijst er op, dat er Eén is, die uitgedrukt is door het getal 7 vanwege zijn zevenvoudige werking. En ten slotte op de 50e dag na de hemelvaart des Heeren werd de Heilige Geest gezonden 179).

Uit deze voorbeelden blijkt, welk een speels vernuft Augustinus in zijn preken kon ten

toon spreiden. Ook in de exegese van niet allegorisch uitgelegde teksten komt dat aan de dag. Maar zeer vaak weet hij bepaalde teksten voortreffelijk te verklaren en menige plaats heeft aan hem de uitlegging te danken, die tot onze tijd als de juiste aanvaard is (180).

Een afzonderlijk karakter droegen de preken, die bij bijzondere gelegenheden werden uitgesproken, op de Christelijke feestdagen, op de dagen, die gewijd waren aan de herinnering der gestorven heiligen, in moeilijke tijden, bij de inwijding van een kerk, op de herdenkingsdag van Augustinus' ambtsaanvaarding en bij andere dergelijke gelegenheden. Die preken behandelden niet een bepaald gedeelte der Heilige Schrift, maar droegen meer het karakter van algemene, vrije toespraken. Vooral de preken op de feestdagen waren stilistisch verzorgd. De zinnen vloeiden dan uit de mond van de spreker in ritmische cadans; op eigenaardige wijze wist hij ze op elkander te doen rijmen, ze vormden als het ware een prozagedicht, dat aan de jubel van het hart uiting gaf. Zo wekten ze de hoorders op tot vreugde en brachten hen in de Christelijke feeststemming, die bij de dag hoorde. Maar hun inhoud was meestal geheel anders dan wij op de feestdagen zouden verwachten. Ook in deze toespraken laat Augustinus zich vaak gaan langs de lijn van de in hem opkomende gedachten en behandelt ten slotte iets geheel anders dan we zouden verwacht hebben. Het zijn echter veelal pronkstukjes van de laat-antieke populaire retorica.

Daar de preken van deze soort meestal klein van omvang zijn, kunnen we enige voorbeelden geven. Natuurlijk gaan de taalkundige eigenaardigheden in de vertaling nagenoeg geheel verloren. We vangen aan met een toespraak over de moeilijkheden en verdrukkingen van deze wereld. In de tijd van Augustinus' episcopaat heeft Africa daarmee in ruime mate kennis gemaakt. Niet alleen leed de Kerk onder het schisma der Donatisten, dat tot plunderen, brandstichten en moorden aanleiding gaf, maar ook werd de streek gekweld door de vijandige invallen der Vandalen, die naar Africa waren overgestoken en stad na stad innamen met al de ellenden, die daaraan verbonden waren. Zo is het niet te verwonderen, dat men zuchtte onder de druk der tijden en dat Augustinus daarover herhaaldelijk spreekt. Een van de preken, die hij aan dit onderwerp wijdde, luidt als volgt:

"Telkens als wij verdrukking en ellende lijden, is dat voor ons een vermaning en een waarschuwing. Want ook onze Heilige Schrift belooft ons geen vrede, onbekommerdheid en rust, maar het Evangelie zwijgt niet over ellenden, verdrukkingen en ergernissen. Maar "wie volhardt tot het einde, die zal behouden worden" (Matth. 10: 22). Want wat voor goeds heeft dit leven gekend sedert de eerste mens, door wie het de dood verdiend heeft, door wie het gekomen is onder de vloek, van welke ons de Heere Christus bevrijd heeft? We mogen dus niet morren, broeders, "zoals sommigen van hen deden", gelijk de apostel zegt, "en zij kwamen om door de slangen" (1 Cor. 10: 9). Wat lijdt de mensheid, broeders, nu voor ongewoons van die aard, hetwelk de vaderen niet geleden hebben? Of wanneer lijden wij zulke ellenden als die, welke wij weten, dat zij geleden hebben? En dan treft ge mensen aan, die morren over hun eigen tijden en zeggen, dat de tijden van onze ouders goed geweest zijn. Maar als ze teruggevoerd konden worden tot de tijden hunner ouders, zouden ze dan ook niet morren? Want die voorbijgegangene tijden, waarvan ge denkt, dat ze goed geweest zijn, zijn daarom goed, omdat ze niet uw tijden zijn. Nu ge reeds van de vloek bevrijd zijt, nu ge reeds het geloof in Gods Zoon hebt ontvangen, nu ge reeds in de Heilige Schrift ingeleid en onderwezen zijt, vraag ik me af of ge rekent, dat Adam goede tijden gehad heeft. En uw ouders hebben Adam gedragen. En dat is dan die Adam, tot wie gezegd is: "In het zweet uws aanschijns zult gij brood eten en gij zult

de aarde bewerken, waaruit gij genomen zijt, doornen en distelen zal zij u voortbrengen" (Gen. 3: 19, 18).

Dit heeft hij verdiend, dit heeft hij ontvangen, dit heeft hij verkregen naar Gods rechtvaardig oordeel. Waarom denkt ge dan dat de vroegere tijden beter geweest zijn dan de uwe? Van die Adam af tot de Adam van tegenwoordig: moeite en zweet, doornen en distelen. Zijt gij de zondvloed vergeten? Zijt gij vergeten de kommervolle tijden van honger en oorlogen, die daarom beschreven zijn, opdat wij niet over de tegenwoordige tijd tegen God zouden morren? Zijt gij vergeten die tijd van onze voorvaderen, die ver vóór uw tijd leefden, toen de kop van een dode ezel voor zoveel goud werd verkocht en duivenmest voor niet weinig zilver werd gekocht, toen vrouwen een overeenkomst sloten over het opeten van haar eigen kinderen, toen één kind gedood en gegeten werd, maar de andere vrouw haar kind niet wilde doden, toen zulk een zaak voor de rechter kwam, voor de koning kwam, een zaak, waarin de koning bevond, dat hij zelf veeleer aangeklaagde dan rechter was? (vgl. 2 Kon. 6: 25-30). En wie is in staat de oorlogen of de hongersnoden van die tijd te verhalen? Wat voor tijden dan zijn dat geweest! Als wij daarvan horen, als we daarvan lezen, huiveren we dan niet allen? Zodat we, dat bedenkend, meer reden hebben om onszelf geluk te wensen dan over onze eigen tijden te morren".

"Wanneer dus had de mensheid het goed? Wanneer was er geen vrees, wanneer geen smart, wanneer een werkelijk geluk, wanneer niet een waar ongeluk? Als ge iets niet hebt, brandt ge van verlangen het te krijgen? Dan vreest ge het te verliezen, en, wat nog ellendiger is, zowel bij dat verlangen als bij die vrees meent ge zuiver te zijn. Wilt ge een vrouw trouwen? Als ze slecht is, zal ze uw straf zijn; als ze goed is: ach, als ze maar niet sterft. Zolang u geen kinderen geboren zijn, kwellen die u met smarten, maar als ze geboren zijn met vrees. Wat is het voor vreugde, die de geboorte van een kind u schenkt, wanneer ge terstond vreest, dat het u rouw zal brengen door zijn dood! Waar zult ge een kommerloos leven vinden? Is niet deze ganse aarde als het ware een groot schip, dat zwalkende, in gevaar verkerende en aan zoveel stormen en noodweren blootgestelde opvarenden draagt? Zij zijn bang voor schipbreuk, zij snakken naar de haven, want zij begrijpen nu, dat zij in vreemdelingschap verkeren. Dat zijn dus die goede dagen: onzekere dagen, voorbijvliegende dagen, dagen, die voorbij zijn, voordat ze komen, dagen, die komen om er niet te zijn. "Wie is het dan, die het leven wil en goede dagen begeert te zien"? (Vgl. Ps. 34: 14). Maar hier is noch het leven, noch goede dagen: want goede dagen, dat is de eeuwigheid. Dagen, die zonder einde zijn, zijn dagen genoemd. "Ik zal wonen"; zegt de psalmist, "langdurig, in lengte van dagen" (vgl. Ps. 23: 6). Evenzo is gezegd: "Want één dag in uw huis is beter dan duizend" (Ps. 84: 11): beter is één dag zonder einde. Zo iets dus moeten wij verlangen. Zo iets wordt ons beloofd met gewone namen, maar ongewone betekenis. "Wie is de man, die het leven wil?" Dagelijks spreekt men van: leven en leven; maar wat komt er dan bij dat leven? "En hij begeert goede dagen te zien". Dagelijks spreekt men ook van goede dagen; maar wanneer men ze nagaat, dan vindt men ze niet. Vandaag heb ik een goede dag doorgebracht. Als ge uw vriend gevonden had, zou ge hem voor goed gehouden hebben, als hij bij u wilde blijven: klaagt men niet altijd over zijn vriend, als men hem ziet, maar hij voorbijgaat? Zo is ook die goede dag: hij ziet u en gaat voorbij. Ik heb hem als een goede doorgebracht. Waar is hij? Breng hem bij mij. Ik heb hem als een goede doorgebracht. Bejammer het, dat de dag voorbijgegaan is, die gij tot uw vreugde hebt doorgebracht. "Wie is de man, die het leven wil en goede dagen begeert te zien?" Allen antwoorden wij: ik; maar dan na dit leven, na deze dagen. Wanneer het dus uitgesteld wordt voor ons, wat wordt dan gezegd, dat we moeten doen om te komen tot hetgeen voor ons uitgesteld wordt? Wat moet ik dan

doen in dit zogenaamde leven om te komen tot het leven en goede dagen? Datgene wat in de psalm volgt: "Bewaar uw tong voor het kwade, en uw lippen voor het spreken van bedrog, wijk van het kwade en doe het goede" (Ps. 34: 14, 15). Doe dus wat u bevolen wordt en gij zult ontvangen wat beloofd wordt. Als gij uzelf bekommerd acht en door de kommer van het werk terneergeslagen wordt, richt u dan op door de glans van de beloning 181).

Talrijke preken hebben we van Augustinus, die gehouden zijn op Kerstdag, Epiphaniëndag (dat is de dag, waarop de Kerk in het bijzonder de openbaring van Christus aan de heidenen vierde, als wier vertegenwoordigers zij de wijzen uit het Oosten beschouwde), Pasen, Hemelvaartsdag en Pinksteren. Van deze soort zullen we een voorbeeld geven, dat ons tevens doet zien, hoe kort Augustinus soms sprak, de preek zal nauwelijks tien minuten geduurd hebben. Zij werd, in ieder geval vóór het jaar 412, op Pinksteren gehouden.

"De heerlijke dag, broeders, is voor ons aangebroken, waarop de heilige Kerk straalt voor de aanblik der gelovigen, en brandt in hun hart. Want wij vieren de dag, waarop de Heere Jezus, nadat Hij was opgestaan en door zijn hemelvaart verheerlijkt was, de Heilige Geest gezonden heeft. Want zo staat het in het Evangelie; toen Jezus zeide: "Indien iemand dorst heeft, hij kome tot Mij en drinke. Wie in Mij gelooft, stromen van levend water zullen uit zijn binnenste vloeien" ging de Evangelist verder en legde dit uit en zeide: "Dit zeide Hij van de Geest, welke zij, die tot geloof in Hem zouden komen, ontvangen zouden. Want de Geest was er nog niet, omdat Jezus nog niet verheerlijkt was" (Joh. 7: 37-39).

Er bleef dus nog over, dat na de verheerlijking van Jezus, toen Hij opgestaan was van de doden en ten hemel gevaren was, de Heilige Geest gegeven werd, gezonden door Hem, door wie Hij beloofd was: en zo is geschied. Want nadat de Heere na zijn opstanding veertig dagen met zijn discipelen verkeerde had, voer Hij ten hemel, en op de vijftigste dag, die wij vandaag vieren, zond Hij de Heilige Geest, zoals geschreven is: "Eensklaps kwam er uit de hemel een geluid als van een geweldige windvlaag, en er vertoonden zich aan hen tongen als van vuur, die zich verdeelden, en het zette zich op ieder van hen; en zij begonnen met andere tongen te spreken, zoals de Geest het hun gaf uit te spreken" (Hand. 2: 2-4). Die wind zuiverde hun hart van het kaf der vleselijkheid; dat vuur verteerde het stro der oude begeerte; die talen, waarin zij, vervuld van de Heilige Geest spraken, waren een aanduiding, dat de Kerk zou komen te midden van de talen van alle volkeren. Want evenals na de zondvloed de trotse goddeloosheid der mensen een hoge toren bouwde tegen de Heer, toen de mensheid verdiende in verschillende talen verdeeld te worden, zodat ieder volk zijn eigen taal zou spreken om niet door de anderen begrepen te worden, zo bracht de nederige vroomheid der gelovigen het verschil van die talen samen tot de eenheid der Kerk, zodat hetgeen de tweedracht verstrooid had, door de liefde werd bijeengebracht en de als het ware van het ene lichaam der mensheid verspreide ledematen verbonden aan het ene hoofd Christus, weer samengevoegd werden en door het vuur der liefde werden samengesmeed tot de eenheid van een heilig lichaam. Van deze gave van de Heilige Geest zijn dus geheel vreemd zij, die de liefelijkheid van de vrede haten en die de gemeenschap der eenheid niet bewaren. [Hiermee doelt Augustinus op de Donatisten.]

Want ook al komen ook zij vandaag plechtig bijeen, ook al horen zij voorlezen, hoe de Heilige Geest beloofd en gezonden is: zij horen dat tot hun oordeel, niet tot hun beloning. Want wat voor nut doet het hun te vernemen met de oren, wat ze in hun hart versmaden, en de dag te vieren, welks licht ze haten? Maar gij, mijn broeders, leden

van het lichaam van Christus, spruiten der eenheid, kinderen van de vrede, houdt deze dag met vreugde, viert hem onbekommerd. Want in u wordt vervuld, wat in die dagen, toen de Heilige Geest kwam, voorafgebeeld werd. Want evenals toen wie de Heilige Geest ontving, ook als één mens alle talen sprak, zo spreekt ook nu de eenheid zelf onder alle volken met alle talen. En in die eenheid verkerend hebt gij de Heilige Geest, want van Christus' Kerk, die in alle talen spreekt, scheidt gij u door geen enkele scheuring af" 182).

Ten slotte geven we nog een voorbeeld van een preek ter herinnering aan een martelaar. Verschillende Christenen, die voor hun geloof de marteldood gestorven waren, werden herdacht, maar het is te begrijpen, dat vooral de Africaanse martelaren nog in de herinnering voortleefden; zo zijn er verscheidene toespraken over, die handelden over de Carthaagse bisschop Cyprianus, die in 258 door de Romeinen onthoofd was. We geven thans een preek, die uitgesproken werd op de dag, die gewijd was aan de herinnering van Stephanus, de eerste bloedgetuige. We moeten daarbij bedenken, dat, zoals reeds eerder gezegd werd, de sterfdag van een martelaar beschouwd werd als zijn geboortedag, namelijk de dag van zijn geboorte tot het eeuwige leven.

"Gisteren hebben wij de geboortedag des Heeren gevierd; vandaag vieren we de geboortedag van zijn dienstknecht. Maar de geboortedag van de Heer hebben we gevierd op de dag, waarop Hij heeft willen geboren worden; de geboortedag van de dienstknecht vieren wij op de dag, waarop hij gekroond is. Wij hebben gevierd de geboortedag des Heeren, waarop Hij de omhulling van ons vlees heeft aangenomen, van de dienstknecht vieren wij de geboortedag, waarop hij de omhulling van zijn vlees heeft afgeworpen. De geboortedag des Heeren hebben wij gevierd, waarop Hij aan ons gelijk geworden is, van de dienstknecht vieren wij de geboortedag, waarop hij de naaste van Christus geworden is. Want evenals Christus door geboren te worden verbonden is met Stephanus, zo is Stephanus door te sterven verbonden met Christus. Van onze Heer Jezus Christus viert de Kerk de geboortedag en de lijdensdag hierom door het betoon van tweevoudige wijding, omdat beide, zijn geboorte en zijn lijden medicijn zijn. Want Hij is geboren, opdat wij wedergeboren zouden worden; Hij is gestorven, opdat wij in eeuwigheid zouden leven. Maar de martelaren zijn door hun geboorte gekomen tot hun kwade strijd, daar zij de erfzonde met zich brachten; maar door te sterven zijn ze overgegaan tot het gewisse goed, daar ze elke zonde aflegden. Als zij te midden der vervolgingen niet getroost zouden zijn door de beloning van de toekomstige zaligheid, hoe zouden ze dan de kwellingen van al dat lijden hebben kunnen verduren?

Als de zalige Stephanus onder de zwerm van stenen niet aan het toekomstige loon gedacht had, hoe zou hij dan die hagelbui hebben kunnen verdragen? Maar in zijn hart droeg hij het gebod van Hem, wiens aanwezigheid in de hemel hij zag. Terwijl hij zich tot Hem met brandende liefde verhief, begeerde hij zijn lichaam zo snel mogelijk te verlaten en tot Hem heen te vliegen. Hij vreesde de dood niet meer, omdat hij Christus, van wie hij wist, dat Hij voor hem gedood was, zag leven. En daarom haastte hij zich ook zelf te sterven voor Hem om te leven met Hem. Want wat de zalige martelaar zag, toen hij in die strijd verkeerde, herinnert gij u zonder twijfel uit de woorden, die ge uit het boek van de Handelingen der Apostelen pleegt te horen. "Zie," zo zeide hij, "ik zie de hemelen geopend en Christus staande ter rechterhand Gods" (Hand. 7: 56). Hij zag Jezus staan: daarom stond hij en viel niet. Want doordat Hij daarboven stond en van boven hem beneden zag strijden, schonk Hij aan zijn krijgsman onoverwinnelijke krachten om niet te vallen.

"Zie", zo zeide hij, "ik zie de hemelen geopend". Welk een zalig man, voor wie de hemelen openstonden. En wie heeft de hemel geopend? Hij, van wie in de Openbaring gezegd wordt: "Die opent en niemand sluit; Hij sluit en niemand opent" (Openb. 3: 7). Toen Adam uit het paradijs geworpen was na de eerste en goddeloze zonde, is de hemel gesloten voor het geslacht der mensen; na het lijden van Christus is de rover als eerste binnengetreden, later zag Stephanus de hemel geopend. Moeten wij er ons over verbazen, dat hij wat hij in het geloof zag en in het geloof aanwees, ook met graagte binnenging?"

"Welaan, broeders, laten we hem volgen. Want als wij Stephanus volgen, zullen we bekroond worden. Maar vooral moeten we hem navolgen en nadoen in de liefde tot de vijanden. Want gij weet, dat toen hij door een dichte verzameling van vijanden omgeven was, toen hij van alle kanten door een groot aantal stenen getroffen werd, kalm en onvervaard, zachtzinnig en verdraagzaam te midden van de stenen, door welke hij dodelijk getroffen werd, met de ogen gevestigd op Hem, voor wie hij gedood werd, hij niet zeide: Heer, spreekt recht over mijn dood, maar: "Ontvang mijn geest". Hij zeide niet: Heere Jezus, neem wraak over uw dienstknecht, die Gij overgeleverd ziet aan deze doodstraf, maar: "Reken hun deze zonde niet toe" (Hand. 7: 60).

Dus volhardend in het getuigenis der waarheid en brandend van de geest der liefde, bereikte de zalige martelaar het glorieus doel. En hij, die geroepen was, en tot het einde volhard heeft, heeft in het einde verkregen datgene, waarnaar hij genoemd was [Stephanus betekent: kroon], en Stephanus is tot roem van zijn naam gevoerd tot de kroon. Daar dus de zalige Stephanus als eerste voor Christus zijn bloed vergoten heeft, is hij als het ware als een kroon uit de hemel voorgegaan, opdat ook zij die zouden ontvangen, hem volgend in de beloning, die in de strijd zouden navolgen de dapperheid van hem, die hen voorging. Later hebben talrijke martelaarschappen de aarde vervuld. Allen, die later hun bloed hebben vergoten voor de belijdenis van Christus, hebben die kroon zich op het hoofd geplaatst, maar haar ook ongeschonden bewaard voor hen, die nog volgen zouden. Ook nu nog, broeders, hangt zij aan de hemel: ieder, die haar begeert, zal snel tot haar vliegen. En om u kort en duidelijk aan te sporen zijn niet veel woorden nodig: ieder, die de kroon verlangt, volge Stephanus na"183).

We konden van Augustinus' preekarbeid slechts een sober beeld tekenen, maar dit beeld moge althans enige indruk gegeven hebben van hetgeen de bisschop op dit terrein betekend heeft. Van ongeveer twee derden der preken kon worden vastgesteld wanneer ze gehouden zijn. De oudst-dateerbare predikatie vond plaats in 391, dus onmiddellijk nadat Augustinus het ambt van presbyter had aanvaard. En de volgende zijn dan over zijn gehele ambtsperiode verspreid, de laatste zijn in ieder geval uitgesproken na 428, dus kort voor de dood van de bisschop. Interessant is het op te merken, dat de preken met verloop van tijd korter worden: op gevorderde leeftijd sprak hij niet meer zo lang als in zijn jongere jaren. De preken, die hij op de Zondagen hield, zijn gemeenlijk ook belangrijk korter dan die, welke op een weekdag vielen, korter niet alleen maar ook eenvoudiger. De reden daarvan is deze, dat des Zondags de kerk veel voller was dan op de weekdays, dat dus een lange dienst voor de opgepakte hoorders bezwaarlijker zou geweest zijn; bovendien waren er dan veel meer aanwezigen, die een moeilijker behandeling van de stof niet zouden hebben kunnen volgen.

Wat de bisschop van zijn krachten soms eiste, moge blijken uit het volgende voorbeeld. Met vrij grote zekerheid heeft men kunnen vaststellen, welke predicates Augustinus gehouden heeft gedurende de laatste drie weken der vasten en de Paasweek van het jaar 418, dus toen hij 63 jaar was. Deze termijn loopt van 17 Maart tot 18 April. In die tijd hield hij niet minder dan 27 preken: 7 in de eerste week, dus

iedere dag één; 5 in de tweede, 3 in de derde, weer 7 in de vierde, en tenslotte 5 in de vijfde week 184). Wanneer we bedenken, dat daarnaast ook al zijn ander werk doorging, dan krijgen we toch wel groot respect voor zijn ijver en werkkraft.

Het is geen wonder, dat hij reeds in zijn eigen tijd beroemd werd als prediker, ook bij de ketterse secten. In iedere plaats, waar hij kwam, werd hij uitgenodigd te spreken. Zelf klaagt hij er over, dat het hem nooit vergund wordt ook eens een ander te horen preken, maar dat overal, waar de gemeente moet worden toegesproken, hij genoopt wordt dat te doen. Ook wanneer ambtgenoten in Hippo vertoefden, kon hij hen er niet toe krijgen de preekdienst eens van hem over te nemen. In een van zijn preken zegt hij: "Mijn broeders en medebisschoppen zijn zo goed geweest ons te bezoeken en ons met hun tegenwoordigheid te verblijden; maar om een of andere reden willen zij mij, een vermoeid man, niet helpen. Ik zeg dit u, mijn geliefden, terwijl zij zelf het horen, in de hoop dat gij, mijn hoorders, voor mij bij hen moogt tussenbeiden komen, zodat ook zij, als ik het hen vraag, eens een preek houden. Laten zij eens terugbetalen wat ze ontvangen hebben, laten zij zo goed zijn liever wat te doen dan zich te verontschuldigen"184). Augustinus' toespraak duurt dan verder hoogstens vijf minuten. Zou hij werkelijk gedaan gekregen hebben, dat een ander de preek hield?

Zo heeft hij 39 jaar lang de heilswaarheden verkondigd. Ook al maken vaak zijn afzonderlijke toespraken op ons een verbrokkelde indruk, dat wil niet zeggen, dat zijn prediking geen centrale gedachte had. Want zonder twijfel is zijn enige bedoeling te preken de bekering van de zondaren tot Christus, Gods Zoon en Verlosser van zonden. En hij heeft dat gedaan op een wijze, die in zijn tijd onverbeterbaar was. We moeten zijn prediking niet met moderne maatstaf meten, maar haar zien in het kader van haar tijd. Zijn antieke methode van Schriftbehandeling maakt op ons vaak een eigenaardige indruk. Zijn logica was die van zijn tijd, voor wie het woord op zichzelf meer betekende dan voor ons.

Dat hij zich zo gemakkelijk liet leiden door de reacties van zijn toehoorders, heeft voor ons het nadeel, dat de preek vaak een niet verwachte wending neemt, maar daartegenover staat het voordeel van de levendigheid. De gemeente van Hippo Regius is bevoorrecht geweest. Wat wij slechts kunnen lezen, heeft zij gehoord. De vaak fonkelende uitspraken heeft zij als het ware zien geboren worden, als de bisschop een ondeelbaar ogenblik wachtte om de rijkdom van zijn gedachten te formuleren. En die rijkdom kunnen ook wij nog genieten; hij lijkt bijna onuitputtelijk. Augustinus is de grootste prediker geweest van het Oudchristelijke Westen. Het is geen wonder, dat hij eeuwenlang talrijke navolgers heeft gehad.

HOOFDSTUK 13

AUGUSTINUS ALS BESTRIJDER VAN HET MANICHAËÏSME

We hebben in de vorige hoofdstukken gezien, hoezeer Augustinus met verschillende ambtelijke bezigheden bezet was. Niettegenstaande dat heeft hij ook de zware last gedragen van de bestrijding van schismatieke bewegingen en valse leringen. Van nature was hij geen strijdlustig man, maar de omstandigheden hebben er toe geleid, dat een belangrijk deel van zijn arbeid, en dienovereenkomstig ook een groot aantal van zijn geschriften moest worden gewijd aan apologie en polemieken. Behalve dat in zijn tijd in Africa het Manichaeïsme welig tierde, deed ook het Donatisme zich juist tijdens zijn episcopaat van de meest felle zijde kennen en werd de orthodoxie belaagd door het veldwinnende Pelagianisme. Het is de eer van de Africaanse bisschoppen, dat zij de zuivere leer der Kerk tegen het woeden van deze ketterijen in stand hebben gehouden en de grote bedreiging hebben afgewend. Daarbij konden zij Augustinus niet missen; hoewel anderen in kerkelijke rang hem te boven gingen, is hij toch de ziel van de strijd geweest, op de concilies was hij de stuwende en leidende kracht. Zijn grote theologische kennis, zijn scherpzinnigheid, maar vooral zijn brandende liefde voor de waarheid, die hij zelf onder zo grote worsteling gevonden had, hebben hem gemaakt tot de belangrijkste figuur in de Westerse Kerk van zijn tijd en hem het gezag bezorgd, dat hij in de latere eeuwen had en dat hem de ere naam van Kerkvader terecht heeft doen verkrijgen.

Het is dáarom nodig, dat wij op de geschiedenis van zijn strijd nader ingaan. Van te voren echter moeten we er op wijzen, dat de lezer noch een Kerkgeschiedenis noch een beschrijving van de ontwikkeling der dogma's in handen heeft. Het is ons alleen te doen om Augustinus' leven en werken. Dat houdt in, dat we op de theologische vraagstukken, die in de strijd aan de orde kwamen, niet ingaan en er slechts zoveel van mededelen als nodig is voor het goede verstaan van Augustinus' werkzaamheid op dit terrein.

De geschiedenis heeft het ons in zoverre gemakkelijk gemaakt, dat zij ons de verdeling van het onderwerp aan de hand doet. Immers in drie onderscheidene perioden ligt het belangrijkste gewicht telkens op de bestrijding van één geestelijke vijand. Eerst komt dan aan de orde het Manichaeïsme, daarna het Donatisme en ten slotte het Pelagianisme. Natuurlijk zijn deze perioden niet absoluut gescheiden; meer dan eens komt nog wel eens een andere ketterij ter sprake ook in de tijd, waarin Augustinus zich in het bijzonder richtte tegen een van de drie; maar in het algemeen kunnen we van deze periodisering gebruik maken. De drie genoemde vijandige bewegingen verschillen onderling van karakter. Het Manichaeïsme, dat eigenlijk voor een belangrijk deel zelfs buiten de grenzen van het Christendom ligt, dwingt zijn tegenstander zich voornamelijk te bewegen op wijsgerig-religieus terrein; het Donatisme was vooral een kerkelijke schismatieke beweging, terwijl het Pelagianisme een theologisch-dogmatische aanval op de Kerk betekende. Bij de bespreking zal dit alles duidelijker aan het licht komen. Hoewel in Augustinus' tijd het Arianisme voor overwonnen mag gelden, heeft hij ook met deze ketterij nog te maken gehad, zoals we aan het eind terloops zullen beschrijven. We vangen dus aan met Augustinus' bestrijding van het Manichaeïsme.

Wat de Manicheeërs leerden, hebben we eerder reeds uitvoerig beschreven, toen we de tijd van Augustinus' dwalingen behandelden. Negen jaar lang was hij hun aanhanger geweest, hij kende hun leer en hun methode van propaganda. Daardoor wist hij hoe gevaarlijk zij waren, en reeds kort na zijn bekering, toen hij nog niet zijn

geestelijk ambt bekleedde, begon hij met de bestrijding. De vraag naar de oorsprong van het kwaad, die hij nu beter meende te kunnen beantwoorden dan de Manicheeërs, behandelde hij in zijn boek *De vrije wil* (de *libero arbitrio*), dat hij reeds aanving, toen hij na de dood van zijn moeder te Rome vertoefde; eerst later, toen hij reeds presbyter was, voltooide hij het. Ook tijdens zijn teruggetrokken leven te Thagaste schreef hij meer dan één werk tegen de Manicheeërs. Dezen hadden de verhalen van het Oude Testament, vooral het scheppingsverhaal scherp aangevallen. In een werk *Over Genesis* tegen de Manichaeën (de *Genesi contra Manichaeos*) verdedigt hij de Schrift en wel door een verklaring van de eerste drie hoofdstukken van Genesis. Eerst later zou hij in staat zijn een letterlijke uitlegging te geven; thans levert hij alleen een allegorische verklaring. Reeds te Rome ontworpen, maar in Africa, waarschijnlijk in 389, afgewerkt is een geschrift, waarvan het eerste onderdeel handelt over De zeden der Katholieke Kerk (de *moribus ecclesiae catholicae*) en het andere over De zeden der Manicheeërs (de *moribus Manichaeorum*). De titel zegt het reeds: leer en vooral de zeden van beiden worden tegenover elkander gesteld. Eindelijk behoort ook nog tot de tijd voor de ambtsbediening een boekje, dat hij reeds enige jaren tevoren aan Romanianus had beloofd, maar in 390 schreef: *De ware godsdienst* (de *vera religione*), en waarvan de kerninhoud is de bestrijding van het Manichaeïsche dualisme.

Ook toen Augustinus het ambt van presbyter had aanvaard, ging hij door met de bestrijding. Het eerste geschrift uit deze periode, *Het nut van het geloven* (de *utilitate credendi*) richtte hij in 391 tot Honoratus. Deze vriend was destijds door hemzelf tot het Manichaeïsme verleid en het is begrijpelijk, dat hij juist hem weer van het dwaalgeloof wilde afbrengen. Beide vrienden hadden dezelfde moeilijkheden gehad, dus kon Augustinus zich geheel verplaatsen in de gedachtegang van Honoratus. Hij schrijft: "Gij weet, Honoratus, dat wij om geen andere reden bij die mensen terecht gekomen zijn, dan omdat zij beweerden, dat zij, met terzijdelating van afschrikkende autoriteit, louter door eenvoudige redenering hen, die naar hen luisteren wilden, tot God zouden voeren en van alle dwaling bevrijden. Want wat was het anders, dat mij dwong gedurende ongeveer negen jaren met minachting van de godsdienst, die mij als kind door mijn ouders ingeplant was, die mensen te volgen en naarstig te horen, dan dat zij zeiden, dat wij ons door bijgeloof lieten verschrikken en dat men ons in plaats van redenering geloof oplegde, maar dat zij niemand dwongen tot geloof zonder eerst de waarheid te onderzoeken en te verklaren?" 185). Op deze bewering der Manicheeërs gaat Augustinus in en hij zet uiteen, dat het begrijpen een zaak is van de rede, maar het geloven een zaak van het gezag. Bovendien beschermt hij het Oude Testament tegen de venijnige aanvallen der Manicheeërs. Wellicht heeft hij zijn doel bereikt; althans later is hij in correspondentie met een Honoratus, die zeker geen Manichaeër is.

Een volgend, kort na het vorige geschreven, boekje *De twee zielen* (de *duabus animabus*) houdt zich bezig met het kernprincipe van het Manichaeïsme, nl. het, dualisme. Is één God de bron van alle dingen, of zijn er twee beginselen, één van het goede en één van het kwade? Heeft de mens twee zielen, één afkomstig van de goede God en één van de God van het rijk der duisternis, en moet het goede, dat de mens doet, aan de éne, het kwade aan de andere worden toegeschreven? Natuurlijk ontkent Augustinus dit; hij zet uiteen, dat het kwade de beroving, de negatie, is van het goede, de opvatting dus, die hij zich zelf onder Neo-Platonische invloed verworven had en die hem bevrediging had geschonken.

Niet alleen met de pen bestreed de presbyter zijn vroegere dwaalleer, maar ook met het gesproken woord. Herhaalde malen wist hij in zijn preken te wijzen op de onjuiste

meningen der Manicheeërs, maar ook meer dan eens trad hij in openbaar dispuut met een aanhanger van Mani. Van twee debatten hebben we de stenografische verslagen over, het ene had plaats in 392, het andere in 404. Dit laatste zal dus later aan de orde komen.

Possidius vertelt, dat in de tijd, toen Augustinus juist presbyter was geworden, een zekere Fortunatus, een presbyter der Manicheeërs, in Hippo optrad als propagandist. Hij schijnt een gladde tong gehad te hebben, want velen, zowel burgers als vreemdelingen, wist hij tot zijn leer over te halen. Men begreep, dat hiertegen iets moest gedaan worden en zo kreeg Augustinus van burgers en vreemdelingen, van Katholieken en zelfs van Donatisten het verzoek publiek tegen deze man op te treden. Augustinus informeerde of Fortunatus tot een open debat bereid was. En hoewel deze, die Augustinus te Carthago had gekend als Manichaeër, en dus ook wist, hoe scherpzinnig hij redeneren kon, in de grond der zaak bang voor hem was, kon hij de aandrang van velen niet weerstaan en stemde hij toe. Zo had het dispuut in het publiek plaats op 28 en 29 Augustus in de badinrichting van Sossius te Hippo Regius. De badinrichtingen waren in die tijd wat later de sociëteiten bedoelden te zijn: de plaatsen, waar men elkander kon ontmoeten. Daartoe trof men er ruime zalen aan en in een van die zalen had het debat plaats. De stenografen hebben er voor gezorgd, dat wij het nog geheel kunnen volgen. Wij zullen dat nu hier niet doen, we volstaan met de mededeling, dat het debat in hoofdzaak ging over de vraag, vanwaar het kwaad is. Fortunatus betoogde, dat het zijn oorsprong had in de kwade God, Augustinus, dat het toegeschreven moest worden aan de boze werking van de vrije wil. Fortunatus bleek niet in staat Augustinus' argumentatie te weerleggen. Aan het slot van de tweede dag verzucht hij: "Wat zal ik zeggen?" Daarop antwoordt Augustinus: "Ook ik weet, dat ge niets hebt, wat ge kunt zeggen, en dat ook ik in de tijd, dat ik "hoorder" was bij de Manicheeërs, nooit iets heb gevonden over dit vraagstuk, wat ik kon zeggen. Maar ik weet, dat ik daardoor van Godswege de vermaning kreeg om die dwaling vaarwel te zeggen en mij te bekeren of liever terug te keren tot het katholieke geloof door de goedgunstigheid van Hem, die niet toegelaten heeft, dat ik altijd dit bedrog zou aanhangen. Als gij nu bekent, dat gij niets weet te antwoorden, zal ik, als de aanwezigen dat toestaan en willen, het katholieke geloof uiteenzetten, terwijl allen het horen en nauwkeurig nagaan; want zij zijn gelovigen".

Fortunatus vindt deze afloop blijkbaar voor zich toch te smadelijk. Hij zoekt een manier om met enig fatsoen weg te komen en zegt: "Zonder vooruit te lopen op mijn verklaring, zou ik het volgende willen zeggen: uw weerleggingen zal ik bespreken met mijn superieuren; als zij niet kunnen antwoorden op deze mijn vraag, die mij nu evenzo door u wordt voorgelegd, dan zal ik overwegen (want ook ik begeer, dat mijn ziel door een vast geloof wordt vrijgemaakt) te komen tot een onderzoek van hetgeen me door u wordt aangeboden en dat gij me belooft te zullen uiteenzetten". Augustinus verwacht blijkbaar een gunstig verloop, want hij eindigt met "Gode zij dank" 1:87). Maar het liep anders: Fortunatus verliet de stad en men zag hem nooit meer terug. Het dispuut had in ieder geval dit opgeleverd, dat de aanwezigen en ook anderen, die er van hoorden, overtuigd werden van de onjuistheid der Manichaeïsche stellingen.

De drie werken, die in de historische volgorde thans vermeld moeten worden, vormen een systematische principiële bestrijding van het Manichaeïsme. Omstreeks 394 kwamen in Augustinus' handen enige uiteenzettingen van de Manichaeër Adimantus. Zij waren gericht tegen het Oude Testament, de wet en de profeten, en bedoelden aan te tonen, dat deze strekten tegen de Evangeliën en de brieven der apostelen. Augustinus weerlegt dit alles in een boek Tegen Adimantus (contra Adimantum), en

hij doet dit op zeer praktische wijze. Hij gaat namelijk de tegen verschillende plaatsen van het Oude Testament ingebrachte bezwaren stuk voor stuk na en weerlegt ze. Zijn drukke bezigheden verhinderden hem echter alles te behandelen; maar hoezeer deze bestrijding hem bezig hield; blijkt hieruit, dat hij sommige punten in zijn preken wist te bespreken.

Augustinus was reeds bisschop, toen hij een werk begon te schrijven Tegen de z.g. fundamentbrief van Manichaeus (contra epistulam Manichaei quam vocant fundamenti), die als het ware het evangelie der Manicheeërs was. Ook dit werk heeft hij niet tot een einde gebracht, hoewel hij een vervolg aankondigt. Vermeldenswaard is, dat in dit werk de bekende uitspraak van Augustinus voorkomt: "Ik zou het Evangelie niet geloven, als het gezag der Katholieke Kerk mij daartoe niet bewoog" (188).

Verreweg het grootste anti-manichaeïsche werk van Augustinus is zijn omstreeks 400 geschreven Tegen de Manichaeër Faustus (contra Faustum Manichaeum). Hij is dezelfde Faustus, van wie sprake was in het verhaal van Augustinus' Manichaeïsche afdwaling, de bisschop, wiens ontmoeting de jonge man zo met verlangen had tegemoet gezien, en in wie hij zich zo bitter bedrogen zag. Deze had een boek geschreven tegen het Christelijke geloof en nu kon Augustinus zich niet weerhouden hem grondig te bestrijden. Hij vangt aldus aan: "Er is een zekere Faustus geweest, een Africaan uit de stad Mileve, een man met een aangename welsprekendheid en een scherp vernuft, behorende tot de secte der Manicheeërs en daardoor verstrikt in een verfoeilijke dwaling. Ik zelf kende hem, zoals ik over hem gesproken heb in mijn "Belijdenissen". Deze man schreef een boek tegen het ware Christelijke geloof en de katholieke waarheid. Toen dat in onze handen kwam en door de broeders gelezen was, verlangden ze van ons, ja eisten volgens het recht der liefde, naar welke wij hen dienen, dat we hem zouden antwoorden. Daartoe zal ik nu overgaan in de naam en met de hulp van onze Heer en Zaligmaker Jezus Christus, opdat allen, die dit lezen, begrijpen, dat een scherp vernuft en fraaie taal niets betekenen, als niet de gang van de mens door de Heere bestuurd wordt" (189). Men ziet reeds aan deze plechtige aanhef van het boek, hoe ernstig Augustinus zijn bestrijding opvatte. Hij schreef dan ook een groot werk, verdeeld in 33 boeken, waarvan sommige weliswaar zeer kort zijn, maar andere zeer lang. Zijn praktische zin blijkt hieruit, dat hij, door telkens passages uit Faustus' werk aan te halen, hem als het ware sprekend invoert, en daarna zich zelf het antwoord doet geven; dus: "Faustus zeide" enz., "Augustinus antwoordde". Dit geeft een zekere levendigheid aan de polemie, en bovendien geeft het de bisschop gelegenheid telkens rechtstreeks op de beweringen van Faustus in te gaan.

We zijn door deze methode in de gelegenheid op te merken, dat het werk van Faustus inderdaad in fraaie en aangename taal geschreven is. De strijd gaat in hoofdzaak over de waarde van het Oude Testament, wet en profeten, over God, zoals Hij daaruit gekend wordt, over de vleeswording van Christus en over het Nieuwe Testament, dat volgens Faustus vervalst was.

Voor al in het persoonlijk debat stond Augustinus sterk tegenover de Manicheeërs, immers hij kende hun leer uit ervaring en wist vaak uit hun eigen geschriften haar inconsequentie aan te tonen. Eens, toen hij in Carthago was, voerde hij zulk een debat. Daar woonde een hoge ambtenaar Ursus, een overtuigd Christen en een ijveraar. Door zijn invloed werd de tempel van de Hemelgodin, de Dea Caelestis, te Carthago, afgebroken en het terrein bestemd tot een Christelijke begraafplaats. Deze Ursus was eens terechtgekomen in een vergadering van Manicheeërs en wel van hun z.g. Uitverkorenen. Hij wist gedaan te krijgen, dat ze met hem meegingen naar de kerk,

om daar met de bisschoppen te disputeren. Onder die bisschoppen was ook Augustinus en deze kon de Manicheeërs van ongelijk overtuigen. Het dispuut werd stenografisch opgenomen, maar het verslag is ons niet overgeleverd.

Wel is dat het geval met het debat, dat Augustinus op 7 en 12 December 404 hield met de Manichaeër Felix en waarvan het verslag over is onder de titel: Tegen de Manichaeër Felix (contra Felicem Manichaeum). Deze was naar Hippo gekomen om voor zijn leer propaganda te maken en had gezegd, dat hij zijn Manichaeïsche boeken zou verbranden als men kon aantonen, dat daarin onjuiste dingen stonden. Augustinus nam de taak op zich hem te woord te staan en zo begon op 7 December het dispuut in de kerk.

Het vangt aldus aan: "Tijdens het zesde consulaat van Honorius Augustus" (dat is het jaar 404) 189 op 7 December sprak Augustinus, de bisschop van de Katholieke Kerk in het gebied van Hippo Regius, het volgende: "Gij weet, dat ge gisteren gezegd hebt, dat ge de geschriften van Manichaeus kunt verdedigen en aantonen, dat ze de waarheid bevatten. Als ge dat vandaag wilt doen of vermoedt, dat ge het kunt, zeg het dan."

Felix de Manichaeër zeide: "Ik erken dat ik gezegd heb, dat ik mijn wet zou verdedigen, als de schrijvers van mijn wet ter tafel gebracht werden". En toen de bisschop Augustinus de zg. Fundamentbrief van Manichaeus ter tafel gebracht had, zeide hij: "Als ik uit dit boek, dat ge mij ter tafel ziet brengen, de zg. Fundamentbrief van Manichaeus, voorlees, kunt gij het dan erkennen of het die brief is"?

Felix zeide: "Ja".

Augustinus zeide: "Neem het zelf en lees", En toen Felix het boek genomen had, las hij: (dan volgen de eerste zinsneden uit het boek). Augustinus, de bisschop, zeide: "Hebt ge met zekerheid de brief van uw Manichaeus herkend?" Felix zei: "Ja".

We zien uit dit begin, hoe alle formaliteiten in acht genomen werden. Augustinus wilde vermijden, dat Felix, als hij in het nauw gebracht werd, zou beweren, dat hem een vervalste tekst was voorgelegd. Als het debat begonnen is, blijkt terstond, dat Felix niet tegen Augustinus op kan. De ene na de andere uitspraak, die tegen de Manichaeïsche leer indruist, weet de bisschop hem af te dwingen. Zo komt Felix aan het eind van de eerste samenspreking er toe uitstel te vragen. We halen het slot van het op deze dag gesprokene letterlijk aan:

"Felix: Ik vraag uitstel om te kunnen antwoorden.

Aug.: Wanneer zal dat zijn? Is het voldoende als de dag van morgen overgeslagen wordt?

Fel.: Sta mij drie dagen van uitstel toe, vandaag, morgen en overmorgen, of tot de dag na de dag des Heeren, dus 12 December.

Aug.: Ik zie, dat ge uitstel gevraagd hebt om te antwoorden; het is behoorlijk, dat u dat toegestaan wordt. Maar als ge op de vastgestelde dag niet kunt antwoorden, wat zal er dan gebeuren?

Fel.: Dan zal ik overwonnen zijn.

Aug.: En wat, als ge wegvlucht?

Fel.: Dan zal ik schuldig zijn tegenover deze stad en overal en tegenover mijn wet.

Aug.: Neen, zeg liever dit: Als ik wegvlucht, moge men het er voor houden, dat ik Manichaeus vervloekt heb.

Fel.: Dat kan ik niet zeggen.

Aug.: Zeg ons dan openlijk, dat ge van plan zijt weg te vluchten, niemand houdt u tegen.

Fel.: Ik vlucht niet weg.

Aug.: Zoals ik zie, wilt ge niet weggaan alsof ge overwonnen zijt. Maar zeg dan in

ieder geval dit: Als ik vlucht, ben ik overwonnen.

Fel.: Goed, dat zeg ik.

Aug.: En waaruit zal dan blijken, dat ge gevluht zijt ter oorzaak van deze Handelingen?

Fel.: Beveel dat ik zal blijven bij degene, die ik daartoe uitkies. Aug.: Kies u iemand uit van de hier aanwezige broeders, die bij de balustrade staan.

Fel.: Laat ik dan blijven bij hem daar, die in het midden staat. Aug.: Goed, ge hebt hem uitgekozen, tot de bepaalde dag zult ge bij hem blijven.

Fel.: Ja, ik stem daarmee in". [De aangewezen was blijkbaar Bonifatius, want] "Bonifatius zeide: Christus zal verlenen, dat als ik met hem terugkom, hij een Christen is."

Dan wordt het verslag aldus ondertekend:

"Ik, Augustinus, bisschop der Katholieke Kerk te Hippo Regius, heb deze Handelingen in de kerk in tegenwoordigheid van het volk ondertekend.

Ik, Felix, Christen, vereerder van de wet van Manichaeus, heb deze Handelingen in de kerk in tegenwoordigheid van het volk ondertekend" (190).

Felix heeft zich dus in zekere zin zelf onder bewaking gesteld. Uit het verslag van de tweede dag, nl. Maandag 12 December, blijkt, dat de boeken, die hij bij zich had, officieel verzegeld waren. Hij kon er dus geen gebruik van maken. Eigenlijk doet dit ons enigszins onaangenaam aan. Het debat krijgt meer het karakter van een verhoor en Felix wordt een ietwat zielige figuur. Hij is ook kennelijk onder de indruk van de omgeving en vooral van de persoon van Augustinus. Slag op slag verliest hij, en eindelijk weet hij niet meer wat hij moet zeggen of doen.

Ziehier het slot van het stenografisch verslag:

"Felix: Zeg me maar, wat wilt ge dat ik doe?

Augustinus: Dat ge Manichaeus vervloekt, van wie al die godslasteringen afkomstig zijn. Namelijk: als ge het van harte doet, doe het dan, want niemand dwingt u er toe tegen uw zin.

Fel.: God ziet, of ik het van harte doe; want een mens kan dat niet zien. Maar hierom vraag ik u, dat gij mij steunt.

Aug.: Waarin wilt ge dat ik u steun?

Fel.: Vervloek gij eerst, zodat ik daarna vervloeken kan.

Aug.: Zie, ik schrijf het ook neer met mijn hand; want ik wil dat ook gij het met uw hand neerschrijft.

Fel.: Formuleer de vervloeking zo, dat ge de geest, die in Manichaeus geweest is en die door hem dat alles gezegd heeft, vervloekt.

"Augustinus nam een blad papier en schreef deze woorden: Ik, Augustinus, 'bisschop van de Katholieke Kerk, heb reeds vervloekt Manichaeus en zijn leer en de geest, die door hem zulke verfoeilijke Godslasteringen gesproken heeft, want het was een verleidende geest, niet van de waarheid, maar van een goddeloze dwaling; en ook nu vervloek ik bovengenoemde Manichaeus en de geest van die dwaling".

"En nadat hij datzelfde blad papier aan Felix gegeven had, schreef ook die met zijn hand deze woorden: "Ik, Felix, die in Manichaeus geloofd had, vervloek hem nu, hem en zijn leer en de verleidende geest, die in hem was, die gezegd heeft, dat God een deel van Zich vermengd heeft met het geslacht der duisternis en dat op zo schandelijke wijze bevrijdt, dat Hij zijn krachten vervormt tot vrouwen tegen de mannelijke en wederom tot mannen tegen de vrouwelijke demonen, zodat Hij later de overblijfselen van dat deel van Zich voor eeuwig hecht aan de massa der duisternis. Al deze en ook

de overige Godslasteringen van Manichaeus vervloek ik.

Ik, Augustinus de bisschop, heb deze Handelingen in de kerk in tegenwoordigheid van het volk ondertekend.

Ik, Felix, heb deze Handelingen ondertekend" 191).

Waarschijnlijk onder de indruk van dit dispuut schreef Augustinus kort er na een werkje *De natuur van het goede* (de *natura boni*), waarin hij nogmaals de grondgedachte der Manicheeërs bestrijdt.

Weer even later, in 405, verschijnt zijn laatste geschrift tegen de Manicheeërs. Hij had een brief ontvangen van een zekere Secundinus, die in vriendelijke woorden de bisschop aanspoort weer tot het Manichaeïsme terug te keren. Augustinus beantwoordt de brief op dezelfde toon; zelfs is hij blijkbaar niet verontwaardigd over het feit, dat Secundinus hem er van verdenkt uit vrees en eerzucht de secte verlaten te hebben. Hij schrijft daarover: "Ofschoon gij geen goede vermoedens omtrent mij hebt, namelijk, dat ik uit een zekere vleselijke vrees voor onaangenaamheden, die ik van het deelgenootschap aan uw secte zou hebben kunnen ondervinden, of uit begeerte naar de eer, die ik in de Katholieke Kerk ontvangen heb, de ketterij der Manicheeërs heb prijsgegeven, geloof ik toch, daar ik niet wederkerig van u het kwade denk, dat uw verdenking op welwillendheid berust en ik meen, dat gij dit niet geschreven hebt om mij te beschuldigen, maar uit ijver om mij te verbeteren" 192). Dan zet hij uiteen de werkelijke reden, waarom hij de secte verlaten heeft en geeft daarna een principiële bestrijding. Dit werkje, hoe klein het ook is, achtte Augustinus het beste van alles wat hij tegen de Manicheeërs geschreven heeft. Het draagt de titel *Tegen Secundinus de Manichaeër* (contra Secundinum Manichaeum).

Dit was het laatste anti-Manichaeïsche geschrift van de bisschop. De strijd tegen het Donatisme had nu zijn volle aandacht nodig. Toch kwam hij veel later, in 420, in aanraking met een boek, dat weliswaar geschreven was door een aanhanger van de ketterij van Marcion, maar waarin toch allerlei Manichaeïsche elementen voorkwamen. De wijze, waarop hij dit werk leerde kennen, is typerend voor de tijd. In Carthago stond op zekere dag iemand in de Zeestraat een boek aan het publiek voor te lezen. Hij trok vele toehoorders, waaronder een groot aantal Christenen. Dezen begrepen, dat het een verderfelijk boek was, dat ze hoorden voorlezen; zij wisten een exemplaar te pakken te krijgen en zonden het terstond naar Augustinus met het dringende verzoek het te weerleggen. Hoewel hij niet wist, wie de schrijver was, voldeed hij aan het verzoek. In het boek werd geleerd, dat God de wereld niet geschapen heeft en dat de God, die de Mozaïsche wet heeft gegeven en die de God der profeten was, in werkelijkheid een boze demon is geweest. Deze ernstige belastering van het Oude Testament ontzenuwde hij in zijn werk *Tegen de tegenstander van de wet en de profeten* (contra adversarium legis et prophetarum).

Moge door Augustinus' bestrijding al deze en gene Manichaeër van zijn dwaling bekeerd zijn, de ketterij in haar geheel heeft de bisschop niet ten onder kunnen brengen. De Manicheeërs waren fanatieke mensen, die een krachtige propaganda voerden. Toen de Vandalen Africa onderwierpen, werden ze hevig vervolgd, velen stierven op de brandstapel of werden weggevoerd. Overal, ook in Italië hadden ze hun sterk met elkander verbonden gemeenschappen, en tot diep in de Middeleeuwen, in het Oosten zelfs tot in de 12e eeuw, leefde hun leer voort.

HOOFDSTUK 14

AUGUSTINUS ALS BESTRIJDER VAN HET DONATISME

Om Augustinus' strijd tegen het Donatisme recht te kunnen verstaan, zal het nodig zijn, dat we zeer in het kort het ontstaan en het wezen van het Donatistische schisma tekenen. Het schisma: want oorspronkelijk was het Donatisme geen ketterij, d. w. z. het leerde geen van de orthodoxe waarheid afwijkende opvattingen, maar veroorzaakte een scheuring. Eerst, later zocht het die scheuring te rechtvaardigen door haar een principiële basis te geven.

We moeten in de geschiedenis ongeveer een eeuw teruggaan 193) Keizer Diocletianus had in het edict (303), waarbij hij de vervolging der Christenen gelastte, ook opgenomen de bepaling, dat de gewijde boeken der Christenen moesten uitgeleverd en verbrand worden. De keizerlijke ambtenaren in Noord-Afrika stelden zich veelal tevreden met een oppervlakkige opsporing der boeken, maar ook waren er velen, die ze geredelijk uitleverden. Anderen echter verborgen ze angstvallig of leverden andersoortige geschriften uit. Maar er waren ook mensen, die zich gaarne omgaven met een aureool van martelaarschap en hun gevangenneming wisten te bewerken door uit eigen beweging mede te delen, dat ze wel heilige boeken bezaten, maar ze niet zouden uitleveren. Hen, die dat wel deden, noemden zij traditores, uitleveraars, en aan dat woord hechtten zij de betekenis van verraders van het geloof. De beweegredenen van deze martelaars waren niet altijd even zuiver: sommigen vonden in de gevangenschap een uitkomst voor hun moeilijke geldelijke omstandigheden of wisten door haar de smetten van een zedeloos leven af; anderen werden gedreven door ongemotiveerde dweepzucht. Bisschop Mensurius van Carthago keurde dat niet goed; zelf had hij zijn boeken verborgen gehouden.

Toen hij in 311 stierf, werd zijn vertrouwde vriend Caecilianus tot zijn opvolger gekozen en door Felix, bisschop van Aptunga, gewijd, zonder de hulp van de Numidische bisschoppen en hun primas Secundus. Dezen erkenden de wijding niet en verklaarden, dat vele van de bij de wijding aanwezige bisschoppen traditores waren. Onder hen rekenden zij ook Felix. Daarom benoemden zij een tegenbisschop Majorinus, en toen deze kort daarna stierf, Donatus, een man van grote gaven en ontwikkeling. Zo waren er twee bisschoppen, die elkaar wederkerig niet erkenden. Beiden hadden hun aanhang, en daarmee was de scheuring ontstaan, die zich in korte tijd uitbreidde over de gehele Kerk van Noord- Afrika.

De Donatisten wendden zich al spoedig tot keizer Constantijn en verzochten hem de zaak te doen onderzoeken. Constantijn droeg aan vier bisschoppen onder voorzitterschap van Melchiades, bisschop van Rome, de behandeling op. Beide partijen zonden tien bisschoppen, de ene tot aanklaging van Caecilianus, de andere tot zijn verdediging. De uitspraak was gunstig voor Caecilianus; hij werd vrijgesproken, de Donatisten daarentegen werden beschuldigd van wederdoperij. Daarop beklagden zij zich bij de keizer, dat het oordeel oppervlakkig geveld was. De keizer deed toen een kerkvergadering bijeenkomen te Arelate (Arles) in 314 om te oordelen over Felix van Aptunga, de man, die Caecilianus gewijd had. Felix werd vrijgesproken en verschillende besluiten werden genomen in voor de Donatisten ongunstige zin. Zij tekenden echter appèl aan bij de keizer zelf en deze sprak in 316 Caecilianus vrij. Wel poogde hij de vrede te herstellen door voor te stellen, dat de beide bisschoppen zouden aftreden, maar de Donatisten wilden daarvan niet weten.

De keizer vaardigde toen edicten uit tegen de schismatieken, maar die baatten niet

veel. Want niet alleen breidde het Donatisme zich uit, zodat het in sommige plaatsen de overhand had over de Katholieken, maar er was een nieuw, gevaarlijk element bijgekomen in de z.g. circumcellionen, dat zijn mensen, die op grond van sociale misstanden tot een revolutionaire gezindheid gekomen waren en deze op primitieve wijze deden blijken. De landbouwende bevolking was door het toenemende grootgrondbezit en het aanwassen der keizerlijke domeinen langzamerhand in een toestand van horigheid gekomen, zodat haar maatschappelijke positie zelfs slechter werd dan die van de slaven. De grote pachters - we zijn met hen reeds eerder in aanraking gekomen - onderdrukte dit agrarische proletariaat en in een zekere wanhoop kwam dit in verschillende streken tot opstand. Zij vormden groepen, die rovend en plunderend het land rondtrokken - vandaar hun naam, die wellicht betekent: zij, die rond de boerderijen of voorraadschuren trekken - en overal de kapitalisten bestookten. Zij waren vertwijfelde lieden, die niets en niemand ontzagen, ook zichzelf niet, want in een soort van religieuze waanzin zochten zij vaak opzettelijk de dood. Merkwaardig is, dat deze circumcellionen zich tot het Donatisme aangetrokken gevoelden. Het rigoreuze, revolutionaire optreden van de schismatieken tegen de Kerk had hun sympathie en zo werden zij als het ware de gewapende macht der Donatisten. Zij noemden zich strijders van God, een heilige schaar; met knuppels gewapend trokken zij het platteland af; vooral katholieke priesters mishandelden en doodden zij. De keizer zag in, dat het beter was zijn anti-Donatistische edicten niet te doen uitvoeren, en toen de Donatisten hem in 321 verzochten, dat hun verbannen bisschoppen weer mochten terugkeren, stond hij dat toe. In die tijd waren er in Africa reeds meer dan 200 schismatieke bisschoppen. Er scheen nu rust te komen en de Donatisten zelf keerden zich tegen het woeden der circumcellionen.

Maar toen de volgende keizer, Constans, in 347 weer met geweld optrad, begon de strijd opnieuw. Donatus zelf werd verbannen en de circumcellionen trokken weer door het land. Onder keizer Julianus werden zelfs vele katholieke bisschoppen verdreven en kerken bestormd. Toen hij in 363 gestorven was, kregen de Katholieken weer bescherming van de staat en werden opnieuw scherpe edicten tegen de Donatisten uitgevaardigd. Maar het hielp niets: zij hadden de overhand. Maar nu zij op het toppunt van hun macht stonden, kregen zij onenigheid in eigen partij. Tegen de aanhangers van Parmenianus, die als bisschop van Carthago de in ballingschap gestorven Donatus opvolgde, kantten zich de volgelingen van Maximianus, die men de jong-Donatistische partij zou kunnen noemen. Vooral de bisschop Optatus van Tamugada, een der oud-Donatisten, woedde in verbinding met de heidense veldheer Gildo tegen de Katholieken, terwijl hij ook de Maximianisten vervolgde. In deze tijd werd Augustinus presbyter.

Het Donatistisch schisma, dat zijn oorsprong had genomen in de door enige geestelijken en leken uitgesproken antipathie tegen Caecilianus, had zich, zoals dat met alle schisma's gebeurt, in de loop van zijn historie ook een principiële basis gevormd. De Donatisten eisten, dat de zichtbare Kerk zuiver, rein en volmaakt moest zijn. Hun kerk beschouwden zij als zodanig, de katholieke was bevlekt. Daarom erkenden zij haar doop niet en doopten zij allen, die tot hen overkwamen, opnieuw, want bij hen alleen was de ware doop. Verder betoogden zij, dat de Kerk en de staat elkander niet aangingen en verweten de Katholieken vermenging van die beiden.

Toen Augustinus optrad, waren er in Africa 270 Donatistische bisschoppen. In Hippo zelf waren de schismatieken in de meerderheid en hadden zulk een macht, dat zelfs niemand voor de Katholieken brood durfde bakken. Zij stonden onder leiding van hun bisschop Proculeianus. Soms waren in de huisgezinnen man tegen vrouw, vader tegen

zoon, heer tegen slaaf verdeeld. Vermaande de Kerk haar leden, dan liepen zij over naar de Donatisten; zelfs geestelijken deden dat. In de omstreken woedden de circumcellionen; ook Augustinus had bij zijn reizen last van hen.

Zo bevond hij reeds terstond na de aanvaarding van zijn ambt van presbyter zich midden in de strijd. Op verschillende terreinen heeft hij die gevoerd gedurende meer dan twintig jaar. Juist de moeilijkheden, waarmee zijn eigen gemeenteleden dagelijks in aanraking kwamen, doordat Hippo als het ware een bolwerk van de Donatisten was, brachten hem er toe hen over het Donatisme in te lichten. Hij begreep, dat het nodig was, dat ieder inzag, waartegen de strijd ging. Het Donatisme was reeds meer dan tachtig jaar oud en de jongere generatie wist wel, dat de Donatisten vijanden waren, maar eigenlijk kon ze niet precies zeggen, waarover de twist liep. En nu vond Augustinus, praktisch man als hij was, een middel om dat zijn mensen goed in te prenten. Hij maakte een gedicht, dat ze uit het hoofd konden leren en dat af en toe gezongen werd. Poëtische waarde heeft dat gedicht in het geheel niet, maar hij koos deze vorm, omdat - het is immers bij ons nog evenzo - iets op maat gemakkelijker onthouden kan worden. In deze Psalm tegen de partij van Donatus (*psalmus contra partem Donati*), die ongeveer in 393 geschreven werd, zette Augustinus het ontstaan en de geschiedenis van het Donatisme duidelijk uiteen en behandelde de argumenten, die er tegen konden ingebracht worden. Ieder couplet begon met een volgende letter van het alfabet en eindigde met een refrein: "Gij allen, die u verheugt in de vrede, oordeelt nu naar waarheid". Het geheel werd voorafgegaan door een inleiding, die eerst kort geleden teruggevonden is in een handschrift te Leiden 194). In het laatste couplet voert Augustinus de Kerk zelf sprekend in.

Natuurlijk sprak hij ook in zijn preken herhaaldelijk tegen het Donatisme en dat was nodig ook, want zijn hoorders kwamen er dagelijks mee in aanraking. Maar hij achtte het ook juist de tegenstander zelf te ontmoeten om met hem in alle liefde en eerlijkheid de moeilijkheden te bespreken. Daartoe richtte hij een brief aan, de Donatistische bisschop van Hippo, Proculeianus. Hij had gehoord, dat deze bereid was met hem een gesprek te houden en niets was hem liever. Daarom nodigde hij Proculeianus uit tot een ontmoeting in tegenwoordigheid van een aantal aanhangers van beide partijen, echter op voorwaarde, dat het gesprek stenografisch zou worden opgenomen. Gaf Proculeianus er de voorkeur aan eerst schriftelijk de kwesties te behandelen, om te voorkomen dat het gesprek een fel karakter zou krijgen, dan was dat Augustinus ook goed, mits dan de briefwisseling aan de gemeente mocht worden voorgelezen. Blijkbaar sloeg de Donatistische bisschop de schrik om het hart. Nu het er op aankwam, durfde hij niet tegen Augustinus op ... hij liet niets van zich horen.

Betere ervaring deed Augustinus op met een Donatistische bisschop Fortunius van het stadje Tubursicum. Hij bezocht die op de doorreis naar Cirta in het jaar 397; hij was dus toen reeds bisschop. Wat hem wedervoer verhaalt hij in een brief geschreven aan enige Donatisten, en omdat zijn mededelingen interessant, zijn voor de kennis van het leven en de toestanden van die tijd, zullen we Augustinus zelf aan het woord laten: "Toen wij hem meldden, dat we hem wilden bezoeken, weigerde hij dat niet. Dus gingen we naar hem toe, omdat we op grond van zijn leeftijd dit juist achtten dan van hem te verlangen, dat hij het eerst tot ons zou komen. Wij kwamen dus bij hem in gezelschap van niet weinigen, die op die tijd zich bij ons verzameld hadden. [Men had dus gehoord, dat Augustinus kwam en was te hoop gelopen om hem te zien en te ontmoeten]. En, toen we bij hem plaats genomen hadden, verspreidde zich het gerucht daarvan en stroomde nog een grote schare van mensen toe. Maar onder die gehele

menigte bleken er maar zeer weinigen te zijn, die begeerden, dat de zaak nuttig en heilzaam behandeld zou worden en de zo belangrijke vraagstukken van een zo belangrijke kwestie op wijze en vrome manier zouden worden besproken. Maar de anderen waren, doordat ze aan theatervoorstellingen gewoon waren, samengekomen tot onze woordenwisseling als tot een schouwspel eerder dan dat ze met Christelijke toewijding begeerden onderwezen te worden. Daardoor konden ze niet de nodige stilte in acht nemen en niet aandachtig en althans bescheiden en ordelijk met ons spreken, behalve dan, zoals ik zeide, enige weinigen, die een godsdienstige en eenvoudige aandacht aan de dag legden. En daar zij zo, ieder naar gelang zijn gemoed het hem ingaf, onbeheerst spraken, was er een groot rumoer en noch hij, noch wij konden, of we het al verzochten met vriendelijke of met krasse woorden, gedaan krijgen, dat men ons een behoorlijke stilte gunde".

"Maar zo goed en kwaad als het ging begonnen we de zaak te behandelen en we spraken verscheidene uren door in wederkerig betoog, voormzover we daartoe in staat waren, wanneer de stemmen van de rumoerige lieden af en toe even zwegen. En toen we, terstond al bij het begin van het dispuut zagen, dat hetgeen gezegd werd direct al uit het geheugen verdween zowel van onszelf, als van hen om wier heil het ons vooral te doen was, eisten wij, dat onze woorden door stenografen zouden worden opgenomen: daardoor zouden wij de kwestie met meer behoedzaamheid en ingetogenheid behandelen en gij en de andere broeders, die niet aanwezig waren, zouden kunnen lezen wat tussen ons verhandeld was en er zo kennis van nemen. Lange tijd stribbelde hij en de mensen, die het met hem eens waren, tegen; maar daarna stemde hij toch toe. Maar de stenografen, die er bij waren en deze taak goed zouden hebben kunnen vervullen, wilden, ik weet niet waarom, niet opnemen. We wisten tenminste nog gedaan te krijgen, dat de broeders, die bij ons waren, ofschoon zij het niet zo vlug konden, de woorden opnamen, terwijl zij beloofden, dat ze dezelfde stenogrammen daar zouden achterlaten. Daarmee stemde men in. Men begon onze woorden op te nemen en wederkerig hebben we iets gezegd, dat genoteerd werd. Daarna konden de stenografen de wanordelijke interrupties van de lawaaimakers en daardoor ook ons verward dispuut niet verwerken en gaven het op, maar wij hielden vol en zeiden nog veel, al naar gelang we daartoe de gelegenheid hadden. En voor zover ik uit al onze woorden me de gehele gang van zaken kan herinneren, wil ik u die niet onthouden. Ge kunt hem mijn brief voorlezen, zodat hij kan constateren dat ik de waarheid geschreven heb of, als er iets is, dat hij zich beter herinnert, dat u zonder dralen kan meedelen". Dan volgt een uitvoerig verslag van het dispuut, waarop we niet nader ingaan, en aan het slot stelt Augustinus voor dat men in klein getal eens bij elkaar zou komen in een landhuis in een plaats, waar geen van beide partijen een kerk heeft, zodat het gesprek ongestoord zou kunnen plaats vinden 195). Zover is het echter nooit gekomen.

Augustinus' pogingen om door rustig debat iets te bereiken tegen de Donatisten hadden geen succes en hij gaf ze blijkbaar op. Er komt nu een periode, waarin hij de strijd voerde door middel van een aantal brieven en vooral boeken. Helaas zijn acht van deze verloren gegaan, maar de belangrijkste zijn over. We zullen die nu achtereenvolgens vermelden en er enige bijzonderheden over meedelen. Maar er kan geen sprake van zijn, dat we de inhoud uitvoerig bespreken. Wellicht echter is het goed het ganse debat met de Donatisten in enige woorden te tekenen, zodat duidelijk wordt, waarover de strijd liep.

Augustinus zelf vat de bezwaren tegen het Donatisme in het kort aldus samen: "Twee slechte dingen van u werpen we u voor de voeten: het ene is, dat gij dwaalt in het stuk

van de doop, het andere, dat ge u van hen, die in dit stuk de ware opvatting hebben, afscheidt" 196).

Het gaat dus om de leer van de doop en die van de Kerk. Het schisma was, zoals we reeds eerder zagen, begonnen, doordat men de Kerk door de traditores, de uitleverars der Heilige Schriften, verontreinigd achtte. Zo had men de leer opgebouwd, dat de Kerk heilig en zuiver behoorde te zijn, en dat was ze alleen, wanneer ze rechtvaardige en zondeloze mensen als haar leden had. Dat kon van de Katholieke Kerk niet gezegd worden en daarom moest men zich van haar afscheiden en overgaan tot de enige zuivere en heilige Kerk, die der Donatisten. Daartegen voerde Augustinus aan, dat de enige Kerk alleen die kon zijn, die 'door de Heilige Schrift als zodanig wordt aangewezen. Zij was in de dagen van Christus zelf ontstaan en had zich sedert die tijd ononderbroken voortgezet en zich over de ganse wereld verbreid. Maar zij is een zichtbare gemeenschap, waarin zich heiligen en onheiligen bevinden, een net, waarin goede en slechte vissen gevangen zijn, een kudde van schapen en bokken, een huis met vaten ter eer en ter oneer, een akker met graan en onkruid. De doop, zo betoogden de Donatisten, die zulk een onreine Kerk toedient, kan de ware doop niet zijn. Zij beriepen zich hierbij op wederdopers uit de oude Africaanse Kerk ten tijde van Tertullianus en Cyprianus. De kracht en werkzaamheid van de doop was afhankelijk van de gesteldheid van hem, die hem toediende. Hiertegen voerde Augustinus aan, dat dit geenszins het geval is. De doop is een genademiddel, dat zijn betekenis niet ontleent aan degene, die doopt, maar dat een objectieve werkzaamheid bezit. Immers hij ontleent zijn kracht alleen aan Hem, die hem ingesteld heeft. Er is geen andere doop dan die van Christus en die behoudt zijn kracht geheel los van de vraag, of degene, die hem toedient, verdienste heeft of niet. Ziehier in het kort de inhoud van de polemiek tussen Augustinus en de Donatisten; de bisschop werd door haar genoopt de leer van de Kerk en de doop uit te werken.

Het eerste grotere werk van Augustinus, dat we over hebben, is het in drie boeken verdeelde, omstreeks 400 geschreven, boek Tegen de brief van Parmenianus (contra epistulam Parmeniani). Parmenianus, de Donatistische bisschop van Carthago, was tot ongeveer 391 de leider der schismatieken. Hij had ten behoeve van het volk Donatistische psalmen geschreven en vooral daardoor was Augustinus er toe gekomen zijn eigen ABC-psalm te dichten. Maar bovendien had hij verscheidene boeken geschreven tegen de Katholieken. Reeds de bisschop Optatus van Mileve had zich in een groot werk tegen hem gericht. De brief, die Augustinus weerlegt, had Parmenianus geschreven aan de Donatist Tyconius, die neigingen vertoonde in de richting der Katholieken en dus vermaand moest worden. Hij had echter bij Tyconius geen succes en deze werd daarom uit de Donatistische Kerk geëxcommuniceerd. In het eerste boek van zijn werk geeft Augustinus een geschiedenis van het Donatisme gezien van Katholiek standpunt en hij weerlegt de beschuldigingen van Parmenianus. In de beide volgende boeken bespreekt hij de plaatsen der Heilige Schrift, die door de Donatisten onjuist uitgelegd worden en handelt op grond van de Schrift over het wezen der Kerk.

Ongeveer in dezelfde tijd schreef Augustinus het in zeven boeken verdeelde werk Over de doop tegen de Donatisten (de baptismo contra Donatistas). Hierin betoogt hij, dat de geldigheid van de doop niet afhangt van de vraag, wie hem bediend heeft. Ook ontzenuwt hij het beroep der Donatisten op Cyprianus, die de ketterdoop niet erkend had. Men moet bedenken, zo redeneert hij, dat in Cyprianus' tijd er nog geen traditie was inzake dit moeilijke vraagstuk en er ook nog geen besluiten genomen waren door algemene concilie. Ten slotte wijst hij op het voorbeeld van Cyprianus, die steeds met

de grootste kracht geijverd heeft voor de eenheid der Kerk.

Enige tijd later richtte de bisschop zich Tegen de brief van Petilianus (contra litteras Petiliani). Deze Petilianus was geboren uit Katholieke ouders, maar in zijn jeugd meegetroond door Donatisten en onder dwang door hen gedoopt. Later was hij een bekend advocaat geworden, maar, eigenlijk tegen zijn zin gewijd en aangesteld tot bisschop van Cirta. Als zodanig werd hij een vurig verdediger van het Donatisme; later behoorde hij tot de zeven bisschopperi, die, zoals we zien zullen, het woord voerden bij de officiële discussie te Carthago in 411. Deze Petilianus had een grote brief geschreven aan de geestelijken van zijn bisdom, waarin hij heftig uitviel tegen de Katholieken. Toen Augustinus eens in de kerk van Constantina was, gaf men hem daar deze brief. Maar het bleek slechts het eerste deel daarvan te zijn. Niettemin schreef hij terstond een repliek in de vorm van een brief aan de Katholieke broeders. Toen hij later Petilianus' brief in zijn geheel in handen kreeg, kon hij hem eerst recht beantwoorden. Hij doet dat zo, dat hij telkens zijn tegenstander aan het woord laat komen en hem dan weerlegt, evenals hij in zijn werk tegen Faustus gedaan had. Het geheel maakt daardoor de indruk van een gesprek; bovendien heeft deze methode het voordeel, dat we ook Petilianus' woorden zelf leren kennen. Intussen had deze het eerste deel van Augustinus' geschrift in handen gekregen en hij antwoordde daarop met een repliek van weinig overtuigende kracht, maar vol met beschimpingen en scheldwoorden. Augustinus schrijft nu het derde boek van zijn werk en doet dat in alle kalmte en waardigheid. Om te doen zien, hoe de bisschop in dergelijke gevallen polemiseerde, geven we hier het begin van zijn antwoord.

"Ik heb uw brief gelezen, Petilianus, toen ik die in handen kreeg. Daarin hebt ge duidelijk doen zien, dat ge niet in staat geweest zijt ter verdediging van het Donatisme iets van belang tegen de Katholieke Kerk te zeggen, maar toch ook niet mocht zwijgen. Wat zijt ge woedend geweest, wat zijt ge in uw binnenste te keer gegaan, toen ge las, wat ik zo kort en duidelijk mogelijk geantwoord heb op dat deel van uw brief, dat mij toen in handen gekomen was! Want gij zaagt, dat de waarheid, die wij hebben en verdedigen, zo krachtig versterkt en zo helder belicht werd, dat ge niets kon vinden dat tegen haar ingebracht kon worden, zodat ze daardoor zou worden overwonnen. Ge hebt ook opgemerkt, dat de verwachting van de velen, die dat gelezen hadden, op u gericht was en dat' zij verlangden te weten, wat ge zeggen zoudt, wat ge doen zoudt, hoe ge u er uit zou werken, en hoe ge ontkomen zou aan de grote moeilijkheden, waarmee Gods woord u omgeven had.

En toen hebt gij, die de mening van ijdele lieden had moeten verachten en voortvaren tot het ware, gezonde gevoelen, gedaan wat de Schrift van zulke mensen voorzegd heeft: "Gij hebt de boosheid liefgehad boven de goedheid, onbehoorlijkheid boven behoorlijkheid" (Ps. 52: 5). En wanneer ik nu voor beschimpingen beschimpingen wilde terugbetalen, wat zouden wij dan anders zijn dan twee schimpende lieden, zodat van onze lezers sommigen ons zouden verfoeien en met rechtmatige waardigheid ter zijde schuiven, en anderen in kwaadaardige gezindheid met plezier hetgeen we geschreven hadden, zouden inzwelgen. Wanneer ik iemand mondeling of schriftelijk antwoord, dan beteugel en onderdruk ik, ook al word ik getart door smadelijke beschuldigingen, met Gods hulp de prikkels van ijdele verontwaardiging, en doe ik met het oog op mijn hoorders of lezers mijn best, niet om de ander in schelden te overtreffen, maar om heilzaam te werken door zijn dwaling te overwinnen" 197. Na deze aanhef gaat Augustinus verder aantonen, dat Petilianus gefaald heeft in de verdediging van zijn zaak en hem niet heeft kunnen weerleggen.

Twee verdere geschriften zijn voortgekomen uit de polemiek met Petilianus. Ongeveer in 402 moet geschreven zijn het boekje over De eenheid der Kerk (de *unitate ecclesiae*). Maar niet alle geleerden zijn het er over eens of dit wel van Augustinus afkomstig is; sommigen denken, dat het geschreven is door een leerling van de bisschop. Dat neemt echter niet weg, dat het een uitnemend geschrift is. Het heeft de vorm van een brief aan de orthodoxe Christenen en toont op grond der Schrift aan, dat de Kerk een eenheid is en dat de Katholieke Kerk de ware is; de argumenten, die de Donatisten daartegen inbrengen, worden weerlegd.

Het tweede werk is een groter legen Cresconius (contra Cresconium) gericht boek. Deze Cresconius was een grammaticus, die zich verstout had in te gaan tegen Augustinus' boek tegen Petilianus. Het was duidelijk, dat hij van de theologie niet het nodige verstand had, al gevoelde hij zich op het terrein der dialectiek beter thuis. Maar Augustinus was in zijn jonge jaren niet tevergeefs grammaticus geweest en daarom beantwoordde hij de Donatist met dezelfde spitsvondigheid, die deze gebruikte. Het boek is vol van levendige sarcastische en ironische opmerkingen, waartegen Cresconius wel niet veel zal hebben kunnen inbrengen. Het dateert ongeveer uit het jaar 406.

Niettegenstaande alle ijver, die Augustinus en de andere bisschoppen aanwendden om de Donatisten van ongelijk te overtuigen, bleef het schisma voortwoekeren. De Katholieken ondervonden daardoor ook de moeilijkheid, dat hun aantal geestelijken afnam en niet meer voldoende was. Want in bijna alle plaatsen waren de geestelijken verdeeld over de Donatistische en de Katholieke groepen. In 401 kwamen de Katholieken in Carthago bijeen, en hoewel de bisschop van Rome en die van Milaan zich vroeger reeds daartegen hadden verklaard, besloten zij Donatistische bisschoppen, die tot de Kerk terugkeerden, weer in hun rang op te nemen, al maakten zij daarbij de bepaling, dat ieder geval op zichzelf zou worden bezien. Een concilie, dat op 25 Augustus 403 te Carthago gehouden werd, besloot de voormannen der Donatisten tot een gesprek uit te nodigen, maar dezen weigerden. Nu richtte Augustinus zich tot de Donatistische leken met de bedoeling hun duidelijk te maken, dat deze weigering van hun leiders deed zien, hoe zwak de zaak der Donatisten stond. "Tot u", aldus ving hij aan, "Donatisten, zegt de Katholieke Kerk: "Mensenkinderen, tot hoe lang zijt gij zwaar van hart? Waartoe bemint gij de ijdelheid en zoekt gij de leugen?" (Vgl. Ps. 4: 3). Waartoe hebt gij u van de eenheid der ganse wereld door een goddeloze en heiligschennende scheuring afgescheiden? Gij let op de leugens, die mensen, die liegen of dwalen aangaande de uitlevering der heilige boeken, tot u spreken, maar gij let niet op wat die boeken zelf u zeggen, namelijk dat gij in de Katholieke vrede moet leven. Waarom leent gij het oor aan de woorden van mensen, die zeggen wat ze nooit bewijzen kunnen en zijt gij doof tegen het woord van God?" En even verder: "Gij verbeeldt u dat ge vóór de tijd van de oogst het vermengde onkruid ontvlucht: want gij zelf zijt het onkruid. Want als ge het graan waart, zou gij het daarmee vermengde onkruid verdragen en u niet afscheiden van de oogst van Christus". "Waarom gelooft ge, dat het onkruid toegenomen is en de wereld vervuld heeft, maar dat de tarwe afgenomen is en alleen in Africa is overgebleven? Gij noemt u Christenen, maar gij weerspreekt Christus. Hij zeide: "laat beide samen opgroeien tot de oogst", Hij zeide niet: laat het onkruid groeien en het graan afnemen. Hij zeide: "de akker is de wereld", Hij zeide niet: de akker is Africa. Hij zeide: "de oogst is de voleinding der wereld", Hij zeide niet: de oogst is de tijd van Donatus. Hij zeide: "de maaiers zijn de engelen", Hij zeide niet: de maaiers zijn de leiders der circumcellionen".

En nadat Augustinus de leken dan verder op de inconsequenties der Donatisten

gewezen heeft, eindigt hij aldus: "Laten uw bisschoppen u, leken, daarop eens een antwoord geven, als ze met ons niet willen spreken. Als de wolven op een vergadering besloten hebben de herders niet te beantwoorden, waarom hebben de schapen dan hun inzicht verloren, zodat ze zich begeven naar de hollen der wolven?" 198)

Intussen hadden de circumcellionen weer van zich doen spreken. Telkens daagden zij op en pleegden hun gruweldaden. Augustinus vermeldt zelf enige gevallen in een open brief aan de Donatisten. Dezen beklagden zich over de wetten, die de keizers in de loop der jaren tegen hen hadden uitgevaardigd. Naar aanleiding van die klachten schrijft Augustinus: "Als wij u daarom mishagen, omdat de bevelen der keizers u tot eenheid dwingen, dan hebt ge dat uzelf aangedaan, doordat ge, overal waar wij de waarheid wilden verkondigen, door uw gewelddadigheden en verschrikkingen nooit hebt toegelaten, dat iemand rustig naar die waarheid kon luisteren en haar met vrije wil verkiezen. Wordt nu niet boos en brengt uzelf niet in de war, maar overweegt, als dat kan, kalm, wat we zeggen en herinnert u maar eens de daden van uw circumcellionen en van uw geestelijken, die altijd hun leiders geweest zijn, en dan zult ge zien, wat de oorzaak is, die u dit aangedaan heeft, en waarom ge onrechtmatig klaagt; want gij zelf hebt noodzakelijk gemaakt, dat al die keizerlijke bevelen uitgingen. Veel, dat lang geleden gebeurd is, herhaal ik nu niet, maar bedenkt dan tenminste uw daden van kort geleden. Marcus, presbyter te Casphalianum, is, door niemand gedwongen, uit eigen wil Katholiek geworden. Daarom hebben uw mensen hem achtervolgd en zouden hem bijna gedood hebben, als niet Gods hand door middel van mensen, die daar bijkwamen, hun geweldenarij onderdrukt had. Restitutus uit Victorianum ging, zonder dat iemand hem daartoe dwong, tot de Katholieke Kerk over. Daarom werd hij uit zijn huis geroofd, gestompt, in het water gegooid, in een biezen plunje gestoken en ik weet niet hoeveel dagen in gevangenschap gehouden en wellicht zou hij nooit in vrijheid gesteld zijn, als niet de bisschop Proculeianus gezien had, dat hij om die zaak in moeilijkheden zou komen. Marcianus uit Urge koos uit eigen wil de Katholieke eenheid; daarom hebben uw geestelijken zijn subdiaken, omdat hij zelf gevlucht was, bijna doodgeslagen en hem onder stenen bedolven; om hun misdaad is hun huis verwoest".

Dan vertelt Augustinus verder wat Possidius, de bisschop van Calama, overkomen was. Deze wilde zich naar een landgoed in zijn bisdom begeven om de daar wonende Katholieken te sterken. Maar de Donatistische bisschop van Calama Crispinus trachtte dat te verhinderen. Onder leiding van een van zijn presbyters, die ook Crispinus heette, trok een troep lieden uit om zich in een hinderlaag te leggen. Possidius kwam daar achter en begaf zich nu naar een ander landgoed. Maar ook daarheen volgden hem de boosdoeners. Zij omsingelden het huis, wierpen met stenen en trachtten brand te stichten. Ze wisten de deur te forceren, doodden enige lastdieren in de stal, sloegen en bespotten Possidius, en waarschijnlijk zou het tot erger gekomen zijn, als niet de presbyter Crispinus het verhinderd had. Toen de bisschop Crispinus, hiervoor verantwoordelijk gesteld, voor het gerecht kwam, werd hij, op grond van de wet van Theodosius tegen de ketterij, veroordeeld tot een boete van tien pond goud. Maar nu sprong de verongelijkte Possidius voor zijn vijand in de bres en wist gedaan te krijgen, dat hem de boete kwijtgescholden werd 199). De onbeschaamde Crispinus appelleerde toch bij de keizer, echter met het gevolg, dat het vonnis bekrachtigd werd en hij de boete toch moest betalen.

Maar juist toen had er iets plaats, dat tot straffer maatregelen leidde. De Katholieke bisschop van Bagai, Maximianus, had op grond van een uitspraak der rechtbank een basilica tot zijn beschikking gekregen, die de Donatisten ten onrechte gebruikten. De

Donatisten drongen het gebouw binnen, Maximianus verschool zich onder de tafel van het altaar, maar de onverlaten sloegen deze stuk, en met het hout van de tafel en andere knuppels sloegen zij de bisschop zo, dat het bloed rondspatte. Hij had een grote wond in het onderlijf, maar toen hij versleept werd, stelpte het stof, dat op de wond kwam, enigszins het uitstromende bloed. De toegesnelde Katholieken wilden hun bisschop redden, maar hij werd hun door de Donatisten ontveldigd. 's Nachts wierpen zij hem van een hoge toren, maar de bisschop kwam terecht op een vuilnishoop, die de val brak. Daar lag hij nu buiten kennis en ternauwernood nog ademend. Zo vond hem een arm man, die daar met zijn vrouw passeerde; zij vervoerden de bisschop, hetzij uit medelijden, hetzij in de hoop op een beloning, naar de zijnen. Hij genas van zijn wonden, maar bleef ernstige littekenen ronddragen 200).

De Katholieke bisschoppen meenden, dat zij tegen dergelijke mishandelingen van staatswege beschermd moesten worden. Daarom kwamen zij in 404 te Carthago in concilie bijeen en besloten twee afgevaardigden naar de keizer te zenden met het verzoek de wet van Theodosius tegen de ketters weer in werking te willen stellen. Augustinus wist gedaan te krijgen, dat men er op zou aandringen alleen op te treden in die streken, waar de circumcellionen woedden. Maar Maximianus en een andere, evenzeer mishandelde, bisschop waren hun ambtgenoten vóór geweest. Zij hadden de lange reis naar het keizerlijke hof ondernomen en zich persoonlijk bij keizer Honorius beklagd. Het zien van hun littekenen maakte op Honorius zo'n grote indruk, dat hij in 405 een reeks scherpe edicten tegen de Donatisten uitvaardigde. Wederdopers - en dat waren de Donatisten - zouden gestraft worden met het verlies van hun vermogen; ieder, op wiens terrein een wederdoop plaats vond, zou zijn burgerrecht verliezen en het terrein zelf zou worden geconfisqueerd. De ambtenaren in de provincie kregen het bevel deze bepalingen streng toe te passen.

Augustinus had lang geaarzeld de hulp der overheid in te roepen. Maar hij zag wel in, dat het nu nodig was. Paulus had zich, zo zegt hij, ook op zijn Romeins burgerschap beroepen om zich tegen de Joden te beschermen. Dus schreef de bisschop aan de stadhouder om hem te verzoeken de wetten ook in het gebied van Hippo Regius toe te passen. Want ook daar waren de circumcellionen, geprikkeld door de edicten van de keizer, opnieuw opgetreden: kregen zij iemand in handen, dan goten zij kalk en azijn in zijn ogen. In een brief, die de geestelijken van Hippo tot de Donatisten richtten en die door Augustinus werd opgesteld, schrijft hij: "Gij, die zegt vervolging te lijden, woont rustig onder die zogenaamde vreselijke wetten van Katholieke keizers op uw eigen en anderer bezittingen en wij lijden van de uwen zo ongehoorde rampen. Gij zegt vervolging te lijden en wij worden door uw gewapende manschappen met knuppels en met het zwaard neergehouwen; gij zegt vervolging te lijden en onze huizen worden door uw gewapenden geplunderd en verwoest; gij zegt vervolging te lijden en onze ogen worden door uw gewapenden met kalk en azijn uitgedoofd; bovendien ook als zij elkander de dood aandoen, willen zij dat zulks ons haat, u roem bezorgt. Wat zij ons aandoen, rekenen zij zicshariiiért en wat zij zichzelf aandoen, rekenen zij ons toe. Zij leven als struikrovers, zij sterven als circumcellionen, zij worden geëerd als martelaars, en toch hebben wij nooit vernomen, dat struikrovers hen, die ze uitgeschud hadden, van het gezicht beroofden" 201).

Maar niet alleen deze gruweldaden brachten Augustinus ertoe de sterke arm te hulp te roepen. Lange tijd was het zijn overtuiging geweest, "dat niemand tot de eenheid van Christus gedwongen mocht worden, maar dat men met woorden te werk moest gaan, dat Met debatteren gestreden moest worden, met inzicht overwonnen moest worden,

opdat we hen, die we als openlijke ketters gekend hadden, niet als geveinsde Katholieken zouden hebben. Maar deze opvatting van mij werd overwonnen, niet door de woorden van mensen, die haar tegenspraken,, maar door de voorbeelden, waarop men mij wees. In de eerste plaats op dat van mijn eigen stad; want hoewel die geheel tot de Donatisten behoorde, ging zij uit vrees voor de wetten van de keizer over tot de Katholieke eenheid, en we zien, dat ze nu de verderfelijke Donatistische hartstocht zo verfoeit, dat men zou geloven, dat ze die zelf nooit gekend had. Zo werden me nog veel andere plaatsen met name genoemd, zodat ik door de feiten zelf moest erkennen, dat ook in deze zaak de juistheid blijkt van het woord der Schrift: "Geef de wijze gelegenheid en hij zal nog wijzer worden" (vgl. Spr. 9: 9)

Natuurlijk bedoelt Augustinus niet, dat de overgang naar de orthodoxe Kerk niet gemeend zou zijn en alleen plaats vond om aan de straffen te ontkomen. Daarvoor had hij vroeger gevreesd, maar de uitkomst bleek anders te zijn. Velen, zo zegt hij verder in dezelfde brief, waren reeds door de waarheid overtuigd, maar stelden uit laksheid hun overgang uit. Anderen waren Donatist gebleven uit sleur en hadden deze prikkel nodig om uit die sleur te geraken. Weer anderen waren te traag geweest om de waarheid te onderzoeken; of ze geloofden de schandelijke praatjes, die over de Katholieken werden rondgestrooid. En eindelijk waren er ook, die meenden, dat het er weinig toe deed, tot welke partij men behoorde en die dus maar Donatist bleven, omdat hun ouders het ook waren geweest en niemand hen tot verandering dwong. Zo gingen zelfs gehele Donatistische gemeenten tot de Katholieke Kerk over en zij werden daar gaarne aanvaard; zelfs werden hun bisschoppen in hun ambt erkend. Maar de medaille had ook haar keerzijde. Vele Donatisten werden door de wetten juist in hun fanatisme gesterkt: eerst thans, zo meenden zij, nu de vervolgingen uitbraken, bleek dat de Donatistische Kerk de ware was, en met vreugde ondergingen zij hun martelaarschap.

Terwijl Augustinus nu de goede gevolgen zag van de inmenging van de staat in kerkelijke zaken - iets, waar hij vroeger tegen was - ging hij haar ook principieel rechtvaardigen. In de gelijkenis van Jezus zegt de heer tot zijn dienaren: "Dwingt hen binnen te komen". De straten en de stegen der stad, vanwaar zij de bedelaars en de misvormden, de blinden en de lammen moeten halen, ziet hij als de ketterijen en de schisma's, waaruit de ongelukkigen moeten worden opgespoord (203).

God heeft aan de overheid de macht gegeven het kwaad te bestrijden, maar: is niet ontrouw tegen God het grootste kwaad? Daarom is het de plicht van de overheid ook daartegen op te treden. Het is thans anders, zo redeneert hij, dan in de eerste tijden der Christenheid. Toen was de staat heidens, nu hebben we een Christelijke keizer, wiens plicht het is de waarheid te beschermen. Weliswaar wilde Augustinus niet tot het uiterste gaan; zelf trad hij tussenbeide als de doodstraf zou worden uitgesproken. De staat mag niet zover gaan, dat hij de gelegenheid tot bekering onmogelijk maakt.

Deze theorie van Augustinus is van grote invloed geweest op de latere tijden. Zij was van betekenis voor de wijze, waarop Thomas van Aquino de inquisitie theologisch gefundeerd heeft; op haar beriep Lodewijk XIV zich, toen hij het edict van Nantes introk. Toch moeten we bedenken, hoe Augustinus tot zijn opvatting gekomen is. Natuurlijk moest de staat paal en perk stellen aan het woeden der circumcellionen. Dat moest met krachtige wetten onderdrukt worden. Het tragische is, dat het optreden van deze ruwe lieden door sommige Donatisten werd bevorderd en dat keizer Honorius er daardoor toe kwam hen met het Donatisme te vereenzelvigen. Augustinus verblijdde zich over de terugkeer van vele schismatieken, en zag daarin het gunstige gevolg der wetten. En zo kwam hij tot zijn theorie. Maar dat hij te optimistisch geweest was,

blijkt uit het vervolg der geschiedenis. Want toen op 23 Augustus 408 de minister Stilicho vermoord was, staken de Donatisten het hoofd weer op en zeer velen van hen, die alleen onder invloed der wetten katholiek geworden waren, vielen weer af. Inderdaad matigde Honorius de wettelijke bepalingen weer, maar toen de circumcellionen opnieuw begonnen te woeden, zonden de bisschoppen in 410 weer een gezantschap naar de keizer en deze trok opnieuw de vrijheid van de godsdienst voor de Donatisten in.

Toen vond eindelijk, in 411, een gebeurtenis plaats, die in de geschiedenis van het Donatisme grote betekenis gehad heeft. Reeds meer dan eens had Augustinus, en ongetwijfeld ook menigeen van zijn ambtgenoten, gedisputeerd met Donatisten. Maar eigenlijk was dat slechts stukwerk. Augustinus' grote begeerte was sinds lang, dat er een groots opgezet, algemeen debat zou worden gehouden, waarin de Donatisten van ongelijk konden worden overtuigd. De Africaanse bisschoppen vonden de keizer bereid daartoe mede te werken en zo werd op 14 October 410 een edict uitgevaardigd, waarin de keizer beval, dat een officiële ontmoeting van de Katholieke en de Donatistische bisschoppen te Carthago zou plaats vinden. De keizer wees als zijn commissaris aan Flavius Marcellinus de tribuun, de vriend van Augustinus, met wie we reeds vroeger kennismakten. Hij zou de vergadering presideren en het eindoordeel uitspreken.

Marcellinus deed de convocatie uitgaan. Driemaal zouden de Donatisten worden opgeroepen; kwamen ze niet, dan zou dat het bewijs zijn, dat ze hun zaak verloren achtten. Zo waren ze wel gedwongen te komen, en ze deden dat ook. Met een zekere zelfbewustheid trokken 279 Donatistische bisschoppen de stad binnen; van de Katholieken verschenen er 286 bisschoppen. Zo was het een grote schare van 565 geestelijken, die op 1 Juni 411 te Carthago begon te vergaderen. Natuurlijk konden die niet allen aan het dispuut deelnemen; daarom werd besloten, dat van beide partijen zeven sprekers het woord zouden voeren; van de Katholieken waren dit Aurelius, Alypius, Augustinus, Vincentius, Fortunatus, Fortunatianus en Possidius. De belangrijkste spreker der Donatisten was Petilianus, die van de Katholieken Augustinus.

Hoewel we natuurlijk niet een uitvoerig verslag van de gehele bijeenkomst kunnen geven - al staan de gegevens daartoe wel ten dienste - is het toch wellicht interessant althans een en ander van de gang van zaken te vermelden. We zullen daarbij zien, hoe nauwkeurig de formaliteiten in acht genomen werden.

Nadat Marcellinus de vergadering met een korte toespraak geopend had, werden een reeks officiële stukken voorgelezen: eerst het edict van de keizer, het edict van de tribuun en daarna allerlei andere officiële en minder officiële brieven, die van beide partijen op die edicten gevolgd waren. Uitvoerige discussie was hiervan het gevolg. Zij liep over de tijd waarop en de plaats waar de vergadering zou gehouden worden, over de vraag of allen, die toegezegd hadden te zullen komen, er wel waren en of de presentielijst wel eerlijk getekend was, over de kwestie, wie door beide partijen als sprekers waren aangewezen en meer dergelijke zaken. Toen dit alles in orde was, nodigde de tribuun de aanwezigen uit liever zittend dan staand de verhandelingen te voeren. De Donatisten weigerden te gaan zitten, hoewel zij Marcellinus dank zegden, dat hij aan zovele grijsaards een zetel had aangeboden. In het algemeen prezen zij hem, die hun rechter zou worden, en voegden hem de meest lofwaardige woorden toe. Ten slotte werd ter tafel gebracht en voorgelezen de opdracht, die de Donatisten aan hun sprekers gegeven hadden, om zo het woord te voeren, dat bleek, dat ze spraken tegen de "uitleveraars" en tegen hun vervolgers. Na allerlei geharrewar over de vraag,

hoeveel bisschoppen wegens ziekte of om andere redenen niet hadden kunnen komen - immers de Donatisten wilden door hun groot aantal indruk maken - was de vergadertijd van de eerste dag verstreken en werd met toestemming van beide partijen besloten uiteen te gaan tot de volgende dag.

De volgende dag begon Marcellinus met de vergadering uit te nodigen te gaan zitten. De Katholieken namen plaats, maar de Donatisten weigerden opnieuw, terwijl ze wezen op Ps. 26: 4, waar staat dat men met zulke mensen niet kan nederzitten. Om tijd te sparen gingen de Katholieken niet thans, maar eerst op de volgende dag op deze woorden in. Maar de tribuun - beschaafd man als hij was - deelde mede, dat ook hij dan niet zou gaan zitten, maar de besprekingen staande zou aanhoren. Het verdere deel van deze dag werd besteed aan allerlei formele kwesties, die we terzijde laten. Het belangrijkste was, dat de Donatisten uitstel vroegen om de stukken te bestuderen. De handelingen der bijeenkomst beloofden ze te zullen ondertekenen wanneer ze uitgewerkt waren, daar ze het stenografisch schrift niet konden lezen. Nadat de stenografen hadden meegedeeld wanneer het verslag klaar kon zijn, werd een uitstel van zes dagen toegestaan.

Toen op 8 Juni de vergadering geopend was, begon Marcellinus met te vragen of de handelingen waren verschenen. Het bureau antwoordde, dat ze een dag eerder dan beloofd was, klaargekomen waren, zoals kon worden aangetoond door het schriftelijk bewijs van ontvangst. Deze recu's werden voorgelezen; daaruit bleek, dat de Katholieken de handelingen gekregen hadden op 6 juni op het vijfde uur, de Donatisten op dezelfde dag op het derde uur. Toen kon eindelijk op de zaak zelf worden ingegaan. Men kon bij de discussie uitgaan van de mandaten, die ieder van beide partijen aan degenen, die voor haar zouden spreken, had gegeven en die op de eerste zittingsdag waren voorgelezen. Daarin hadden beide partijen haar opvattingen uitvoerig uiteengezet. Het zeer levendige debat ging in hoofdzaak over de geschiedenis van het ontstaan van het Donatistisch schisma en over de zuiverheid der Kerk en de heiligheid van haar leden. Herhaalde malen was de discussie vrij fel; zo ging Petilianus Augustinus te lijf. Slechts één voorbeeld zullen we geven van de wijze, waarop Augustinus antwoordde.

We herinneren ons, dat het schisma zijn oorsprong genomen had in de niet-erkenning van de wijding van Caecilianus. De Donatisten erkenden de bisschoppen niet, die in de Katholieke Kerk gewijd waren, omdat ze daardoor als het ware de geestelijke nazaten waren van de traditores, de uitleverars der Heilige Schrift, die zij als verraders beschouwden. En zo kwamen zij in het debat telkens op die niet-geldige wijding terug. Daarom vroegen zij op een bepaald ogenblik, door wie Augustinus gewijd was, kennelijk met de bedoeling om te betogen, dat die wijding niet geldig was geweest. Hierop antwoordde Augustinus het volgende: "Ik zie, dat door onze broeders, die aan de andere zijde staan, overbodige dingen gevraagd worden, en op die overbodige dingen wil ik niet weigeren te antwoorden, mits slechts de zaak der Kerk, aan welke' niets te antwoorden valt, op een veilige grondslag gesteld wordt. Ik, naar wiens wijding gij onderzoek doet, ben een Christen, een gelovig Katholiek - ik zeg dit met God als getuige - een naam, ten aanzien van welke we nog disputeren wie hem waardig is. Ik verdedig die Kerk, haar sta ik voor, hoe ze ook genoemd moge worden. Zij is de Kerk, in welke ik ben, wat ik dan ook ben. Ik zie, waar ge heen wilt, gij stuurt aan op menselijke belastering; wat gij pleegt uit te strooien en te zeggen, is niet vreemd voor onze oren en harten. Megalius heeft mij gewijd, de priester van de Katholieke Kerk in Numidië op een tijd, die hem daartoe gelegen kwam. Zie, ik heb geantwoord: ga nu uw gang maar, kom maar te voorschijn met wat ge in de zin hebt:

laat maar zien, dat ge ook hierin een lasteraar zijt. Zie, ik heb u mijn wijding meegedeeld; kom gij nu maar met uw laster" 204).

Aan het eind der vergadering vroeg Marcellinus of de Donatisten verder nog iets te zeggen hadden en toen ze opnieuw allerlei dingen ophaalden, die ze reeds verscheidene malen hadden te berde gebracht en waarop reeds evenveel malen door de Katholieken was geantwoord, onderbrak hij hen en verzocht hen dringend niet te herhalen, maar met nieuwe dingen te komen. Toen ze dat niet konden, nodigde hij de vergadering uit heen te gaan om hem gelegenheid te geven zijn oordeel op te stellen. Natuurlijk viel dat in ongunstige zin uit voor de Donatisten. Laat in de avond sprak Marcellinus het uit.

Voor Augustinus bracht de conferentie met de Donatisten een nasleep. Natuurlijk was alles wat op de drie dagen verhandeld was, stenografisch opgenomen met een nauwkeurigheid, maar ook met een uitgebreidheid, waarop menige synode uit onze tijd jaloers zou kunnen zijn. Augustinus vond het nuttig, dat ook zij, die de conferentie niet hadden bijgewoond, kennis konden nemen van het verhandelde. Maar hij begreep, dat men er niet zo gemakkelijk toe zou komen het gehele verslag door te werken. Daarom stelde hij op een Kort verslag van de conferentie met de Donatisten (*Breviculus collationis cum Donatistis*), „dat in het najaar van 411 het licht zag. Hoewel we uit andere bron verscheidene van de actenstukken over hebben, leren ook wij het verhandelde uit dit korte verslag goed kennen. En Augustinus was zo praktisch om de punten van het verslag geheel te doen aansluiten bij die van de onverkorte handelingen, zodat iemand, die een bepaald onderdeel uitvoeriger wilde bestuderen, onmiddellijk wist, waar hij dat vinden kon.

Maar hij deed nog meer. De Donatistische bisschoppen spraken natuurlijk in afkeurende zin over de conferentie. Niet alleen ontzegden zij de staat het recht in kerkelijke zaken te oordelen, maar zij wezen er ook op, dat zij de vergadering onder pressie hadden bijgewoond en men hun niet de vrijheid van spreken geschonken had, die zij begeerden. Zo gingen allerlei geruchten door het land en Augustinus meende, dat daardoor het nut der conferentie zou worden weggenomen. Daarom richtte hij zich in het begin van 412 tot de Donatistische leken zelf in een geschrift, dat getiteld was:

Aan de Donatisten na de conferentie (*ad Donatistas post collationem*). Hij vermaant daarin de Donatisten, dat zij zich niet door hun bisschoppen moeten laten misleiden, en op grond van de handelingen der vergadering toont hij aan, dat dezen grondig zijn weerlegd. Verder ontzenuwt hij alle lasterpraatjes, die de ronde deden en weerlegt ook enige geschriften, die onder het volk verspreid waren. Met bewogen woorden richt hij zich in het slothoofdstuk tot alle Donatisten aldus:

"Daarom, broeders - als gij tenminste niet boos wordt, omdat wij u broeders noemen; want toen die bisschoppen ons dit hoorden zeggen, zeiden zij, en verzochten dit aan te tekenen, dat hun onrecht geschiedde. En hoewel zij door de tekst van ons mandaat eraan herinnerd werden (want daarin staat het volgende getuigenis van de profeet) konden zij zich niet te binnen brengen, dat God bevolen heeft: "Zegt tot hen, die u haten en die u vervloeken: gij zijt onze broeders; opdat de naam des Heeren verheerlijkt worde en voor hen in liefelijkheid verschijne, maar zij zelf schaamrood worden" (Jes. 66: 5 volgens de Septuaginta). Welnu dan, broeders, verschijne voor u de naam des Heeren in liefelijkheid, de naam, die over ons aangeroepen is, en wiens sacramenten beide partijen hebben, waardoor we niet ten onrechte broeders genoemd worden: hebt van nu af de vrede lief, laat de onderlinge omgang, die vol laster en twist was, varen, en moge die overwonnen zijn en zich tot een eenheid keren. Haat ook hen

niet, die zich beteren en tot ons overgaan, maar wel hen, die in hun goddeloze dwaling volharden en u nog verleiden ... Waarom schenkt gij nog aandacht aan hun onzinnige klachten en ijdele leugens? In de nacht is de zaak tot een einde gekomen, en wel opdat de nacht van de dwaling een einde zou nemen. In de nacht is het oordeel uitgesproken, maar het schitterde door het licht der waarheid. Zij hebben zich erover beklagd, dat ze als het ware in een kerker ingesloten waren; maar wij waren daar ook; of beide partijen zijn onrechtmatig behandeld, of beide partijen zijn met zorgvuldigheid behandeld. Maar hoe zouden we van onrechtmatigheid kunnen spreken, wanneer we ons herinneren in een hoe ruime, lichte en frisse ruimte we vergaderd waren? Hoe kunnen we van een kerker spreken, daar ook de rechter daar aanwezig was? En eindelijk, wij die daar met hen waren, wisten niet, dat we opgesloten waren: hoe weten zij dat dan, tenzij wellicht omdat zij wilden vluchten. Maar wie ziet niet in, dat ze dergelijke zinledige dingen, waarover men eerder moet lachen dan dat men ze zou weerleggen, niet zouden zeggen ten nadele van zulk een rechter, als ze iets steekhoudends zouden kunnen zeggen ter verdediging van hun zaak? Wij weten, hoe velen van u, ja misschien allen of bijna allen, plegen te zeggen: "Kwamen ze maar eens bij elkaar, hielden ze maar eens een samenspreking, en kwam door een onderling dispuut de waarheid maar eens aan het licht". Welnu, dat is geschied, welnu de leugen is overwonnen, welnu de waarheid is aan het licht gekomen. Waarom ontvlucht men nu nog de eenheid? Waarom versmaadt men nu nog de liefde? Waarom zijn we nu nog verdeeld door namen van mensen? Hij, die ons geschapen heeft, is de ene God, Hij, die ons verlost heeft, is de ene Christus, Hij, die ons moet verenigen, is de ene Geest. Laat nu de naam des Heeren verheerlijkt worden, laat Hij nu voor u verschijnen in liefelijkheid, zodat gij uw broeders erkent in Zijn eenheid. In de besprekingen met uw bisschoppen is de dwaling, die ons scheidde, nu overwonnen: laat nu in uw harten ook de duivel overwonnen worden en moge Hij, die dit beveelt, Christus, zijn kudde, die dan weer verzameld en tot vrede gebracht is, genadig zijn" 205).

Zoals te verwachten was, sloot keizer Honorius zich bij het oordeel van Marcellinus aan. Een reeks edicten volgde, die ongeveer dezelfde strafbepalingen inhielden als de vroegere. Met grote strengheid werden ze uitgevoerd. Vele Donatistische geestelijken en leken moesten boeten betalen of werden verbannen, hun kerkgebouwen werden aan de Katholieken toegewezen. Het is natuurlijk niet na te gaan, hoeveel Donatisten onder de dwang van deze wetten hun opvatting verloochenden, al zullen zeker ook velen, nadat ze van het dispuut hadden kennis genomen, hun dwaling werkelijk ingezien hebben. De wetten van de keizer, die op de conferentie volgden, hebben aan het Donatisme de grote slag toegebracht. Niettegenstaande hun uitnemende bedoelingen hebben niet Augustinus en de zijnen het Donatisme overwonnen; het is de macht van de staat, die over de schismatieken gezegevierd heeft. Langzamerhand viel de Donatistische gemeenschap uiteen, al verdween zij nog niet geheel. Niet alle ambtenaren pasten de bepalingen, die steeds in aantal toenamen, met dezelfde ijver toe en zo kon het Donatistische vuur nog lang nasmeulen.

Hoe de Donatisten wraak genomen hebben op Marcellinus en hoe droevig deze zachtzinnige, oprechte en vrome ambtenaar aan zijn eind gekomen is, hebben we reeds eerder beschreven. Ongetwijfeld stond bij hem reeds van te voren vast, hoe zijn oordeel na het dispuut zou uitvallen, maar even ongetwijfeld heeft hij van harte bedoeld de waarheid te dienen.

Met twee van de zeven Donatistische bisschoppen, die op de conferentie gesproken hadden, kwam Augustinus later nog in aanraking, nl. Emeritus en Gaudentius. Emeritus was bisschop te Caesarea in Mauretanië. In September 418 moest

Augustinus met enige anderen daar zijn, om op verzoek van de Apostolische stoel te Rome enige zaken te behandelen, waarschijnlijk in verband met de Pelagiaanse strijd. Toen hij daar was, kwam ook Emeritus weer uit zijn schuilhoek naar Caesarea en zijn aankomst werd aan Augustinus meegedeeld. Deze wilde hem gaarne ontmoeten en ging hem terstond zoeken. Hij trof hem aan op straat en nadat zij elkander begroet hadden, maakte Augustinus de opmerking, dat ze daar toch niet behoorlijk konden spreken; daarom nodigde hij hem uit naar de kerk te gaan. Emeritus had daartegen geen bezwaar en door velen gevolgd gingen de bisschoppen het gebouw binnen.

Al spoedig nadat het gesprek begonnen was, zeide Emeritus: "Ik kan niet anders willen dan wat gij wilt; maar ik kan willen wat ik wil".

Natuurlijk bedoelde hij daarmee: ik ben wel gedwongen uw opvatting te aanvaarden, want de staat verbiedt mij mijn eigen mening te uiten, maar ik houd me toch aan haar en kom daarom niet over tot uw Kerk. Natuurlijk begreep Augustinus de woorden van Emeritus wel, maar ten aanhoren van de omstanders legde hij ze uit in andere zin. Hij redeneerde: hij moet wel willen, wat wij willen; want wij willen wat God wil en vroeg of laat zal hij zich in Gods wil moeten schikken. En wat wil hij nu? Blijven in de gemeenschap der Donatisten. En zo hield Augustinus een toespraak, waarin hij zich tot Emeritus wendde, maar ook met het volk nog verscheidene punten, ook van historische aard, besprak 206).

Ten slotte sprak men af twee dagen later, op 18 September, weer bijeen te komen. Een stenograaf zou dan aanwezig zijn om het gesprokene op te nemen; daardoor weten we nauwkeurig, hoe de bijeenkomst verliep. Het verslag is onder de werken van Augustinus opgenomen en draagt de titel: Handelingen met Emeritus (de gestis cum Emerito).

Augustinus begon met erop te wijzen, dat Emeritus vrijuit kon spreken. De Donatisten hadden beweerd, dat de Katholieken invloed gehad hadden op de uitspraak van Marcellinus; deze was, zo zeiden zij, Katholiek en had hun niet toegestaan te zeggen wat ze wilden, de wereldlijke macht had de waarheid overwonnen. Maar nu kon Emeritus iets dergelijks niet volhouden, hij kon zeggen, wat hij wilde. De omstanders spoorden hem daartoe aan; de bekeerde Donatisten beloofden hem zelfs tot hun oude leer te zullen terugkeren, als hij thans overtuigend sprak.

Dan lezen we in het verslag: "Augustinus zeide: Broeder Emeritus, ge zijt nu hier tegenwoordig, ge zijt aanwezig geweest bij de conferentie: als ge overwonnen zijt, waarom zijt ge dan gekomen? Maar als ge meent niet overwonnen te zijn, zeg dan, op grond waarvan ge meent overwinnaar te zijn. Want dan zijt ge overwonnen, als ge door de waarheid overwonnen zijt. En als ge meent overwonnen te zijn door de macht, maar overwonnen hebt door de waarheid: hier is geen macht, door welke ge overwonnen schijnt te zijn; laten uw medeburgers mogen horen, op grond waarvan gij meent overwinnaar te zijn. Maar wanneer gij weet, dat de waarheid het is, die u overwonnen heeft, waarom versmaadt ge dan nog de eenheid?

Emeritus, de Donatistische bisschop, zeide: De handelingen doen zien, of ik overwonnen ben of overwonnen heb, of ik door de waarheid overwonnen ben, of door de macht overweldigd ben.

Augustinus, de bisschop der Katholieke Kerk, zeide: Waarom zijt ge dan gekomen?

Emeritus, de Donatistische bisschop, zeide: Om dit te zeggen, waarnaar ge mij vraagt.

Augustinus, de bisschop der Katholieke Kerk, zeide: Ik vraag ernaar, waarom gij gekomen zijt; ik zou dit niet vragen, als ge niet gekomen waart.

Emeritus, de Donatistische bisschop, zeide tot de stenograaf: Schrijf op".

Nu zou men verwachten, dat Emeritus begon te spreken, maar hij deed het niet; het was alsof hij niet durfde of wilde.

Het verslag gaat dan aldus verder: "En toen hij zweeg, zeide Augustinus, de bisschop der Katholieke Kerk: Wanneer ge dus onder de waarheid zwijgt, zijt ge niet zonder reden gekomen, tenzij ge hen hebt willen bedriegen. En toen hij lange tijd zweeg, zeide Augustinus, de bisschop der Katholieke Kerk: Gij ziet broeders, dat hij lange tijd zwijgt, ik raad u aan te wensen, dat hij weer verstandig wordt, ik bezweer u, dat ge hem niet volgt, als hij ten verderve gaat".

En dan gaat hij nog op de zaak in. Het best was, zo zegt hij, dat we het gehele verslag van de conferentie voorlezen, maar dat zou te veel tijd vorderen. Hij wijst erop, dat het nuttig zou zijn als Deuterius, de Katholieke bisschop van Caesarea, evenzo zou doen als zijn collega's in andere plaatsen. Te Thagaste, Carthago, Constantina en Hippo, ja in alle actieve kerken, werden in de dagen der grote vasten, als de mensen daartoe meer tijd hadden, de gehele handelingen der conferentie van het begin tot het einde voorgelezen, vooral ten behoeve van hen, die zelf niet lezen konden. Thans laat de bisschop door zijn ambtgenoot Alypius slechts enige stukken voorlezen, waarop we niet nader ingaan.

Naar aanleiding daarvan houdt hij een betoog, dat hij aldus eindigt: "Veel heb ik gezegd, hoewel ik vermoeid geraakt ben, en toch staat onze broeder, om wie wij dit alles tot u zeggen, en tot wie wij het evenzo zeggen, en voor wie wij deze moeite doen, daar nog halsstarrig Zijn wrede moed houdt zichzelf voor standvastig. Maar laat hij niet meer roemen over zijn ijdele en leugenachtige moed. Laat hij luisteren naar de apostel, wanneer deze zegt: "De kracht wordt in zwakheid volbracht" (2 Cor. 12: 9). Laten wij voor hem bidden. Hoe weten wij, wat God wil? Vele zijn de overleggingen in het hart van de mens, zo staat geschreven, maar de raad des Heeren bestaat in eeuwigheid" (Spr. 19: 21)

De andere Donatistische bisschop met wie Augustinus in aanraking kwam, zij het ditmaal alleen schriftelijk, was Gaudentius van Tamugada. Eerst was hij gevlucht, maar later weer in zijn gemeente teruggekeerd. Toen kreeg hij een aanmaning van Dulcitius, de tribuun, die belast was met de uitvoering der keizerlijke edicten in Africa. Het was thans reeds 420, dus negen jaren na de conferentie. Dulcitius spoorde hem aan het Donatisme te verlaten en tot de Kerk terug te keren. Maar Gaudentius schreef terug, dat hij, als men hem met geweld daartoe dwingen wilde, zich met zijn gemeente in de kerk zou opsluiten, de kerk in brand zou steken en zo met de zijnen omkomen.

Van dit dreigement schrok Dulcitius. Hij schreef een veel zachtere brief, waarin hij Gaudentius aanried te vluchten en zich zo aan alle moeilijkheden te onttrekken. Deze antwoordde in twee brieven, een korte, omdat de overbrenger geen tijd had langer te wachten, en daarna een lange, waarin hij betoogde, dat hij en zijn gemeente het martelaarschap niet zochten, maar wel bereid waren voor hun geloof te sterven. Hij wees op Joh. 10: 11, 12, waar we kunnen lezen, dat de goede herder de schapen niet in de steek laat, als de wolven komen. Dulcitius zond deze beide brieven aan Augustinus met het verzoek ze te beantwoorden.

Augustinus deed dat op dezelfde wijze als waarop hij vroeger Petilianus had geantwoord, d. w. z. hij haalt telkens een passage aan van Gaudentius en zegt daarover dan het zijne. Maar deze methode had hij leren verbeteren. Vroeger had hij gezegd: "Petilianus zeide": en als antwoord daarop: "Augustinus zeide": Maar Petilianus had hem op grond hiervan belasterd, door te zeggen, dat hij nooit met Augustinus gesproken had.

Daarom schrijft hij nu niet: "Gaudentius zeide":, maar: "In de brief staat":.

En zo bespreekt hij beide brieven van passage tot passage, zelfs het adres en de aanhef

behandelt hij. Dit antwoord kwam Gaudentius in handen en onmiddellijk gaf hij weerwerk. Niet, dat hij er veel tegen kon inbrengen, maar hij wilde in ieder geval antwoorden, om niet de schijn te wekken, dat hij berustte door te zwijgen.

Ook op dit geschrift gaat Augustinus in. Hij vangt aldus aan: "Ik heb uw antwoord ontvangen, Gaudentius, als men het tenminste een antwoord mag noemen. Want ge hebt daarom tegen mij willen schrijven, opdat wij niet, als ge zou zwijgen, zouden zeggen, dat ge overwonnen waart. Maar antwoorden is iets anders dan niet- zwijgen. Als het dat zou zijn, dan hebt ge ongetwijfeld geantwoord: maar dan met dit gevolg, dat zij, die enige hoop omtrent u konden hebben, nu weten, dat gij niet wist te vinden, wat ge moest antwoorden, en dat ge toch geantwoord hebt, om niet te zwijgen.

Terwijl ge dus er voor wilde zorgen, dat men u niet overwonnen zou noemen, hebt gij gemaakt, dat ge aan de kaak gesteld werd 208).

Daarna gaat Augustinus nog weer eens in op de zaak. Zijn geschrift Tegen Gaudentius (contra Gaudentium) is het laatste, dat hij over de kwestie van het Donatistisch schisma geschreven heeft.

Bijna twintig jaren heeft Augustinus tegen het Donatisme gestreden. Hij was de ziel van de gehele contra-Donatistische actie. Het schisma is overwonnen, zij het dan, zoals we reeds zagen, alleen door de hulp van de staat. "Meer en meer", zo zegt Possidius, "werd, met Christus' hulp, van dag tot dag de eenheid van de vrede vermeerderd en vermenigvuldigd" 209).

Toch hebben de laatste resten 'nog lang stand gehouden; eigenlijk is het laatste spoor van het Donatisme eerst verdwenen, toen de Africaanse Kerk in haar geheel in de zevende eeuw ten prooi gevallen was aan de Islam. Weliswaar was de bestrijding van het Donatisme een zuiver Africaanse zaak, maar toch heeft zij haar vruchten afgeworpen voor de ganse Christelijke Kerk. Immers door haar is Augustinus er toe genoopt na te denken over het wezen der zichtbare en der onzichtbare Kerk. Bovendien moest hij, daar hij in de Donatisten wederdopers te bestrijden had, ook de leer van de doop tot een onderwerp van studie maken.

En de resultaten van al zijn overwegingen zijn neergelegd in de anti-Donatistische geschriften. Dat zijn er, zoals we zagen, verscheidene geweest. Daaraan moeten we nog toevoegen preken en de vele en soms zeer lange brieven, die dezelfde kwesties behandelen en die we niet alle konden vermelden.

Deze gehele litteratuur is, los van het kerkhistorische element, dat er in steekt, een schat geworden voor de latere Kerk, waardoor de theologische opvattingen van de volgende tijden zijn beïnvloed.

HOOFDSTUK 15

AUGUSTINUS ALS BESTRIJDER VAN HET PELAGIANISME

De Donatistische strijd was nog in volle gang, toen 'een nieuw onheil de Kerk bedreigde, het Pelagianisme. Maar tussen Donatisme en Pelagianisme is formeel een groot onderscheid. Het eerste was een scheuring, die alleen de Kerk van Africa in beroering bracht, terwijl het Pelagianisme een ketterij leerde, die niet alleen de gehele Westelijke wereld dreigde te doordringen, maar ook de Kerk in het Oosten van het Romeinse rijk aantastte. Het Donatisme werd gesteund door de revolutionaire beweging der circumcellionen en betekende daardoor ook een ramp voor het maatschappelijke leven, de strijd tegen het Pelagianisme speelt zich alleen af op geestelijk gebied. Daarbij komt nog dat het Donatisme, zijn oorsprong nemend in een kwestie van persoonlijke aard, ons ook later telkens nog in aanraking brengt niet alleen met middelmatige, maar soms ook grove en onontwikkelde figuren, terwijl het Pelagianisme uitging van twee uiterst beschaafde, geleerde, achtenswaardige en sympathieke mannen. Wie waren dat?

In de eerste plaats natuurlijk Pelagius zelf. Hij was afkomstig uit Brannië, was een in de letteren doorkneed man en muntte uit door een uiterst ingetogen levenswandel. Hoewel hij nooit geestelijke is geweest en ook nooit tot een monnikengemeenschap behoord heeft, leefde hij toch geheel naar de ascetische wijze der monniken. Reeds vroeg was hij uit zijn geboorteland naar Rome getrokken, waar hij zich gezien maakte door zijn Christelijke ijver en een commentaar schreef op de brieven van Paulus. Hierin kwamen zijn afwijkende opvattingen reeds uit, maar ze werden niet opgemerkt, althans de aandacht werd er nog niet op gevestigd. Hij verwierf ook in Italië de vriendschap van bekende mannen als Paulinus van Nola en vrouwen als Melania en Proba, over wie we reeds eerder spraken, en van de vrome Demetrias.

De tweede was Caelestius. Deze was veel jonger dan Pelagius. Vroeger was hij advocaat geweest; hij was een man van grote ontwikkeling en zeer ervaren in de redeneerkunde. Terwijl Pelagius vooral de aandacht schonk aan de praktische uitwerking van zijn leerstellingen, gevoelde Caelestius zich in het bijzonder aangetrokken tot de theoretische beredenering daarvan. Beide mannen hadden met succes hun leer in Italië verbreid en schenen instemming te vinden met hun opvattingen.

Hoewel we op de theologische betekenis van de Pelagiaanse leer natuurlijk niet ingaan, omdat het ons alleen te doen is om Augustinus' aandeel in de strijd, moeten we toch in het kort meedelen, waarover de strijd ging. Het best is, dat we de beschrijving van Pelagius' leer ontleenen aan Augustinus' werk over De ketterijen (de haeresibus), dat hij omstreeks 428 schreef op verzoek van de Carthaagse diaken Quodvultdeus. Van de 88 ketterijen, die hij daar bespreekt, is het Pelagianisme de laatste. Hij zegt daarin het volgende:

"De Pelagianen sluiten de genade Gods, door welke wij tenoren bestemd zijn als kinderen van Hem te worden aangenomen door Jezus Christus (Eph. 1: 5), en door welke wij verlost worden uit de macht der duisternis, zodat we in Hem geloven en naar zijn Koninkrijk worden overgebracht (Col. 1: 13), en door welke de liefde in onze harten wordt uitgestort (Rom. 5: 5), opdat het geloof werke door de liefde (Gal. 5: 6), die genade Gods, zeg ik, sluiten zij in zoverre uit, dat zij geloven, dat de mens zonder haar alle bevelen van God kan volbrengen ... Die genade Gods, zonder welke wij niets goeds kuimen doen, is, zo zeggen zij, slechts gelegen in de vrije wil, die onze natuur zonder enige voorafgaande verdiensten van Hem ontvangen heeft, terwijl Hij

ons door middel van zijn wet en onderwijzing slechts hiertoe helpt, dat we leren wat we moeten doen en mogen hopen; maar niet hiertoe, dat we door de gave van zijn Geest doen datgene wat we geleerd hebben te moeten doen. Zij leren dus, dat van Godswegen ons de kennis geschonken wordt, die de onwetendheid verdrijft, maar ze loochenen, dat de liefde geschonken wordt, door welke men vroom leeft; dus: hoewel de kennis, die zonder de liefde opgeblazen maakt, een geschenk Gods is, is de liefde zelf, die niet evenals de kennis opgeblazen maakt, maar sticht, geen geschenk Gods (1 Cor. 8: 1). Zij doen ook de gebeden te niet, die de Kerk opzendt voor de ongelovigen en hen die zich verzetten tegen de leer van God, dat zij zich mogen bekeren, en ook die voor de gelovigen, dat hun geloof vermeerderd moge worden en zij daarin mogen volharden. Want zij beweren, dat men dat niet van God krijgt, maar dat de mensen het van zichzelf hebben, terwijl ze zeggen, dat de genade Gods, door welke wij van onze goddeloosheid bevrijd worden, ons geschonken wordt om onze eigen verdiensten ... Zij gaan ook zover, dat ze zeggen, dat het leven der rechtvaardigen in deze wereld in 't geheel geen zonde kent, en dat uit hen de Kerk van Christus in deze sterfelijkheid voltooid wordt, zodat ze zonder vlek of rimpel is (Eph. 5: 27); alsof het niet de Kerk van Christus was, die over de ganse wereld roept tot God: vergeef ons onze schulden. Ze loochenen ook, dat de kinderen, die naar Adam in het vlees geboren worden, de besmetting van de oude dood bij hun geboorte in zich hebben. Want zij beweren, dat de kinderen zonder enige band van erfzonde geboren worden, zodat er in het geheel niets is, dat hun in een tweede geboorte behoeft te worden kwijtgescholden. Maar ze worden hierom gedoopt, opdat zij, door een wedergeboorte aangenomen, tot het Rijk Gods zouden worden toegelaten, waardoor ze van het goede tot het betere worden overgebracht, maar niet door die vernieuwing worden bevrijd van het kwaad van een oude gebondenheid. Want ook als ze niet gedoopt worden, beloven zij hun - zij het dan buiten het Rijk Gods, - toch een eeuwig gelukkig leven. Ze zeggen, dat ook Adam, al zou hij niet gezondigd hebben, toch de lichamelijke dood zou gestorven zijn, en dat hij dus niet gestorven is als straf voor zijn schuld, maar omdat zijn natuur dat zo meebracht" 210).

In 't kort gezegd komt dus Pelagius' opvatting hierop neer, dat hij de erfzonde loochent; de mens wordt zondeloos geboren, en heeft een vrije wil, die zich ten goede zowel als ten kwade keren kan. De mens volgt in de zonde Adam na; zo moet hij in de deugd Christus navolgen; want Christus kwam op aarde om de mensen tot voorbeeld te zijn. Gods genade wil aan alle mensen de zaligheid schenken, niet alleen aan sommigen, die uitverkoren zijn. Maar de mens moet naar een zondeloos leven streven en zich zo die genade waardig maken. Pelagius loochent dus de uitverkiezing.

Tegen het jaar 411 gingen Pelagius en Caelestius op reis. Waarschijnlijk was het hun bedoeling naar het Oosten te gaan, maar eerst wilden ze Africa bezoeken. Het is niet uitgesloten, dat Pelagius Augustinus, wiens faam hem natuurlijk bereikt had, wilde ontmoeten. Hoe dit ook zij, de beide mannen landden te Hippo. Maar Augustinus was te Carthago, waar de Donatistische kwestie hem bezighield, want de bekende ontmoeting van 411 was aanstaande. Beide mannen vertoefden enige tijd te Hippo, zonder echter voor hun leer enige propaganda te maken. Daarop reisden zij naar Carthago; Augustinus echter was zo druk bezet, dat ze hem niet konden ontmoeten. Wel heeft de bisschop later verteld, dat hij Pelagius enige malen gezien had; hij kon zich dus het uiterlijk voorstellen van de man, die hij bestreed. Pelagius bleef niet lang; hij schreef een afscheidsbrief aan Augustinus en kreeg daarop een vriendelijk, maar gereserveerd antwoord. Daarop vertrok hij naar Palestina.

Maar Caelestius bleef; om een of andere reden stelde hij er prijs op te Carthago

presbyter te worden. Men had wel oren daarnaar: Caelestius was een begaafd man en zijn levenswandel pleitte voor hem. Maar toen kwamen de geruchten over zijn verderfelijke leer los. Deze geruchten werden belichaamd in een formele aanklacht van Paulinus, een diaken van de Kerk van Milaan, dezelfde, die ook het leven van Ambrosius beschreven heeft. Aurelius, de bisschop van Carthago, riep in 412 een concilie bijeen, en daar werd Paulinus' aanklacht behandeld.

Deze hield in, dat Caelestius leerde:

1. Adam is sterfelijk geschapen en zou ook gestorven zijn, als de zondeval niet had plaats, gehad.
2. Adams val berokkende slechts hemzelf schade, niet zijn nakomelingen.
3. Wanneer de mens geboren wordt, is hij in dezelfde toestand als Adam vóór de val.
4. In Adam sterft niet de ganse mensheid; evenmin staat zij in Christus' opstanding weer op.
5. Ook wanneer ze niet gedoopt zijn, hebben de kinderen het eeuwige leven.
6. De wet leidt evenzeer tot het leven als het evangelie.
7. Ook vóór de komst des Heeren waren er mensen zonder zonde. Caelestius kon zich niet naar genoeg van het concilie verdedigen en werd geëxcommuniceerd tot het tijdstip, waarop hij zijn leer zou verwerpen. Hij verliet nu Carthago en reisde naar Klein-Azië, waar hij te Ephese presbyter werd.

Augustinus was niet aanwezig geweest op het concilie, maar hij las de acten daarvan met grote instemming. Zelf had hij ook reeds lang gehoord van de dwaalleer, maar tot nu toe had hij haar alleen bestreden in zijn preken en in het persoonlijk gesprek. Maar thans kreeg hij van de tribuun Marcellinus, de man, die in het dispuut met de Donatisten uitspraak had gedaan, het dringende verzoek om het belangrijke punt der erfzonde nader te verklaren. Zo schreef Augustinus in 412 zijn eerste, in drie boeken verdeelde, werk in de Pelagiaanse strijd over Zondeschuld en zondevergeving en de kinderdoop (de peccatorum meritis et remissione et de baptismo parvulorum). Naar aanleiding van nieuwe vragen van Marcellinus schreef hij tegen het eind van het jaar een geschrift over Geest en letter (de spiritu et littera), waarin hij de verhouding van wet en evangelie behandelt.

Pelagius vertoefde intussen in Palestina. Daar was nog de strijd gaande over Origenes en daarin stonden tegenover elkander de bisschop van Jeruzalem Johannes en Hieronymus. Met beiden werd Pelagius bevriend, maar hij scheen zich toch meer tot Johannes aangetrokken te voelen. Toen de Pelagiaanse opvattingen steeds meer bekend werden, verzette Hieronymus zich heftig daartegen. Merkwaardig is de briefwisseling, die zich concentreerde om Demetrias. Dat was een jonge vrouw in Rome, de dochter van Juliana, die, hoewel ze op het punt stond in het huwelijk te treden, zich uit het leven der wereld terugtrok en in een klooster ging. Zij kreeg daarover brieven van gelukwens zowel van Pelagius, als van Augustinus en Hieronymus. Maar toen de brief van Pelagius bekend werd, kreeg ook Augustinus die onder ogen en achtte zich geroepen de vrome maagd tegen Pelagius te waarschuwen. Tezamen met Alypius schrijft hij aan Juliana een brief, waarin hij aanvankelijk de naam Pelagius niet noemt. We zullen daaruit een passage aanhalen, waaruit blijkt, dat Pelagius zijn leer ook in de praktijk van het leven doet gelden. Augustinus schrijft:

"Hoe zouden wij ons ervan kunnen onthouden, u, aan wie wij zo grote liefde schuldig zijn, te vermanen voor dergelijke dingen op uw hoede te zijn. Want we hebben een geschrift gelezen, dat iemand aan de heilige Demetrias geschreven heeft; of het u be-

reikt heeft zullen we gaarne uit uw antwoord vernemen. In dat geschrift kan de-maagd van Christus een en ander lezen, op grond waarvan zij zou kunnen geloven, dat zij haar maagdelijke heiligheid en al haar geestelijke rijkdom slechts uit zichzelf heeft, en zo zou ze, voordat haar zaligheid volkomen is, leren Gode - weg met die gedachte - ondankebaar te zijn. Want in dat geschrift lezen we deze tot haar gerichte woorden: "Gij hebt dus hierin iets, waardoor ge met recht anderen te boven gaat, ja hierdoor zelfs nog des te meer; want men zal begrijpen, dat uw lichamelijke adel en de rijkdom van uw familie niet uw verdienste is, maar de geestelijke rijkdom kunt gij u alleen zelf toebrengen. Hierom moet ge dus terecht geprezen worden, hierom moet ge dus met recht boven anderen gesteld worden, want dit kan slechts in u zijn, doordat het uit uzelf voortkomt". "Nu ziet ge", aldus gaat Augustinus verder, "voor hoe grote verderfelijke men zich bij deze woorden moet hoeden. Want ongetwijfeld, wanneer er staat: Deze goede dingen kunnen alleen in u zijn, dan is dat zeer juist en waar. Dat is goede spijs; maar wanneer hij zegt: dat het slechts uit uzelf voortkomt, dan is dat absoluut vergif. Het zij verre, dat een maagd van Christus dit gaarne zou horen, want zij begrijpt vol vroomheid haar eigen armoede van het menselijke hart en daarom weet zij zeer goed dat zij daarin slechts gevierd wordt door de gaven van haar Bruidegom". Aan het slot van zijn brief laat Augustinus doorschemeren, dat hij vermoedt, dat het door hem genoemde geschrift van Pelagius is en hij verzoekt om bevestiging van dat vermoeden 211).

Met Pelagius' boek over de natuur van de mens kwam Augustinus in aanraking op de volgende wijze. Tot de leerlingen van Pelagius behoorden twee jonge mannen uit voornamelijk families afkomstig. Deze ontwikkelde jongelieden waren zo onder de indruk gekomen van Pelagius en diens heilige levenswandel, dat ook zij besloten zich aan God te wijden. Hoewel zij hun leermeester geheel toegedaan waren, wilden zij blijkbaar toch ook wel zijn tegenstanders eens horen. Daarom zonden Timasius en Jacobus, want dat waren hun namen, aan Augustinus Pelagius' werk met het dringende verzoek, dat hij daarop zou antwoorden. Augustinus liet onmiddellijk alle andere werk liggen en zette zich aan de bestudering van het boek. Als vrucht van die studie schreef hij toen, in 415, zijn werk *Natuur en genade* (de *natura et gratia*). Daarin weerlegt hij Pelagius' leer, dat de mens door zijn natuur en zijn vrijheid van wil in staat is het goede te doen, en stelt daartegenover, dat de mens door de zonde verdorven is en alleen door de genade van God in Jezus Christus kan worden gered. En beide jonge mannen werden door Augustinus van hun dwaling overtuigd. Zij schreven hem een brief, waarin zij onder meer dit zeggen: "De genade Gods, bediend door uw woord, heeft ons zo verkwikt en gesterkt, dat wij volkomen naar waarheid kunnen zeggen: Hij heeft zijn woord gezonden en hen genezen" (Ps. 107: 20). Zij spreken er hun blijdschap over uit, dat ze nu, door Augustinus onderwezen, ook aan anderen de fouten van de dwaling duidelijk kunnen maken 212).

Tegen het eind van hetzelfde jaar 415 kreeg Augustinus van de bisschoppen Eutropius en Paulus het verzoek in te gaan tegen een aantal stellingen, die door Caelestius bleken opgesteld te zijn en uit Sicilië naar Africa waren gezonden. In zijn geschrift *De volkomenheid der menselijke rechtvaardigheid* (de *perfectione iustitiae hominis*), waarin hij eerst deze stellingen of beredeneringen weergeeft, weerlegt hij ze.

Maar intussen was de Pelagiaanse kwestie in een ander stadium gekomen. Terwijl Augustinus zich met deze en andere polemische geschriften bezig hield, kwam Orosius van een reis naar het Oosten terug. Orosius was een jeugdige geestelijke, die in Spanje presbyter was geweest, maar bij de inval der Vandalen naar Africa gevlucht en in 414 te Hippo bij Augustinus gekomen was. Hij had een werkje geschreven tegen

de Priscillianistische ketterij, waarop we later terugkomen, en stelde dat Augustinus ter hand. Augustinus gevoelde zich zeer tot Orosius aangetrokken en toen deze in het voorjaar van 415 over Egypte naar Bethlehem reisde, gaf hij hem enige geschriften voor Hieronymus mee. Ook deze was bezig met de bestrijding van Pelagius en het is geen wonder, dat de kwestie de gemoederen verontrustte. Wat er toen gebeurd is, kon Orosius nu na zijn terugkeer in Africa aan Augustinus vertellen. Het kwam op het volgende neer.

Op 29 of 30 Juli 415 kwamen de presbyters van Jeruzalem samen onder leiding van hun bisschop Johannes. Ook Orosius was ter vergadering genodigd en men verzocht hem verslag uit te brengen over hetgeen in Africa inzake de Pelagiaanse kwestie gedaan was. Hij deelde mee, dat Caelestius door het concilie van Carthago veroordeeld was, en dat Augustinus bezig was zijn boek over Natuur en Genade te schrijven. Verder zeide hij, dat hij een brief bij zich had, die Augustinus zo juist naar Sicilië had gezonden. Deze brief had de bisschop geschreven op verzoek van Hilarius van Syracuse, die aan Augustinus gemeld had, dat de Pelagiaanse leer op Sicilië ingang vond, en hem daarom vroeg, hoe men tegenover haar moest staan. Augustinus schreef Hilarius een lange brief terug, die we nog over hebben, en waarin hij de ketterij op duidelijke wijze bestreed. Op verzoek van de vergadering las Orosius nu deze brief voor. Johannes achtte het daarop nodig, dat ook Pelagius aanwezig was; hij werd ontboden en nam, hoewel hij geen geestelijke was, in de vergadering plaats. Onmiddellijk vroeg men hem van alle kanten, of hij inderdaad de stellingen verkondigde, die Augustinus bestreden had. Toen beging hij de grote fout te zeggen: "Wat kan Augustinus mij schelen?" Wellicht echter heeft hij daarmee bedoeld: met Augustinus heb ik thans niet te maken, want die heeft niet met mij gepolemiseerd. Augustinus had namelijk in zijn geschriften de naam van Pelagius nog niet genoemd. Op het horen van deze woorden tegen de bekende bestrijder der Donatisten, riepen de aanwezigen uit, dat Pelagius niet alleen uit deze vergadering, maar ook uit de Kerk verdreven moest worden. Maar Johannes trachtte de vergadering te kalmeren en er ontstond een uitvoerig dispuut, waaraan Orosius met vuur deelnam. Een grote moeilijkheid was dat Johannes Grieks sprak en Orosius Latijn, zodat een tolk nodig was. En deze tolk was niet geheel te vertrouwen. Johannes was kennelijk te slap; zijn presbyters echter hielden vol, maar achtten zich niet bevoegd het oordeel uit te spreken, hoewel zij uitdrukkelijk te kennen gaven, dat zij aan Augustinus' zijde stonden. Tenslotte besloot de vergadering enige afgevaardigden te zenden naar Innocentius, de bisschop van Rome, en zich aan diens besluit te onderwerpen. Intussen moest Pelagius zich van het verbreiden van zijn leer onthouden. Orosius werd in de volgende dagen onaangenaam bejegend door Johannes, die hem zelfs van Godslastering beschuldigde. Zo kwam Orosius er toe de pen te grijpen en zich in een Apologie te verdedigen, en daarin tevens opnieuw de leer van Pelagius te bestrijden. Door dit alles waren de geesten in het Oosten in roering gekomen en de tegenstanders van Pelagius achtten het nodig een synode bijeen te doen roepen, waar de zaak grondig behandeld zou worden, en dan daarna de goedkeuring op de beslissing te verkrijgen van de bisschop van Rome.

Het initiatief werd genomen door twee Gallische bisschoppen, nl. Heros van Arelate (Arles) en Lazarus van Aquae Sextiae (Aix), die beiden van hun zetel verdreven waren en zich nu in Palestina bevonden. Waarom hun dit overkomen was, is niet bekend; wel is zeker dat hun tijdgenoten, ook Augustinus, steeds met achting over hen spreken. Deze twee stelden een geschrift op, waarin de dwalingen van Pelagius en Caelestius, uit hun eigen werken verzameld, bijeengebracht waren, en dienden de

aanklacht in bij Eulogius, de bisschop van Caesarea, die beschouwd werd als de „metropoliet van Palestina. Deze riep een synode bijeen, die waarschijnlijk op 20 December 415 samen- kwam te Diospolis (Lydda).

Eulogius was voorzitter, ook Johannes was aanwezig en verder nog twaalf bisschoppen. De beide Galliërs hadden helaas wegens ernstige ziekte van een hunner niet kunnen komen; ook Orosius was er niet. De belangrijkste tegenstanders van Pelagius woonden dus de vergadering niet bij. Johannes werd uitgenodigd eerst verslag uit te brengen van de vergadering te Jeruzalem. Daarin beweerde hij, dat Pelagius de genade van Christus aanvaardde; bovendien voer hij heftig uit tegen Orosius en de beide Gallische bisschoppen. Daarna kreeg Pelagius, die natuurlijk ook aanwezig was, het woord. Hij begon met verscheidene brieven van bisschoppen voor te lezen, waaruit hun gunstige gezindheid jegens hem moest blijken. Hij las ook de brief van Augustinus voor, die we reeds eerder vermeld en besproken hebben. De leden der vergadering kenden geen Latijn, dus moest alles door een tolk in het Grieks worden vertaald. Pelagius had voor, dat hij zelf vloeiend Grieks sprak. Daarna kwamen de punten van aanklacht achtereenvolgens aan de orde. Met grote handigheid wist Pelagius te antwoorden en zijn eigen opvattingen in het meest gunstige daglicht te stellen, zodat de vergadering telkens verklaarde, „ dat hij in overeenstemming was met hetgeen de Kerk leerde. Herhaaldelijk beweerde hij, dat men zijn woorden in de aanklacht onjuist had weergegeven en met grote vaardigheid legde hij de nadruk op datgene wat in zijn woorden rechtzinnig was. Hij eindigde aldus: "Wederom zeg ik, dat dit ook volgens hun getuigenis niet mijn woorden zijn; daarvoor ben ik dus geen genoegdoening schuldig. Maar van al wat ik erkend heb als van mij afkomstig, bevestig ik, dat het juist is. Alles, waarvan ik gezegd heb, dat het niet van mij is, verwerp ik overeenkomstig het oordeel van de heilige Kerk, terwijl ik de vervloeking uitspreek over een ieder, die ingaat tegen de leer der Katholieke Kerk. Want ik geloof in de Drieëenheid van één Wezen en verder in alles wat is in overeenstemming met de leer der heilige Katholieke Kerk: als iemand iets aanneemt, dat hieraan vreemd is, dan zij hij vervloekt". De uitspraak van de synode luidde daarop aldus: "Daar wij nu genoegdoening gekregen hebben inzake hetgeen aan de monnik Pelagius, hier aanwezig, voor de voeten geworpen werd, en daar hij instemt met de leer der vroomheid en hetgeen tegen het geloof der Kerk ingaat verwerpt en vervloekt, verklaren wij, dat hij tot de gemeenschap der Katholieke Kerk behoort" 213).

Pelagius kon dus bogen op een gunstige uitspraak van twee Palestijnse synoden en hij deed dat ook. Het gevolg was een geestelijke opschudding, waarvan vooral Hieronymus de onaangenaamheden te lijden had. Maar dit alles laten we nu buiten beschouwing, want we moeten terug naar Augustinus. Orosius was terstond nadat hij gehoord had, wat op de synode van Diospolis was geschied, naar Africa gereisd en hij bracht van alles verslag uit aan Augustinus. Deze schreef een brief aan Johannes, de bisschop van Jeruzalem. Hij spreekt daarin het vermoeden uit, dat de Oosterse bisschoppen Pelagius eigenlijk niet goed kennen. Hij vertelt verder, dat hij van Timasius en Jacobus een boek van Pelagius gekregen heeft, waarin verderfelijke stellingen geleerd worden en waartegen hij een boek geschreven heeft. Beide boeken, dat van Pelagius en dat van hemzelf stuurt hij met de brief aan Johannes, waarbij hij er zijn spijt over uitspreekt, dat deze er slechts door middel van een tolk kennis van kan nemen. Hij meent, dat Pelagius niet zal kunnen ontkennen dit boek geschreven te hebben en als hij dat toch doet, dan heeft Augustinus voldoende getuigen. Bovendien verzoekt hij Johannes de Handelingen van de synode te zenden, opdat de Africaanse

bisschoppen daarvan kennis kunnen nemen 215).

Omstreeks Juni 416 kwam te Carthago de gewone provinciale synode bijeen en daar kwam de zaak van Pelagius aan de orde. Er waren 68 bisschoppen, wier namen we alle kennen, aanwezig. Orosius had uit Palestina ook een brief meegebracht van de Gallische bisschoppen Heros en Lazarus. Die brief werd voorgelezen; ook de veroordeling van Caelestius door de vorige synode werd opnieuw voorgelezen en wederom werd besloten de leer van Pelagius en Caelestius te veroordelen. Van dit besluit werd mededeling gedaan aan de bisschop van Rome, Innocentius. De synode schrijft o. a.: "Dat aldus gehandeld is, heer en broeder, meenden wij aan u te moeten mededelen, opdat aan hetgeen wij in onze eenvoudigheid besloten hebben, ook het gezag van de apostolische stoel zou geschonken worden ter bescherming van veler heil en ook ter verbetering van sommiger verkeerdheid" 216).

Toen de provinciale synode van Mileve, die in hetzelfde jaar bijeenkwam, van deze besluiten der Carthaagse synode gehoord had, besloot ook zij zich met een brief tot Innocentius te richten en wel uit naam van 61 bisschoppen, onder wie ook Augustinus. Ten overvloede stuurden vijf van hen, die we allen reeds kennen, nl. Aurelius, Alypius, Augustinus, Evodius en Possidius een persoonlijke brief aan Innocentius, die ongetwijfeld door

geschreven was. Zij zetten daarin dégehelélcsvestie nog eens uiteen, en zonden tegelijkertijd aan de bisschop van Rome het geschrift van Pelagius over de natuur en het antwoord, dat Augustinus daarop gegeven had. De plaatsen, waarop het vooral aankwam, waren in deze boeken door Augustinus aangestreept. Zij gaven als hun mening te kennen, dat Pelagius naar Rome moest worden ontboden om ondervraagd te worden; kwam hij niet, dan zou de zaak met hem per brief moeten behandeld worden. Bovendien zonden de vijf bisschoppen aan Innocentius een brief van Augustinus aan Pelagius. Deze had namelijk aan Augustinus geschreven om zich te verdedigen na het concilie van Diospolis, en nu verzochten de vijf Innocentius Augustinus' antwoord te willen doen toekomen aan Pelagius, omdat zij meenden, dat deze door Innocentius' autoriteit er eerder toe zou komen dit antwoord te lezen 217).

Deze drie brieven en de beide geschriften werden door een Africaanse bisschop Julius naar Rome gebracht en Innocentius zond door middel van dezelfde boodschapper drie brieven terug, gedateerd op 27 Januari 417. Hij prijst daarin de Africaanse bisschoppen om hun ijver en waakzaamheid en ook om het feit, dat zij zich tot de apostolische stoel gewend hebben. Ten slotte eindigt hij de tweede brief met dit oordeel: "Daarom spreken wij met het gezag van de apostolische invloed als ons oordeel uit, dat Pelagius en Caelestius, uitvinders van eerder niet gehoorde uitspraken, die, zoals de apostel heeft gezegd, geen stichting, maar veeleer ijdele vragen plegen voort te brengen, uitgesloten moeten worden van de gemeenschap der Kerk, totdat zij weer loskomen uit de strik van de duivel, door wie zij naar diens wil gevangen gehouden worden (2 Tim. 2: 26), en dat zij tot die tijd niet ontvangen moeten worden in de schaapskooi des Heeren, die zij zelf door een verkeerde weg in te slaan hebben willen verlaten. Want zij moeten afgesneden worden, die ons in verwarring brengen en het evangelie van Christus willen verdraaien (Gal. 1: 7). En tevens bevelen wij, dat een gelijke straf hen treft, die dit met een gelijke hardnekkigheid willen verdedigen, niet alleen dus, die het doen, maar ook hen, die hun bijval schenken aan wie het doen (Rom. 1: 32); want ik meen, dat er geen groot verschil is tussen de bedoeling van hem, die misdrijft en de bijval van hem, die er mee instemt. Daaraan voeg ik nog dit toe: meestal leert iemand het dwalen af, wanneer niemand met hem instemt. Dus moge, geliefde broeders, als vaste inhoud van het bovenvermelde oordeel het volgende

gelden: zij moeten verwijderd blijven uit het huis des Heeren, althans zij moeten verstoken zijn van de herderlijke bewaking, opdat niet de gruwelijke besmetting van twee schapen sluipe door de argeloze kudde en de wolf er zich in zijn roofgierig hart niet over zou verheugen, dat in de schaapskooi des Heeren zo grote scharen van schapen neergeveld worden, doordat de wachters de wonde van twee van hen onachtzaam behandelen. We moeten er dus voor zorgen, dat wij niet, door wolven toe te laten, meer huurlingen zouden schijnen te zijn dan herders. Wel bevelen wij, daar onze Heere Christus met eigen stem heeft te kennen gegeven, dat Hij niet de dood van de stervende begeert, maar dat hij terugkeert en leeft, dat hun, als zij ooit de dwaling van hun slechte leer' verlaten en tot inkeer komen en zij veroordelen datgene, door welks verkeerde aanvaarding zij zichzelf veroordeeld hebben, het gewone geneesmiddel, namelijk hun wederopneming door de Kerk niet geweigerd wordt, opdat ze niet, wanneer we hen bij hun terugkeer wellicht zouden afweren, werkelijk buiten de schaapskooi zouden blijven en door de woedende muil van de vijand, die daarop wacht, zouden verzwolgen worden" 218).

Enige tijd na het ontvangen van Innocentius' brieven en wel op 23 September 417, preekte Augustinus te Carthago. Aan het eind van zijn preek gekomen, sprak hij toen de volgende, later zo bekend geworden, woorden naar aanleiding van de Pelagiaanse dwaling: "Over deze zaak zijn reeds de besluiten van twee concilies naar de apostolische stoel gezonden; en vandaar is ook schriftelijk antwoord gekomen. De zaak is beëindigd (causa finita est); och, mocht eindelijk ook de dwaling beëindigd worden"

Deze woorden hebben aanleiding gegeven tot de eerst vele eeuwen later geformuleerde zegswijze: *Roma locuta, causa finita*: "Rome heeft gesproken, de zaak is beëindigd". Toen echter Augustinus aldus sprak, kon hij nog niet bevroeden wat nog komen zou. Want de zaak was nog niet beëindigd.

Inmiddels had Augustinus, kort na het ontvangen van de brieven van Innocentius, de Handelingen van de synode van Diospolis uit het Oosten toegezonden gekregen. Wel had reeds Pelagius zelf hem een briefje geschreven om zich te verdedigen naar aanleiding van hetgeen op de synode behandeld was, maar Augustinus was verheugd, dat hij nu de Handelingen in handen had, met welke trouwens het briefje niet geheel overeenstemde. Hij bestudeerde deze Handelingen en schreef als vrucht van die studie zijn werk "De Handelingen met Pelagius" (de *gestis Pelagii*). Hij begint met zijn vreugde erover uit te spreken, dat de Palestijnse vergadering terecht Pelagius' antwoorden goedgekeurd had. Zij had echter geen rekening gehouden met wat deze geschreven had en Pelagius wist dat in het beste clicht te stellen, zodat hetgeen de vergadering goedkeurde, inderdaad met de leer overeenstemde. Eén voorbeeld halen we aan. In hun aanklacht hadden Heros en Lazarus (die zelf niet aanwezig konden zijn, zoals we reeds verhaalden) erop gewezen, dat Pelagius in een boek geschreven had: "Slechts hij kan zonder zonden zijn, die kennis van de wet heeft".

Toen de synode vroeg: "Hebt gij dat gezegd, Pelagius", antwoordde deze: "Dat heb ik wel gezegd, maar niet zoals zij dit opvatten; ik heb niet gezegd, dat iemand, die de wet kent, niet kan zondigen, maar dat hij door het kennen der wet gesteund wordt om niet te zondigen, zoals geschreven is: "Hij heeft hun de wet tot steun gegeven" (Jes. 8: 20, naar de Septuaginta).

Toen de synode dit gehoord had, zeide zij: "Wat Pelagius gezegd heeft, wijkt niet af van de leer der Kerk". Hierover schrijft Augustinus: "Zeker, wat hij gezegd heeft, wijkt niet af; maar dat citaat uit zijn boek klinkt geheel anders. Maar de bisschoppen, die Grieken waren en die woorden door middel van een tolk hoorden, hebben zich niet

de moeite gegeven, dit te onderzoeken. Ze schonken alleen aandacht aan hetgeen de ondervraagde zeide bedoeld te hebben, maar niet aan de vraag, met welke woorden diezelfde uitspraak in zijn boek uitgedrukt was. Want het is iets anders, dat de mens door de wet te kennen gesteund wordt om niet te zondigen, dan dat men zegt, dat slechts hij, die de wet kent, zonder zonden kan zijn" 219).

Dit licht hij verder uitvoerig met voorbeelden toe. En zo behandelt Augustinus alle punten, die ter sprake waren gekomen, om aan te tonen, dat Pelagius' woorden wel fraai klonken, maar dat zijn eigenlijke bedoelingen niet aan de dag getreden waren. Hetgeen de synode goedgekeurd had, was dus niet de leer, die Pelagius in zijn geschriften verkondigd had.

In hetzelfde jaar 417 schreef Augustinus een brief, die de omvang van een brochure had, aan zijn vriend Paulinus van Nola. Hij had vernomen, dat deze nogal met Pelagius ingenomen was en dat te Nola vele aanhangers waren van diens leer. Daarom geeft hij nu een duidelijke uiteenzetting van al zijn bezwaren tegen het Pelagianisme en hij ontwikkelt in deze brief voor het eerst zijn leer der praedestinatie. Om aan zijn woorden kracht bij te zetten tegenover de Pelagiaansgezinde Nolanen, zendt hij tegelijkertijd afschriften van de drie brieven van Innocentius aan Paulinus

Intussen had Pelagius, toen hij van zijn veroordeling door Innocentius gehoord had, een geschrift naar Rome gezonden om zich te verdedigen tegen de beschuldiging, dat hij de genade Gods loochende. Hij aanvaardde haar als ondersteuning van de menselijke wil en het was slechts zijn bedoeling geweest de achteruitzetting van deze wil tegen te gaan. Maar Pelagius vertoonde zich niet te Rome. Daar was intussen op 12 Maart 417 Innocentius gestorven en opgevolgd door Zosimus, waarschijnlijk iemand van Griekse afkomst; wellicht daardoor stond hij iets meer open voor de Oosterse opvattingen. En nu komt Caelestius weer op het toneel; immers hij kwam naar Rome om zich bij Zosimus te verantwoorden.

Caelestius had, zoals we reeds eerder zagen, kans gezien te Efeze presbyter te worden. Na enige jaren was hij naar Constantinopel gegaan om daar zijn leer te verbreiden. Maar de bisschop van die stad, Atticus, wist hem te verdrijven en zond waarschuwende brieven naar de bisschoppen van Klein-Azië en ook naar Carthago. Nu ging Caelestius naar Rome en diende bij Zosimus een verdedigingsgeschrift in. Daarin legde hij zijn geloofsbelijdenis neer, sprak uitvoerig over punten, die met de strijd zelf niets te maken hadden, verklaarde, dat hij de kinderdoop aanvaardde op grond van het Evangelie, maar dat hij de erfzonde verwierp. Gaarne echter zou hij zich door Zosimus beter laten onderwijzen. De bisschop nam Caelestius een uitvoerig verhoor af en dit verliep tot zijn tevredenheid.

Nu schreef Zosimus een brief naar de Africaanse bisschoppen, waarin hij een goed getuigenis aflegt van Caelestius' bedoelingen, de Africanen berispt omdat zij de zaak niet goed onderzocht hadden en hen verzoekt zich te onderwerpen aan de beslissing van de apostolische stoel. Inmiddels was hem ook in handen gekomen de verdediging van Pelagius; een vergadering van geestelijken te Rome nam daarmee genoegen en Zosimus schreef een tweede brief naar Africa om dit mede te delen en er zijn spijt over uit te spreken, dat Pelagius in Africa ten onrechte veroordeeld was.

Een synode van 214 bisschoppen kwam bijeen tegen het eind van 417 en deed verschillende uitspraken, waarbij de leer van Pelagius en Caelestius veroordeeld bleef. De synode zond een brief aan Zosimus, waarin zij hiervan mededeling deed. "Wij hebben besloten," zo schrijven de bisschoppen, "dat de uitspraak tegen Pelagius en Caelestius, die gedaan is door de eerwaardige bisschop Innocentius van de stoel van

de gelukzalige apostel Petrus, van kracht blijft, totdat zij op de meest openlijke wijze belijden, dat wij door de genade Gods, door Jezus Christus, onze Heer, bij ieder van onze handelingen gesteund worden, niet alleen om de rechtvaardigheid te leren kennen, maar ook om haar te doen, zodat we zonder die genade niets, dat waarlijk heilig en vroom is, in staat zijn te hebben, te denken, te zeggen en te doen" 221).

Het antwoord van Zosimus, dat gedateerd is op 21 Maart, werd 29 April ontvangen. Hij schrijft, dat weliswaar zijn gezag zo groot is, dat niemand iets van zijn uitspraak kan afdoen, maar dat hij toch met de Africaanse bisschoppen wil samenwerken en daarom de zaak gelaten heeft zo als ze was, met de bedoeling om haar nader onder ogen te zien.

Toen deze brief in Africa kwam, waren de bisschoppen juist bezig zich te verzamelen tot een generale synode. Deze vond plaats op 1 Mei 418 te Carthago in de basiliek van Faustus; er waren meer dan 200 bisschoppen aanwezig. Hetgeen de synode in negen canones vastlegde, komt hierop neer, dat Adam eerst door de zondeval sterfelijk geworden is, dat de kinderen vanwege de erfzonde gedoopt moeten worden, dat de genade Gods noodzakelijk is tot vergeving der zonden en dat de mens zonder haar tot het goede geheel onbekwaam is, en ook met haar niet zondeloos kan leven. De besluiten van de synode werden aan Zosimus bekendgemaakt en die moest nu bepalen wat hij doen zou.

Augustinus bleef na de sluiting der synode nog enige tijd te Carthago om met een aantal anderen nog de overblijvende zaken te behandelen. En terwijl hij daar nog was, ontving hij twee blijde tijdingen. In de eerste plaats vernam hij, dat keizer Honorius op 30 April te Ravenna een wet tegen de Pelagianen had uitgevaardigd. Het is hoogst waarschijnlijk, dat de Carthaagse synode van 417 daarop bij de keizer aangedrongen had. De wet bepaalde, dat Pelagius en Caelestius verbannen werden en dat ieder, die hun leer aanhing eveneens verbannen zou worden met verbeurdverklaring van zijn vermogen.

De tweede blijde tijding betrof het besluit van Zosimus. Deze had, toen hij het resultaat van de synode vernomen had, besloten Caelestius opnieuw te horen. Maar Caelestius vermoedde wel waarop een nieuw verhoor zou uitlopen en verscheen niet, maar vluchtte de stad uit. In hoeverre ook de wet van de keizer invloed gehad heeft, is moeilijk uit te maken, maar in ieder geval sloot Zosimus zich bij het oordeel der Africaanse bisschoppen aan en veroordeelde de Pelagiaanse leer. Hij schreef een zeer uitvoerige brief, die bekend staat onder de naam *epistula tractatoria* en van welke helaas slechts enkele kleine fragmenten bewaard zijn gebleven. Daarin behandelde hij de gehele kwestie en eindigde met zich aan te sluiten bij de beslissing van zijn voorganger Innocentius. Deze brief werd door het ganse Romeinse rijk, zowel het Oosten als het Westen, aan alle bisschoppen toegezonden en van allen werd geëist, dat zij de veroordeling zouden ondertekenen. Achttien bisschoppen in Italië weigerden dat; tot hen behoorde ook Julianus, bisschop van Eclanum. Zij werden verbannen Van Pelagius horen we niet meer, Caelestius was blijkbaar weer naar het Oosten vertrokken; althans in 429 werd hij uit Constantinopel verdreven. Dat het Pelagianisme niet geheel was uitgeroeid, blijkt uit het feit, dat nog in 419 en 421 keizerlijke edicten tegen de Pelagianen werden uitgevaardigd.

Maar we moeten tot Augustinus terugkeren. Toen hij, nadat de beslissende brief van Zosimus reeds ontvangen was, nog enige tijd te Carthago vertoefde tot regeling van andere zaken, schreef hij een nieuw boek tegen Pelagius. De aanleiding daartoe was

deze. Pinianus met zijn vrouw Melania en haar moeder Albina, de familie dus, die we reeds vroeger hebben leren kennen, vertoefden in Palestina en hadden daar Pelagius ontmoet en hem gevraagd, waarvan hij nu eigenlijk beschuldigd werd. Deze had daarop geantwoord en hun ook het verdedigingsgeschrift, dat hij naar Innocentius gezonden had, voorgelezen en er zich over beklagde, dat Innocentius en de Africaanse bisschoppen tezamen met Caelestius ook hem veroordeeld hadden.

Onder de indruk van Pelagius begrepen Pinianus en de zijnen nu niet goed, hoe de zaak zat, en zij schreven aan Augustinus om nadere inlichting. Hij liet zijn andere bezigheden even wachten en schreef toen een werk in twee boeken over De genade van Christus en de erfzonde (de gratia Christi et de peccato originali), dat hij aan de overbrenger van Pinianus' brief, die haast had om te vertrekken, meegaf. In dezelfde tijd schreef hij nog verscheidene brieven inzake de Pelagiaanse kwestie. Ook toen hij van Carthago naar Caesarea vertrokken was (waar hij de reeds eerder verhaalde ontmoeting had met de Donatist Emeritus) had hij nog verschillende brieven te verzenden.

Intussen hadden de Pelagianen niet stil gezeten. Zo hadden zij gepoogd de comes van Africa, Valerius, die bij de keizer grote invloed had, tegen Augustinus in te nemen. Zij hadden hem geschreven, dat Augustinus het huwelijk afkeurde, omdat hij de voortplanting van de erfzonde verklaarde door de begeerte, die met het verwekken van de kinderen verbonden was. Valerius meende, dat Augustinus zelf zich tegen deze beschuldiging het best kon verdedigen en nodigde hem daartoe uit. De bisschop schreef toen in het begin van 419 een boek over Het huwelijk en de begeerte (de nuptiis et concupiscentia), waarin hij betoogde, dat de begeerlijkheid van het vlees niet aan het huwelijk mocht verweten worden en dat er een wet is in de leden, die strijdt tegen de wet van de geest. De begeerlijkheid spruit voort uit de zonde, maar het kuise huwelijk wendt haar ten goede. Zo mag het huwelijk geenszins veroordeeld worden. Dit werkje werd door de Pelagianus Julianus weerlegd in een geschrift in vier boeken verdeeld. Een onbekende zond aan Valerius uittreksels uit het boek van Julianus en de comes stuurde deze weer door aan Augustinus, die nu aan zijn boek een tweede deel toevoegde om Julianus te bestrijden.

In hetzelfde jaar 419 werd Augustinus' aandacht gevraagd voor een onderwerp, waarover hij in zijn jonge jaren ook reeds geschreven had. Hoe dat gebeurde, vertelt hij zelf in zijn Nalezingen als volgt: diezelfde tijd vond een zekere Vincentius Victor in Mauretanië bij een Spaanse presbyter Petrus een werkje van mijn hand, waarin ik op een bepaalde plaats ten aanzien van de oorsprong van ieders ziel erkend heb, dat ik niet weet of de ziel haar oorsprong neemt uit de ziel van de eerste mens en zo vervolgens door de ouders wordt voortgeplant, of dat zoals aan die eerste mens, zo ook aan de latere mensen telkens een ziel geschonken wordt. Maar wel had ik gezegd, dat de ziel niet een lichamelijke iets is, maar een geest.

Tegen die woorden van mij schreef Vincentius twee boeken, gericht aan Petrus, die mij uit Caesarea door de monnik Renatus werden toegezonden. Toen ik ze gelezen had, gaf ik mijn antwoord in vier boeken, één gericht tot de monnik Renatus, het tweede tot de presbyter Petrus, en de andere twee tot Vincentius Victor. In al die boeken worden veel belangrijke dingen besproken, maar ik verdedig daarin mijn aarzeling aangaande de oorsprong van de zielen, die aan ieder mens afzonderlijk worden geschonken, en ik wijs op veel dwalingen en verkeerde opvattingen van hem. Toch meende ik, dat die jonge man niet overijld mocht worden afgekeurd, maar dat hij moest worden onderricht en ik heb hem zo zachtzinnig mogelijk behandeld. Ik kreeg

dan ook van hem een antwoord, waarin hij mij zijn verbetering mededeelt" 222). Ook enige Pelagiaanse misvattingen heeft Augustinus in dit werk besproken. Het heeft tot titel *De ziel en haar oorsprong* (de anima et eius origine).

In 419 kwamen Bonifatius, die als bisschop van Rome Zosimus was opgevolgd, twee Pelagiaanse brieven in handen. De ene was gericht aan de Pelagiaansgezinden te Rome, de andere aan de bisschop Rufus van Thessalonica. Hoewel deze laatste op naam stond van de achttien verbannen bisschoppen, was hij toch, evenals de eerste, door Julianus geschreven. Bonifatius wist niet beter te doen dan ze mee te geven met Alypius, die juist in Italië was en tegen het einde van 419 naar Africa terugkeerde. Augustinus beantwoordde deze brieven in een uitgebreid werk van vier boeken getiteld: *Tegen twee brieven der Pelagianen* (contra duas epistolas Pelagianorum), dat hij richtte tot Bonifatius.

Omstreeks dezelfde tijd kreeg de bisschop in handen de vier boeken van Julianus, waarvan reeds eerder sprake was en die Augustinus tevoren slechts kende door de uittreksels, welke de comes Valerius hem had doen toekomen. Hij zag nu, dat die uittreksels niet geheel juist waren geweest en ondernam de bestrijding van Julianus in een groot werk van zes boeken *Tegen Julianus*, de verdediger der Pelagiaanse ketterij (contra Julianum haeresis Pelagianae defensorem). Julianus had intussen, zonder dat hij dit boek kende, een uitgebreid, in acht boeken verdeeld, werk geschreven tegen Augustinus' werk *Het huwelijk en de begeerte*, en wel tegen het tweede boek daarvan; het eerste immers had hij reeds beantwoord. Het was geen wonder dat Julianus Augustinus' grote boek nog niet ontvangen had, want hij vertoefde in ballingschap in Cilicië in Klein-Azië. Het duurde zeer lang, voordat Augustinus het werk van zijn tegenstander in handen kreeg; eerst in 428 zond Alypius, die weer te Rome was, hem daarvan de eerste vijf boeken toe. Hij had deze overgeschreven, maar omdat zich juist een geschikte gelegenheid tot verzending voordeed, wilde hij niet wachten tot hij ook de drie overige klaar had, maar zond de vijf alvast aan Augustinus. Onmiddellijk begon deze aan de beantwoording. Het zeer grote werk, dat zo ontstond, heeft hij niet meer kunnen voltooien. Het is interessant te lezen onder hoe grote druk de thans 74-jarige grijsaard eraan moest werken.

Zelf schrijft hij daarover aan de diaken Quodvultdeus het volgende: "Ik ben bezig te antwoorden op de boeken van Julianus, die hij ten getale van acht uitgegeven heeft na die vier, waarop ik vroeger geantwoord heb. Onze broeder Alypius heeft deze te Rome in handen gekregen, maar hij had ze nog niet alle afgeschreven, toen zich een gelegenheid voordeed, die hij niet wilde missen, en door welke hij mij vijf boeken zond met de belofte, dat hij de drie overige spoedig zou sturen en met het dringende verzoek, dat ik de beantwoording niet zou uitstellen. Onder die drang zie ik me genoodzaakt iets minder hard te werken aan datgene, waarmee ik bezig was, zodat ik me aan beide taken kan wijden, aan de ene overdag, aan de andere 's nachts, voorzover ik tijd kan uitsparen van andere bezigheden, die niet ophouden van alle kanten op me af te komen. Want ik ben bezig met iets, dat zeer noodzakelijk is, namelijk het nalezen van mijn werken, en als ik daarin iets aantref, dat ik onjuist vind of dat anderen onjuist zouden kunnen vinden, dan wijs ik op het foutieve, of verdedig ik hetgeen ik geschreven heb, en duid zo aan wat gelezen moet en kan worden. Twee delen heb ik reeds klaar, waarin al mijn boeken behandeld zijn; ik kende het aantal niet, maar ik weet nu dat het er 232 zijn.

Nu resten nog de brieven en dan de preken. Reeds zeer veel brieven had ik gelezen, maar nog niets daarover gedicteerd, toen mij ook die boeken van Julianus in beslag

begonnen te nemen: ik ben nu begonnen aan de beantwoording van het vierde boek. Wanneer ik die klaar heb en ook het vijfde beantwoord heb, dan beschik ik, als de Heere het wil, weer over enige tijd, als namelijk de drie andere dan niet gekomen zijn, om ook te beginnen aan wat gij vraagt. Ik doe dan twee dingen tegelijk, namelijk dat van u en de nalezing van mijn werken, en wel zo, dat ik die beide taken verdeel over mijn tijd des nachts en mijn tijd overdag" 223).

De nalezing van zijn werken heeft Augustinus niet ten einde gebracht; wij moeten helaas zijn opmerkingen over de brieven en de preken missen. Maar ook zijn zeer grote werk tegen Julianus heeft hij niet meer kunnen voltooien. Het draagt daarom de titel: *Het onvoltooide werk tegen het tweede antwoord van Julianus* (Imperfectum opus contra secundam Iuliani responsionem) en omvat zes boeken. Augustinus heeft zijn boek zo ingericht, dat hij telkens een passage uit het werk van Julianus aanhaalt en daarop dan zijn antwoord geeft. Daardoor leren we ook het werk van de Pelagiaan voor een belangrijk deel kennen. Maar de laatste twee boeken zijn niet meer aan de beurt gekomen. Het onvoltooide werk is het laatste, dat Augustinus geschreven heeft.

Het waren echter niet alleen de Pelagianen zelf, die hem tot schrijven brachten; ook anderen gaven hem daartoe aanleiding. Zo vroegen in 426 de monniken van een klooster te Adrumetum (in Noord-Afrika) hem om opheldering inzake enige punten. Zij hadden een brief van Augustinus aan Sixtus gelezen en tengevolge daarvan hadden zij onenigheid met elkaar gekregen over de verhouding van Gods genade en de vrije wil. Nu zonden zij twee van hen, Cresconius en Felix, naar Augustinus om met hem de zaak te bespreken. Onmiddellijk schreef hij een brief aan de abt van het klooster, Valentinus, en uit een tweede brief blijkt, dat hij de beide monniken nog enige tijd bij zich gehouden heeft om gelegenheid te hebben de hem gestelde vraag uitvoerig te beantwoorden. Met een welgevulde tas moeten zij in hun klooster weergekeerd zijn. Want Augustinus had hen alle mogelijke stukken meegegeven, die op de Pelagiaanse kwestie betrekking hadden: de briefwisseling met Innocentius en Zosimus, de canones van de synode van 418, en nog meer. Maar het belangrijkste zal voor de monniken wel geweest zijn het geschrift, dat Augustinus voor hen zelf geschreven had en dat hij ook kon meegeven, namelijk *De genade en de vrije wil* (de gratia et libero arbitrio). Toen hij van Valentinus vernam, dat er nog enige moeilijkheden waren overgebleven, schreef hij een tweede werkje voor hen over *De vermaning en de genade* (de correptione et gratia). Zoals hij zelf mededeelt, koos hij deze titel omdat hij vernomen had, dat een van de monniken te Adrumetum gezegd had, dat men niemand behoefde te vermanen, als hij Gods geboden niet doet, maar dat men alleenvoor hem moest bidden. Dit geschrift biedt een duidelijke uiteenzetting van Augustinus' leer der genade en der praedestinatie.

Het is alleen Gods genade, die alles werkt; de wil van de mens is onderworpen aan de zonde, maar Gods genade bevrijdt hem de vermaning is een middel, waardoor die genade werkt; zij alleen kan de mens zalig maken; het is ook God alleen, die aan de mens de volharding geeft. En die wordt geschonken aan allen, die door God van eeuwigheid zijn uitverkoren. De uitverkiezing en de verwerping worden hier duidelijk geleerd.

Nu waren er in Zuid-Frankrijk talrijke monniken, die Augustinus' strijd tegen de Pelagianen gevolgd hadden en daarin aan zijn zijde stonden. Maar tewslotte bleek toch, dat zij hem in de consequenties van zijn leer der genade en uitverkiezing niet konden volgen. Hun leidsman was Cassianus van Massilia (Marseille). Deze schreef een werk, waarin hij weliswaar Augustinus niet noemde, maar toch tegen hem

polemiseerde. Hij was het eens met Augustinus' leer der erfzonde en met zijn opvatting aangaande de genade, maar betoogde toch ook, dat God soms barmhartigheid bewijst jegens de mens, in wie een begin aanwezig is van een goede wil. Dat zwakke begin wordt dan gesteund door Gods genade. Zo schrijft Cassianus met Pelagius iets toe aan de mens, maar erkent met Augustinus de erfzonde en de werking van Gods genade. Deze semi-Pelagiaanse leer vond ingang in Zuid-Frankrijk en Augustinus werd hiervan op de hoogte gesteld door twee van zijn warme aanhangers, Prosper van Aquitanië en Hilarius, die monnik geweest was in het klooster van Lerinum en bisschop was geworden te Arles. Beiden schreven een brief aan de bisschop en deze vond daarin aanleiding om twee werkjes te schrijven, waarin hij zijn praedestinatieleer nog eens duidelijk uiteenzet. Zij verschenen in 428 of 429 en dragen tot titel De praedestinatie der heiligen (de praedestinatione sanctorum) en Het geschenk der volharding (de dono perseverantiae). Afgezien van het grote werk tegen Julianus, waarmee hij toen wellicht nog bezig was, sluiten deze werkjes de lange reeks van geschriften af, die Augustinus naar aanleiding van Pelagius' optreden geschreven heeft. Aan het slot schrijft hij: "Wanneer degenen, die dit lezen, het begrijpen, laten ze dan God dankzeggen. Wie het niet begrijpen moeten bidden, dat Hij hun inwendige leermeester worde, van wie de wetenschap en het inzicht komt. En wie menen, dat ik dwaal, die moeten herhaaldelijk nauwkeurig overwegen wat ik gezegd heb, opdat zij niet wellicht zelf dwalen. En wanneer ik door toedoen van hen, die mijn arbeid lezen, niet alleen beter onderricht, maar ook zuiverder word, dan erken ik, dat God mij goedgunstig is. Ik verwacht dit vooral door toedoen van de leraren der Kerk, als hetgeen ik schrijf hun in handen komt en zij het waardig keuren er kennis van te nemen" 224).

Aan de Pelagiaanse strijd heeft Augustinus gedurende de laatste twintig jaren van zijn leven een belangrijk deel van zijn tijd moeten geven. Wanneer we bedenken, dat ook de polemiek tegen de Donatisten aanvankelijk nog niet ten einde gekomen was, en verder pmerken welk belangrijk ander werk de bisschop in deze jaren nog gedaan heeft - dat zal later ter sprake komen - dan moeten we toch wel eerbied hebben voor zijn bijna onuitputtelijke werkkraft. Het is niet genoeg te waarderen wat de Kerk aan haar te danken heeft. Het zijn de Africaanse bisschoppen geweest, die het Pelagianisme overwonnen hebben, maar van hen was Augustinus de stuwende kracht. Hij is het geweest, die de diepe vragen, welke door Pelagius' optreden aan de orde kwamen, doordacht heeft en de dogmata van erfzonde en genade, van verkiezing en verwerping op grond der Schrift heeft geformuleerd.

We mogen de bespreking van Augustinus' strijd tegen de ketterijen niet beëindigen zonder nog melding te maken van enige kleinere polemieken. Orosius had aan Augustinus geschreven over de Priscillianisten, dat zijn de navolgers van Priscillianus, een Spanjaard, die een eigenaardig ascetisch gnosticisme leerde en onder de monniken van Gallië en Spanje veel aanhangers had. Augustinus antwoordde Orosius in 415 met een geschrift getiteld Aan Orosius tegen de Priscillianisten en Origenisten (ad Orosium contra Priscillianistas et Origenistas).

Met de Arianen kwam Augustinus in aanraking eigenlijk door de gang der politieke omstandigheden. De leer van Arius, die in hoofdzaak hierop neerkomt, dat de Zoon het eerste en voornaamste schepsel van God de Vader is en met Hem niet gelijk in wezen, was door het concilie van Nicaea in 325 en later opnieuw door het concilie te Constantinopel in 381 veroordeeld en daardoor was het Arianisme nagenoeg uitgestorven. Maar onder de Germaanse volken leefde het nog voort en toen de Gotische Vandalen in Africa doordrongen, brachten zij het als het ware mee. Tot het

gevolg van de Gotische comes Sigiswulthus behoorde ook de Ariaanse bisschop Maximinus en deze werd in 427 door de veldheer naar Hippo gezonden om met Augustinus te disputeren.

Reeds in 418 had Augustinus een geschrift, waarin de Ariaanse leer werd weergegeven, op duidelijke wijze beantwoord, door punt voor punt de opvattingen te weerleggen in een boekje Tegen de uiteenzetting der Arianen (*contra sermonem Arianorum*), maar nadien had hij de ketterij slechts in brieven en preken bestreden. Nu kwam hij voor het eerst met een Ariaanse bisschop in aanraking. Er vond een dispuut plaats, dat stenografisch werd opgenomen en dat over is onder de titel Samenspreking met Maximinus, bisschop der Arianen (*collatio cum Maximino Arianorum episcopo*). Natuurlijk zullen we de inhoud hiervan niet uitvoerig kunnen weergeven, maar het is toch wel interessant het begin van het dispuut aan te halen, omdat het de zakelijkheid van Augustinus karakteriseert. Maximinus was een breedspakig man, die door veel woorden indruk trachtte te maken, maar daardoor Augustinus niet om de tuin leidde. Het begin van het verslag luidt aldus:

"Toen Augustinus en Maximinus te Hippo Regius samengekomen waren in tegenwoordigheid van velen, zowel geestelijken als leken, zeide Maximinus: Ik ben in deze stad gekomen niet met de bedoeling om een woordenwisseling te houden met U, maar ik ben gekomen, gezonden door de comes Sigiswulthus met vreedzame bedoeling. Inderdaad heb ik de presbyter Eraclius, die in een vriendelijke samenspreking met mij handelde, te woord gestaan zo goed als ik kon, maar ik was daartoe door hem uitgedaagd. En hij is zo in vuur gekomen, dat hij zich zelfs tegen mij beriep op uw komst. En daar U, in uw godsdienstige gezindheid, het goed, vindt Uzelf onrecht te doen, [zo staat het er; wat bedoelt Maximinus hiermee? Suggesteert hij, dat Augustinus het debat zal verliezen? Of bedoelt hij, met voorgewende nederigheid, dat een dispuut eigenlijk beneden Augustinus' waardigheid is? S.Z.] ik, als U mij ondervraagt, antwoorden zo goed als ik kan. Als U iets redelijks zegt, zal ik U wel moeten volgen. Want als U iets op grond van de Schrift zegt, dat allen aanvaarden, dan moeten wij daarnaar luisteren. Maar zegt U iets, dat buiten de Schrift valt, dan nemen wij dat in geen geval op ons, vooral daar de Heere ons zelf vermaant zeggende: "Tevergeefs eren zij Mij, omdat zij leringen leren, die geboden van mensen zijn" (Matth. 15: 9).

Van een dergelijke breedspakigheid moet Augustinus niets hebben. Droogweg zegt hij: "Als ik op dat alles zou willen antwoorden, dan zou ook ik de schijn hebben het er op toe te leggen, dat we niet ter zake komen. Daarom, om terstond tot het punt in kwestie te komen: zeg me, wat ge gelooft aangaande de Vader, de Zoon en de Heilige Geest". "Maximinus antwoordde: Als ge naar mijn geloof vraagt: ik houd me aan het geloof, dat te Ariminum door 330 bisschoppen niet alleen uiteengezet, maar ook door hun handtekeningen bekrachtigd is.

Augustinus zeide: Ik heb reeds gezegd en herhaal het, omdat ge niet hebt willen antwoorden: zeg me, wat ge gelooft aangaande de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Maximinus antwoordde: Ik heb toch niet nagelaten te antwoorden, waarom beschuldigt U me, alsof ik geen antwoord gegeven heb? Augustinus zeide: Ik heb gezegd, dat U niet wilde antwoorden, omdat, toen ik U vroeg, dat ge mij zou zeggen, wat ge gelooft aangaande de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, iets wat ik ook nu nog vraag, gij mij niet gezegd hebt, wat ge gelooft, maar het concilie van Ariminum noemde. Ik wil weten wat gij gelooft, wat uw opvatting is aangaande de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Als ge het goed vindt, wil ik dat uit uw eigen mond horen. Verwijs mij niet naar die geschriften, die we nu niet bij de hand hebben en door wier

gezag ik me niet gebonden acht. Zeg mij, wat ge gelooft aangaande de Vader, de Zoon en de Heilige Geest".

Men ziet, hoe vasthoudend Augustinus is en hoe weinig hij zich door de breedsprakigheid van de Ariaanse bisschop om de tuin laat leiden. Het dispuut vindt dan verder in alle uitvoerigheid plaats. Het eindigt met een zeer lang betoog van Maximinus, waarna ook Augustinus zijn zienswijze dicteert aan de stenograaf. Eindelijk schrijft de Ariaan aan het slot dit: "Als ge dit geschrift uitgewerkt hebt en aan mij gezonden en ik dan niet op alles zal antwoorden, dan zal ik schuldig staan" (225).

Maximinus had zijn zin gekregen; hij had zo wijdlopig gesproken, dat Augustinus geen tijd had gehad hem behoorlijk te antwoorden. En toen de Ariaan te Carthago teruggekomen was, ging hij er prat op, dat hij overwonnen had, hoewel hij dat doodeenvoudig loog. Daarom bestreed Augustinus hem verder met de pen; hij schreef een werk in twee boeken verdeeld Tegen de ketter Maximinus (contra Maximinum haereticum), waarin hij op alles wat de Ariaan gezegd had uitvoerig inging, en hem aantoonde, dat hij tijdens het dispuut Augustinus' argumenten niet had kunnen weerleggen. Dit geschrift dateert uit 427 of 428.

HOOFDSTUK 16

AUGUSTINUS' WERKEN

In de loop van ons verhaal kwamen reeds vele geschriften van Augustinus ter sprake. En hoewel het onze bedoeling niet kan zijn alles wat hij geschreven heeft te vermelden, moeten we toch nog over verscheidene boeken handelen. Het belangrijkste deel van Augustinus' levenswerk is immers gelegen in zijn arbeid als schrijver, en hoeveel invloed hij ook in zijn eigen tijd gehad moge hebben, van veel groter betekenis is hij geworden voor de latere eeuwen juist door zijn boeken. Zijn litteraire nalatenschap is bijzonder groot. We zagen reeds, dat toen hij op 73-jarige leeftijd in zijn Nalezingen als het ware een bibliografie gaf van zijn eigen geschriften, hij 93 werken opsomde, tezamen omvattend 232 boeken of onderafdelingen. Nadien schreef hij nog 6 werken in 15 boeken; 2 werken in 3 boeken vermeldt hij niet, zodat hij in het geheel schreef 101 werken, verdeeld in 250 boeken. Hiervan zijn bewaard gebleven 90 werken in 237 boeken. Daar komen dan nog bij de brieven en de preken, waarover we reeds spraken.

Zelf legde hij steeds grote zorg aan de dag voor een goede tekst van zijn boeken. Immers doordat ze alleen door afschrijven konden vermenigvuldigd worden, was de kans groot, dat fouten inslopen. Maar indien enigszins mogelijk zorgde hij ervoor, dat in de bibliotheek van de Kerk te Hippo zuivere exemplaren aanwezig waren. Na zijn dood heeft Possidus, zoals we in de Inleiding reeds meedeelden, een catalogus van alle werken gemaakt, die ook voor ons is bewaard gebleven. Eeuwenlang hebben Augustinus' boeken in de vorm van handschriften voortgeleefd; toen de boekdrukkunst was uitgevonden, begon men, al spoedig verschillende werken te drukken. De eerste gedrukte uitgave van de gezamenlijke werken verscheen in de eerste jaren der 16e eeuw; zij werd door talrijke latere edities gevolgd en ook thans nog leveren de drukpersen jaar in jaar uit nieuwe uitgaven van onderscheidene boeken van de Kerkvader. Wanneer we de rij folianten zien, die het oeuvre van Augustinus bevatten, dan moeten we instemmen met Possidius, als hij zegt: "Zoveel is door hem gedicteerd en uitgegeven, zoveel in de Kerk uiteengezet, stenografisch opgenomen en verbeterd, hetzij tegen de onderscheidene ketters, hetzij als uitlegging van de kanonieke Schriften tot opbouw van de heilige zonen der Kerk, dat ternauwernood iemand, die er zich op toelegt, in staat is dit alles te lezen en te kennen" 226)

Bij de bespreking van Augustinus' werken zullen we ons houden aan de gebruikelijke indeling, omdat die het beste overzicht geeft. De wijsgerige werken vallen alle in de eerste periode van Augustinus' schrijversloopbaan, de tijd, die hij te Cassiciacum en daarna te Rome doorbracht. We hebben ze bij het verhalen van zijn leven reeds alle genoemd en behoeven er dus hier niet op terug te komen. Hetzelfde is het geval met die dogmatische werken, die tot stand zijn gekomen in de strijd tegen ketterij en schisma. Hoewel zij gericht zijn tegen bepaalde anti-orthodoxe leringen, bevatten zij natuurlijk een belangrijk deel van Augustinus' thetische opvattingen en het zou ondenkbaar zijn zonder hen Augustinus' dogmatiek op te bouwen: denk slechts aan zijn leer van de Kerk, de doop, de zonde, de genade, de uitverkiezing en de verwerping. Zij vormen als het ware de kern van zijn dogmatische arbeid. Over deze dogmatisch-polemische werken spreken we dus hier niet meer, maar we wenden ons tot de andere.

Van hoe grote betekenis zou het geweest zijn, als Augustinus er ooit toe had kunnen komen een grote Christelijke dogmatiek te schrijven. We weten niet of deze gedachte

wel eens bij hem is opgekomen, maar waarschijnlijk is het niet. Want er is geen sprake van geweest, dat hij voor zulk een werk de tijd zou gekregen hebben. Bijna alles wat hij heeft geschreven is uit de praktijk van zijn ambtelijke leven voortgekomen, bijna steeds werd hij tot het schrijven over een bepaald onderwerp gedreven.

Slechts één systematisch werkje op dogmatisch gebied hebben we van hem over; en ook dat schreef hij niet uit eigen beweging, maar omdat men hem er om gevraagd had. Het is getiteld Handboekje aan Laurentius, of over geloof, hoop en liefde (Enchiridion ad Laurentium sive de fide, spe, caritate). Het werd geschreven waarschijnlijk in 421. Hoe het boek aan zijn titel gekomen is, blijkt uit de inleiding. Immers daaruit zien we, dat het geschreven is aan Laurentius en dat deze Augustinus gevraagd had om een handboekje, waarin de geloofswaarheden in het kort zouden behandeld worden. Laurentius was vermoedelijk een leek en broeder van de keizerlijke ambtenaar Dulcitius, die omstreeks het jaar 420 in opdracht van keizer Honorius in de provincie Africa vertoefde om toezicht te houden op de uitvoering van de wetten tegen de Donatisten.

Augustinus zelf heeft aan het boekje de titel gegeven: "Over geloof, hoop en liefde", maar later noemt men het liever: "Handboekje" en terecht; want de titel dekt de inhoud niet. Verreweg het grootste deel handelt over het geloof, dat Augustinus behandelt aan de hand van het apostolisch Symbool. Slechts weinige hoofdstukken zijn gewijd aan de hoop en de liefde. Het "Handboekje" heeft steeds in hoge eer gestaan; men heeft het een "gulden boekje" genoemd en het beschouwd als de korte samenvatting van Augustinus' theologie.

Bij meer dan één theologisch twistgeding heeft het dienst gedaan als arsenaal van argumenten voor de een of andere partij (227).

Over het Symbool had Augustinus reeds eerder iets uitgegeven. Op 8 October van het jaar 393 had hij op verzoek van de bisschoppen, die te Hippo Regius in concilie bijeen waren, een toespraak gehouden, die de hoorders zo goed beviel, dat zij Augustinus, die toen nog presbyter was, met de meeste klem verzochten haar uit te geven. Zo verscheen zij onder de titel *Het geloof en het Symbool* (de fide et symbolo). Overigens zijn er onder de preken verscheidene, die de twaalf artikelen van het geloof uitleggen aan de doopleerlingen. Een preek is ook het geschriftje *Het geloof in de dingen, die men niet ziet* (de fide rerum quae non videntur). In 413 ontving Augustinus van belangstellende leken enige geschriften, waarin betoogd werd, dat men niet zondér het geloof, maar wel zonder de goede werken zalig kon worden.

Hierop antwoordde de bisschop met een boekje *Het geloof en de werken* (de fide et operibus), waarin hij aantoonde, dat de goede werken wel degelijk een vrucht behoren te zijn van het geloof en dat gedoopten, als ze slecht leven, niet zalig zullen worden.

Terwijl we tot nu toe slechts handelden over kleinere geschriften, komen we nu tot Augustinus' dogmatische hoofdwerk *De Drieëenheid* (de Trinitate), een groot boek, niet alleen van omvang, maar vooral ook van inhoud. Het is verdeeld in 15 boeken of onderafdelingen.

Vele jaren, van 399 tot 416, heeft hij er over gedaan; zelf zegt hij, dat hij het als jongeman aangevangen heeft en als grijsaard voltooid. Herhaalde malen onderbrak hij zijn werk aan dit boek, wanneer het nodig was andere dingen te schrijven. Daarbij gold bij hem de overweging, dat die andere geschriften meer nut konden doen, omdat ieder ze begrijpen kon, terwijl hij zelf het werk over de Drieëenheid moeilijk vond en eigenlijk alleen geschikt voor mensen met een scherp intellect. Ook hemzelf, zo zegt

hij, is het er niet zozeer om te doen dingen, die hij weet, met een zeker gezag mede te delen, als wel om al schrijvend en vromelijk redenerend tot een dieper inzicht te komen. Telkens krijgt men bij het lezen de indruk, dat Augustinus slechts met aarzeling en eerbiedige huivering over een zo diep mysterie als de Drieëenheid durft schrijven. Wat de inhoud betreft: het grootste deel van het werk is gewijd aan de ontwikkeling van de leer der Drieëenheid op grond van de Heilige Schrift. Maar hij schrijft het boek vooral ten behoeve van hen, die niet gemakkelijk kunnen geloven op gezag, maar die ook met hun verstand in de geheimenis willen doordringen, en daarom wil hij hun niet onthouden wat hem in de schaarse ogenblikken, die hem tot overdenking ter beschikking staan, overdacht heeft.

Hij is er zich wel van bewust, dat men de Drieëenheid niet op wetenschappelijke gronden kan bewijzen, maar toch heeft hij zekere analogieën gevonden, die althans tot steun kunnen zijn tot het aanvaarden van het geloof in de Drieëenheid. Hoe behoedzaam hij deze analogieën voordraagt, hebben we reeds eerder gezien, toen we melding maakten van een preek, waarin hij zijn gedachten trachtte te populariseren. In dit werk bespreekt hij die analogieën in het geschapene uitvoeriger en diepzinniger. Vroeger had men meer realistische voorbeelden gebruikt als: bron, beek en rivier, of wortel, loot en vrucht, of zon, straal en vlam; maar Augustinus vindt betere analogieën in de menselijke geest, die naar Gods beeld is geschapen. Zo wijst hij erop, dat in de mens is de geest, en de kennis, waarmee deze zichzelf kent en de liefde, waarmee de geest zichzelf en haar kennis liefheeft; deze drie zijn elkaars gelijken en toch van één wezen. Of een wellicht nog betere analogie - die we hem vroeger in een preek zelf hebben horen behandelen - namelijk die van geheugen, begrip en wil. Maar steeds moeten we bedenken, wat hij zelf herhaaldelijk zegt, dat deze analogieën slechts povere behulpzels zijn: het mysterie der Drieëenheid op redelijke gronden te bewijzen is onmogelijk.

Augustinus' werk over de Drieëenheid is wellicht zijn meest diepzinnige boek. Ook in de latere tijden heeft het in grote eer gestaan; in de veertiende eeuw is het zelfs door de monnik Maximus Planudes in het Grieks vertaald. De wijze waarop het boek gepubliceerd is, heeft Augustinus grote ergernis gegeven. Het was zijn bedoeling geweest het werk geheel te voltooien en eerst daarna uit te geven. Maar toen hij nog aan het tiende boek bezig was, wisten sommigen de reeds geschreven boeken in handen te krijgen en in omloop te brengen. De bisschop was hierover zeer verstoord, men God met lichamelijke ogen zien kan.

Augustinus bespreekt deze vraag uitvoerig aan de hand der Schrift. Hij komt tot de conclusie, dat God naar zijn Wezen hier op aarde niet gezien kan worden; dit zal alleen in het hiernamaals kunnen. Wie begrijpt, dat God alomtegenwoordig is, ook al menen wij, dat Hij afwezig is, die ziet God. Of we in het hiernamaals God met de ogen van het verheerlijkte lichaam zullen zien, durft hij niet zeggen; want God kan niet ruimtelijk gezien worden, en of ons lichaam geheel geest zal worden, acht hij niet zeker.

Overigens wijst hij er in de Nalezingen op, dat hij deze moeilijke kwestie ook in het laatste boek van zijn werk over *De Staat Gods* behandeld heeft. De brief is geschreven in 417.

We gaan nu over tot de bespreking van de exegetische geschriften.

Sedert de uitgave van Augustinus' werken door de Maur'ini pleegt men daarbij aan te vangen met het boek, welks titel *De doctrina christiana* men op verschillende wijze vertaald heeft; het meest juist geeft men hem weer door: *De Christelijke wetenschap*.

Dit werk begon hij te schrijven in 397, maar midden in het derde boek hield hij op, ongetwijfeld doordat ander werk zijn aandacht vergde, en eerst bij zijn nalezing in 426 stuitte hij op het onvoltooide werk. En alsof er geen twintig jaren tussen lagen, ging hij er mee door en voltooide het. Dit boek is om verscheidene redenen zo belangrijk, dat we er uitvoeriger over moeten spreken.

De bedoeling van het werk geeft Augustinus in de aanvang weer: het zal de voorschriften geven voor de bestudering der Heilige Schrift en voor de wijze, waarop men de resultaten daarvan aan anderen kan meedelen; een handboek dus voor de uitlegkunde en de predikkunde. Dat het veel meer geworden is, zullen we later zien; eerst willen we de inhoud in het kort weergeven. De eerste drie boeken gaan over de vraag wat we uit de Schrift moeten leren begrijpen, het vierde behandelt de wijze, waarop we het begrepen aan anderen moeten meedelen. In het eerste boek maakt de schrijver onderscheid tussen hetgeen genoten moet worden ter wille, van de zaligheid, dat is dus God, en hetgeen alleen gebruikt moet worden, namelijk de dingen dezer wereld. De Schrift leert God genieten, dat is Hem - en ook de naaste - liefhebben en slechts hij, die dit uit haar leest, leest haar op de juiste wijze.

Het tweede boek bespreekt alles wat de exegeet nodig heeft tot een goed verstaan der Schrift, de kennis der taal, de kwestie van de juiste vertaling, en de hulpwetenschappen, die de uitlegger ten dienste staan. In het derde boek wordt gesproken want hij had het reeds geschrevene nog willen doorzien en verbeteren; bovendien meende hij, dat zo zijn gehele gang van redeneren afgebroken was. Daarom wilde hij het werk verder laten liggen; maar zijn vrienden drongen er sterk op aan, dat hij zou doorgaan; vooral Aurelius, de bisschop van Carthago, verzocht hem dringend het boek te voltooien. Eerst maakte hij daarop de reeds geschreven boeken persklaar, zoals wij het zouden noemen, en was daarbij zelfs zo verstandig zo weinig mogelijk te veranderen om de afwijking van de reeds in omloop zijnde exemplaren zo gering mogelijk te maken. Daarna publiceerde hij de overige boeken, maar deelde in de vorm van een brief aan Aurelius bij wijze van woord vooraf de gang van zaken mee. Dat moest hij wel doen om het verwijt te ontgaan, dat er verschillende lezingen van zijn werk in omloop waren. We zien uit dit geval voor welke moeilijkheden een auteur in de tijd, toen de boeken nog niet gedrukt werden, kon komen te staan.

In 419 schreef Augustinus het in twee boeken verdeelde werkje *Overspelige huwelijken* (de coniugiis adulterinis). Deze titel wordt duidelijk als we zien, waarover het gaat. Pollentius had Augustinus als zijn mening te kennen gegeven, dat wanneer een huwelijk op grond van echtbreuk ontbonden was, de onschuldige partij een ander huwelijk mocht aangaan, en vroeg thans naar de mening van de bisschop. Augustinus verwerpt deze opvatting: na een scheiding mag tijdens het leven van de andere partij geen ander huwelijk worden aangegaan; zulk een huwelijk is ongeldig en dus overspelig.

Een in 421 geschreven werkje *De zorg voor de doden* (de cura pro mortuis gerenda) bevat het antwoord op een vraag van Paulinus van Nola of het een overledene ten goede kan komen, wanneer hij in de nabijheid van het graf van een martelaar begraven wordt. Neen, antwoordt Augustinus, tenzij slechts in zoverre, dat de gelovige, die voor de overledene bidt, aan de martelaren herinnerd wordt en hun voorbede vraagt.

Ten slotte vermelden we van de werken, die op dogmatisch terrein liggen, nog drie boeken, die antwoord geven op aan Augustinus gestelde vragen. Het eerste is getiteld: 83 verschillende vragen (de diversis quaestionibus octoginta tribus). Wanneer men die

titel leest, komt terstond de vraag op: hoe kwam Augustinus zo ineens aan 83 vragen? Het antwoord is zeer eenvoudig. Zelf vertelt hij, dat reeds van de tijd van zijn bekering af zijn vrienden de gewoonte hadden telkens als ze zagen, dat hij enige ogenblikken tijd had, hem vragen te stellen. De antwoorden werden dan met de vraag op losse blaadjes papier gesteld. Toen hij reeds bisschop was, liet hij al die blaadjes verzamelen, nummerde ze en gaf ze uit in één boek. De vragen betreffen de meest verschillende onderwerpen, sommige zijn kort, andere zeer uitvoerig beantwoord.

Een tweede, dergelijk werkje vormen de twee boeken *Verskillende vragen beantwoord-aan Simplicianus* (de diversis quaestionibus ad Simplicianum). De lezer herinnert zich, dat Simplicianus de oude geestelijke was, met wie Augustinus te Milaan kort voor zijn bekering in aanraking was gekomen. Niettegenstaande zijn hoge leeftijd was hij in 397 Ambrosius als bisschop te Milaan opgevolgd. Zoals uit een brief, die Augustinus ter begeleiding van zijn boek meezond, blijkt, had Simplicianus reeds een en ander van Augustinus' werken gelezen en het pleit voor zijn bescheidenheid, maar ook voor de grote verwachtingen, die hij van zijn jonge ambtgenoot koesterde, dat hij hem een aantal vragen voorlegde.

Deze betroffen de uitlegging van enige plaatsen uit de brief aan de Romeinen en uit 1 en 2 Samuel en 1 Koningen. Als Augustinus deze vragen uitvoerig beantwoord heeft, eindigt hij zijn werk met deze bescheiden woorden: "Ik vrees, dat wat ik gezegd heb, niet aan uw verwachting beantwoordt en u te wijldloepig is. Want gij wildet, dat ik over al uw vragen één boekje zou schrijven, en nu stuur ik u twee, en dat nog wel zeer grote, boeken; en wellicht heb ik nog niet eens uw vragen nauwkeurig en vaardig beantwoord. Daarom verzoek ik u, dat ge vaak en aanhoudend voor mijn dwalingen wilt bidden. En over dit werk vraag ik van u een zeer kort, maar zeer ernstig oordeel: mits het geheel naar waarheid is, maak ik geen bezwaar tegen een zeer streng" 229).

Het derde boekje *Over acht vragen van Dulcitius* (de octo Dulcitii quaestionibus) geschreven in 422 of later, draagt een merkwaardig karakter. Dulcitius, de tribuun, had Augustinus acht vragen gesteld, maar de eerste zeven betroffen onderwerpen, die de bisschop reeds in andere werken behandeld had. Zo behoeft hij niet anders te doen dan de antwoorden uit die boeken voor Dulcitius over te schrijven. Slechts één vraag (over Hand. 13: 22) wordt hier voor het eerst behandeld.

Voor de kennis van Augustinus' dogmatische opvattingen zijn ook vele van zijn brieven van belang. We kunnen die niet alle opsommen. Maar één willen we toch vermelden, te meer daar hij hem ook zelf in zijn Nalezingen als een boek bespreekt. Hij draagt tot titel *Het zien van God* (de videndo Deo) en is gericht aan de vrome Paulina, de vrouw van Armentarius, over wie we reeds eerder spraken. Zij had gevraagd op grond van Bijbelplaatsen, of over de moeilijkheden, die zich bij de uitlegging voordoen, in het bijzonder over de figuurlijke spreekwijze. Daarbij bespreekt de schrijver uitvoerig de exegetische regelen, die gegeven waren door de Donatist Tyconius, en waarmee Augustinus kan instemmen. Terwijl aldus behandeld is al wat de inhoud van de preek moet vormen, komt in het vierde boek aan de orde de wijze, waarop het gevondene in woorden moet worden uitgedrukt. Wel is het niet zijn bedoeling retorische voorschriften te geven, maar toch behandelt hij de verschillende stijlsoorten en toont aan welk gebruik de Christelijke redenaar daarvan moet maken.

Zo zien we, dat Augustinus in dit werk bespreekt alles wat naar zijn opvatting tot de wetenschap behoort. Want de wetenschap is voor hem alléén de bestudering en de prediking der Heilige Schrift. En daarbij wordt hij genoopt zijn houding te bepalen ten

opzichte van de wetenschappen van zijn tijd, die nog geheel met de heidense gedachten doortrokken waren. Reeds vroeger hebben we gezien, dat de opleiding, zoals die door de grammaticus en de retor geschonken werd, nog geheel op de heidense leest geschoeid was; een Christelijke bestudering der wetenschap was er nog niet en zo moest bij de Christenen de vraag opkomen, hoe zij tegenover de wetenschap moesten staan. Bovendien was op het gebied van de litteratuur de toenmalige retorica alleenheersend. Iets, dat niet retorisch gestileerd was, kon de ontwikkelde mens zelfs niet lezenswaard achten. We herinneren ons, hoe de jeugdige Augustinus de Bijbel ter zijde legde wegens zijn naar zijn oordeel minderwaardige stijl. Deze problemen nu bespreekt Augustinus in zijn werk over De Christelijke wetenschap en daar zijn zienswijze van grote invloed geworden is op de latere tijden, zullen we haar een weinig uitvoeriger meedelen.

Reeds Cicero had geleerd, dat niet alleen van de welsprekendheid, maar ook van alle andere uitingen der cultuur de wijsheid het fundament was. Augustinus aanvaardt deze opvatting gaarne, maar onder wijsheid verstaat hij iets anders dan de Ciceroniaanse filosofie: hij ziet haar als de overdenking van de waarheid, die in God is, die God zelf is, en deze Wijsheid is als Woord vlees geworden en heeft onder ons gewoond. Zij is het fundament, waarop alle geestelijke ontwikkeling behoort te rusten en haar regel legt Augustinus bij het beoordelen van alle uitingen der cultuur aan. We krijgen dan, in grote lijnen geschetst, van zijn opvatting het volgende beeld.

Al wat samenhangt met de heidense religie verwerpt hij geheel; het is alles mensenwerk en de demonen hebben er de hand in.

De magie, de voorspellingskunst, het gebruik van bezweringsformules en amuletten, de astrologie en alle andere bijgelovigheden moet de Christen geheel vermijden. Van de andere, op menseninstelling berustende, uitingen der cultuur zijn sommige doelmatig en noodzakelijk, zoals de kleding en de lichaamsverzorging, de op onderlinge afspraak berustende aanduidingen van maat, gewicht en geldswaarde, vooral ook het letterschrift en de stenografie. Veel van dit alles moet de Christen leren, vooral om het dienstbaar te maken aan hogere dingen. Andere instellingen der mensen echter zijn overbodig en berusten op weeldezucht, zoals het toneelspel, de schilderkunst, de beeldhouwkunst en het schrijven van verzonnen en leugenachtige verhalen, de romankunst zouden wij zeggen. Dit alles heeft geen nut en moet daarom vermeden worden.

Over de afwijzing van de "plastische en litteraire kunsten moeten we ons niet verbazen. Dat Augustinus een voor schoonheid ontvankelijk gemoed had, is buiten twiifel. Niet alleen was hij gevoelig voor muziek, maar ook voor bouw- en beeldbouwwerken had hij oog en over de aesthetische werking der plastische kunsten heeft hij wellicht het beste gezegd van wat de oudheid ons daarover heeft nagelaten. Maar hij wil de Christen behoeden voor het gevaar, dat te grote aandacht voor deze dingen de ziel afleidt van God en, als ze voortspruiten uit weeldezucht, is hun bron zondig. En wat de litteraire kunstuitingen betreft: zij waren nog geheel heidens van karakter; het besef, dat er buiten de traditionele litteraire canon ook Christelijke litteratuur kon bestaan, moest nog gewekt worden.

Wat de wetenschappen betreft: er zijn in de loop der tijden dingen geschied, die de historie ons vertelt, en er is kennis verzameld op het gebied van de dieren- en plantenwereld en van de sterrenkunde, en de wetenschappen, die zich daarmee bezig houden, werpen haar nut af voor de uitlegging der Heilige Schrift. Mits de Christen ze beschouwt als hulpwetenschappen, mag hij van haar resultaten kennis nemen en kan

hij ze waarderen. Er zijn verder ervaringen opgedaan op het terrein van de industrie, de landbouw, het zeewezen en de geneeskunde en daarvan mag de Christen zich op de hoogte stellen, hoewel slechts terloops, tenzij zijn ambacht hem tot dieper kennis dwingt. Van de wetenschappen, die behoren tot het terrein van de werking van de geest, is de redeneerkunst van het hoogste belang, maar ze mag niet in dienst gesteld worden van de lust tot disputeren louter en alleen om de overwinning te behalen. Er is zelfs geen bezwaar tegen de dialectiek te leren in de gewone scholen, want ook al zijn de conclusies, waartoe ze komt, onwaar, toch kan de logische verbinding der uitspraken waar zijn en deze waarheid der verbindingen is niet door mensen ingesteld, maar door God in de verhouding der dingen neergelegd en door de mensen opgemerkt. Over de waarheid der uitspraken beslissen de Heilige boeken der Kerk. Hetzelfde kan gezegd worden van de wiskunde. De getallen hebben hun onveranderlijke van God gegeven wetten, die door de onderzoekers zijn gevonden en door de wetenschap der wiskunde worden onderwezen.

Bij de bespreking der filosofie komt Augustinus ongezoekt tot het trekken van de algemene richtlijn, waaraan de Christen zich bij het beantwoorden van de vraag, wat hij van de heidense beschaving mag overnemen en wat niet, moet houden. Hij gebruikt daartoe de van Origenes afkomstige vergelijking met de Israëlieten, die bij hun vertrek uit Egypte op Gods bevel de gouden en zilveren vaten en de gewaden der Egyptenaren moesten meenemen om ze tot de dienst Gods te gebruiken. Evenals de Israëlieten bevinden de Christenen zich in een heidense wereld, die zij wensen te verlaten. Maar die wereld bezit zekere goede dingen, die evenals voor de Israëlieten zo ook voor de Christenen hun waarde hebben. Hoewel ze door de heidenen verkeerd, in gehoorzaamheid aan de demonen, werden gebruikt, waren ze hun door God geschonken, als het ware verborgen in de mijnen van Gods voorzienigheid. Het is dan ook God, die zelf beveelt deze schatten aan het heidendom te ontnemen, wanneer men onder Christus als leidsman het heidense land verlaat, en ze te gebruiken tot verkondiging van het Evangelie. De gouden en zilveren vaten zijn de geestelijke goederen, die de wetenschappen en de wijsbegeerte in zich bevatten; de gewaden der heidenen, die meegenomen moesten worden, verbeelden alles wat door de heidenen is ingesteld ten behoeve van het maatschappelijke leven, waaraan de Christen zich niet onttrekken kan. We zien dus duidelijk, dat naar Augustinus' opvatting de heidense cultuur van zijn tijd schatten bevat, die, hoezeer ook verborgen te midden van allerlei leugenachtige bezittingen der heidenen, gestempeld zijn met het merk der waarheid, omdat zij van God komen en door Hem tijdelijk zijn weggelegd in de mijnen der heidense kennis.

Ten slotte de retorica. Op haar terrein lag het probleem van de schijnbare cultuurloosheid der Heilige Schrift. Maar Augustinus lost deze moeilijkheid op en rechtvaardigt daardoor de retorica. Haar regels, zo redeneert hij, zijn voortgekomen uit het verstand en het inzicht der redenaars en daar God daarvan de Schepper is, zullen we de toepassing der retorische regels zonder twijfel ook aantreffen bij hen, die door God gezonden zijn om tot de mensheid te spreken. Wanneer Augustinus dan ook de Bijbelboeken op hun stilistische waarde onderzoekt, dan constateert hij, dat allen, die aan de Schrift taalschoonheid ontzegd hebben, zich hebben vergist. Augustinus is de eerste West-Europese mens geweest, die de Bijbel ontdekt heeft als Boek van schoonheid. Maar als hij dit doet, laat hij zich uitsluitend leiden door de regelen der antieke retorica en hij meent die in de Heilige Schrift te kunnen aanwijzen. Hoewel de Bijbel de schoonheden der retorica vertoont, treden zij niet op de voorgrond: de heilige schrijvers hebben zich niet naar de voorschriften der retorica gericht, maar

omgekeerd: hun welsprekendheid heeft hun wijsheid gevolgd, de retorica is dienaar geworden. Ook in de werken der Christelijke auteurs ziet Augustinus dezelfde welsprekendheid. Het is, volgens hem, de gezondheid der Christelijke wetenschap, die de gezwollenheid en onwaarachtigheid van de stijl verdrijft. Het is haar te doen om de inhoud, niet om de woorden, en in de woorden leert zij de waarheid liefhebben, niet de woorden zelf. Augustinus is hierdoor de eerste, die het bestaan van een Christelijke letterkunde constateert, stilistisch volkomen gelijkwaardig aan, maar door haar inhoud uitgaande boven de heidense litteratuur, die voor hem als middel tot retorische vorming heeft afgedaan.

Het is duidelijk, dat Augustinus' werk, dat niet meer bedoelde te zijn dan een handleiding voor de prediker en de auteur, van groter betekenis geworden is, omdat het zich bezig moest houden met de in die tijd brandende vraag van de verhouding van het Christendom tot de cultuur, die in wezen nog heidens was. Maar noch Augustinus zelf, noch zijn tijdgenoten hebben het belang van het werk gezien; zij hebben niet begrepen, dat hun hier eigenlijk een programma werd geboden tot ontwikkeling van een Christelijke geestelijke en maatschappelijke activiteit op het terrein der cultuur. Alles bleef in de praktijk van het leven bij het oude: de onderwijshervorming, die door Augustinus' werk als het ware gesuggereerd werd, bleef uit. Eerst in de tweede helft der zesde eeuw realiseerde Cassiodorus, hoe primitief ook, Augustinus' gedachten in zijn *Institutiones* en door dat werk werden ze overgedragen aan de Middeleeuwen; in de kloosterscholen is Augustinus' ideaal verwezenlijkt.

Opzettelijk besteedden we aan het werk over De Christelijke wetenschap groter aandacht om te doen zien, dat Augustinus ook op ander terrein dan dat der zuivere theologie grote betekenis gehad heeft. Hetzelfde zullen we ons ook later nog ten aanzien van enige andere boeken veroorloven, maar nu keren we terug tot de bespreking van zijn exegetische werken in eigenlijke zin.

De behandeling van het boek Genesis heeft Augustinus in bijzondere mate bezig gehouden. Reeds eerder zagen we, dat hij in 389 een verklaring schreef van het begin van Genesis, die gericht was tegen de Manicheeërs. Maar hij oordeelde, dat hij in dat werk te grote plaats had geschonken aan de allegorische verklaring en meende, dat hij zijn krachten ook beproeven moest aan een uitlegging van de letterlijke zin der gebeurtenissen, die in het begin van Genesis beschreven worden. Zo begon hij in 393 zijn boek Genesis naar de letter (de *Genesi ad litteram*). Maar al spoedig zag hij in, dat zijn krachten tegen deze arbeid niet opgewassen waren en daarom liet hij het werk liggen. Toen hij het bij zijn Nalezingen weer in handen kreeg, dacht hij er eerst over het te vernietigen, maar, omdat er toen reeds een groter werkcover dezelfde stof van hem bestond, besloot hij het maar in stand te 'houden, omdat men er uit kon zien, hoe hij bij zijn eerste exegetische pogingen te werk gegaan was. Maar de titel veranderde hij in *Onvoltooid boek over Genesis naar de letter*.

De stof liet hem niet los. Nadat hij, zoals we later zien zullen, in de laatste drie boeken der *Belijdenissen*, omstreeks het jaar 400, het scheppingsverhaal opnieuw behandeld had, begon hij aan een groter werk. Telkens werd dit onderbroken, zodat hij omstreeks 415 twaalf boeken klaar had en daarmee gekomen was aan de geschiedenis van Adams verdrijving uit het paradijs. Ook in dit werk gaf hij niet een allegorische verklaring, maar een letterlijke. Vandaar dat de titel luidt: *Genesis naar de letter* (de *Genesi ad litteram*). Maar ook dit grotere werk bevredigde hem niet; zelf zegt hij: "In dit werk is meer gezocht dan gevonden; en van het gevondene is slechts het kleinste deel bewezen, maar het overige zo meegedeeld, alsof het nog onderzocht moet

worden" 229).

Omstreeks het jaar 419 schreef Augustinus twee werken, die beide losse, dus niet met elkaar samenhangende, opmerkingen bevatten op de Heptateuch, d. i. de vijf boeken van Mozes, het boek Jozua en het boek Richteren. De titel van het eerste werk zou men kunnen vertalen door Taalkundige opmerkingen (*Locutionum libri VII*), die van het tweede door Vraagpunten betreffende de Heptateuch (*Quaestionum in Heptateuchum libri VII*). Het eerste, in zeven boeken verdeelde, werk behandelt allerlei taalkundige moeilijkheden, die zich voordeden in de Latijnse vertaling, doordat de Bijbelboeken uit het Grieks van de Septuaginta vertaald waren en deze Griekse vertaling weer op het Hebreeuwse origineel berustte. Daar Augustinus in het geheel geen Hebreeuws kende en slechts weinig Grieks, hebben zijn opmerkingen wetenschappelijk gezien geen betekenis. Maar van belang is wel, dat hij vele Latijnse handschriften heeft vergeleken, die wij niet meer hebben en daardoor is dit werk van grote waarde voor onze kennis van de oud- Latijnse Bijbelvertaling. Belangrijker voor Augustinus zelf is het tweede, eveneens in zeven boeken verdeelde werk. Hierin behandelt hij allerlei vraagpunten van exegetische aard. Soms blijven dat vraagpunten, zoals hij zelf zegt, waarop hij geen antwoord kan geven; maar meestal geeft hij zelf de oplossing, zoals hij die ziet.

Een eigenaardig werk, getiteld *Aantekeningen op Job* (*Annotationes in Job*) werd omstreeks 400 uitgegeven. Augustinus erkent dit eigenlijk niet als zijn werk. Blijkbaar hadden anderen opmerkingen, die de bisschop gemaakt had over het boek Job, op de rand van hun boek aangetekend en die aantekeningen werden nu verzameld.

Augustinus' belangrijkste exegetische arbeid ten aanzien van het Oude Testament betreft de psalmen. We spraken hierover reeds vroeger, omdat de uitleggende verklaringen voor verreweg het grootste deel de vorm hebben van preken. Inderdaad zijn de meeste daarvan ook werkelijke preken geweest. De psalmen 1-32 en 16 van de later volgende psalmen zijn alleen door gedichteerde opmerkingen uitgelegd. Psalm 118 (119), de langste van alle, heeft Augustinus niet in preken behandeld, maar wel heeft hij zijn uitlegging gedichteerd in de vorm van (32) preken.

Van Augustinus' uitlegkundige geschriften, die betrekking hebben op het Nieuwe Testament, noemen we als eerste het omstreeks 400 geschreven in vier boeken verdeelde werk *De eenstemmigheid der Evangelisten* (*de consensu evangelistarum*). De titel wijst er al op: het boek is gericht tegen hen, die betoogden, dat de Evangelieën niet met elkaar in overeenstemming zijn en elkaar zelfs tegenspreken. Het eerste boek is geschreven tegen sommige NeoPlatonici, die Christus wel voor een wijs man willen houden, maar het Evangelie niet willen geloven, omdat het niet door Hem geschreven is, maar door zijn discipelen, die Hem ten onrechte als God beschouwden. In de volgende boeken toont Augustinus dan uitvoerig aan, dat de Evangelieën met elkander overeenstemmen.

Reeds verscheidene jaren eerder, in 394, had hij een uitlegging geschreven van *De bergrede des Heeren volgens Mattheus* (*de sermone Domini in monte secundum Matthaeum*). Hij deed dit, omdat hij in de bergrede als het ware het kort begrip zag van de voorschriften tot het volmaakte Christelijke leven. Later, bij zijn Nalezingen, heeft hij aan dit werkje heel wat te verbeteren gehad.

Een werkje *Vraagpunten der Evangelieën* (*Quaestiones Evangeliorum*) is ontstaan uit de lectuur van het Evangelie van Mattheus en Lucas met een leerling. Verschillende plaatsen zijn op grond van de vragen van die leerling behandeld. Gemakshalve voegt

Augustinus aan het begin een inhoudsopgave toe. Het boekje werd geschreven omstreeks 400.

De belangrijkste Nieuw-Testamentische commentaar wordt gevormd door de 124 tractaten over het Evangelie van Johannes (in Ioannis Evangelium tractatus CXXIV). Over dit Evangelie, dat Augustinus wegens zijn diepzinnigheid bijzonder hoogachtte, hield hij in 416 en 417 een lange reeks uiteenzettingen voor zijn gemeente, waarin het vers voor vers behandeld wordt. In de Paasweek van 416 moest hij deze reeks onderbreken, omdat in die week volgens de kerkelijke regels de geschiedenis der opstanding naar de vier Evangelien behandeld moest worden. Maar Augustinus was van oordeel, dat hij daarbij aansluitend op passende wijze de eerste brief van Johannes kon bespreken, omdat daarin de liefde in het middelpunt staat. Zo ontstonden de 10 tractaten over de brief van Johannes aan de Parthen (in epistolam Ioannis ad Parthos tractatus X). Merkwaardig is de toevoeging "aan de Parthen", die voor het eerst hier gevonden wordt.

Augustinus vertelt, dat hij in de tijd, toen hij nog presbyter was, (waarschijnlijk in 394) tijdens een verblijf te Carthago, met enige broeders Paulus' brief aan de Romeinen las. Hij antwoordde zo goed mogelijk op de vragen, die zij hem stelden, maar de broeders waren met die antwoorden blijkbaar zo tevreden, dat ze Augustinus verzochten ze op schrift te stellen. Zo is ontstaan het boekje *Uiteenzetting van sommige onderwerpen uit de brief aan de Romeinen* (expositio quarumdarn propositionum ex epistola ad Romanos). Een commentaar op dezelfde brief, in hetzelfde jaar begonnen, is niet verder gekomen dan de behandeling van de groet (Rom. 1: 1-7). Toen kwam Augustinus op het moeilijke punt van de zonde tegen de Heilige Geest en besprak dat verder. Het is wel zeer jammer, dat hij niet een volledige uitlegging van de brief aan de Romeinen gegeven heeft, maar hij zag daar zeer tegen op en later is er niet meer van gekomen. Zo hebben we alleen een werkje Begin van de uitlegging van de brief aan de Romeinen (epistolae ad Romanos inchoata expositio). Wel is er een complete commentaar op de brief aan de Galaten over, geschreven in hetzelfde jaar 394, maar deze Uitlegging van de brief aan de Galaten (epistolae ad Galatas expositio) is wel zeer beknopt. Een uitlegging van de brief van Jacobus is verloren gegaan; zij bestond echter uit aantekeningen, die door anderen gemaakt waren van Augustinus' opmerkingen.

Een aantal van Augustinus' werken zijn voortgekomen uit de pastorale praktijk; voor een belangrijk deel houden zij zich bezig met onderwerpen uit de Christelijke ethiek. Een boekje uit het jaar 395 over De strijd van de Christen (de agone christiano) is voor zeer eenvoudige lezers geschreven en daarom gemakkelijk van stijl. Het behandelt de strijd, die de Christen tegen de duivel te voeren heeft, en geeft bovendien een eenvoudige uitlegging van de geloofsbelijdenis. Hoezeer Augustinus steeds bedacht was op het onderricht ook van de zeer eenvoudigen, blijkt onder meer hieruit, dat hij in het laatst van zijn leven, in 427 een geschrift samenstelde, waaraan hij de titel Spiegel (speculum) gaf. Dat boek bestaat, na een inleiding, alleen uit een verzameling teksten uit de ganse Bijbel, die voor de Christen als het ware tot een spiegel kunnen strekken. Deze bloemlezing is inderdaad zo ingericht, dat ook een onontwikkelde haar geheel kan volgen.

Twee werken heeft Augustinus met een tussenruimte van 25 jaren geschreven over de leugen. Reeds in 395 schreef hij De leugen (de mendacio), waarin hij niet minder dan

acht soorten van leugens onderscheidt, die hij alle bespreekt; zijn conclusie is dat men nooit mag liegen. Later meende hij, dat dit werk te moeilijk en te wijldlopig was en dacht hij er over het te vernietigen. Maar ten slotte veranderde hij van gedachte, temeer toen hij opmerkte, dat er een en ander in behandeld was, dat niet voorkwam in zijn tweede boek Tegen de leugen (contra mendacium) Dit schreef hij in 420 als antwoord aan Consentius, die hem geschriften had gezonden van Priscillianisten, waarin dezen betoogden, dat men mocht liegen om zijn godsdienstige opvattingen te verbergen.

Verskillende kleine geschriften, die in deze klasse thuishoren zijn eigenlijk voordrachten geweest, die Augustinus voor zijn gemeente had gehouden. Zo sprak hij over de ingetogenheid of onthouding, de lijdzaamheid, de Christelijke levensleer, het nut van het vasten, en een enkele maal ook naar aanleiding van een politieke gebeurtenis, namelijk de inneming der stad Rome op 24 Augustus 410 door de Goten; hij wees er in die preek op, hoe nuttig voor de Christen ook aardse moeilijkheden kunnen zijn.

Toen de Romeinse monnik Jovinianus zich in enige publicaties verzet had tegen de overschatting van het ongehuwde ascetische leven en men in de strijd, die over dit onderwerp ontstond, al te smadelijk sprak over het gehuwde leven, verzette Augustinus zich daartegen en schreef omstreeks 401 het werkje Het goede van het huwelijk (de bono coniugali), maar tevens op verzoek van velen als tegenhanger daarvan een ander over De heilige maagdelijkheid (de sancta virginitate). Eerst enige tijd later, in 414, betoogde hij in een brief aan Juliana, die de titel draagt Het goede van de weduwstaat (de bono viduitatis), welke voordelen de weduwe geniet boven de gehuwde vrouw.

Naar aanleiding van een misstand, die zich in sommige kloosters te Carthago voordeed, schreef hij op verzoek van Aurelius een betoog over De arbeid der monniken (de opera monachorum). Er waren namelijk monniken, die meenden niet, zoals de algemene gewoonte was, door handenarbeid in hun dagelijkse behoeften te moeten voorzien, maar oordeelden, dat zij van de gaven der gemeente mochten leven. Maar op Bijbelse gronden toont Augustinus aan, dat ook de monniken wel degelijk door handenarbeid hun onderhoud verdienen moesten.

Een buitengewoon interessant werk van Augustinus is zijn geschrift over *Het catechetisch onderwijs aan onkundigen* (de catechizandis rudibus), geschreven omstreeks 400. Het is gericht aan de Carthaagse diaken Deogratias, die aan de bisschop advies had gevraagd omtrent de manier, waarop hij het eerste onderricht moest geven aan hen, die tot het Christelijke geloof begeerden te komen. Het was in deze tijd nog zo, dat jaarlijks talrijke heidenen tot de Kerk kwamen. Zij meldden zich hiertoe aan en wanneer hun beweegredenen zuiver bevonden werden, ontvingen zij onmiddellijk in een toespraak van de geestelijke een uiteenzetting van de Christelijke leer. Ze werden daarna catechumeen en bezochten de Kerk, maar verder onderricht kregen ze eerst, wanneer ze zich, meestal na twee of drie jaren, voor de doop opgaven. Augustinus' werkje handelt over de wijze, waarop de eerste uiteenzetting gegeven moet worden. Hij verdeelt zijn boek in tweeën: een theoretisch en een praktisch deel. In het eerste deel geeft hij aan, hoe men moet optreden tegen mensen van verschillende ontwikkeling; want de catecheet kwam in aanraking met mensen, die alleen lager onderwijs genoten hadden, met meer ontwikkelden, die wat wij zouden noemen middelbaar onderwijs hadden gehad, en met academisch gevormden. Allerlei praktische wenken geeft de schrijver, die getuigen van een scherp psychologisch inzicht en van grote paedagogische bekwaamheid. Menige catecheet van deze tijd zou

met Augustinus' werken zijn voordeel kunnen doen: zijn opvattingen op pedagogisch en didactisch terrein maken een moderne indruk. In het tweede, praktische deel geeft hij een voorbeeld van een lange en van een korte catechetische toespraak. Daarin treft de grote duidelijkheid van uitdrukking en vooral de verstandige wijze, waarop de catecheet de nog onkundige nieuweling in aanraking brengt met de heilsgeschiedenis en de heilswaarheden. Het werkje is van groot belang voor de kennis van de geschiedenis der catechese en wellicht het meest aantrekkelijke boekje, dat Augustinus over een practicaal onderwerp geschreven heeft.

Ten slotte komen aan de orde de werken, die men gemeenlijk beschouwt als zijn apologetische geschriften. Het zijn er niet veel, maar tot deze categorie behoort het grootste en wellicht belangrijkste werk dat Augustinus geschreven heeft, nl. *De Staat Gods* (de *civitate Dei*). Over dit boek echter zullen we in het volgende hoofdstuk uitvoerig spreken, zodat we het hier terzijde laten. Dan resten twee kleine geschriften. Het eerste is getiteld *De voorspellingsgave der demonen* (de *divinatione daemonum*). Het vond zijn oorsprong in een gesprek, dat enige broeders met Augustinus hielden, en waarin zij hem meedeelden, dat iemand de verwoesting van de tempel van Serapis in Alexandrië voorspeld, had, die ook inderdaad omstreeks 390 plaats gevonden had. Men schreef deze voorspelling toe aan de invloed der demonen en daarover ontwikkelde zich nu een gesprek, waarin Augustinus de vraag behandelde of de demonen de gave der voorspelling bezitten 229).

Het tweede geschrift is een *Tractaat tegen de Joden* (*tractatus adversus Iudaeos*). Het heeft het karakter van een preek, waarin Augustinus wijst op Gods rechtvaardigheid inzake de verwerping der Joden.

Het is een lange rij van geschriften, die we in dit hoofdstuk aan de vele reeds vroeger besproken werken moesten toevoegen. Er is dan ook geen enkele Kerkvader in de Westerse wereld, die zoveel geschreven heeft als Augustinus. Het aantrekkelijke in bijna al zijn werken is, dat ze steeds interessant zijn. Hij weet zijn lezers te boeien, en ook al schijnt het onderwerp nog zo droog, de manier waarop hij het behandelt is steeds pakkend. Zijn stijl heeft in de loop van de tijd een sterke verandering ondergaan. De wijsgerige werken uit zijn jonge jaren zijn nog geschreven in de moeilijke, in zijn tijd gewaardeerde, retorische stijl, die op de scholen gedoceerd werd. Maar naarmate hij meer onder de invloed komt van de Christelijke gedachtenwereld en gaat beseffen, dat de inhoud belangrijker is dan de vorm, wordt ook zijn stijl eenvoudiger. Wel is zijn werk steeds goed verzorgd; ook blijft hij gebruik maken van verschillende litteraire kunstgrepen, die nu eenmaal karakteristiek zijn voor zijn tijd, maar steeds houdt hij daarin maat, zodat de niet deskundige ze ternauwernood opmerkt. Evenals alle retorisch ontwikkelden in de oudheid, kon Augustinus in onderscheidene stijlen schrijven en dat heeft hij ook welbewust gedaan. Zijn preken dragen een afzonderlijk karakter: zij zijn, zoals we reeds zagen, gesteld in een taal, die zich dichter bij de spreektaal aansluit, en hun retorica vertoont een populair uiterlijk. De Belijdenissen eisten door hun eigenaardig karakter een afzonderlijke stijl en ook *De Staat Gods* moest met bijzondere zorg gestileerd worden. Over deze beide werken spreken we in het volgende hoofdstuk.

Maar de grote massa van Augustinus' werken is geschreven in een fraai en evenwichtig Latijn, dat bekoort door zijn zuiverheid en rustige dictie. Het is Augustinus steeds alleen te doen om de waarheid, die hij door redenering tracht te benaderen. Hoewel we voortdurend merken, dat we met een krachtige persoonlijkheid

te doen hebben, treedt de schrijver toch zelf niet op de voorgrond. In dat opzicht onderscheidt Augustinus zich gunstig van Hieronymus. In de vele polemische geschriften spreekt hij ook nooit onaangenaam over personen: zijn tegenstanders zelf valt hij niet aan, het gaat hem er alleen om hun opvattingen te bestrijden. Vaak spreekt dan ook in zijn werken een zekere hoffelijkheid tegenover anderen; we krijgen steeds de indruk dat een door en door beschaafd man aan het woord is. Over de verdere geestelijke kwaliteiten, die uit zijn werk spreken, hopen we later te handelen. De in dit hoofdstuk besproken werken hebben in hoofdzaak theologische betekenis. Maar hun uiterlijke vorm is zo, dat ze behoren tot de beste litteraire werken van de tijd en dat ze in de geschiedenis der Latijnse letterkunde een eervolle plaats innemen.

HOOFDSTUK XVII

DE BELIJDENISSEN EN DE STAAT GODS (STAD GODS)

Een zeer groot aantal boeken, brieven en preken van Augustinus hebben we in het voorafgaande besproken of vermeld. Zij zijn alle bekend bij de deskundigen, de theologen en de filologen, maar tot de wereldliteratuur, die de werken omvat, welke door ieder ontwikkeld mens gelezen worden of die hem althans bij name bekend zijn, mag men ze niet rekenen. Augustinus' grote rem berust in hoofdzaak op twee werken, zijn Belijdenissen en zijn boek over De Staat Gods. Daarom wijden we aan deze beide een afzonderlijk hoofdstuk.

De *Confessiones of Belijdenissen* zijn in alle beschaafde talen, tot zelfs in het Japans toe, vertaald. Reeds in de Middeleeuwen werden ze ook in het Nederlands overgezet en dat is zo doorgegaan tot in onze tijd toe. Ze worden nog steeds door duizenden gelezen en voor ontelbare mensen is dit boek het enige, dat ze van Augustinus kennen; voor al te velen gaat de kennis, die ze omtrent hem hebben niet uit boven hetgeen dit boek mededeelt. Dat is aan de ene kant te betreuren, maar aan de andere zijde moet men toegeven, dat wie de Belijdenissen goed kent en doorgrond heeft, Augustinus in zijn diepste wezen heeft leren kennen.

Augustinus zelf heeft het ook reeds zo gezien; hij had het besef, dat hij zich in zijn boek uitgesproken heeft zoals hij was, en naar zijn beste weten zich aan anderen heeft geopenbaard. In zijn brief aan Darius schrijft hij: "Neem dus, mijn zoon, de boeken mijner Belijdenissen, waarom gij gevraagd hebt; beschouw me daarin, opdat ge mij niet prijst boven hetgeen ik ben, geloof daarin omtrent mij niet anderen, maar mijzelf. Let daarin op mij en zie, wat ik geweest ben in mij zelf door mij zelf. En indien iets in mij u behaagt, prijs dan daarin met mij Hem, die ik geprezen wilde zien om mij, maar prijs niet mij, want Hij heeft ons gemaakt en niet wij; wij hadden ons verdorven, maar Hij, die ons gemaakt heeft, heeft ons hersteld. Wanneer ge mij dan daarin gevonden hebt, bid dan voor mij, dat ik niet bezwijk, maar voleindigd worde" 228).

Hij schreef het boek ongeveer het jaar 400, dus toen hij 45 of 46 jaar oud was. Hoe kwam hij er toe? Niet uit zichzelf, maar omdat velen hem om iets dergelijks verzochten. Allerwegen, niet alleen in, maar ook buiten Africa begon zijn naam bekend te worden. Men ging zich afvragen, wie toch eigenlijk die beroemde bisschop was. Van zijn jeugd wist men niet veel, want de belangrijke periode van zijn leven, waarin zijn bekering had plaats gevonden, had hij niet in Africa, maar in het verre Milaan doorgebracht. Men wilde gaarne weten, hoe hij geworden was, wat hij was; trouwens over zijn tegenwoordige gesteldheid durfde men hem ook vragen.

Dat dit inderdaad gebeurde, zegt Augustinus zelf: "Terwijl de mensen nieuwsgierig zijn om het leven van een ander te vernemen, zijn zij traag om het hunne te verbeteren. Waarom verlangen ze van mij te horen, wie ik ben, terwijl ze niet van U willen horen, wie zij zelf zijn? Maar wie ik nu ben, juist nu, in deze tijd mijner Belijdenissen, dat begeren velen te weten, die mij kennen en toch niet kennen, die van mij of over mij iets gehoord hebben, maar wier oor niet doordringt in mijn hart, waar ik ben, zoals ik werkelijk ben. Zij willen dus horen, wat ik, naar mijn belijdenis, zelf ben in mijn binnenste, waarin zij noch hun oog, noch hun oor, noch hun geest kunnen doen doordringen" 229.

Bovendien had Augustinus het zo ver gebracht in de beoefening van de Christelijke nederigheid, die hij anderen zozeer aanpreef, dat hij het nodig vond de lof, die hem van alle zijden werd toegezwaaid, af te wijzen. Possidius deelt ons dit uitdrukkelijk

mee. Zijn bedoeling met het schrijven der Belijdenissen was, zo zegt Possidius, "dat niemand, gelijk de apostel zegt, van hem meer zou geloven of denken dan hijzelf omtrent zichzelf wist of dan men van hemzelf gehoord had (2 Cor. 12: 6); naar de aard van zijn heilige nederigheid loog hij in geen enkel opzicht, maar hij zocht niet eigen, maar Gods lof om hetgeen hij reeds ontvangen had, zijn vrijmaking en zijn gaven, en hij vroeg om de gebeden der broeders voor hetgeen hij nog begeerde te ontvangen" (230).

Toen Augustinus besloten had aan het verzoek van velen te voldoen, moet het terstond bij hem vastgestaan hebben, dat niet hijzelf het middelpunt van zijn boek mocht worden, maar dat het moest gaan om de barmhartigheid Gods. En daarom koos hij een vorm, die in de literatuur tot nog toe onbekend was, die van het gebed. Op zichzelf was dit een geniale gedachte, die ook van belang is voor de kennis van Augustinus' opvattingen ten aanzien van de literatuur. De auteurs in de oudheid waren veel meer dan wij tegenwoordig gebonden aan bepaalde letterkundige genres; er was een sterke litteraire traditie. Ook de autobiografie stelde haar bepaalde eisen. Tal van beschrijvingen van het eigen leven zijn over of althans bekend en daaruit blijkt, dat de Christelijke schrijvers zich wat uiterlijke vorm betreft aansluiten aan hetgeen van oudsher was overgeleverd. Dit doet Augustinus niet: hij schept een nieuwe vorm en bewijst daarmee, dat hij zich van de litteraire traditie, zoals die in de scholen gedoceerd werd, heeft losgemaakt. De Belijdenissen vormen een eigen en geheel alleenstaande vorm van beschrijving van eigen leven. In de latere tijden is het boek wel nagebootst, maar in de oudheid staat het alleen. Dat bewijst de oorspronkelijkheid van Augustinus' geest.

Wanneer wij over de Belijdenissen spreken als over een autobiografie, handelen we eigenlijk onjuist. Want dan zouden we aan Augustinus toeschrijven hetgeen hij opzettelijk vermeden heeft. In een autobiografie is de auteur zelf de hoofdpersoon, omtrent wie allerlei bijzonderheden verhaald worden. En, zoals we reeds zeiden, het was zeer beslist Augustinus' bedoeling niet om de hoofdpersoon te zijn. Het was hem te doen om Gods lof, maar hij verkondigt die naar aanleiding van hetgeen hemzelf wedervaren was. Terwijl hij dit doet, is het nodig dat hij allerlei autobiografische gegevens in het boek verwerkt; daardoor voldoet hij zijdelings ook aan de verlangens, die men van het boek koesterde. Zelf zegt hij van zijn werk in zijn Nalezingen het volgende: "De dertien boeken mijner Belijdenissen prijzen aangaande het boze en goede in mij de rechtvaardige en goede God en wekken het verstand en het gemoed der mensen tot Hem op. Wat mij aangaat: zij hebben dit in mij gewerkt, toen ze geschreven werden, en zij werken het, wanneer ik ze lees. Welk gevoel en anderen erover hebben, mogen zij zelf nagaan; ik weet echter, dat zij vele broederen zeer behaagd hebben en nog behagen. De eerste tien boeken zijn geschreven over mij zelf, in de drie overige wordt gehandeld over de Heilige Schrift van hetgeen geschreven is „in den beginne schiep God de hemel en de aarde" tot aan de rust van de Sabbat" (234).

Hij koos dus de vorm van het gebed en daarbij aansluitend gaf hij het werk de titel *Confessiones*. Dat woord is in de betekenis, waarin Augustinus het gebruikt, moeilijk te vertalen; want het heeft een dubbele zin. Het betekent zowel "belijdenis" van zonde als het uiten van lof. In een van zijn preken zegt Augustinus: "Er is tweërlei confessio, óf van zonde, eif van lof. Wanneer het ons slecht gaat, moeten we in de verdrukkingen onze zonden belijden; gaat het ons goed, dan moeten we in de jubel der gerechtigheid Gode lof "belijden"; maar zonder belijdenis mogen we niet zijn" (235).

En elders: "Confessio wordt in de Schrift op twee wijzen opgevat. Er is een confessio

van de lovende en een van de zuchtende. De confessio van de lovende richt zich op Hem, die geprezen wordt, die van de zuchtende getuigt van het berouw van hem, die haar uitspreekt. Want de mensen doen confessio, wanneer zij God loven en wanneer zij zichzelf aanklagen" 236).

Confessiones heeft dus de dubbele betekenis van Belijdenis en van Lofprijzingen. Deze dubbele betekenis komt in het ganse boek tot haar recht. Telkens wanneer de schrijver, soms zelfs in vrij lange passages, gesproken heeft over de gang van zijn leven, onderbreekt hij het verhaal om God te loven over zijn barmhartigheid.

Door de vorm van het gebed te kiezen, maakte Augustinus het zich niet gemakkelijk. Want tot God kon hij niet spreken in de gewone, oppervlakkige toon, die hij tegenover mensen had kunnen aannemen. Steeds spreekt uit de woorden, die hij gebruikt, en de wijze waarop hij stileert, het besef, dat hij zich richt tot God. En al zijn er soms passages, waarbij de lezer bijna zou vergeten, dat het God is, tot wie dit alles gezegd wordt, toch weet hij door een enkel woord, of een korte tirade daaraan weer te herinneren. Hoewel hij meer dan eens gebeurtenissen uit zijn leven te berde brengt, die tot het alledaagse schijnen te behoren, vermijdt hij in zijn verhaal alle banaliteit en drukt hij zich nooit zo uit, dat het de gebedstoon onwaardig zou zijn. Trouwens ook zulke alledaagse dingen verhaalt hij alleen, omdat hij ze nodig heeft in het grote verband van belijdenis en lofzegging.

Dat Augustinus de vorm van het gebed koos, was ook hierom een zo geniale greep, omdat hij daardoor het doel, dat hij met het schrijven van dit boek had, des te gemakkelijker kon bereiken. Wanneer men inderdaad wilde weten, wie hij geweest was en wie hij op dit ogenblik was, dan achtte hij het nodig zichzelf te tekenen zonder enige omhulling of vergoelijking; dan moest hij alle begrijpelijke schaamte afleggen en zich doen zien, zoals hij zichzelf in het diepste van zijn zonden had leren kennen; dan moesten de geheimste schuilhoeken van zijn gedachten worden geopend en zijn innerlijke wezen worden blootgelegd. En tegenover wie kan de mens dat anders doen dan tegenover God? Valt niet tegenover Hem, die het hart van de mens kent, alle poging tot verhullen van het kwade weg? Wellicht is alleen in het gebed de mens, die beseft tot wie hij spreekt, geheel eerlijk.

En juist dat begeerde Augustinus te zijn. Natuurlijk zou hij, als hij zich in zijn boek slechts tot de lezer gericht had, even oprecht hetzelfde hebben kunnen zeggen, maar dan zou deze blootlegging van de geheimste gedachten en beroeringen der ziel iets geforceerds en onwaarachtigs gekregen hebben; zij zou iets bijna onbegrijpelijks geweest zijn en de zuiverheid der bedoeling zou wellicht niet gemakkelijk aanvaard zijn. Thans, nu we met een gebed te maken hebben, kan hiervan niet in het minst sprake zijn. De schrijver staat ten aanzien van hetgeen hij zegt als het ware onder ede, want wie hem aanhoort is God, die alles weet, ook voordat het Hem gezegd is. Zo draagt het boek het karakter van een zekere verhevenheid, die ook niet geschonden wordt door de autobiografische elementen. Want het is niet Augustinus, die in het middelpunt staat en omtrent wie iets verteld wordt: het gaat al over God en het boek verhaalt wat Hij gedaan heeft met het leven en aan de ziel van een zondig mens.

De inhoud van de Belijdenissen behoeven we niet in bijzonderheden na te gaan. Het meeste van wat we in de eerste hoofdstukken van dit boek omtrent Augustinus' leven tot de tijd van Monnica's dood konden vertellen, is aan de Belijdenissen ontleend. Toch willen we over de gang van het werk een en ander mededelen.

Het eerste boek vangt aan met het bekende citaat uit Psalm 145: "Groot zijt Gij, o Heere, en zeer te prijzen; groot is Uw kracht en van Uw wijsheid is geen getal". Reeds

in het eerste hoofdstuk komt voor de beroemde en talloze malen aangehaalde uitspraak: "Ons hart is onrustig, totdat het rust vindt in U".

In de eerste vier boeken behandelt Augustinus de jaren van zijn jeugd en jongelingschap en de afdwalingen van die periode. Hij houdt zich aan de in de oudheid gebruikelijke indeling van het mensenleven in bepaalde tijdperken, nl. de prille jeugd, de knapenleeftijd de jongelingsleeftijd, de tijd der mannelijke kracht, de rijpe leeftijd en de ouderdom. Van deze zes tijdperken, die zoals we later zullen zien, ook in zijn werk over de Staat Gods, een rol spelen, bespreekt hij in zijn Belijdenissen in hoofdzaak de eerste drie. Zij vallen in zijn eigen leven van 354 tot 383.

In het tweede onderdeel, de boeken V tot IX geeft hij de geschiedenis van zijn terugkeer, bekering en doop en wat er verder gebeurde tot aan de dood van Monnica (383-387). Met de beschrijving van de dood van zijn moeder besluit hij wat men zou kunnen noemen het historische deel van het boek. Dat de schrijver zelf het volgende gedeelte van zijn werk als een nieuw onderdeel beschouwt, blijkt uit het feit, dat hij het vijfde boek aanvangt met een opwekking om God te prijzen, zoals hij ook het eerste boek begonnen was.

Het tiende boek neemt in het werk een bijzondere plaats in. Terwijl Augustinus in hetgeen voorafgaat verhaald heeft, wie hij vroeger geweest is, gaat hij nu over tot de beschrijving van zichzelf, zoals hij nu is. Het vorige handelt dus over hem tot zijn drieëndertigste jaar toe; het tiende boek spreekt over hem, zoals hij is nu hij 45 of 46 jaar is. Hij geeft als het ware een analyse van zijn eigen ziele- en geestesleven. En bij dit zelfonderzoek aarzelt hij niet tot in de diepste schuilhoeken van zijn wezen door te dringen.

Hij vangt zijn zelfonderzoek aan met een vaste belijdenis. "Niet met weifelend, maar met vast bewustzijn, Heere, bemin ik U, Gij hebt mijn hart getroffen met Uw woord en ik vatte liefde voor U op" 237).

Dan gaat hij na hoe en door welke krachten van zijn ziel hij God bemint en komt er zo toe een uitvoerige beschouwing te houden over het wezen van het geheugen. Zonder twijfel is deze passage het beste wat er tot de tijd der moderne psychologie over het geheugen geschreven is. En zoals hij reeds eerder gewezen heeft op de tegenstelling tussen de lichamelijke en tijdelijke schoonheid en God, en daarbij handelde over de vijf zinnen, zo stelt hij ook verder de Schoonheid, die God is, tegenover de schoonheid, die door God gemaakt is en gebruikt hij ook dan ten aanzien van God het beeld der vijf zinnen in de volgende bekende plaats: "Te laat heb ik U lief gekregen, o Schoonheid, die zo oud en toch zo nieuw zijt, te laat heb ik U liefgekregen. En zie, Gij waart in mijn binnenste en ik was buiten en daar zocht ik U, en ik, die wanstaltig was, stortte mij op de schone dingen, die Gij gemaakt hebt. Gij waart met mij, maar ik was niet bij U. Die dingen hielden mij ver van U, die niet zouden zijn, als ze niet waren in U. Gij hebt mij genood en geroepen en mijn doofheid verbroken, Gij hebt geblonken en geschitterd en mijn blindheid verdreven, Gij hebt liefelijke geur verspreid en ik snoof die in en hijg nu naar U, ik heb geproefd en nu honger en dorst ik, Gij hebt mij aangeraakt en ik ben ontbrand naar Uw vrede ... En geheel mijn hoop is slechts gevestigd op Uw zeer grote barmhartigheid. Geef wat Gij beveelt en beveel wat Gij wilt. Gij beveelt ons onthouding ... Immers door de onthouding worden wij samengebracht en teruggevoerd tot de Ene, van wie wij tot het vele waren uiteengegaan. Want minder groot is de liefde tot U van hem, die naast U iets anders mint, wat hij niet om Uwentwil mint. O Liefde, die altijd brandt en nimmer uitdooft, Liefde, mijn God, doe mij ontvlammen! Gij beveelt onthouding: geef wat Gij beveelt

en beveel wat Gij wilt" 238).

Dan gaat Augustinus verder na hoe hij staat tegenover de begeerten en verzoeken van het leven, zich daarbij houdend aan de verdeling van 1 Joh. 2: 16: "Want al wat in de wereld is: de begeerte van het vlees, de begeerte der ogen en een hovaardig leven, is niet uit de Vader, maar uit de wereld". Zo komen achtereenvolgens aan de orde de sexuele begeerten, de tafelgenietingen, de verlokkingen van de reuk, de genietingen der oren en de lust der ogen. Deze laatste rekent hij tot de begeerten van het vlees, terwijl hij onder hetgeen de apostel de begeerte der ogen noemt, verstaat de nieuwsgierigheid, die zich door de zintuigen bevredigt. Dan onderzoekt hij verder, hoe hij staat tegenover de hovaardij of grootsheid van het leven, waaronder hij verstaat de begeerte om door de mensen gevreesd, bemind en geprezen te worden.

Het is begrijpelijk, dat dit laatste voor de overal beroemde en door ieder geprezen bisschop een moeilijk punt is. "Door deze verzoeken", zo zegt hij, "worden wij dagelijks verzocht, Heere, zonder ophouden worden wij verzocht. De tong der mensen is onze dagelijkse proefoven: Ook in deze soort van verzoeking legt Gij ons onthouding op: geef wat Gij beveelt en beveel wat Gij wilt. Gij kent de zuchtingen van mijn hart hierover tot U en de tranenstromen mijner ogen. Immers ik zie niet gemakkelijk, in hoeverre ik gereinigd ben van dat verderf en ik ben zeer bevreesd voor mijn verborgen zonden, die Uw ogen kennen, maar de mijne niet. Want bij de andere soorten van verzoeken bezit ik een, zij het dan nog zo gebrekkig, vermogen om mijzelf te onderzoeken, maar hier ontbreekt mij dat schier geheel. Want ik zie, wat ik bereikt heb in het vermogen om mijn geest te weerhouden van vleselijke lusten en van ijdele weetgierigheid, wanneer ik vrij daarvan ben, hetzij door mijn wil, hetzij omdat zij er niet zijn. Want dan vraag ik mijzelf, in hoeverre het me meer of minder moeilijk valt ze te ontberen. En wat aangaat de rijkdom ... die kan de geest laten varen om zich op de proef te stellen. Maar moeten wij dan om vrij te zijn van lof en zo de proef te nemen wat we vermogen, slecht leven en zo verdorven en ruw, dat niemand ons kent zonder ons te verafschuwen?

Welnu dan, als de lof de metgezel van een goed leven en van goede werken pleegt te zijn en ook moet zijn, dan mag men noch zijn gezelschap noch het goede leven zelf opgeven. Maar slechts, wanneer iets er niet is, merk ik, of ik het gelaten mis of met moeite. Wat moet ik U dan, Heere, in deze soort van verzoeking belijden? Wat anders dan dat ik behagen schep in loftuitingen? Maar dan meer in hun waarheid dan in de loftuitingen" 239). We zien: hij heeft het er moeilijk mee. Hij verheugt zich meer over het feit, dat men, als men hem prijst, de waarheid spreekt, dan over de loftuiting zelf. En dan voegt hij er nog een argument bij: we moeten, naar Gods gebod, onze liefde schenken aan ieder, wie ze toekomt. Wanneer iemand nu, zo redeneert Augustinus, door mij te prijzen blijkt geeft van een' goed begrip, dan toon ik mijn liefde tot hem daarin, dat ik mij over zijn lof verheug; want ik verblijd me dan niet over die lof om mijnentwil, maar om zijnentwil. Theoretisch gezien, is dit een fraaie redenering, maar eigenlijk moet Augustinus' scherp psychologisch inzicht zich er tegen verzet hebben. En dat dit wel het geval geweest is, laat hij in zijn eerlijkheid inderdaad uitkomen. Want even verder zegt hij: "Zie, in U, o Waarheid, zie ik, dat ik mij door mijn lof niet wegens mijzelf, maar wegens het nut van mijn naaste behoor te laten bewegen. En of dat zo met me is, weet ik niet. En in dit opzicht ken ik mijzelf minder dan U. Ik smee U, mijn God, toon mij mijzelf, opdat ik aan mijn broederen, die voor mij willen bidden, belijd, welke wonde ik in mij ontdekt heb" 240).

Hij eindigt zijn zelfonderzoek met te wijzen op de Middelaar Jezus Christus. "Zo heb

ik dan beschouwd de krankheid mijner zonden in de drievoudige begeerlijkheid en Uw rechterhand aangeroepen tot mijn redding. Want ik zag Uw glans met mijn gewond hart, maar teruggedeinsd zeide ik: wie kan daar heen? Ik ben afgesneden van voor Uw ogen". "Maar de waarachtige Middelaar, die Gij naar Uw verborgen ontferming de mensen getoond en gezonden hebt, om door zijn voorbeeld ook de ootmoedigheid zelf te leren, de Middelaar Gods en der mensen, de mens Christus jesus, is verschenen tussen de sterfelijke zondaren en de onsterfelijke Rechtvaardige, sterfelijk met de mensen, rechtvaardig met God, opdat, daar de bezoldiging der rechtvaardigheid het leven en de vrede is, Hij door de met God verbonden rechtvaardigheid zou te niet doen de dood der gerechtvaardigde goddelozen, die Hij met hen gemeen wilde hebben". "Terecht is mijn sterke hoop gevestigd op Hem, dat Gij al mijn krankheden Zult genezen door Hem, die aan Uw rechterhand is en die ook voor ons bidt: anders zou ik wanhopig zijn. Want veel en groot zijn die krankheden, veel zijn ze en groot; maar groter is Uw macht tot genezen" 241).

De laatste drie boeken der Belijdenissen dragen een geheel ander karakter dan de voorafgaande. Augustinus merkt het zelf in zijn Nalezingen op: "De eerste tien boeken zijn geschreven over mijzelf, in de drie overige wordt gehandeld over de Heilige Schrift". Men heeft zich vaak afgevraagd, hoe Augustinus er toe gekomen is, deze drie boeken, wier inhoud schijnbaar met die der vorige in geen verband staat, aan zijn werk toe te voegen. Sommigen hebben gemeend, dat hij door de schepping te behandelen Gods heerlijkheid wilde doen zien; anderen waren van oordeel, dat hij, na in de vroegere boeken zijn religieuze standpunt te hebben getoond, thans zijn theologische zienswijze wilde bepalen. Wat hij zelf ervan zegt, zullen we doen zien door uit de aanvang van het elfde boek enige zinsneden aan te halen. "Zie, ik heb U veel verhaald, wat ik kon en, wilde verhalen, omdat Gij eerst wilde, dat ik het U belijden zou, U, de Heere mijn God; want Gij zijt goed, want Uw goedertierenheid is in eeuwigheid. Maar wanneer zal ik in staat zijn door de taal der pen te vermelden al Uw vermaningen en al Uw verschrikkingen en vertroosting en leidingen, door welke Gij mij ertoe gebracht hebt Uw Woord te verkondigen en Uw sacrament uit te delen aan Uw volk? En indien ik ook al in staat ware dit alles het een na het ander te vermelden, dan zijn de druppelen tijds mij te kostbaar. En reeds lang brand ik van verlangen mij in mijn overdenkingen bezig te houden met Uw wet en in haar U te belijden mijn kunde en mijn onkunde, de beginselen van Uw verlichting en de overblijfselen van mijn duisternis, totdat mijn zwakheid verslonden wordt door kracht" 242).

We zien dus, dat hij zijn belijdende overdenkingen niet volledig acht, wanneer hij ook niet belijdt zijn kunde en onkunde. Men wil weten wie hij thans is; men ziet hem aan voor de grote theoloog, de kundige exegeet. Maar zelf weet hij maar al te goed, hoe onvolmaakt hij is ook in zijn kennis en kunde. En dat kan hij niet beter aan God belijden en aan de mensen doen zien, dan door het als het ware aan een voorbeeld te demonstreren. Daartoe neemt hij een passage uit de Heilige Schrift, die hem bijzondere belangstelling inboezemt en waarmee hij, zoals we reeds eerder zagen, zich verscheidene malen heeft bezig gehouden: het verhaal van de schepping, dat hij nu exegetisch gaat behandelen.

Inderdaad, wanneer een modern schrijver zijn boek zou samenstellen uit twee zo weinig met elkaar samenhangende onderdelen, 303 zou hij ernstige kritiek mogen verwachten. Augustinus behoefde daarvoor niet te vrezen. In de eerste plaats: in de oudheid veroorloofde men zich bij het samenstellen van een boek grote vrijheden. Terwijl men redevoeringen naar de regelen der verfijnde retorica evenwichtig

opbouwde tot een volmaakte compositorische eenheid, stelde men aan de verdeling der stof over een boek niet zulke eisen en stootte men zich niet aan de discongruentie der onderdelen. En verder: wanneer Augustinus zijn onkunde wilde belijden en voor zijn kunde God prijzen, dan kon hij inderdaad niet beter doen dan te laten zien, hoever beide deze eigenschappen in hem gingen, en dan kan men niet anders zeggen, dan dat zijn methode origineel is.

Onjuist is dan ook, wat vele vertalers gedaan hebben, die de laatste drie boeken hebben weggelaten, omdat zij niet meer handelen over Augustinus' leven. Dat doet het tiende boek eigenlijk ook niet meer. Daarin tekent hij zichzelf psychologisch; maar in de laatste boeken doet hij zichzelf evenzeer kennen, zij het op een voor ons besef eigenaardige wijze: hij laat zien wat hij wetenschappelijk waard is. Zelf heeft hij de Belijdenissen als een eenheid uitgegeven; het karakter van het ganse werk blijft hetzelfde; ook de laatste boeken hebben de vorm van het belijdend en lof- zeggend gebed.

Aan het begin van het elfde boek doet de schrijver als het ware zien, dat hij het volgende als het tweede hoofddeel van zijn Belijdenissen beschouwt; want evenals het eerste boek vangt hij ook dit aan met de woorden: "Groot is de Heere en zeer te prijzen". Wanneer hij, na enige hoofdstukken met beschouwingen over de schepping in het algemeen, komt te spreken over de door de Manicheeërs gedane vraag: "Wat deed God vóór de schepping?" dan vindt hij daarin aanleiding om een uitvoerig vertoog te houden over het wezen van de tijd, zonder twijfel het beste wat er tot de moderne tijden toe over dit onderwerp geschreven is. In deze passage, die het verdere deel van het elfde boek vult, doet Augustinus zich zien in al zijn scherpzinnigheid en wetenschappelijke nauwkeurigheid.

Wie haar leest moet onder de indruk komen van zijn diepe denkkraft en tevens van zijn grote didactische gaven, waardoor hij de moeilijkste stof duidelijk weet te maken. In het twaalfde boek begint hij met de systematische behandeling van het scheppingsverhaal. Eerst geeft hij een uitlegging van de eerste twee verzen van Genesis en houdt hij de juistheid van zijn opvattingen vol tegenover anderen. Naar aanleiding van verschillende interpretaties, die gegeven worden, komt hij tot het houden van enige beschouwingen over de uitlegkunde. In het laatste boek zet hij zijn verhandeling over de schepping voort en komt eindelijk tot een allegorische uitlegging van het scheppingsverhaal, die het grootste deel van het boek in beslag neemt.

Aan het einde van zijn Belijdenissen bidt Augustinus om vrede: "Heere God, geef ons de vrede - want alles schonk Gij ons - de vrede der rust, de Sabbatsvrede, de vrede zonder avond. Immers die ganse zeer schone orde der zeer goede dingen zal, wanneer zij hun tijd volbracht hebben, voorbijgaan: immers zij hebben een morgen en een avond. Maar de zevende dag is zonder avond en heeft geen ondergang, want Gij hebt hem geheiligd om altijdte duren te blijven, opdat, daardoor dat Gij na al Uw zeer goede werken, ook al hebt Gij die in rust gemaakt, op de zevende dag gerust hebt, de stem van Uw Boek dit tot ons zegge, dat ook wij na onze werken, die hierom zeer goed zijn, omdat Gij ze ons geschonken hebt, op de Sabbat van het eeuwige leven mogen rusten in U ... Gij, die het Goede zijt, dat geen goed behoeft, rust steeds, daar Gij zelf Uw Rust zijt. En wie der mensen zal aan een mens geven, dat hij dit begrijpt? Welke engel aan een engel? Welke engel aan een mens? Van U worde het gebeden, bij U worde het gezocht, bij U worde geklopt: dan, ja dan zal het ontvangen worden, dan zal het gevonden worden, dan zal worden opgedaan" 243.

Augustinus' grootste, na de Belijdenissen meest beroemde en wellicht belangrijkste, werk is zijn *De Staat Gods* (de *civitate Dei*), geschreven in de jaren van 413 tot 426. Voordat we dit boek nader bespreken, willen we eerst zien, wat Augustinus zelf in zijn Nalezingen er van zegt. Hij schrijft er het volgende over:

"In die tijd werd Rome bij een inval der Goten onder hun koning Alarik door een grote verwoesting te gronde gericht. Die verwoesting trachtten de vereerders van de vele valse goden, die wij met een gebruikelijke naam heidenen noemen, te stellen op rekening van de Christelijke godsdienst en zij begonnen de ware God op nog scherper en bitterder wijze dan gewoonlijk te belasteren. Daardoor ontbrand in ijver voor het huis Gods ving ik aan tegen hun lasteringen of dwalingen de boeken over *De Staat Gods* te schrijven. Dat werk hield mij gedurende ettelijke jaren bezig, omdat er vele andere dingen tussendoor kwamen, die ik niet mocht uitstellen en wier behandeling mij in de eerste plaats in beslag nam. Maar eindelijk is dit grote werk over *De Staat Gods* in tweeëntwintig boeken tot een eind gebracht.

De eerste vijf boeken weerleggen hen, die menen, dat tot de voorspoed van het menselijke leven de dienst van de vele goden, die de heidenen plegen te vereren, nodig is, en betogen dat de rampen ontstaan en zich vermenigvuldigen doordat die dienst verhinderd wordt. De volgende vijf gaan in tegen hen, die wel erkennen, dat deze rampen er steeds geweest zijn en ook steeds zullen blijven voorkomen en dat ze, nu eens groot, dan weer klein, afwisselen naar gelang van plaats, tijd, en personen, maar die toch betogen, dat de dienst der vele goden, volgens welke men hun offers brengt, nuttig is met het oog op het leven na de dood. In deze tien boeken dus worden deze ijdele opvattingen, die ingaan tegen de Christelijke godsdienst, weerlegd. Maar opdat niemand er ons een verwijt van zou kunnen maken, dat wij slechts de opvattingen van anderen weerlegd, maar niet die van ons verdedigd hebben, is aan het laatste het tweede deel van dit werk, vervat in twaalf boeken, gewijd. Trouwens, als het nodig is, verdedigen we ook in de eerste tien onze opvattingen en weerleggen we ook in de latere twaalf hetgeen daartegen ingaat. Van die twaalf latere boeken behandelen de eerste vier het ontstaan van twee rijken, één van God, en één van deze wereld. De volgende vier gaan over hun voortgang en ontwikkeling, de laatste vier over het einde, dat voor hen komen moet. Hoewel zo alle tweeëntwintig boeken over beide staten geschreven zijn, hebben zij toch hun titel ontleend aan de beste staat, zodat zij genoemd werden *De Staat Gods*" 244).

Ziehier wat de schrijver zelf ervan zegt; laten we nu op een en ander nader ingaan. 245).

De 24e Augustus van het jaar 410 werd de stad Rome ingenomen door de Goten onder Alarik. Deze verovering van de Eeuwige Stad door de "barbaarse" horden wekte bij de Romeinen een merkwaardige reactie. Er was in die dagen, niettegenstaande de Christianisering van de Romeinse wereld, nog een vrij krachtige heidense partij. Zij hield vast aan het geloof in de oude goden, zij wilde de oude, door de vaders overgeleverde, heidense gebruiken handhaven of herstellen; met een zeker heimwee dacht zij terug aan de tijden van Rome's bloei, toen de oud-vaderlandse goden nog vereerd werden, en door actief optreden trachtte zij niet alleen te redden wat nog te redden viel, maar ze streefde zelfs naar een herleving, een wederom opwaken van het heidendom: een heidens *réveil* was haar doel. Reeds eerder maakten we kennis met een der leiders van deze partij: Symmachus, de retor, die Augustinus had aanbevolen voor zijn ambt te Milaan. Nu echter leefde deze niet meer, hij was in 402 gestorven.

Het is duidelijk, dat de inneming der stad op deze heidenen een bijzonder pijnlijke indruk maakte en dat zij haar beschouwden als een straf voor de verwaarlozing van de

cultus der oude goden. Hoe zij redeneerden deelt Augustinus zelf mee in een van zijn preken. "Zie", zo zeiden zij, "toen wij onze offers brachten aan onze goden, stond Rome in volle kracht en verkeerde Rome in bloei; maar thans, nu het offer van uw God de overhand heeft en algemeen verbreid is, zie wat Rome te lijden heeft" 248). De aanval op de Christenen is duidelijk: onze, goden beschermden de stad; nu hun dienst niet meer wordt waargenomen, hebben zij de handen van haar afgetrokken. Uw God blijkt niet bij machte van haar af te weren de ramp van een plundering en verwoesting, die ze onder het bewind van onze goden niet geleden heeft. Het Christendom is de oorzaak van de tegenspoed en de val van Rome.

Als Augustinus deze redenering hoort, ontvlamt hij, zoals hij zelf zegt, in ijver voor het huis Gods en belooft zijn vrienden tegen deze lasteringen en dwalingen een boek te schrijven. En wanneer zijn overstelpend drukke bezigheden dit plan nog even op uitvoering doen wachten, schrijft Marcellinus hem een brief om hem dringend aan zijn belofte te herinneren. "Ik herinner mij zeer wel", zo schrijft hij, "uw belofte om op dit alles te antwoorden en ik vraag inlossing daarvan: ik bid u, dat gij een boekwerk schrijft, dat vooral in deze tijd de Kerk ongelofelijk veel nut zal brengen" '). Helaas heeft de doortastende man het werk, waartoe hij Augustinus had aangezet, zelf niet meer gelezen. Het is aan hem opgedragen: maar omstreeks de tijd, waarin de eerste drie boeken verschenen, of kort daarvoor, was hij in 413, zoals we reeds eerder verhaalden, ter dood gebracht. Af en toe gaf Augustinus een gedeelte van het werk uit en ongeveer dertien jaren duurde het, voordat de arbeid voltooid was. Als 72-jarige grijsaard besluit Augustinus, na dankzegging aan God, met een tweevoudig "Amen" het laatste hoofdstuk van zijn geweldig werk.

De hoofddeling van het boek geeft Augustinus, zoals we zo-even zagen, zelf in zijn Nalezingen aan; we behoeven die niet te herhalen. Hij vangt het aan met deze inleiding: "Het glorierijke Rijk Gods, zowel voor zover het zich bevindt in de loop der tijden, nu het te midden der goddelozen in vreemdelingschap verkeert, levende uit het geloof, alsook zoals het zijn zal in de onwankelbaarheid van zijn eeuwige woonstede, welke het nu in lijdzaamheid verwacht, totdat de gerechtigheid weerkeert tot het oordeel, en welke het dan bij uitnemendheid zal verwerven in de laatste overwinning en de voleindiging van de vrede, heb ik op mij genomen in dit werk te verdedigen tegenover hen, die hun eigen goden stellen

boven de Grondvester van dat Rijk: een groot en zwaar werk, maar God is onze Helper. Want ik weet welk een kracht er toe nodig is om de hovaardigen ervan te overtuigen, hoe groot de deugd der nederigheid is, waardoor de verhevenheid, die niet verkregen is door menselijke trots, maar die een geschenk is der Goddelijke genade, alle aardse grootheid, die een speelbal is van de onstandvastigheid der tijden, te boven gaat. Want de Koning en Grondvester van dit Rijk, waarover wij ondernemen te spreken, heeft in de Schrift van zijn volk de bedoeling van de Goddelijke wet geopenbaard, zeggende: "God wederstaat de hovaardigen, maar de nederigen geeft Hij genade" (1 Petr. 5: 5). Hoewel dit Gods werk is, streeft ook de opgeblazen geest van de trotse ziel hiernaar en hoort gaarne, hoe het hem tot lof gerekend wordt:

"Onderworpenen te sparen, en neder te werpen de trotsen". (Verg. Aen. VI, 853). En daarom zal ik ook over het aardse rijk, dat, terwijl het zelf naar heerschappij streeft, en, ofschoon de volken het dienen, toch zelf beheerst wordt door de lust tot heersen, niet mogen nalaten te zeggen, wat de opzet van dit werk eist en waartoe de gelegenheid zich aanbiedt" 248).

Dan gaat de schrijver in het eerste deel van zijn boek de tegenstanders van het Christendom bestrijden. De wreedheden, zo zegt hij, die plaats vonden bij de verwoesting van Rome, waren het gevolg van de oorlogsgebruiken, die de Romeinen zelf ook altijd hebben toegepast. Maar de uitingen van menslievendheid waren te danken aan het Christendom. Alarik was een Christen en daarom werden de kerken gespaard met allen, die zich er in bevonden, ook de heidenen. De heidenen, die van alle onheilen, welke over hen komen, de schuld aan de Christenen geven, moeten hun eigen geschiedenis maar eens nagaan en dan zullen ze zien, dat ook vroeger, toen het Christendom er nog niet was, grote rampen het Romeinse rijk getroffen hebben.

Om aan te tonen, dat dit juist was, nodigde Augustinus Orosius, die we reeds eerder ontmoetten, uit, de geschiedenis eens nauwkeurig na te gaan en alle rampen van oorlog, ziekten, aardbevingen, overstromingen en andere natuurverschijnselen te boek te stellen.

Orosius gaf gaarne aan dit verzoek gehoor en omstreeks 417 verscheen zijn werk Zeven boeken geschiedenissen tegen de heidenen (*Historiarum adversum paganos libri septem*), waarin hij de gehele geschiedenis der mensheid van de schepping af tot zijn tijd toe behandelt en aantoonde, dat inderdaad talloze rampen hebben plaatsgevonden ook vóór de komst van het Christendom. Ook, zo betoogt Augustinus verder, hebben de heidense goden hun volgelingen blijkbaar niet van hun zedeloosheid afgewend. "En toch, dat de staat vóór Christus' komst door weelde en hebzucht en schandelijke zeden verdorven en verfoeilijk geworden is, rekenen ze niet hun goden toe; dat echter hun trots en hun genietingen de aantasting van de staat hebben moeten verduren in deze tijd, daarvan geven ze overluid de schuld aan het Christendom" 249).

De schrijver gaat dan uitvoerig de Romeinse geschiedenis na en wijst erop, dat het Romeinse rijk groot is geworden, niettegenstaande de schandelijkheden, die de Romeinen bedreven hebben, omdat het de wil was van God, die zijn zon doet opgaan over bozen en goeden en regent over rechtvaardigen en onrechtvaardigen. De heidense godsdienst onderwerpt hij aan een scherpe critiek en ook de opvattingen der wijsgeren aangaande het wereldbestuur verwerpt hij. Het staat alles onder de leiding van God, over wiens voorzienig bestuur hij het volgende schrijft:

"God dus, die de Hoge en Waarachtige is met zijn Woord en de Heilige Geest, welke Drie Een zijn, God, de Ene en Almachtige, de Schepper en Formeerder van elke ziel en van elk lichaam, aan wie allen deel hebben en daardoor gelukkig zijn, die in waarheid en niet in ijdelheid gelukkig zijn; die de mens gemaakt heeft als een redelijk wezen uit ziel en lichaam; die hem heeft toegelaten te zondigen en hem niet ongestraft deed blijven, maar hem ook niet zonder erbarming gelaten heeft; die aan goeden en slechten het stoffelijk aanzijn gaf als aan de stenen, een uitbottend leven als aan de bomen, een zintuigelijk leven als aan de dieren, een geestelijk leven als alleen aan de engelen; van wie is alle maat, alle schoonheid, alle orde; van wie is afmeting, getal en gewicht; van wie is al wat van nature is, van welke aard, van welke waardij dan ook; van wie zijn de kiemen der gestalten, de gestalten der kiemen, de bewegingen van kiemen en gestalten; die ook aan het vlees schonk zijn oorsprong, schoonheid en kracht, de vruchtbaarheid tot voortplanting, de ordening der ledematen, het behoud zijner eenheid; die ook aan de onredelijke wezens schonk de herinnering, de waarneming, het streven, aan de redelijke echter bovendien de geest, het begrip, de wil; die niet alleen niet de hemel en de aarde, niet alleen niet de engel en de mens, maar ook niet de ingewanden van een gering en verachtelijk dier, noch de veder van de vogel, noch het uitspruitseltje van het gras, noch het blad van de boom heeft

gelaten zonder een harmonie en als het ware een zekere vrede tussen de onderdelen: - het is onmogelijk te geloven, dat die God gewild heeft, dat de koninkrijken der mensen en hun heerschappij en hun dienstbaarheid omgaan buiten de wetten van zijn voorzienigheid" 20).

In de volgende vijf boeken bestrijdt Augustinus hen, die menen, dat de dienst der goden in staat is hun eeuwige gelukzaligheid te schenken. Dit gedeelte van zijn werk is een breed opgezette polemieek tegen het veelgodendom. Uitvoerig bespreekt hij de mythologie, de allegorische opvattingen der Stoïcijnen en de theorie der Neo-Platonisten. Ten grondslag legt hij het grote werk, dat de geleerde Romein Varro (116-27 v. Chr.) over de goden geschreven had. Door de grondige studie, die Augustinus blijkbaar van dit onderwerp gemaakt had, en het vele, dat hij over de heidense goden en hun verering meedeelt, is dit gedeelte van zijn werk een der belangrijkste bronnen geworden voor onze kennis van de oud-Romeinse godsdienst. De eerste tien boeken heeft Augustinus gemaakt tot een apologie in grote stijl. Maar reeds van de aanvang af heeft hij zijn betoog op een hoog plan gesteld. Hij doet gevoelen, dat belangrijker dan de aantijgingen der vijanden, die in de val van Rome hun onmiddellijke aanleiding vinden, is de antithese, die er als diepste beginsel aan ten grondslag ligt. Wanneer hij de Romeinen heeft doen zien, dat hun eigen oude geschiedenis hun beweringen weerspreekt, dan blijft hij daarbij niet staan, maar toont aan, dat ook de historie behoort beoordeeld te worden naar de beginselen der Christelijke wereldbeschouwing, die Gods voorzienigheid leert en rechtstreeks ingaat tegen de heidense opvattingen.

Er zijn tweeërlei mensen: burgers van de staat Gods en burgers van de staat der wereld. En de grondwetten van die beide staten staan tot elkaar in scherpe tegenstelling. Telkens komt deze gedachte reeds in het eerste deel te voorschijn en het maakt de indruk, dat Augustinus als het ware met verlangen heeft uitgezien naar de beëindiging van het apologetische deel van zijn werk om, na zijn geweten bevrijd te hebben van zijn plicht tot verdediging van het Christendom in de actuele, door een historische gebeurtenis verwekte, strijd, zijn geest hoger vlucht te doen nemen en van de behandeling van de antithese zijner dagen op te stijgen tot de beschouwing van de geweldige tegenstelling van het Godsrijk en het aardse rijk, die haar aanvang reeds nam vóór de grondlegging der wereld en haar einde zal vinden in het laatste der tijden.

Op deze antithese had Augustinus reeds vele jaren tevoren zijn aandacht gericht en het plan om haar uitvoerig te behandelen droeg hij reeds lang bij zich. In zijn commentaar op de eerste hoofdstukken van Genesis, die waarschijnlijk geschreven is tussen de jaren 401 en 415, treffen we de volgende passage aan, die als het ware een eerste ruwe schets is van het latere boek.

Augustinus zegt daar: "Deze beide liefden, van welke de ene heilig is, de andere onrein, de ene maatschappelijk, de andere particulier, van welke de ene streeft naar het gemeenschappelijk nut wegens de hogere samenhangigheid, de andere ook het gemeenschappelijk bezit onder haar eigen macht brengt vanwege haar aanmatigende heerszucht, de ene onderworpen is aan God, de andere Hem tracht te evenaren, de ene rustig, de andere woelig is, de ene vreedzaam, de andere oproerig, de ene de waarheid stelt boven de lof van dwalenden, de andere op alle manieren begerig is naar lof, de ene vriendelijk, de andere jaloers, de ene voor de naaste hetzelfde begerend als voor zichzelf, de andere er naar strevend de naaste te onderwerpen aan zich, de ene de naaste regerend om het nut van de naaste, de andere om haar eigen nut: - deze beide liefden dan openbaarden zich in den beginne in de engelen, de ene in de goede, de

andere in de boze engelen, en bepaalden het onderscheid tussen twee in de mensheid gestichte rijken, onder de bewonderenswaardige en onuitsprekelijke voorzienigheid Gods, die al het geschapene bestuurt en regelt, een rijk der rechtvaardigen en een der onrechtvaardigen. En tijdens hun levensduur zijn die rijken tijdelijk met elkaar vermengd, totdat ze in het laatste oordeel gescheiden worden en het ene, verbonden met de goede engelen in zijn Koning het eeuwige leven verkrijgt, het andere verbonden met de boze engelen met zijn koning in het eeuwige vuur gezonden wordt. Over die beide rijken zullen wij wellicht op een andere plaats, indien God het wil, handelen" 251).

Ook in zijn geschrift over het catechetisch onderwijs spreekt Augustinus over de twee rijken en duidt hij ze allegorisch aan met de namen Jeruzalem en Babylon. Van Jeruzalem zegt hij, dat ze is "de roemruchte stad Gods, dienend tot een teken van de vrije stad, die het hemelse Jeruzalem genoemd wordt. De burgers van die stad zijn alle geheiligde mensen, die geweest zijn en zijn en zullen zijn, en alle geheiligde geesten, ook allen, die in de hoogverheven delen der hemelen God dienen in vrome toewijding en die niet navolgen de goddeloze hovaardij van de duivel en zijn engelen. Van deze stad is Koning de Heere Jezus Christus, het Woord Gods, door wie de hoogverheven engelen geregeerd worden, en het Woord, dat mens heeft willen worden, opdat door Hem ook de mensen zouden geregeerd worden, die allen gelijkelijk tezamen met Hem in eeuwige vrede zullen regeren ... Evenals nu Jeruzalem betekent het rijk en de gemeenschap der heiligen, zo betekent Babylon het rijk en de gemeenschap der goddelozen, want men zegt, dat het woord Babylon verwarring betekent. Over die beide rijken, die van de aanvang van het menselijk geslacht tot aan het einde der wereld onderling vermengd in de wisseling der tijden voortbestaan en die in het laatste oordeel gescheiden zullen worden, sprak ik reeds even tevoren" 252).

We zien dus, dat Augustinus de hoofdgedachte van de leer der beide tegenover elkaar staande rijken reeds lang in zich droeg. De gedachte aan de stad, de staat of het rijk Gods werd hem door de Schrift zelf geschonken. Hij wijst op Ps. 87, 3: "Zeer heerlijke dingen worden van u gesproken, o stad Gods", en meer dergelijke plaatsen. Die hebben hem de titel van zijn boek geleverd, want in de Latijnse vertaling wordt er gesproken van de *civitas Dei*. Het is niet onmogelijk, dat hij de tegenstelling tussen beide staten heeft leren zien onder invloed van de omstreeks 380 door de reeds eerder genoemde Donatist Tyconius geschreven commentaar op de Apocalypsis. Immers ook daarin wordt gesproken van twee staten, één van God en één van de duivel. Van deze twee staten nu behandelt Augustinus in twaalf boeken het ontstaan, de voortgang en het einde.

De periode van het ontstaan valt in tweeën uiteen: het ontstaan onder de engelen en het ontstaan onder de mensen. Op een bepaald punt in de eeuwigheid begint door de schepping der engelen het hemelse rijk. Een deel echter der engelen, gedreven door de hovaardij, valt af van God. Zo maken de twee liefden scheiding tussen de goede engelen, die gedreven worden door de goede liefde tot God, en die van nu af de *civitas caelestis*, het hemelse rijk of de hemelse staat, vormen en de boze engelen, die, gedreven door de verkeerde liefde, nl. die tot zichzelf, de *civitas terrena*, het aardse rijk of staat, in het leven roepen.

Met de schepping van de mens vangt het ontstaan onder de mensen aan. Immers in Adam komen, naar het vooruit-weten Gods, de beide rijken op aarde. Is het aardse rijk eerst nog verborgen, met de zondeval openbaart het zich en van dat ogenblik af bevinden zich op aarde "twee soorten van gemeenschap van mensen, die wij naar onze

Schriften terecht in allegorische zin twee rijken (of staten) zouden kunnen noemen", het ene een rijk van mensen, die naar de geest en naar God, het andere van mensen, die naar het vlees, naar de mens, willen leven 253).

Met de zondeval begint de voortgang der beide rijken. Deze duurt tot aan het laatste oordeel en strekt zich dus uit in de tijd van wat wij de wereldgeschiedenis plegen te noemen. Deze tijd is verdeeld in zes tijdperken, in overeenstemming, met de zes tijdperken, waarin men het leven van de individuele mens kan verdelen. Dat de wereldgeschiedenis in zes tijdperken zal verlopen, is een opvatting, die men in de oud-Christelijke literatuur ook vóór Augustinus herhaaldelijk aantreft. Ook de parallelisering van geschiedtijdperken met de perioden van het menselijk leven was niet nieuw: bij verscheidene vroegere heidense auteurs treffen we haar aan. Deze tijdperken deelt Augustinus als volgt in.

Het eerste tijdperk, de kinderleeftijd, loopt van de zondeval tot aan de zondvloed, van Adam tot Noach. In die tijd leven tien generaties, gezamenlijk gedurende 1656 jaar. Ten aanzien van dit getal sluit Augustinus zich aan bij de Hebreeuwse tekst van het Oude Testament en niet bij de Septuaginta, volgens welke het eerste tijdperk 2262 jaren moet omvatten. In de zonen van Adam, Kaïn en Abel, openbaren beide rijken zich voor het eerst zichtbaar van elkander gescheiden. Kaïn is de stichter van het rijk der mensen, Abel is de eerste burger van het rijk Gods. In overeenstemming met de woorden van de apostel: "doch het geestelijke is niet eerst, maar het natuurlijke, daarna het geestelijke" (1 Cor. 15, 46), is Kaïn de eerstgeborene als burger van deze wereld. Van hem wordt dan ook uitdrukkelijk vermeld, dat hij een stad stichtte (Gen. 4, 17), terwijl Abel, die op aarde als het ware in vreemdelingschap verkeerde, dat niet deed.

Het tweede tijdperk, de knapenleeftijd van de mensheid, loopt, evenals de eerste periode der wereld in tien generaties, van Noach tot Abraham. Augustinus laat in het midden of gedurende deze tijd de geschiedenis van de Staat Gods zich voortzet dan wel onderbroken is. Hij is echter geneigd aan te nemen, dat in de nakomelingschap van Sem en ook wel in die van Japhet het rijk Gods zich ononderbroken heeft voortgezet. Volgens de Septuaginta duurt dit tijdperk 1070 jaren; maar de Hebreeuwse tekst levert een veel lager cijfer op: Augustinus laat deze kwestie onopgelost.

De grote gebeurtenis in dit tijdperk is de spraakverwarring bij de torenbouw te Babylon, welke naam betekent verwarring. De verdeling der aarde onder Peleg, de zoon van Heber (Gen. 10, 25), vat Augustinus symbolisch op als de spraakverwarring. Van dit ogenblik af kan men de geschiedenis der beide rijken duidelijk van elkander onderscheiden. Het blijkt, dat de geschiedenis van het Godsrijk aanvankelijk identiek is met die van de nakomelingen van Heber. Immers die blijven in het bezit van de oorspronkelijke taal, het Hebreeuws, als kennelijk teken van Gods welgevallen. De verandering van taal, die de andere mensen moesten aanvaarden, was een straf Gods. Met Abraham begint de geschiedenis van het rijk Gods zich bijzonder helder af te tekenen; we lezen van de duidelijke beloften Gods, die thans in Christus vervuld worden.

Met Abraham vangt het derde tijdperk aan, dat der jongelingschap. Zowel dit als de twee volgende tijdperken beslaan naar luid van het eerste hoofdstuk van Mattheus de tijd van veertien generaties. De geschiedenis van het Godsrijk is vrijwel dezelfde als die van het uitverkoren volk; het wereldrijk openbaart zich het duidelijkst in de staten der Sicyoniërs, Egyptenaren en vooral in het rijk der Assyriërs en Babyloniërs. Ninus, de geweldige heerser over de halve wereld, namelijk over het Oosten, werd koning 43 jaar vóór de geboorte van Abraham, die zelf ongeveer 1200 jaar vóór de stichting van

Rome leefde. Van Assyrië neemt Rome, als een tweede Babylon en de dochter van het eerste Babylon, de wereldheerschappij over. Het wordt gesticht ten tijde van koning Hizkia.

We zijn dan reeds in het vierde werelddtijdperk, dat loopt van David tot de Babylonische ballingschap toe. Het is het tijdperk der mannelijke kracht. In de geschiedenis van het rijk Gods is dit de tijd der profeten.

Het vijfde tijdperk, dat van de rijpe leeftijd, strekt zich uit van de Babylonische ballingschap tot aan de geboorte van Christus, en het zesde van deze geboorte af tot het laatste oordeel. Het is de tijd van de ouderdom, het werelddtijdperk, waarin we nu zijn en dat duurt tot het einde der tijden, dat ons nog verborgen is. Hoelang het duren zal, weten we dus niet en het is met geen getal van generaties af te meten.

Met het laatste oordeel vangt het zevende tijdperk aan. Wanneer de doden zullen zijn opgestaan, zullen in het oordeel de beide rijken voor goed gescheiden worden. De burgers van het rijk der wereld zullen worden uitgestoten tot de eeuwige pijn. Zij zullen dan geen rijk meer vormen; van God verlaten zullen zij verkeren in strijd en onvrede in de buitenste duisternis. Voor de burgers van het Godsrijk echter zal de zevende dag aanbreken, de sabbat der rust, wiens einde niet zal zijn de avond, maar die over zal gaan in de dag des Heeren, als het ware de eeuwige achtste dag. Zo is Augustinus' beschrijving weer tot de eeuwigheid teruggekeerd. De wereldgeschiedenis is voor hem een episode uit het grote drama van de strijd van de duivel en zijn trawanten tegen God.

Ziehier, zeer in het kort, de inhoud van Augustinus' grote werk. Enige opmerkingen willen we naar aanleiding van zijn beschrijving nog maken.

Met beide rijken heeft hij geen aanwijsbare grootheden bedoeld. Maar hoewel zij in wezen onzichtbaar zijn, hebben zij beide op aarde toch hun exponenten. Het rijk Gods openbaart zich in Israël en in het Christendom. Zijn geschiedenis verloopt dienovereenkomstig in twee grote perioden, die der belofte en die der vervulling. Het rijk der wereld kristalliseert zich in het Oosten in het Assyrische en in het Westen in het Romeinse wereldrijk. In de heidense staten, dus óók in de Romeinse staat vóór de komst van het Christendom, bevinden zich geen burgers van de Staat Gods; deze staten zijn dus wel de typische vertegenwoordigers van het aardse rijk. Dat wil echter niet zeggen, dat er in deze staten niets goeds aanwezig is. "God heeft in het rijke en schitterende rijk der Romeinen getoond", aldus Augustinus, "wat burgerlijke deugden ook zonder de ware godsdienst vermochten, opdat men zou inzien, dat wanneer deze gekomen was, de mensen burgers werden van de andere staat, wiens koning de waarheid, wiens wet de liefde, wiens bestaansduur de eeuwigheid is" 254). Maar ook later, wanneer het Christendom het Romeinse rijk doortrokken heeft, blijft dit rijk voor Augustinus de typische vertegenwoordiger van de aardse staat. Wel zijn zijn burgers vermengd met de burgers van het rijk Gods, die slechts als vreemdelingen op aarde leven, maar in de aardse staat overweegt toch de wereldse gezindheid.

Daartegenover staat, dat de Kerk, in zoverre als ze is de vergadering en gemeenschap der heiligen, heilige staat kan genoemd worden. In haar zijn burgers van het rijk der wereld, evenals in dit rijk zich toekomstige burgers van het rijk Gods bevinden. Al heeft Augustinus de Kerk wel Staat Gods genoemd, zo is het toch zeker niet zijn bedoeling geweest onder de Staat Gods de Kerk te verstaan, evenmin als hij met de aardse staat de staat bedoelt. Het is veeleer zo, dat, voor zover de Staat Gods niettegenstaande zijn metafysisch karakter zich op aarde waarneembaar aan ons voor-doet, hij zijn uiterlijke verschijning concentreert in de Kerk, maar zich geenszins met deze identificeert. Zo ook openbaart de aardse staat zich het best waarneembaar in de

wereldstaten, maar hij mag nooit beschouwd worden als identiek met de staat in politieke zin. Er zou zelfs een aardse staat denkbaar zijn, wiens burgers allen behoren tot de Staat Gods en die geregeerd wordt door een ideale Christelijke vorst; zulk een vorst tekent Augustinus dan ook.

Het werk over de Staat Gods heeft in latere tijden grote invloed gehad, vooral in de middeleeuwen. In onze tijd trekt het opnieuw de belangstelling der geleerden. Het is het laatste grote werk, dat de oudheid heeft geleverd; men heeft het wel haar lijkzang genoemd.

We zijn aan het einde gekomen van de behandeling van Augustinus' vele werken. De meeste hebben we alleen kunnen vermelden, weinige hebben we iets uitvoeriger besproken. Op zijn ganse litteraire arbeid zouden we kunnen betrekken de woorden, waarmee Augustinus zijn boek over De Staat Gods besluit (255):

"Ik geloof, dat ik mijn geweldige taak met Gods hulp volbracht heb naar ik schuldig was. Zij, voor wie het te veel of te weinig is, mogen mij vergiffenis schenken; zij echter, voor wie het genoeg is, mogen niet mij, maar met mij God onder gelukwensing danken. Amen. Amen".

HOOFDSTUK 18

AUGUSTINUS' LAATSTE LEVENS JAREN EN DOOD

In de vorige hoofdstukken hebben we Augustinus' arbeid op velerlei terrein besproken en daartoe de historische draad losgelaten. Nu vatten we die weer op om de laatste tijd van zijn leven te tekenen. Dit is zeker geen tijd van rust geweest; tot zijn dood toe heeft hij onvermoeibaar gewerkt. Maar niet onvermoeid. We hebben reeds eerder gezien, dat hij allerlei lichamelijke belemmeringen moest overwinnen; het is geen wonder, dat hij zich oud begon te gevoelen. Meermalen gebeurde het, dat hij reeds bij de aanvang van een preek doodop was. Hij zette dan toch door, maar moest af en toe ophouden om weer op adem te komen. Soms moest hij ook geheel afbreken. Daar kwam bij, dat, zoals we later zullen zien, ook de politieke toestanden van het land hem zorg baarden en neerdrukten. Hij begreep, dat het einde van zijn leven naderde en toch wachtte hem nog zoveel werk.

Daarom had hij hulp nodig en bovendien wilde hij een voorziening treffen inzake de vraag, wie hem moest opvolgen, want hij wist - we zullen het straks zien - hoe men elders met de opvolging van een overleden bisschop moeilijkheid gehad had en daarvoor wilde hij zijn gemeente sparen. Bijzonder goed zijn we ingelicht omtrent de wijze, waarop hij dat deed. Want er is een stenografisch verslag over van een toespraak, die hij in 426 hield tot zijn gemeente en waarin hij zijn wensen te kennen gaf. We zullen die in haar geheel weergeven, zoals de stenografen haar hebben opgenomen. De lezer kan dan opmerken, dat zij ook de exclamaties, waarmee de hoorders de bisschop onderbraken en waardoor zij hun bedoelingen kenbaar maakten, getrouw hebben genoteerd en er zelfs hebben bijgevoegd, hoeveel malen een uitroep herhaald werd. Hetgeen Augustinus gezegd heeft behoeft geen toelichting, het is ook voor ons duidelijk. Het verslag luidt als volgt (256):

"In het jaar, waarin de roemruchte Theodosius voor de 12e maal en Valentinianus Augustus voor de 2e maal consul was, op 26 September, toen de bisschop Augustinus zich had neergezet tezamen met Religianus en Martinianus, zijn medebisschoppen, in de Vredeskerk te Hippo Regius, in tegenwoordigheid van de presbyters Satur ninus, Leporius, Barnabas, Fortunatianus, Rusticus, Lazarus en Eraclius, sprak de bisschop Augustinus tot de geestelijkheid, die voor hem stond, en tot de gemeente, die in groten getale aanwezig was, als volgt":

"Wat ik, geliefden, u gisteren beloofd heb, en waartoe ik wilde, dat gij in groter getal zou samenkomen, gelijk ik nu zie, dat ge inderdaad gedaan hebt, dat moet nu zonder enig dralen aan de orde gesteld worden. Want als ik eerst nog over iets anders zou willen spreken, dan zou ge daarvoor minder aandacht hebben, omdat ge in gespannen verwachting zijt, wat ik te behandelen heb"

"Wij allen zijn in dit leven sterfelijk en geen enkel mens weet, welke de laatste dag van zijn leven zal zijn. En toch, wanneer men een kind is, hoopt men op zijn knapenleeftijd, en als men een knaap is, hoopt men op zijn mannelijke jaren, en als men een man is, hoopt men op zijn middelbare leeftijd, en heeft men die bereikt, dan hoopt men op zijn ouderdom. Of men die bereiken zal, is onzeker; maar toch men heeft iets om op te hopen. Maar de ouderdom heeft niet te hopen op een andere leeftijd. Want het is onzeker, hoe lang de ouderdom voor een mens zal duren, maar dit is zeker, dat er verder geen levensperiode meer is, die op de ouderdom kan volgen".

"Omdat God het zo wilde, ben ik in de kracht van mijn leven naar deze stad gekomen; maar nu ligt de tijd van mijn krachtige leeftijd achter mij en ik ben een oud man geworden. Ik weet, dat na het overlijden van bisschoppen gewoonlijk de kerken door

eerzuchtige of twistzieke mensen in opschudding gebracht worden en ik moet er, voorzover ik kan, voor zorgen, dat aan onze stad niet overkomt, wat ik dikwijls ervaren heb en wat mij leed heeft gedaan. Zoals gij, geliefden, weet, ben ik pas in de Kerk te Mileve geweest, want de broeders en vooral de dienaren Gods, die daar wonen, hadden mij verzocht te komen, omdat men daar na het overlijden Van mijn broedern medebisschop Severus zaliger nagedachtenis bang was voor opschudding. Ik ben er heen gegaan en, zoals God het wilde, heeft Hij ons in zijn barmhartigheid geholpen: zij hebben de bisschop aanvaard, die hun bisschop bij zijn leven aangewezen had. Want toen dit tot hun kennis gekomen was, hebben zij gaarne de wil van hun vorige bisschop aanvaard. Maar toch was er iets gebeurd, dat minder goed was en waarover sommigen zich bedroefden, namelijk dit, dat broeder Severus gemeend had, dat het voldoende was, dat hij zijn opvolger ten overstaan van de geestelijkheid aanwees; tot zijn gemeente had hij er niet over gesproken, en daarover waren sommigen enigszins teleurgesteld. Maar om kort te gaan: het behaagde God aldus, de teleurstelling werd verdreven, vreugde kwam er voor in de plaats, de bisschop werd gewijd, die door de vorige bisschop was aangewezen. Om nu te voorkomen, dat men over mij zou klagen, breng ik mijn wil, die, naar ik geloof, Gods wil is, tot kennis van u allen: als mijn opvolger wens ik de presbyter Eraclius. Door de gemeente werd geroepen: "God zij dank, lof zij Christus" (dit werd 23 maal gezegd), "Christus, verhoor, Augustinus leve" (dit werd 16 maal gezegd) "u vader, u bisschop" (dit werd 8 maal gezegd)".

"Toen het weer stil geworden was, zeide de bisschop Augustinus: Het is niet nodig, dat ik iets zeg tot zijn lof; ik juich zijn wijsheid toe, en spaar zijn bescheidenheid. Het is voldoende, dat, gij hem kent, en ik zeg, dat ik wens, wat ik weet dat ook uw' wens is, en als ik het vroeger niet geweten had, dan zou ik het vandaag hebben kunnen onderzoeken. Dit is dus mijn wens, dit smee ik van de Heere, onze God, met vurige gebeden, ook al is mijn leeftijd zonder vuur, en ik spoor u aan, vermaan u, en vraag u, dat gij dit met mij bidt, dat God de harten van ons allen in de vrede van Christus verenige en doe samensmelten, en dat Hij bevestige wat Hij in ons gewerkt heeft. Hij, die hem aan mij gezonden heeft, behoede hem, behoede hem ongedeerd, behoede hem schuldeloos, opdat hij, die bij mijn leven mijn vreugde was, mij moge opvolgen, wanneer ik sterf. Gij ziet, dat de stenografen der Kerk opnemen wat wij zeggen, opnemen wat gij zegt; noch mijn woorden, noch uw blijken van instemming vallen ter aarde. Om het duidelijker te zeggen: wij maken nu een kerkelijke acte op; want ik wil dit, voorzover het mensen betreft, vastgelegd hebben. De gemeente riep: "Gode zij dank, lof zij Christus" (dit werd 36 maal gezegd), "Christus, verhoor, Augustinus leve" (dit werd 13 maal gezegd), "u vader, u bisschop" (dit werd 8 maal gezegd), "het is waardig en billijk" (dit werd 20 maal gezegd), "hij heeft het verdiend. hij is het waardig" (dit werd 5 maal gezegd), "het is waardig en billijk" (dit werd 6 maal gezegd)".

"Toen het weer stil geworden was, zeide de bisschop Augustinus: Ik wil dus, zoals ik zeide, dat mijn wens en uw wens, voor zover mensen betreft, in een kerkelijke acte vastgelegd wordt. Maar wat de verborgen wil van de Almachtige betreft, laat ons, zoals ik zeide, allen bidden, dat God bevestige, wat Hij werkt in ons. De gemeente riep: "Wij zeggen u dank voor uw beslissing" (dit werd 16 maal gezegd), "het geschiede, het geschiede" (dit werd 12 maal gezegd), "u vader, Eraclius bisschop" (dit werd 6 maal gezegd)".

"Toen het weer stil geworden was, zeide de bisschop Augustinus: Ik weet wat ook gij weet, maar ik wil niet, dat met hem gebeurt, wat met mij gebeurd is. Wat er gebeurd is, weten velen van u; alleen zij weten het niet, die toen nog niet geboren waren of nog niet de leeftijd hadden om het te kunnen weten. Ik ben tot bisschop gewijd, terwijl mijn vader en bisschop, de grijsaard Valerius zaliger nagedachtenis, nog in leven was, en ik heb de zetel bezet met hem en ik wist evenmin als hij, dat dit door het concilie van Nicaea verboden was. En nu wil ik niet, dat wat in mij afgekeurd is, ook in mijn zoon afgekeurd wordt. De gemeente riep: "Gode zij dank, lof zij Christus" (dit werd 13 maal gezegd)".

"Toen het weer stil geworden was, zeide de bisschop Augustinus: Hij zal dus presbyter blijven, zoals hij thans is, om ten tijde, dat God het wil, bisschop te worden. Maar nu wil ik uitdrukkelijk, met hulp van Gods barmhartigheid, iets doen dat ik tot nu toe nog niet gedaan heb. Gij weet wat ik enige jaren geleden heb willen doen, maar wat gij niet toegestaan hebt. Gij en ik hadden besloten, dat ten behoeve van de afwerking der correspondentie, die mijn broeders en vaders, mijn medebisschoppen, op de concilies van Numidië en Carthago mij geliefden op te dragen, gedurende vijf dagen niemand mij zou lastig vallen. Daarvan is een acte opgemaakt, wij besloten aldus, gij hebt bij acclamatie uw goedkeuring daaraan gehecht. Uw besluit en uw acclamatie zullen thans voorgelezen worden. Korte tijd heeft men er zich ten aanzien van mij aan gehouden. Maar toen is men met geweld tot mij doorgedrongen en men gunt mij de tijd niet om te doen wat ik wil. Zowel in de voor- als in de namiddag word ik in de bezigheden der mensen verward. Ik verzoek u met de meeste klem en bind het u bij de naam van Christus op het hart, dat gij u laat welgevallen op deze jonge man, de presbyter Eraclius, die ik heden in de naam van Christus aanwijs tot mijn opvolger als bisschop, de lasten van mijn bezigheden over te dragen. De gemeente riep: "Wij zijn uw beslissing dankbaar" (dit werd 26 maal gezegd)".

"Toen het weer stil geworden was, zeide de bisschop Augustinus: Aan uw liefde en welwillendheid betuig ik bij de Heere onze God dank, of liever ik betuig dank om haar. Dus, mijn broeders, met alles, waarmee ge tot mij zou moeten komen, moet ge voortaan tot hem gaan. Wanneer mijn advies nodig is, zal ik dat niet weigeren; het zij verre van mij, dat ik mijn hulp zou onttrekken. Maar toch moet alles wat tot nu toe gewoonlijk tot mij werd gebracht, nu tot hem gebracht worden. En wanneer hij niet weet, wat hij doen moet, dan kan hij mij raadplegen of mij te hulp roepen, wiens vaderlijke gezindheid hij kent. Zo zal het u aan niets ontbreken en zal ik eindelijk eens, wanneer God mij nog een kleine tijd in het leven spaart, dat leven, hoe gering het ook zij, kunnen wijden niet aan traagheid of aan werkeloosheid, maar aan de beoefening der Heilige Schriften, voor zover Hij het mij toestaat en schenkt. Dit zal ook voor Eraclius tot voordeel zijn en door middel van hem ook voor u. Niemand misgunne mij dus mijn ledigheid, want mijn ledigheid betekent grote bezigheid. Ik zie, dat ik aangaande de zaak, om welke ik u hier uitgenodigd heb, alles met u behandeld heb, wat ik moest. Ten slotte vraag ik u, dat gij, voor zover gij kunt schrijven, zo goed wilt zijn de acte van hetgeen hier verhandeld is te ondertekenen. Hierop is uw antwoord nodig; laat me uw antwoord mogen horen; doet blijken, dat ge hiermee instemt.

Door de gemeente werd toen uitgeroepen: "zo geschiede, zo geschiede" (dit werd 25 maal gezegd), "het is waardig en billijk" (dit werd 28 maal gezegd), "het geschiede, het geschiede" (dit werd 14 maal gezegd), "reeds lang was het waardig, reeds lang verdiende hij het" (dit werd 25 maal gezegd), "wij danken uw beslissing" (dit werd 13

maal gezegd), "Christus, verhoor, behoed Eraclius" (dit werd 18 maal gezegd)".

"Toen het weer stil geworden was, zeide de bisschop Augustinus: Het is goed, dat we in staat zijn ons met de zaken Gods bezig te houden bij het altaar. Daarom draag ik u, geliefden, vóór alles op, dat ge in die ure van ons gebed al uw zaken en beslommeringen ter zijde zet en voor deze Kerk en voor mij en voor de presbyter Eraclius tot de Heere uw gebed uitstort".

Het moet Augustinus een geruststellende gedachte geweest zijn, dat zijn opvolging geregeld en dat die regeling zelfs schriftelijk vastgelegd was. Of de gemeente zich thans beter dan vroeger gehouden heeft aan haar belofte om zich met haar zaken niet meer tot de bisschop zelf, maar tot Eraclius te wenden, weten we niet. Hoe het ook zij: ook na September 426 heeft de bisschop nog veel gedaan. We kunnen dit opmaken uit de datering van verscheidene geschriften, die reeds vermeld werden; het chronologisch overzicht aan het einde van dit boek maakt het gemakkelijk te zien welke dat waren. Ook verscheidene belangrijke en grote brieven vallen na 426; de laatste brief, die gedateerd kan worden, werd geschreven in de winter van 429-430.

Van de preken werden er nog verscheidene in 428 gehouden; ongetwijfeld heeft Augustinus ook daarna nog gepreekt, wellicht tot kort voor zijn dood toe. De man, die nooit in 39 jaren een vakantie gekend had, heeft ook in zijn ouderdom geen ambteloze periode gehad, gedurende welke hij kon uitrusten van zijn arbeid. Terecht zeide hij zelf in zijn toespraak tot de gemeente met een woordspeling, die helaas onvertaalbaar is: "meum otium magnum habet negotioz", "mijn ledigheid betekent grote bezigheid".

De laatste tijd van zijn leven heeft Augustinus moeten doorbrengen in grote droefheid over de vreselijke dingen, die in Africa gebeurden. Om deze goed te begrijpen is het nodig dat we reet enige woorden de politieke gebeurtenissen schetsen.

De Romeinse veldheer Bonifatius was na allerlei wederwaardigheden in Africa gekomen en had daar, aan het hoofd van Oen leger soldaten, die zich bij hem hadden aangesloten, een zekere zelfstandige heerschappij weten te verkrijgen. Algemeen werd hij hoog geacht, want hij weerde de barbaarse stammen af, was een dapper en rechtvaardig man en muntte uit door een ingetogen leven. Ook met Augustinus en Alypius was hij bevriend geraakt. Hij was een Christen en toen in 417 zijn vrouw gestorven was, dacht hij er zelfs over zijn krijgsmansberoep prijs te geven en monnik te worden. Augustinus ried hem dit af en betoogde, dat hij ook in zijn beroep nuttig werkzaam kon zijn tot bescherming der Kerk. Als de bisschop had kunnen voorzien wat er later gebeuren vnl, zou hij zeker anders geadviseerd hebben.

In 423 stierf keizer Honorius na heftige twisten met zijn zuster Placidia, die de troon voor zich en haar zoon Valentinianus opeiste. Bonifatius had de zijde van Placidia gekozen en toen pa Honorius' dood een voormalige hoge ambtenaar Johannes aanspraak maakte op de regering, onderwierp Bonifatius zich niet aan hem. Johannes was daardoor gedwongen troepen naar Africa te zenden, waardoor zijn legers, die tegen Valentinianus streden, verzwakt werden.

Nadat Johannes in 425 verslagen was, werd Bonifatius naar het hof geroepen en met een hoge waardigheid bekleed, terwijl hem de heerschappij in Africa toevertrouwd bleef. Hij huwde met een voornamige jonge vrouw Pelagia, die vroeger Ariaans gezind was geweest, maar vóór haar huwelijk de ketterij moest afzweren. Bonifatius schijnt langzamerhand zijn vroegere ingetogenheid prijsgegeven te hebben en, hoewel het niet duidelijk is waarom, hij werd uit Africa teruggeroepen op aanstoken van een

officier Felix. Maar hij weigerde beslist Africa te verlaten en toen werd hem in 427 de oorlog verklaard. Drie veldheren, die tegen hem afgezonden werden, wist hij te verslaan en te doden, maar toen een nieuw leger naar Africa gezonden werd, riep Bonifatius de hulp in van de Vandalen, die in Spanje waren, en stelde hun zelfs schepen ter beschikking om de Straat van Gibraltar over te steken. In groten getale rukten de Vandalen onder hun koning Geiserik op, inheemse stammen sloten zich bij hen aan en overal brachten deze legers op het platteland moord en brand. Het keizerlijke hof zond een gezant Darius en deze wist, gesteund door een brief van Augustinus, het zover te brengen, dat Bonifatius met de keizer een wapenstilstand en kort daarna vrede sloot. Nu trachtte Bonifatius de Vandalen, die hijzelf in het land geroepen had, er toe te krijgen terug te keren, maar dat gelukte hem niet. En zo moest hij hen gaan bestrijden. Geiserik veroverde talrijke steden, en naderde ook Hippo Regius, waarin Bonifatius zich met zijn leger teruggetrokken had. Vele geestelijken van het platteland, wier kerken verwoest en gemeenten verspreid waren, hadden in de grote steden toevlucht gezocht. En zo was Possidius, de bisschop van Calama, gevlucht naar zijn vriend Augustinus. Aan deze omstandigheid hebben we het te danken, dat we nauwkeurig zijn ingelicht omtrent Augustinus' laatste ziekte en zijn sterven.

Hetgeen Possidius schrijft, zullen we woordelijk weergeven. Want niet alleen is dat het enige, wat we weten over Augustinus' laatste levensdagen, mag bovendien is geen enkele wijze van weergeven van zijn verhaal in staat de indrukwekkende eenvoud van Possidius' woorden te overtreffen. Hij dan schrijft het volgende 257):

"Het geschiedde naar Gods wil en door zijn macht, dat een grote bende van vreselijke vijanden, Vandalen en Alanen, vermengd met Goten en verschillende andere volksstammen, bewapend met allerlei soorten van wapens en geoefend in de oorlog, uit de streken van Spanje de zee overgestoken en Africa binnengedrongen was. En overal door geheel Mauretanië trekkend drong ze door tot onze andere provincies en landstreken, trad wreed en ruw op en verwoestte alles wat ze maar kon door roof, moord, marteling, brandstichting en talloze andere vreselijke misdaden: zij spaarde man noch vrouw, oud noch jong, zelfs niet Gods priesters of dienaren, en ook niet de versieringen, het vaatwerk en de gebouwen der kerken".

"Nu had de man Gods (Augustinus) over dit verschrikkelijke woeden en verwoesten van de vijanden een andere opvatting en gedachte dan de overige mensen. Hij beschouwde deze gebeurtenissen grondiger en dieper en zag in, dat ze vooral gevaar en dood betekenden voor de zielen, en daarom waren hem meer dan gewoonlijk zijn tranen tot spijs dag en nacht en dit laatste deel van zijn leven leidde hij en had hij te verduren als het meest bittere en droevige deel van zijn ouderdom. Want hij zag, hoe de steden verwoest werden en de burgers met de gebouwen, die ze op hun landerijen hadden, ten onder gingen en zij deels door de vijanden werden vermoord, deels op de vlucht gedreven en verstrooid, hoe de kerken werden beroofd van hun priesters en dienaren en de heilige maagden en alle monniken werden uiteengedreven. Hij zag, hoe sommigen van hen door marteling afvallig werden, anderen door het zwaard gedood, en weer anderen in gevangenschap hun gaafheid van ziel en lichaam en ook van hun geloof verloren en door de vijanden op slechte en wrede wijze als slaven behandeld werden. Hij zag, hoe de liederen en lofzangen Gods uit de kerken verdwenen, de kerkgebouwen in vele plaatsen met vuur verbrand waren, de plechtige diensten, die men God verschuldigd is, niet meer op hun eigen plaatsen gehouden werden, en de heilige sacramenten niet meer gezocht werden, of, wanneer men ze al zocht, er niemand gevonden werd om ze te bedienen. Wanneer men vluchtte in de bossen op de

bergen of in rotsholen en spelonken, of naar andere beschermde plaatsen, dan werden sommigen onderweg overmeesterd en gegrepen, anderen zo van al het nodige beroofd en verstoken, dat ze van honger wegwijnden. Zelfs de bisschoppen der kerken en de geestelijken, die door Gods goedheid niet in hun handen vielen of, als ze de vijanden wel ontmoetten, wisten te ontsnappen, zag hij van alles beroofd en berooid in de grootste armoede bedden en hij zag, dat ze niet geholpen konden worden aan alles wat voor hen nodig was. Van de ontelbare kerken zag hij, dat slechts drie over waren, namelijk die van Carthago, van Hippo en van Cirta, die door Gods goedheid niet vernietigd zijn. Deze steden staan nog, gesteund door de bescherming van God en van mensen, ofschoon na Augustinus' overlijden de stad Hippo door haar inwoners Verlaten en door de vijanden verbrand werd".

Augustinus in zijn grote wijsheid bejammerde dit alles dagelijks overvloedig. En zijn droefheid en jammerklachten namen nog toe, toen de vijanden kwamen om Hippo Regius, dat tot nu toe in stand was gebleven, te belegeren. De verdediging van de stad was toen in handen van de voormalige comes Bonifatius met een leger van verbonden Goten. Ongeveer veertien maanden hielden de vijanden de stad ingesloten en belegerden zij haar; ook haar zeezijden hielden zij geblokkeerd. Ook wijzelf waren met andere van onze mede-bisschoppen uit de omtrek daarheen gevlucht en vertoefden gedurende de ganse tijd van het beleg in de stad. Zodoende spraken wij zeer dikwijls met elkaar en overwogen wij de verschrikkelijke oordelen van God, die we voor ogen hadden, en wij zeiden: "Rechtvaardig zijt Gij, o Heer, en uw oordeel is recht". En in onze gemeenschappelijke smart baden wij zuchtend en wenend tot de Vader der barmhartigheid en de Heer van alle vertroosting, dat Hij ons in deze beproeving zou willen ondersteunen".

"En zo gebeurde het, dat eens, toen wij met hem aan tafel zaten en daarover spraken, hij tot ons zeide: "Gij moet weten, dat ik in deze tijd van onze rampspoed van God dit vraag: of, dat Hij geve, dat deze stad, die door de vijanden omringd is, bevrijd worde, of, indien Hij anders wil, dat Hij zijn dienaren krachtig make om zijn wil te volbrengen, of althans, dat Hij mij van deze wereld tot Zich neme". En toen hij dit gezegd en ons geleerd had, baden wij met hem en al de onzen en de anderen, die in de stad waren, hetzelfde van de almachtige God".

"En, zie, in de derde maand van de belegering legde hij zich te bed met koorts, en in die laatste ziekte leed hij zeer. Nu had de heilige man in zijn lange leven, dat hem door God geschonken was om het nut en het geluk der heilige Kerk, meermalen in vertrouwelijke gesprekken tot ons gezegd, dat ook na het ontvangen van de doop voorbeeldige Christenen en priesters het leven niet mochten verlaten zonder een waardige en passende boetedoening. Ook zelf heeft hij boete gedaan tijdens de laatste ziekte, waaraan hij overleden is. Want hij had verzocht, dat de weinige boetepsalmen van David voor hem zouden worden afgeschreven en de vellen papier had hij aan de wand laten bevestigen, en liggend in zijn bed kon hij ze in de dagen van zijn ziekte zien en hij las ze en weende overvloedig en onophoudelijk. Opdat zijn aandacht door niemand zou worden afgeleid, vroeg hij ongeveer tien dagen vóór zijn heengaan aan ons, die bij hem waren, dat niemand bij hem zou binnenkomen dan alleen op de tijden, waarop de dokters kwamen om hem te onderzoeken, of wanneer hem voedsel gebracht werd. Daaraan heeft men zich gehouden en aldus is geschied, en al die tijd had hij beschikbaar voor gebed.

Tot de tijd van zijn laatste ziekte toe heeft hij het woord Gods in de Kerk ononderbroken, vurig en krachtig gepredikt met gezonde geest en gezond oordeel. Met al de

delen van zijn lichaam onaangetast, terwijl zijn gezichtsvermogen en zijn gehoor nog geheel gaaf waren, is hij, terwijl wij bij hem stonden en toezagen en baden, zoals geschreven staat: "ontslapen met zijn vadersen, verzadigd en in goede ouderdom". En in onze tegenwoordigheid is Gode een offer gebracht voor het ter ruste brengen van zijn lichaam en daarna is hij begraven".

"Een testament heeft hij niet gemaakt, want als een arm man van God had hij niets te vermaken. Steeds placht hij te bevelen, dat de bibliotheek der Kerk en alle boeken met grote zorg voor het nageslacht bewaard moesten worden. Al wat de Kerk had aan bezittingen of aan sieraden liet hij over aan het beheer van de presbyter, die onder zijn leiding de zorg had voor het kerkgebouw. Ook zijn bloedverwanten, hetzij die zijn levenswijze volgden of niet, behandelde hij in zijn leven en bij zijn dood niet volgens de algemene gewoonte. Maar toen hij nog leefde, gaf hij hun, als het nodig was, hetzelfde wat hij ook aan anderen uitdeelde, niet zo, dat zij rijkdom hadden, maar zo, dat zij niet of minder behoeftig waren. Aan de Kerk liet hij na een geheel voldoende geestelijkheid en kloosters van mannen en vrouwen met degenen, die daarvan de leiding hadden; evenzo een bibliotheek en boeken, die zowel zijn eigen verhandelingen bevatten als die van andere heilige mannen. Uit die boeken kan men zien, hoe groot hij door Gods genade in de Kerk geweest is, en de gelovigen zullen ervaren, dat hij daarin altijd blijft voortleven".

"Uit zijn geschriften blijkt duidelijk, dat deze Gode aangename en geliefde priester, voor zover men bij het licht der waarheid kan zien, oprecht en zuiver in het geloof, de hoop en de liefde der Katholieke Kerk geleefd heeft, en wie lezen, wat hij over de Goddelijke zaken geschreven heeft, plukken daarvan de vruchten. Maar ik geloof, dat nog meer van hem hebben kunnen leren zij, die hem zelf in de kerk konden horen en zien spreken, en vooral hem leerden kennen in zijn omgang met mensen. Want hij was niet alleen een Schriftgeleerde, onderwezen in het Koninkrijk der hemelen, die uit zijn schat nieuwe en oude dingen voortbracht, en een der kooplieden, die, toen hij een parel van grote waarde gevonden had, heenging en verkocht al wat hij had en haar kocht, maar hij was ook een van hen, aan wie geschreven is: "spreekt also en doet also" en van wie de Zaligmaker zegt: "Wie zo zal gedaan hebben en zo de mensen geleerd zal hebben, die zal groot genaamd worden in het Koninkrijk der hemelen".

Augustinus is overleden op Donderdag 28 Augustus 430 in de leeftijd van 75 jaar, 9 maanden en 15 dagen.

HOOFDSTUK 19

AUGUSTINUS' PERSOONLIJKHEID

Nu we Augustinus' leven en werken beschreven hebben, komt ten slotte de vraag bij ons op: wat voor man was hij, hoe was de structuur van zijn persoonlijkheid? Het is niet gemakkelijk het wezen van een zo buitengewone figuur als hij was te tekenen, maar toch zullen we daartoe een bescheiden poging wagen, al is het duidelijk, dat in zulk een tekening een subjectief element zeker aanwezig zal zijn en zij bovendien bemoeilijkt wordt door de gecompliceerdheid van Augustinus' karakter.

Laten we beginnen ons af te vragen, of we iets van zijn uiterlijke verschijning weten. Talloze malen hebben schilders er zich aan gewaagd hem af te beelden en reeds de grote verschillen, die er tussen hun schilderijen bestaan, wijzen er op, dat deze uitsluitend op kunstenaarsinspiratie berusten en met de werkelijkheid niets van doen hebben.

Toch zijn de deskundigen ervan overtuigd, dat er althans één afbeelding is, die hoogstwaarschijnlijk als een portret van Augustinus mag beschouwd worden. Het is een muurschildering, uit de 5e of 6e eeuw, die zich te Rome bevindt in het Lateraanse paleis 258. Men ziet de bisschop gezeten op een grote zetel met gebogen leuning en halfcirkelvormig onderstel; zijn voeten, die geen sandalen dragen, rusten op een voetbank. Hij draagt de "kleding van de toenmalige geleerde, een witte tunica met purperkleurige rand, daaroverheen een wit pallium.

Het uiteinde van dit gewaad hangt rechts van de zetel, onder de leuning door, af. In de linkerhand heeft Augustinus een boekrol, links vóór hem ligt op een lessenaar een opengeslagen Bijbel in de typische vorm an de toenmalige codex.

De spreker - want kennelijk is hij hier afgebeeld zoals hij tot de gemeente placht te spreken - buigt zich een weinig voorover; de rechterhand steekt hij vooruit met het levendige gebaar van de antieke redenaar. Het meest interesseert ons zijn gelaat: een breed en hoog voorhoofd, de schedel kaal tot halverwege, grijzend haar. Het voorhoofd vertoont enige diepe rimpels. Naar beneden versmalt het gelaat zich sterk, zodat door de machtige schedel de kin smal lijkt. De ogen komen niet bijzonder uit op de muurschildering, maar men krijgt de indruk, dat ze met vriendelijke doordringendheid de hoorders aanzien. Er zijn redenen van archeologische aard, die er op wijzen dat deze afbeelding teruggaat op een werkelijk portret; maar zelfs afgezien daarvan gevoelt de aanschouwer, dat Augustinus er inderdaad zo uitgezien kan hebben.

Dat zijn gezondheid steeds vrij wankel geweest is, is ons in de loop van het verhaal gebleken. Reeds als jonge man klaagt hij over zijn borst; reeds dan valt het spreken hem moeilijk; ook kwellen hem andere ongemakken. Soms moet hij zich wegens ziekte buiten de stad terugtrekken. Opmerkelijk is, dat Possidius uitdrukkelijk vermeldt, dat zijn gezicht en gehoor geheel intact zijn gebleven. Vooral het eerste was van belang in een tijd, die nog geen brillen kende. We moeten echter bedenken, dat de ogen minder werden ingespannen door het lezen dan de onze, doordat men veel meer gebruik maakte van voorlezers met jeugdige ogen; ongetwijfeld hebben die ook Augustinus ten dienste gestaan. Ook schreef hij zelf minder dan we onwillekeurig denken, doordat hij dicteerde.

Wanneer we nu Augustinus' geestelijke hoedanigheden gaan bezien, dan valt onze aandacht in de eerste plaats op de diepte en de scherpheid van zijn geest. Het lijkt waarschijnlijk, dat hij van zijn moeder een grote intelligentie geërfd had. Want hoewel

deze een onontwikkelde vrouw was, gaf ze toch herhaaldelijk blijk van een scherp inzicht, een klaar oordeel en vooral van een goede psychologische kijk op mensen. Deze natuurlijke aanleg van Augustinus werd door het onderwijs, dat hij bij de grammatici en de retoren ontving, in intellectualistische richting ontwikkeld; in al zijn werken treffen we de blijken aan van de typische antieke denk- en redeneermethoden, die gebaseerd waren op een bijna logicistische syllogistiek. In dit opzicht was hij een kind van zijn tijd.

Met de grootste scherpzinnigheid boort zijn intellect zich in de meest netelige vraagstukken en het gaat daarbij voor geen enkele consequentie uit de weg. Men krijgt de indruk, dat hij gaarne redeneert en met een zeker welbehagen zijn subtiële dialectiek hanteert. Voor ons besef overschrijdt hij daarin vaak de grenzen en betreedt hij het terrein der sofisten. Maar zonder twijfel is hij door de gemakkelijke hantering van de antieke redeneerkunde een meester der polemieken geworden en mede door haar heeft hij theologische vergezichten geopend.

Terwijl hij ook vaak blijk geeft van een grote praktische intelligentie, moet toch worden geconstateerd, dat deze zeker geen gelijke tred houdt met zijn theoretisch inzicht. Vele dingen in het dagelijkse leven moet hij onmiddellijk doorzien hebben, het was zeker niet zonder reden, dat men op zijn adviezen en zijn hulp zozeer gesteld was. Maar vaak ook faalde hij: in ons verhaal kan de lezer meer dan één voorbeeld aantreffen van gevallen, waarin Augustinus de gang van zaken niet blijkt voorzien te hebben. Het ging hem vaak zoals velen, die met een groot intellect zijn begaafd: zijn kijk op de dingen was te zeer theoretisch gefundeerd, met de onverwachte en inconsequente reacties van anderen hield hij te weinig rekening. Dit heeft hem menige droeve ervaring bezorgd. Terstond echter moet toegegeven worden, dat zijn met de loop der jaren in scherpte toenemend psychologisch inzicht hem in de praktijk van het leven van grote dienst is geweest.

Zijn neiging tot dialectische ontleding heeft er toe meegewerkt, dat hij, niettegenstaande het vele, dat hij tot stand wist te brengen, in de grond der zaak geen man van de daad was. Zijn wikken en wegen, gevolg van zijn haarfijn inzicht in allerlei argumenten vóór en tegen, stond het resoluut nemen van besluiten in de weg en wanneer we hem in moeilijke tijden toch krachtig zien optreden, liggen de drijfveren daartoe vaak op ander terrein dan die van het verstand.

Men zou kunnen verwachten, dat iemand met een zo nuchter analyserend verstand, als Augustinus had, een ietwat droge en in de praktijk van het leven sarcastische figuur zou zijn. Niets is bij hem minder juist. Weliswaar komt in sommige van zijn polemieken een geestig sarcasme, of laten we liever zeggen een heilig sarcasme om de hoek zien, maar andere kwaliteiten van geest en vooral van gemoed gaven aan al zijn uitingen zulk een kleur en geur, dat er bij hem van intellectuele dorheid nooit de minste sprake is. Zo was hij begiftigd met een grote verbeeldingskracht, die al zijn spreken en schrijven juist daarom zo aangenaam kruide, omdat hij haar steeds door het verstand in toom wist te houden. Reeds in zijn jeugd vermeide zijn fantasie zich in de verhalen van de Romeinse dichters; later gaf hij van haar blijk door de gemakkelijkerheid, waarmee hij vergelijkingen op alle mogelijke terreinen wist aan te voeren, die hij met kleur wist voor te dragen.

Deze fantasie had ook haar schaduwzijden: aan haar is het wellicht toe te schrijven, dat deze scherpe denker en ontleder in zoverre een kind van zijn tijd bleef, dat hij aan de bijgelovigheid van de naïeve volksopvattingen niet ontkwam. Verscheidene voorbeelden zouden daarvan te geven zijn en sommige hebben we reeds vermeld.

Door zijn geboorte bracht Augustinus al de goede en slechte eigenschappen van het Afrikaanse ras met zich. Hij was hartstochtelijk en vertoonde de lichamelijke en geestelijke neigingen, die van zulk een aard het natuurlijk gevolg zijn. Aan de ene kant zinnelijkheid, aan de andere zijde een hart brandend van verlangen naar geestelijke goederen.

Van zijn vader had hij geërfd het zinnelijk-opbruisende, van zijn moeder het zachtmoedige. Hij was sterk emotioneel, gemakkelijk uitbarstend in toom, spoedig geroerd tot tranen. Reeds als kind weende hij om de dood van Dido, waarvan hij las in de Aeneïs. Wanneer hij op oneerlijkheid in het spel betrapt was, raasde en tierde hij van boosheid. Toen hij als student toneelvoorstellingen bijwoonde, weende hij en zocht zelfs opzettelijk die emotie. Ook in het verhaal van zijn bekering komen passages voor, die wijzen op een grote emotionaliteit (259).

Op oudere leeftijd heeft hij zich zeker leren bedwingen, maar zonder twijfel heeft hem dat moeite gekost. Een aardige passage in een van zijn brieven wijst daarop. Als hij komt te spreken over de toom, zegt hij daar: "Soms worden we niet alleen boos op mensen, maar zelfs op onze pen, als we aan het schrijven zijn, en dan knijpen we haar fijn en breken haar" (260).

Augustinus zich wrekend op een slecht schrijvende pen! Ook in zijn polemieken kan hij vaak zeer fel zijn, maar onder invloed van zijn grote impulsiviteit betuigt hij onmiddellijk daarop zijn liefde.

Het is bekend, dat met sterke emotionaliteit vaak gepaard gaat een zekere zwaarmoedigheid en zwaartillendheid. Die treffen we inderdaad ook bij Augustinus aan. Deze eigenschappen brengen mede, dat men lang onder de indruk blijft van geleden verliezen en hecht aan oude herinneringen. Reeds in zijn jonge jaren treffen we daarvan voorbeelden aan. Als zijn vriend gestorven is, kan hij zich niet bevrijden van zijn smart, ze kwelt hem zelfs zo, dat hij mede onder haar invloed uit Thagaste wegtrekt en zich te Carthago vestigt (201).

Van zijn zwaartillendheid geeft hij duidelijk blijk bij de aanvang van zijn kerkelijke loopbaan: als hij tot presbyter gekozen is, geeft hij in een lange brief aan de bisschop Valerius te kennen hoe zwaar hij tegen deze nieuwe taak opziet en hoe hij van alle kanten gevaar ziet dreigen. Korte tijd daarna schrijft hij aan bisschop Aurelius, hoeveel hij in zijn leven en wandel bewenenswaard acht en verzoekt hem zijn lasten te dragen. Als bisschop gaat hij gebukt onder het vele werk, dat hem opgelegd is, en herhaalde malen uit hij zich daarover in de somberste en meest pessimistische bewoordingen. In het bijzonder drukt hem de grote verantwoordelijkheid, die hij als herder der zielen draagt en in iedere preek, die hij op de herdenkingsdag van zijn ambtsaanvaarding houdt, spreekt hij daarover met beklemmende woorden.

Ook in een brief aan Paulinus van Nola klaagt hij uitvoerig en als hij de schrik en de duisternis, die zijn moeilijkheden hem brengen, getekend heeft, eindigt hij met de woorden van Job: "Het leven van de mens is een beproeving op aarde". Zelfs nog op zijn sterfbed, waar we de vreugde zouden verwachten over de komende heerlijkheid, weent hij overvloedig en onafgebroken (262).

Een verdere correlatie der emotionaliteit is de besluiteloosheid en vasthoudendheid: er kunnen allerlei bijkomstige bezwaren zijn, die al te zwaar wegen en het onherstelbare van een beslissing kan voor het besluit doen terugschrikken. Wanneer Augustinus zich innerlijk van de Manicheeërs heeft losgemaakt, komt hij niet tot het besluit ook de uiterlijke band met hen te breken, maar, zo zegt hij: "ik besloot voorlopig maar tevreden te zijn". Als hij op de wijze der Academici aan alles twijfelt, verlaat hij

eindelijk de Manicheeërs, maar besluit toch catechumeen der Kerk te blijven, zij immers was hem door zijn ouders aanbevolen. En hoe groot zijn aarzeling geweest is om zich geheel aan God te geven, weten we uit het bekeringsverhaal. Dan staat juist het definitieve en onherstelbare van de beslissing hem voor ogen en de gedachte daaraan doet hem terugdeinzen 268).

Is het besluit echter genomen, dan staat het verder voor het leven vast: van enige wankelmoedigheid in het geloof is bij de ouder geworden Augustinus nergens sprake.

Augustinus was allerm minst, zoals men wellicht van een diep denker zou verwachten, een geïntroverteerd man. Hij stond voor alle invloeden van het leven geheel open en nam ook niet alleen onbewust, maar ook bewust en met grote belangstelling waar, wat hij zag en opmerkte. Soms beschuldigt hij zich er zelfs van te veel aandacht aan de buitenwereld te besteden. Als hij op zijn muildier op reis is, ziet hij met interesse, hoe een hond een haas nazit; in zijn kamer zittend volgt hij met aandacht een hagedisje, dat langs de wand kruipend een vlieg tracht te vangen; het glijden van een slang door het struikgewas boeit hem, en van het zingen van een nachtegaal geniet hij. Zo zouden nog veel voorbeelden te noemen zijn van zijn opmerkingsgave; het is typisch, dat hij al deze waarnemingen in zijn werken aan een hoger doel weet dienstbaar te maken. Hij is kennelijk zeer sensitief: hij vertelt, dat hij zelfs in de herinnering de geur van lelies kan onderscheiden van die van viooltjes. Zijn fantasie komt zijn voorstellingsvermogen te hulp; als hij Paulus' brieven leest, maakt hij zich van alle personen, die hij daarin tegen komt, een voorstelling en hij kan die verschillende figuren uit elkaar houden.

In het tiende boek van zijn Belijdenissen ontleedt hij al deze sensuele waarnemingen en hij beschuldigt zichzelf daar van een te grote toegankelijkheid aan de genietingen, die ze hem schenken. Zo was hij kennelijk zeer gevoelig voor de muziek en als hij in de kerk een psalm hoorde zingen, liet hij zich vaak meer meeslepen door de schoonheid van de zang dan door de inhoud der gezongen woorden. Niet alleen voor muziek, maar voor alle uitingen van schoonheid was hij zeer gevoelig, ook dus voor die van de voortbrengselen der litteraire en plastische kunsten.

Reeds van zijn jeugd af maakten de werken der grote klassieke dichters diepe indruk op hem; ook schilderijen, beeldhouwwerken en schone gebouwen wekten zijn aesthetische gevoelens op. Het is geen wonder, dat hij zich reeds in zijn jeugd rekenschap gaf van het wezen der schoonheid in zijn verloren werk over "Schoonheid en harmonie". Maar ook later, als zijn denken meer geschoold is, tracht hij herhaaldelijk de vraag te beantwoorden, waarom we een kunstproduct mooi vinden, en hetgeen hij daarover geschreven heeft behoort tot het allerbeste van wat de oudheid over de aesthetica heeft gezegd.

Augustinus was een man met een diep psychologisch inzicht. In de eerste plaats nam hij zijn eigen zielsleven waar, hij had een sterke neiging tot zelfanalyse; reeds alleen het schrijven van zijn Belijdenissen is daarvan het bewijs. Dat hij bij die analyse zichzelf niet spaart, mogen we van een groot man verwachten. En zo krijgen we uit zijn eigen woorden de indruk, dat wellicht de grootste moeilijkheid, waarmee hij te kampen gehad heeft, is geweest zijn trots, ijdelheid, zucht naar roem. Zijn ouders hebben die zeker niet tegengegaan; integendeel herhaaldelijk moeten zij hun zoon hebben aangezet want zij hadden kennelijk geen groter begeerte, dan dat hij eens zou uitmunten op het terrein der retorica en daardoor het ver in de wereld zou brengen. Als kind duldde hij niet, dat hij in het spel overtroffen werd, hij speelde zelfs vals, zoals hij zegt, "uit ijdele begeerte om uit te blinken". Hij pochte op zijn slechte daden en

handelde "niet alleen uit lust tot de daad, maar ook uit lust (im geprezen te worden". Als student heeft hij een afkeer van de ruwe ontgroeners, maar gaat met hen om uit eerezucht; hij jaagt, zegt hij, op het terrein der kunsten ijdele roem na. Met zekere zelfingenomenheid vertelt hij, hoe hij de categorieënleer van Aristoteles zonder leermeester begrijpt. Als retor te Milaan overweegt hij, hoe hij wellicht gemakkelijk een hoge erepost kan verkrijgen. Ambrosius beschouwt hij als een gelukkig man om de eer, die hem te beurt viel 264).

Het is duidelijk, dat Augustinus zijn roemzucht als een grote fout ziet van zichzelf en dat hij er tegen strijdt. Dat was daarom des te moeilijker voor hem, omdat hem, toen hij op het toppunt van zijn bekendheid stond, van alle zijden de lof en de roem werd toegezwaaid. "De tong der mensen is onze dagelijkse proefoven", zegt hij terecht 265).

En het aller-moeilijkste was hierin gelegen, dat de lofsprekers nog gelijk hadden ook. In een brief uit het jaar 392 schrijft hijzelf hierover: "Het is een grote zaak zich niet te verheugen in de eerbewijzen en de loftuitingen der mensen en alle ijdele praal af te snijden en, wanneer enig noodzakelijk bestanddeel daarvan overblijft, dat geheel aan te wenden tot nut en heil van hen, die de eer bewijzen". "De krachten van deze vijand leert slechts hij kennen, die hem de oorlog heeft verklaard, want, ofschoon het voor iemand gemakkelijk is lof te missen, wanneer die hem niet toegebracht wordt, is het moeilijk niet in de lof behagen te scheppen, wanneer hij wordt toegezwaaid. En toch moet de geest zich zo van God afhankelijk weten, dat, indien wij ten onrechte geprezen worden, wij hen, die we dat kunnen doen, op hun fout wijzen, opdat ze niet menen, dat in ons is, wat er niet is, of dat van ons is, wat van God is, of opdat ze niet prijzen wat wel in ons is, zelfs in ruime mate, maar wat geenszins prijzenswaard is, zoals bijvoorbeeld alle goede dingen, die we met vee of met de goddelozen gemeen hebben. Maar wanneer we terecht geprezen worden ter wille van God, laat ons dan hen gelukwensen, die behagen scheppen in het ware goed, niet echter onszelf, omdat wij de mensen behagen; maar alleen indien wij voor Gods aanschijn zo zijn, als zij geloven, dat wij zijn, en zulks niet ons toegeschreven wordt, maar Gode, wiens gave is al wat naar waarheid en terecht geprezen wordt. Dit houd ik mijzelf dagelijks voortdurend voor, of liever dat doet Hij, van wie de heilzame lessen zijn, zowel die in de Heilige Schriften gevonden worden, alsook die inwendig in de ziel worden ingegeven. En toch, hoewel ik heftig strijd tegen mijn wederpartijder, ontvang ik dikwijls van hem wonden, wanneer ik de genieting in de mij toegebrachte lof niet van mij kan doen" 266).

We zien Augustinus' moeilijkheid: hij is eerlijk genoeg om te begrijpen, dat hem terecht lof toegekend wordt, maar hij kan die alleen aanvaarden omdat daardoor God geprezen wordt om zijn gaven. Hij redeneert ergens ongeveer aldus: God legt ons gerechtigheid op. Volgens een bekende definitie is gerechtigheid de deugd dat men aan een ieder schenkt wat hem toekomt. Wij moeten dus ook onze liefde schenken aan degene, aan wie zij toekomt, in de eerste plaats aan God, maar dan, naar zijn gebod, ook aan de naaste. Wanneer nu deze door mij te prijzen blijkt geeft van een goed begrip, dan toon ik mijn liefde tot hem daarin, dat ik mij over zijn lof verheug; want ik verblijd me dan niet over die lof om mijnentwil, maar om zijnentwil 267).

Deze theoretische redenering, typisch antiek, moge juist zijn, maar het feit, dat Augustinus haar opzet, wijst op de grote strijd, die hij tegen de neiging tot roemzucht te voeren heeft. Het is begrijpelijk, dat hij zich dagelijks te oefenen heeft in ootmoed. Terwijl hij tegenover mensen moet strijden, valt het hem gemakkelijker tegenover God ootmoedig te zijn. Steeds gevoelt hij zich van God afhankelijk; in oprechtheid

kan hij zeggen, dat God alles is, hijzelf niets 268).

De zucht naar roem, waartegen hij steeds te strijden gehad heeft, wijst er op, dat Augustinus in de grond der zaak een egoïstische natuur had; men krijgt de indruk, dat het, vooral in zijn jeugd, hem alles ging om zichzelf. Bijzonder onaangenaam doet ons aan de wijze, waarop hij bij zijn vertrek van Carthago naar Rome zijn moeder behandelt. Zij moge enigszins bazig geweest zijn, toch moet hij zeker ingezien hebben, hoezeer hij haar ter harte ging. Maar hij denkt dan alleen aan zichzelf en laat haar bedrieglijk achter. Zijn verhouding tot zijn vader is niet geheel duidelijk, maar in ieder geval heeft Patricius zich alle moeite getroost om hem een goede opvoeding te geven en niettegenstaande dat spreekt Augustinus over zijn vader niet op de wijze, die men verwachten mocht. Wanneer hij de vrouw, die de moeder was van zijn zoon, wegzendt, moge de scheiding hem moeite gekost hebben, maar van enig altruïsme geeft zijn verhaal van die wegzending geen blijk. Ongetwijfeld is het egoïsme een karakterfout van hem geweest, waartegen hij bewust heeft moeten strijden. Zijn sterk zich- inleven in de Christelijke liefde heeft hem daarbij gesteund. Want als hij later in zijn ambt staat, heeft hij alles voor een ander over en het kan niet alleen zijn plichtsgetrouwheid geweest zijn, die hem daartoe bracht. Herhaalde malen blijkt, dat hij inderdaad ook met het lot van anderen bewogen is geweest. Met zijn trots moet hij ook zijn egoïsme overwonnen hebben: niet meer hijzelf, maar God is later het Centrum van zijn denken en werken, en met God ook Gods gebod, dat hem de liefde tot de naaste leerde.

Iemand, die zozeer als Augustinus eigen innerlijk wezen onderzoekt, leert ook de roerselen van anderer hart kennen. Hoewel we vaak de indruk krijgen, dat Augustinus anderen idealiseert, blijkt hij toch ook op zijn medemens een diepe psychologische kijk te hebben. Vandaar dat hij een zo groot zielzorger geweest is. Deze, over de gehele toenmalige Christelijke wereld beroemde man achtte zich niet te groot om zijn tijd en zorg ook aan de eenvoudige enkeling te besteden en daarbij wist hij door te dringen tot diens diepste gevoelens en roerselen van de geest.

Voorbeelden hiervan zijn er te over. Hij werd hiertoe gedreven door zijn sterk ontwikkeld plichts- en verantwoordelijkheidsgevoel. We spraken reeds over het hem steeds drukkende ambtsbesef. Hij gevoelde zich Gods knecht, wiens nagenoeg enige taak was zielen tot God te brengen. Maar daar kwam bij, dat hij zich van nature tot mensen aangetrokken gevoelde.

Reeds in zijn jonge jaren stelde hij de vriendschap op hoge prijs; zij was hem zelfs onmisbaar. Ook later kon hij haar niet missen. "Goede mensen", zo schrijft hij, "schijnen ook in dit leven geen geringe troost te bieden. Want kwelt u armoede, bedroeft u rouw, verontrust u lichaamssmart, verduistert ballingschap uw leven, of teistert u enige andere ramp: mogen er dan goede mensen zijn, die het verstaan zich niet alleen te verblijden met de blijden, maar ook te wenen met de wenenden, en die tot uw heil met u weten te spreken; ten eerste wordt daardoor verzacht al wat krenkt, verlicht al wat drukt, overwonnen al wat tegenspoed bracht. Maar dit bewerkt in hen en door hen Hij, die hen door zijn Geest tot goeden maakt. Zo is in alle menselijke omstandigheden niets voor de mens liefelijk zonder vriendschap".

En elders: "In de liefde mijner beste vrienden werp ik mij geheel, vooral wanneer ik vermoeid ben door de zwaarigheden der wereld en in die liefde rust ik zonder enige bekommernis. Want ik gevoel, dat God daarin is, op wie ik mij veilig werp en in wie ik veilig rust" 269. Terecht heeft men Augustinus een meester der vriendschap genoemd.

Zijn sociale neigingen komen ook duidelijk uit in de blijken van zijn onbaatzuchtigheid, medelijden en hulpvaardigheid. Dat Augustinus deze eigenschappen ruimschoots bezat, daarvan legt zijn correspondentie getuigenis af. Niet alleen was hem zelf alle geldzucht vreemd, maar ook weigerde hij voor de Kerk schenkingen te aanvaarden, wanneer anderen die meer nodig hadden. Met degenen, die zich tot hem om hulp wendden, ook in aardse zaken, leefde hij mee en hij hielp hen - we zagen het vroeger - krachtdadig. Niemand deed ooit tevergeefs een beroep op zijn hulpvaardigheid, ook al moest hij daartoe eigen belangen op zij zetten.

Wanneer men de Augustinus van vóór de bekering vergelijkt met die van daarna, dan beseft men eerst goed welk een crisis de gebeurtenis in de tuin van Milaan voor hem betekend heeft. Natuurlijk bracht zij in de eerste plaats een religieuze ommekeer; maar zonder twijfel markeert zij ook een algehele verandering van de ganse persoonlijkheid. Hij aanvaardt het Christendom met al de consequenties; het wordt voor hem de norm, waarnaar hij zichzelf gaat beoordelen; de fouten, die hij in zichzelf ontdekt, gaat hij bestrijden. Hij moet beseft hebben, dat thans de strijd ook tegen eigen karakter een aanvang heeft genomen.

Niet ten onrechte heeft men Augustinus genoemd een man met een gebroken karakter. Deze breuk heeft hijzelf welbewust aangebracht. En als we het niet op andere gronden wisten, dan is dit feit reeds meer dan voldoende om ons te doen inzien, dat hij een sterke wil had. Onder die wil hebben al zijn eigenschappen, die hem volgens zijn eigen inzicht dreven in een Gode niet welgevallige richting, moeten bukken. Zozeer heeft hij ze er onder gekregen, dat ze als het ware in hun gunstig tegendeel omsloegen. Zijn egoïsme werd Christelijke naastenliefde, zijn trots Christelijke ootmoed. Welk een dagelijkse strijd dit gekost moet hebben, is duidelijk. In dit licht gezien worden ook zijn Belijdenissen een bijzonder getuigenis van onderwerping aan Gods wet. Had hij ze niet geschreven, dan zou Augustinus voor ons geleefd hebben als een ideaal Christen. Nu weten we, dat ook hij zijn grote strijd gehad heeft met het zondige hart; nu hebben we hem leren kennen, in overeenstemming met zijn eigen bedoeling, zoals hij inderdaad geweest is. Het schrijven van de Belijdenissen is de meest grootse daad van zijn leven geweest, het getuigt van zijn brandende liefde tot de waarheid.

Deze liefde is kenmerkend voor Augustinus. We weten hoe hij reeds als jonge man naar de waarheid zocht en haar na vele omzwervingen vond. "O waarheid, waarheid, hoe innig smachtte het binnenste van mijn ziel naar U". Hij zocht met de ganse passie van zijn gemoed en als hij haar gevonden heeft en weet, dat God de Waarheid is, richt diezelfde passie zich op God. "Gij hebt mij genood eu geroepen en mijn doofheid verbroken, Gij hebt geblonken én geschitterd en mijn blindheid verdreven, Gij hebt liefelijke geur verspreid en ik snoof die in en hijg nu naar U, Gij hebt mij aangeraakt en ik ben ontbrand naar uw vrede" 270).

Zo zien we hem als een man met een diepe religiositeit. God te leren kennen met het hart en met het verstand, dat is zijn nooit aflatend streven geweest. Het hart schonk hem de intuïtie, waarmede hij poogde God te aanschouwen, het verstand leidde hem in de richting der begripmatigheid, die hem tot een groot theoloog maakte. Het hart, zegt hij zelf, is het oog, waarmee we God zien; God is het, die het verstand verlicht, dat Hijzelf geschapen heeft 271).

Zijn rijk op God gericht hart, zijn scherp door God verlicht verstand, deze beide zijn het geweest, waardoor hij een van de grootste mannen aller eeuwen geworden is.

AANTEKENINGEN

- 1) Ep. 209, 3.
- 2) Tertull. Apol. 23; Aug. Enarr. in Ps. 80, 1; 120, 15.
- 3) Conf. X, 57.
- 4) De volledige vertaling daarvan heb ik gegeven in mijn boek "Christenen in de antieke wereld", Kampen, 1953, p. 18 e.v.
- 5) Dit alles heb ik pogen aan te tonen door een retorische analyse van het bekeringsverhaal in "Augustinus' bekeringsverhaal als narratio" (Augustiniana, IV, 3-4 Leuven 1954).
- 6) Ep. 143, 2.
- 7) Retr. prol. 1.
- 8) Sancti Augustini vita uitgegeven met een Engelse vertaling door H. P. Weiskotten, Princeton 1919.
- 9) Possid. Vita 18.
- 10) Orosius, lib. apolog. 1, 4; Prosper Chr. ad ann. 430; Claudianus Mamertus, de stat. anim. 2, 9.
- 11) Conf. I, 14. Hier en in 't vervolg haal ik de Belijdenissen aan volgens mijn vertaling: Augustinus' Belijdenissen, 6e dr., Uitg. Meinema, Delft.
- 12) Conf. III, 8.
- 13) Conf. I, 23 e.v.
- 14) Conf. I, 31.
- 15) Conf. II, 8.
- 16) de civ. Dei II, 4; 26.
- 17) Enarr. in Ps. 50, 1.
- 18) Conf. III, 1.
- 19) Ep. 93, 51; 93, 1.
- 20) Vgl. J. J. O'Meara, The Young Augustine, London 1954, p. 28.
- 21) Conf. VI, 25.
- 22) Conf. III, 9.
- 23) Hoofdzakelijk gebruiken we het overzicht, dat Augustinus geeft in zijn De haeresibus 46. Veel daaruit nemen we letterlijk over.
- 24) Conf. III, 12.
- 25) Conf. III, 19.
- 26) Conf. III, 20.
- 27) Conf. III, 21.
- 28) Over Alypius' leeftijd zie mijn artikel "The year of Alypius' birth" Vigil. Christ. II, 2, 1948 p. 106 e.v. en "Toelichting op Augustinus' Belijdenissen". Uitg. Meinema, Delft, p. 131 e.v.
- 29) Conf. IV, 7-13.
- 30) Conf. IV, 24.
- 31) Vgl. Ep. 55, 6.
- 32) de act. cum Fel. Man. I, 9.
- 33) Vgl. Conf. VII, 3.
- 34) Conf. VII, 8.
- 35) Conf. V, 10.
- 36) Conf. V, 12.
- 37) Conf. V, 15.
- 38) Conf. V, 18.
- 39) Conf. V, 23.

- 40) Conf. V, 23.
- 41) Conf. VI, 17.
- 42) Conf. VI, 6.
- 43) Conf. III, 13.
- 44) Conf. V, 25.
- 45) Conf. VI, 4.
- 46) Conf. VII, 1, 2.
- 47) de lib. arb. I, 4.
- 48) Conf. VII, 7.
- 49) Conf. VII, 11.
- 50) De volgende passage ontleen ik aan mijn Toelichting op Augustinus' Belijdenissen, Uitg. Meinema, Delft, p. 151 e.v.
- 51) Conf. VII, 20.
- 52) Conf. VII, 7.
- 53) Conf. VII, 22.
- 54) Conf. VII, 25.
- 55) Conf. VII, 27.
- 56) de Gen. ad litt. X, 24.
- 57) de duab. anim. c. Manich. VIII, 10.
- 58) Conf. VIII, 1, 2.
- 59) Conf. VIII, 12.
- 60) Conf. VIII, 13.
- 61) Voor de invloed der retorica op Augustinus' verhaal verwijs ik naar mijn verhandeling "Augustinus' bekeringsverhaal als narratio" in "Augustiniana", de bundel verschenen bij gelegenheid van het zestiende eeuwgetijde van zijn geboorte bij het "Institutum historicum Augustinianum" te Leuven, 1954, p. 24-41.
- 62) Conf. VIII, 19.
- 63) Conf. VIII, 29.
- 64) Conf. VIII, 29, 30.
- 65) Pierre Courcelle, Recherches sur les Confessions de Saint Augustin, Paris 1950, p. 193 e.v.
- 66) Ep. 55, 37.
- 67) Vgl. c. Acad. III, 20, 43; de ord. I, 8, 22; ep. ad Nebr. 4. Vgl. over de gehele kwestie: U. Manucci, La conversione di S. Agostino e la critica recente in Miscellanea Agostiniana, Vol. II, Roma 1931, p. 23 e.v.
- 68) de fid. et oper. 9.
- 69) Conf. IX, 14.
- 70) Conf. IX, 14.
- 71) Retract. I, 7.
- 72) Conf. X, 17.
- 73) Op. imp. contr. Jul. I, 68.
- 74) Ep. 36, 32.
- 75) Conf. IX, 24.
- 76) Vgl. over dit alles nader mijn "Toelichting op Augustinus' Belijdenissen, p. 156 ex., 161 e.v., 196 e.v.
- 77) Conf. IX, 26.
- 78) Het Griekse woord balaneion (Lat. balneum) leidde men ten onrechte af van ballein, werpen en ania, zorg of leed.
- 79) We treffen haar aan Conf. IX, 27-33.
- 80) Conf. IX, 6.

- 81) Ep. 21.
- 82) Vgl. over dit alles E. Marec, Les dernières fouilles d'Hippo Regius, in "Augustinus Magister". Paris 1954, p. 1-18.
- 83) Serm. 355 en 356. Deze preken kan de lezer vertaald vinden in mijn "Christenen in de antieke wereld", Kampen 1953, p. 96-117.
- 84) Poss. Vita, 22.
- 85) Serm. 356, 13.
- 86) Vgl. voor dit alles Poss. Vita c. 22.
- 87) Serm. 356, 14.
- 88) Ep. 78, 8, 9.
- 89) Vgl. Soliloq. I, 1; IX, 16; XII, 21; XIII, 23; XIV, 26 etc.; Ep. 10, 1.
- 90) Ep..212...,
- 91) Epk:122; 121, 34; 122, 1; 124, 1.
- 92) Ep. 111269.
- 93) Serm. 355, 5.
- 94) Ep. 122, 2.
- 95) Ep. 162, 1.
- 96) Ep. 154, 1.
- 97) Poss. Vita, 19.
- 98) Ep. 48, 1; 33, 5.
- 99) Ep. 139, 3.
- 100) Ep. 151, 13.
- 101) Ep. 213, 5.
- 102) Ep. 22, 8.
- 103) Ep. 29, 8.
- 104) de doct. Christ. 4, 53.
- 105) Ep. 250, 1, 2.
- 106) Ep. 209, 10.
- 107) Ep. 78, 3.
- 108) Ep. 255.
- 109) Zie voor Augustinus' uitvoerige uiteenzetting Ep. 153.
- 110) Achtereenvolgens Ep. 113, 114, 115, 116.
- 111) Ep. 247.
- 112) Ep. 133.
- 113) Ep. 134, 3, 4..
- 114) Ep. 171
- 115) Ep. 16 en 17.
- 116) Ep. 132, 5, 7.
- 117) Ep. 50.
- 118) Ep. 36, 2.
- 119) Zie voor deze kwestie mijn Het Oude Christendom in zijn verhouding tot de antieke cultuur, Amsterdam 1952, waar p. 76-80 ook deze briefwisseling behandeld wordt.
- 120) Ep. 46, 47.
- 121) Ep. 148, 1.
- 122) Ep. 147.
- 123) Ep. 140.
- 124) Contr. mendac. 1, 1. Briefwisseling met Consentius Ep. 119, 120, 205.
- 125) Ep. 132, 135-138.
- 126) Ep. 157.

- 127) Ep. 26, 4, 5, 6.
- 128) Ep. 117.
- 129) Ep. 118, I, 1, 2, 4, 22.
- 130) De gehele briefwisseling is uitvoerig behandeld door Dr J. H. Koopmans, Augustinus' briefwisseling met Dioscorus, Amsterdam 1949.
- 131) Ep. 127, 1, 6, 9.
- 132) Ep. 208, 2, 7.
- 133) Ep. 220, 3, 4, 9, 12.
- 134) Ep. 92, 1.
- 135) Ep. 263, 1, 2, 4.
- 136) Ep. 244.
- 137) Ep. 142 en 258.
- 138) Ep. 269.
- 139) Ep. 229, 1.
- 140) Ep. 146.
- 141) de gestis Pel. XXV, 51.
- 142) Het polemische deel van deze briefwisseling heb ik reeds behandeld in mijn "Christenen in de antieke wereld", Kampen 1953, p. 128-149; maar dat mag niet verhinderen, dat deze belangrijke correspondentie ook hier weer ter sprake komt; ik maak daarbij gebruik van wat ik in genoemd werk geschreven heb.
- 143) Ep. 67.
- 144) Ep. 68 (in de edities van Hieronymus' brieven ep. 102).
- 145) Ep. 72 (Hieron. ep. 105).
- 146) Ep. 71 (Hieron. ep. 104) 3, 4.
- 147) Ep. 75 (Hierom ep. 112) 1, 22.
- 148) Ep. 73 (Hieron. ep. 110) 1-3, 5.
- 149) Ep. 81 (Hieron. ep. 115).
- 150) Ep. 82 (Hieron. ep. 116), 33.
- 151) Enarr. in Ps. 51, 1.
- 152) E. Marec, Les dernières fouilles d'Hippo Regius, in Augustinus Magister I, Paris 1954, p. 1-18; vgl. A. G. Luiks, Cathedra en mensa, Franeker 1955, p. 77 en elders; F. van der Meer, Augustinus de zielzorger, Utrecht 1947, p. 30.
- 153) Serm. Mai 126, 1; Enarr. in Ps. 50, 1; Serm. 303, 1.
- 154) Enarr in Ps. 147, 15.
- 155) Serm. -339, 1.
- 156) Voor veel van het voorafgaande verwijs' ik naar de voortreffelijke inleiding van Christine Mohrmann in haar boek Sint Augustinus' preken voor het volk, Utrecht 1948, waarin de lezer ook een groot aantal preken in vertaling aantreft.
- 157) ***Een buitengewoon levendige beschrijving van een kerkdienst van Augustinus geeft F. van der Meer, in zijn voortreffelijk werk Augustinus de zielzorger, Utrecht 1948, p. 342 e.v.***
- 158) Enarr. in Ps. 86, 1.
- 159) Enarr. in Ps. 188, 1.
- 160) Serm. 52, 1.
- 161) Serm. 71, 8.
- 162) Poss. Vita 15.
- 163) In Ioann. Ev. tr. 6, 1; 5, 20.
- 164) Serm. 224, 5; 82, 14.
- 165) Voor meer voorbeelden vgl. R. C. Trench, Exposition of the Sermon on the Mount, London, 1886, p. 27, n. 1; 155, n. I.

- 166) Voor meer fragmenten zij verwezen naar A. Sizoo, *Levende woorden van Augustinus*, Kampen, 1954.
- 167) Serm. 20, 4.
- 168) Serm. 80, 8.
- 169) In Ioann. Ev. tr. 3, 3.
- 170) In Ioann. Ev. tr. 3, 20, 21.
- 171) Serm. 25, 8.
- 172) Serm. 52, 1, 19, 20.
- 173) de util. cred. 3, 5.
- 174) Serm. 2, 7.
- 175) de Gen. ad litt. VIII, 4, 7.
- 176) Serm. 8.
- 177) Serm. 32, 4-7.
- 178) In Ioann. Ev. tr. 24, 5, 6.
- 179) In Ioann. Ev. tr. 122, 8.
- 180) Vgl. over Augustinus' prediking o. a. A. D. R. Polman, *De theologie van Augustinus*, dl. I, *Het Woord Gods bij Augustinus*, Kampen 1955, p. 125-185.
- 181) Serm. Cailleau II, 92 (Mise. Agost. Roma 1930, I, p. 272 e.v.).
- 182) Serm. 271.
- 183) Serm. 314.
- 184) Vgl. J. Huyben in *Miscellanea Augustiniana*, 1930, p. 269. Voor de chronologie der preken A. Kunzelmann, *Die Chronologie der Sermones des Hl. Augustinus in Miscellanea Agóstiniana I*, Roma 1931, p. 417 e.v.
- 185) Serm. 94.
- 186) de util. cred. 1.
- 187) contra Fortun. disp. 37.
- 188) contra ep. Man. 6.
- 189) contra Faust. I, I.
- 190) de act. cum Fel. I, 20.
- 191) de act. cum Fel. II, 21.
- 192) contra Secund. 1.
- 193) De volgende korte schets ontleen ik in hoofdzaak aan mijn *Het leven van Augustinus*. Uitg. Meinema, Delft, 1929, p. 147-151.
- 194)
- 195) Ep. 44, I, 1, 2.
- 196) contra Crescon. III, 3.
- 197) contra litt. Petil. III, 1.
- 198) Ep. 76, 1, 2, 4. 199) Ep. 105, II, 3, 4; vgl. contra Cresc. III, 50, 51.
- 200) contra Cresc. III, 47.
- 201) En. 88, 8.
- 202) Ep. 93, 17.
- 203) contra Gaudent. I, 28.
- 204) ed. Maur. IX, App. p. 65 B.C.
- 205) ad. Donat. post. coll. 58.
- 206) Serm. ad Caes. Eed. pleb. 1, e.v.
- 207) de gest. cum Emer. 3, 4, 12. Vgl. Poss. Vita, 14.
- 208) contra Gaud. II, 1.
- 209) Poss. Vita, 13.
- 210) de haeres. 88.
- 211) Ep. p 188, 4, 14.

- 212) Ep. 168.
- 213) de gest. Pelag. 43, 44.
- 214) Ep. 179.
- 215) Ep. 175, 2.
- 216) Ep. 177
- 217) Ep. 182, 6, 7.
- 218) Serm. 131, 10.
- 219) de gest. Pelag. 2.
- 220) Ep. 186.
- 221) Ed. Maur. X, App. p. 101 B.
- 222) Retract. II, 56.
- 223) Ep. 224, 2.
- 224) de don. persev. 68.
- 225) C011. cum Maxim. 1-4, 26.
- 226) Poss. Vita, 18.
- 227) Vgl. de inleiding van A. Sizoo en G. C. Berkouwer, Augustinus over het Credo, uitg. J. H. Kok, Kampen, in welk werk men ook een vertaling aantreft van het Enchiridion, evenals van de verder genoemde geschriften over het Symbool.
- 228) div. quaest. ad Simpl. II, 6.
- 229) Retract. II, 24.
- 230) Een vertaling van het werkje treft men aan bij Dr H. J. Geerlings, De antieke daemonologie en Augustinus' geschrift de divinatione daemonum, 's-Gravenhage 1953, p. 115 e.v.
- 231) Ep. 231, 6. Voor vele nadere bijzonderheden omtrent het boek verwijs ik naar mijn reeds-eerder genoemde Toelichting op Augustinus' Belijdenissen, Uitg. Meinema, Delft.
- 232) Conf. X, 3.
- 233) Poss. Vita, praef.
- 234) Retract. II, 32.
- 235) Enarr. in Ps. 29, 19.
- 236) Enarr. in Ps. 94, 4.
- 237) Conf. X, 8.
- 238) Conf. X, 38, 40.
- 239) Conf. X, 60, 61.
- 240) Conf. X, 62.
- 241) Conf. X, 66, 68, 69.
- 242) Conf. XI, 1, 2.
- 243) Conf. XIII, 50, 51, 53.
- 244) Retract. II, 43.
- 245) Voor het volgende maak ik een ruim gebruik van mijn bijdrage "De geschiedbeschouwing van Augustinus" in de vanwege "het Gezelschap van Christelijke Historici in Nederland" uitgegeven bundel: De zin der geschiedenis, Vgl. A. Vaccari, 1 versi di S. Agostino in La civiltà Cattolica, quaderno 2319. 1947, p. 215 e.v. Wageningen 1944. Dit doe ik daarom des te vrijmoediger, omdat nagenoeg de gehele opslag van deze bundel door het oorlogsgeweld is te gronde gegaan en hij daardoor niet verspreid kon worden. Verder wijs ik gaarne op het werk van Dr J. Wytzes, Augustinus' "De Staat Gods", Kampen, 1947, waarin de auteur essentiële fragmenten uit het boek in vertaling geeft en door een korte inhoudsopgave van de niet vertaalde gedeelten de samenhang bewaart en duidelijk maakt.

- 246) Serm. 396, 7.
- 247) Ep. 136, 3.
- 248) de civ. Dei I, praef.
- 248) de civ. Dei II, 19.
- 250) de civ. Dei V, 11.
- 251) de Gen. ad litt. XI, 20.
- 252) de catech. rud. 31, 36.
- 253) de civ. Dei XIV, 1, 4; XV, 1.
- 254) Ep. 133, 3, 17.
- 255) de civ. Dei XXII, 30.
- 256) Het verslag is bewaard onder de brieven, Ep. 213. Ik gaf het ook in zijn geheel in mijn werk: Christenen in de antieke wereld, Kampen 1953, p. 121 e.v.
- 257) Poss. Vita 28, 29, 31.
- 258) Vgl. G. Wilpert, *antico ritratto di S. Agostino*, in *Miscellanea Agostiniana*, Vol. II, Roma 1931, p. 1 e.v.
- 256) Vgl. Conf. I, 13, 19; III, 2; VIII, 9, 12.
- 260) Ep. 9, 4.
- 261) Conf. VI, 7.
- 262) Ep. 21; 22; 48, 1; 33, 5; 95.
- 263) Conf. V, 7; 14; VIII, 11.
- 264) Conf. I, 9; 19; II, 3; III, 3; IV, 1; 16; VI, 11; 3.
- 265) Conf. X, 60.
- 266) Ep. 22, 8.
- 267) Conf. X, 61. Vgl. mijn Toelichting, p. 230.
- 268) Ep. 52, 4.
- 262) Ep. 130, 4; 73, 10.
- 270) Conf. III, 10; X, 27.
- 271) de serm. Dom. in monte II, 1; Enarr. in Ps. 118, 4.

CHRONOLOGISCH OVERZICHT

- 332? Geboorte van Monnica, Augustinus' moeder.
- 354 Zondag 13 November, Augustinus wordt te Thagaste geboren. 365? Vertrek naar Madaurus om het onderwijs van de grammaticus bij te wonen.
- 369 Terugkeer naar Thagaste.
- 370 Vertrek naar Carthago om de retorenschool te bezoeken. Vermoedelijk in dit jaar sluit Patricius, Augustinus' vader, zich als catechumeen bij de Kerk aan.
- 371 Patricius sterft.
- 372 Adeodatus, Augustinus' zoon, wordt geboren.
- 373 Hij leest de Hortensius; hij sluit zich als "hoorder" aan bij de Manicheeërs; in de herfst keert hij terug naar Thagaste, waar hij zich als grammaticus vestigt.
- 374 Vertrek naar Carthago, waar hij optreedt als retor.
- 377 Hij krijgt de eerste prijs in een litteraire wedstrijd.
- 380? Hij schrijft zijn eerste werk *De pucho et apto*
- 383 Ontmoeting met de Manichaeër raustus. In de herfst vertrekt hij naar Rome met achterlating van zijn moeder.
- 384 Vertrek naar Milaan; hij wordt daar leraar in de retorica. Monnica voegt zich weer bij hem.
- 385 1 Januari houdt hij een lofrede op de consul Bauto; 22 Nov. een lofrede op keizer Valentinianus II.
- 385-6 Hij bestudeert Neo-Platonische werken.
- 386 Begin Augustus. Hij komt tot bekering in de tuin te Milaan. Hij legt zijn ambt neer en trekt zich terug op het landgoed Cassiciacum. Daar schrijft hij: *Contra Academicos*; *De beata vita*; *De ordine*; *Soliloquia*.
- 387 Keert naar Milaan terug, schrijft daar *De immortalitate animae* en vangt het werk *De musica* aan. Op Paaszondag 25 April wordt hij met Adeodatus en zijn vriend Alypius door Ambrosius gedoopt. Hij vertrekt naar Africa; maar te Ostia sterft Monnica.
- 387-8 Hij blijft nog te Rome en schrijft daar *De moribus ecclesiae catholicae*; *De moribus Manichaeorum*; *De quantitate animae*; *De libero arbitrio*.
- 388 In de herfst vertrekt hij naar Africa, waar hij zich te Thagaste vestigt; hij verkoopt zijn goederen en leeft met zijn vrienden in een soort van kloostergemeenschap.
- 389 Zijn zoon Adeodatus sterft.
- 389-90 Hij schrijft: *De Genesi contra Manichaeos*; *De magistro*; *De vera religione*; hij voltooit *De musica*.
- 391 Hij wordt presbyter te Hippo Regius (Paaszondag 6 April) en sticht daar een klooster. Hij schrijft: *De utilitate credendi*; *De duabus animabus*.
- 392 28 en 29 Aug. dispuut met de Manichaeër Fortunatus.
- 393 Concilie te Hippo. Op 8 Oct. spreekt hij *De fide et symbolo*.
- 393-5 Hij schrijft: *De Genesi ad litteram imperfectus liber*; *De sermone domini in monte*; *Psalmus contra partem Donati*; *Contra Adimantum*; *Expositio quarundampropositionum ex Epistula ad Romanos*; *g'Expositio Epistulae ad Galatas*; *Epistulae ad Romanos inchoata expositio*; *De mendacio*.
- 395 Hij wordt coepiscopus; schrijft *De continentia*.
- 396 Valerius sterft. Augustinus wordt bisschop van Hippo Regius. Hij schrijft: *De diversis quaestionibus ad Simplicianum*.
- 397 Augustinus schrijft: *Contra epistulam Manichaei, quam vocant fundamenti*; *De agone Christiano*. Hij vangt aan: *De doctrina Christiana*; dit werk voltooit hij in 426.

399 of later: *De fide rerum quae non videntur*.

400 (omstreeks) *Confessiones*; *Contra Faustum Manichaeum*; *Quaestiones evangeliorum*; *Adnotationes in Iob*; *De catechizandis rudibus*; *De Trinitate*, voltooid in 416; *De consensu evangelistarum*; *Contra epistolam Parmeniani*; *De baptismo*; *De opere monachorum*.

401 (omstreeks) *De bono coniugali*; *De sancta virginitate*.

401-415 *De Genesi ad litteram*.

401-403 *Contra litteras Petiliani*; *De unitate ecclesiae*.

403 25 Aug. Een concilie te Carthago nodigt de Donatisten uit tot een gesprek; zij weigeren.

404 Een concilie te Carthago zendt twee afgevaardigden naar de keizer. Op 7 en 12 Dec. dispuut van Augustinus met de Manichaeër Felix; *Contra Felicem Manichaeum*.

405 Scherpe edicten van keizer Honorius tegen de Donatisten. Augustinus schrijft: *De natura boni*; *Contra Secundinum*.

406-412 Hij schrijft verscheidene werken, die niet bewaard zijn.

406 (omstreeks) *Contra Cresconium*.

406-411 *De divinatione daemonum*.

410-411 In de winter is Augustinus door ziekte gedwongen een tijdlang buiten Hippo te vertoeven. Hij schrijft: *De unico baptismo*.

411 1, 2 en 8 Juni Conferentie met de Donatisten. Pelagius en Caelestius landen te Hippo. Augustinus schrijft: *Breviculus collationis cum Donatistis*.

412 *Contra partem Donati post gesta*; *De peccatorum meritis et remissione*; *De spiritu et littera*.

413 *De fide et operibus*; *De videndo Deo*; hij vangt aan *De civitate Dei*, dat hij in 426 voltooid heeft.

414 *De bono viduitatis*. Hij vangt aan de *Enarrationes in Psalmos*.

415 *De natura et gratia*; *Ad Orosium contra Priscillianistas*; *De origine anima et de sententia Iacobi* (= ep. 166, 161 aan Hieronymus); *De perfectione iustitiae hominis*. Te Jeruzalem vergaderen op 29 of 30 Juli van dit jaar de presbyters over de Pelagiaanse kwestie. Op 20 Dec. wordt de synode te Diospolis gehouden, waar Pelagius wordt vrijgesproken.

416 In Juni vergadert de provinciale synode te Carthago, die Pelagius' leer veroordeelt; zij doet hiervan mededeling aan de bisschop van Rome, Innocentius. Omstreeks 416: *Tractatus in Ioannis Evangelium*; *Tractatus in epistolam Ioannis ad Parthos*.

417 27 Jan. brief van Innocentius, waarin Pelagius' leer veroordeeld wordt. 12 Maart, Innocentius sterft. Zijn opvolger Zosimus schrijft naar Africa, dat Pelagius ten onrechte veroordeeld was. Einde van het jaar: de synode van Africaanse bisschoppen schrijft aan Zosimus, dat zij zich houdt aan de uitspraak van Innocentius; Zosimus antwoordt, dat hij de zaak nader onder ogen wil zien. Augustinus schrijft: *De gestis Pelagii*; *De correctione Donatistarum*.

418 30 April, wetten van keizer Honorius tegen de Pelagianen. 1 Mei, de generale synode te Carthago verwierpt de leer van Pelagius. In zijn epistula tractatoria sluit Zosimus zich bij de beslissingen van Innocentius aan. 20 Sept. dispuut van Augustinus met de Donatist Emeritus; hij schrijft: *Gesta ad Emeritum Donatistarum episcopum*; *De gratia Christi et de peccato originali*; *Contra sermonem Arianorum*

419-20 *De nuptiis et ...pacentia*; *De nature et origine animae*. De huwelijksbegeerte

419 -(omstreeks) *Questiones in Pentateuchum*; *Locutiones in Heptateuchum*; *De adulterinis coniugiis*.

420 (omstreeks) *Contra adversarium legis et prophetarum*; *Contra Gaudentium*;

Contra mendacium; Contra duas epistulas Pelagianorum.

421 (omstreeks) Contra Iulianum; Enchiridion de fide spe et caritate;

De cura pro mortuis gerenda.

422 De octo Dulcitii quaestionibus.

425 Augustinus houdt een toespraak tot de gemeente om zijn geestelijken van verdenking te zuiveren.

426 26 Sept. Augustinus wijst de presbyter Eraclius tot zijn opvolger aan.

426 of 427 De gratia et libero arbitrio; De correptione et gratia; Retractationes; Speculum de scriptura

427 of 428 Collatio cum Maximino. tr,

428 Collatio cum IMaximinum.

428 of 429 De praedestinatione sanctorum; De dono perseverantiae; De haeresibus. In de laatste jaren: Opus imperfectum contra Iulianum.

430 Augustinus sterft op Donderdag 28 Augustus.

REGISTER VAN EIGENNAMEN

Bijbelse namen zijn hierin niet opgenomen

Academici, wijsgerige school, 48, 332

Adeodatus, zoon van Aug., 31, 46, 53, 76, 78, 79, 87., 89, 92

Adimantus, Manichaeër, 223

Aemilia, Rom. provincie, 51

Africa, Rom. provincie, 7, 8, 11 e.v.

Alarik, koning der Goten, 123, 306 e.v.

Albina, moeder van Melania, 123, 269

Algerië, 7

Alypius, vriend van A., 14, 39, 47, 53, 69 e.v., 75, 78, 79, 100, 106, 123, 161, 168, 181, 245, 252, 264, 271, 272, 323

Ambrosius, bisschop van Milaan, 50 e.v., 55, 77, 79, 84, 92, 109, 144, 258, 283, 333

Amerbach, uitgever van Augustinus' werken, 12

Antonius, Egyptische kluizenar, 69, 71, 73 -, bisschop van Fussala, 128 Apringius, proconsul van Africa, 139, 141, 143

Apuleius, Rom. schrijver, 23 Arabieren, 12, 27

Arelate (Arles), kerkvergadering te, 231

Arianisme, 275

Aristoteles, 41, 60, 333

Arius, 275

Armentarius, 158

Arnobius, Chr. schrijver, 11

Asterius, subdiaken, 170

Athanasius, bisschop van Alexandrië, 69

Atlasgebergte, 8, 98.

Atticus, bisschop van Constantinopel, 267

Aurelius Augustinus, naam van, 20

Aurelius, bisschop van Carthago, 97,

119 e.v., 245, 258, 264, 282, 293,

Auxentius, bisschop van Milaan, 51

Baal-Hammon, Phoenicische god, 10, 28

Babylon, allegorische betekenis van, 312, 314

Bagradas, rivier, 19

Barnabas, presbyter te Hippo Regius, 319

Bauto, consul, 55, 192

Belisarius, Byzantijns veldheer, 98

Benenatus, bisschop, 131

Berbers, volksstam, 7, 8

Boissier, 14

Bône, stad in N.-Afrika, 98

Bonifatius, comes van Africa, 108, 160, 323 e.v.

-, presbyter te Hippo Regius, 129 e.v., 226

-, bisschop van Cataqua, 130 e.v. -, bisschop van Rome, 128, 271 -, verder onbekend, 110

Caecilianus, bisschop van Carthago, 230 e.v.

Caelestius, medestander van Pelagius, 255 e.v.

Caesarea in Mauretanië, 125, 251, 252

Calama, stad in Numidië, 17
 Carneades, Academisch filosoof, 48
 Carthago, 8, 19, 27 e.v., 38, 40, 41,
 185, 189, 229, 252, 321, 325, 331 -, concilies en synoden te, (in 403) 239, (in 404)
 242, (in 412) 258, (in 416), 117, 264, (in 418) 268
 -, conferentie met de Donatisten te (in 411) 245 e.v.
 Cassianus van Massilia, 274
 Cassiciacum, landgoed, 75, 89, 107, 155
 Cassiodorus, 288
 Casulanus, bisschop, 149
 Catulus, Romein, 32
 Cicero, Rom. schrijver, 23, 31, 48. 77, 156, 285
 Cirta (of Constantina), stad in Numidië, 234, 237, 252, 325
 Classicianus, 126 e.v.
 Coelestinus, bisschop van Rome, 128 e.v.
 -, geestelijke te Hippo Regius, 135.
 Consentius, geestelijke, 152, 292
 Constans, Rom. keizer, 232
 Constantina, zie Cirta. Constantinopel, concilie (381) te, 275 Constantijn, Rom.
 keizer, 231
 Cresconius, commandant v. d. havenwacht te Hippo Regius, 134 Donatist, 239
 -, monnik te Adrumetum, 273
 Crisimus, 165 e.v.
 Crispinus, Donatistische bisschop te Calama, 241
 -, presbyter te Calama, 241
 Cybele, godin, 28
 Cyprianus, bisschop van Carthago, 10, 11, 28, 46, 144, 214, 236, 237 -, diaken, 175

Darius, 296, 324
 Del, 225
 Dea Daelestis, Phoenicische godin,
 Decius, Rom. keizer, 10
 Demetrias, 255, 259
 Deogratias, diaken te Carthago, 293
 Deuterius, bisschop van Caesarea, 252
 Dido, koningin van Carthago, 24, 331
 Diocletianus, Rom. keizer, 10, 230
 Dioscorus, 156 e.v.
 Diospolis (Lydda), synode (415) te, 262, 266 e.v.
 Donatisten, secte der, 11, 230 e.v.
 Donatus, tegenbisschop te Carthago,
 Dulcitius, tribuun, 253, 279, 283

Eleusinus, 106
 Emeritus, Donatistisch bisschop, 251 e.v.
 Eraclius, diaken, 99
 -, presbyter, 276, 319 e.v.
 Eufrates, presbyter, 166
 Eulogius, bisschop van Caesarea, 262
 Eutropius, bisschop, 260

Evodius, vriend van A., bisschop van Uzala, 59, 80, 81, 87, 100, 106, 112, 264

Fascius, 131 e.v.

Faustus, bisschop der Manicheeërs, 44 e.v., 224

Faventius, pachter, 133 e.v.

Felicia, 159

Felicitas, overste van een vrouwenklooster. 102

Felix, Manichaeër, 43, 225 e.v.

-, bisschop van Aptunga, 230 e.v.

Felix, monnik te Adrumetum, 273 -, officier, 323

Firminus, 44

Firmus, geestelijke, 179

-, bekeerde Manichaeër, 191

Florentius, ambtenaar, 133, 135

Fortunatianus, bisschop van Sicca,

-, presbyter te Hippo Regius, 319

Fortunatus, vriend van A., bisschop,

39, 106, 136, 245

-, presbyter der Manicheeërs, 222

Fortunius, Donatistisch bisschop van Tubursicum, 234

Fussala, stadje in Numidië, 128

Gaetuliërs, volksstam, 7

Gaudentius, Donatistisch bisschop van Tamugada, 253 e.v.

Geiserik, koning der Vandalen, 11, 12, 324

Generosus, consularis van Numidië, 135

Gildo, veldheer, 232

Goten, 292, 306 e.v.

Harnack, 14

Heraclianus, comes van Africa, 143 Heros, bisschop van Arelate, 262, 264, 266

Hierius, Rom. redenaar, 42

Hieronymus, 78, 144, 168 e.v., 259, 261, 263

Hilarius van Syracuse, 154 e.v., 261 -, bisschop van Arelate, 274

Hippo Diarrhytus, stad in Numidië, 98

Hippo Regius, 8, 12, 17, 93, 98 e.v., 185, 222, 243, 252, 276, 324, 325 -,

concilie te, 120

Homerus, 23

Honoratus, vriend van A., 39, 116, 152, 221

Honorius, Rom. keizer, 111, 134, 242,

245, 250, 269, 280, 323

Hortensius, Rom. redenaar, 32

Iatan-baail, Phoen. vertaling van Adeodatus, 31

Innocentius, presbyter, 139

-, bisschop van Rome, 262, 264 e.v., 267

Islam, 12

Italica, 162

Jacobus, leerling van Pelagius, 260

Januarius, presbyter, 100 ex. Jeruzalem, concilie (415) te, 261 e.v. -, allegorische

betekenis van, 312 Johannes, bisschop van Jeruzalem, 259 ex.
 Johannes, ambtenaar, 323
 Jovinianus, monnik, 292
 Juliana, schoondochter van Proba, 153, 259, 293
 Julianus, Rom. keizer, 232
 -, bisschop van Eclanum, 83, 269, 270 e.v.
 - jonge man te Hippo Regius, 99
 Julius, bisschop, 264

Lactantius, 11
 Lastidianus, leerling van A., 76
 Laurentius, martelaar, 186
 -, broeder van Dulcitius, 279
 Lazarus, bisschop van Aquae Sextiae, 262, 264, 266
 -, presbyter te Hippo Regius, 319
 Leontius, martelaar, 99, 121
 Leporius, presbyter te Hippo Regius, 99, 106, 319
 Licentius, leerling van A., 75, 155 e.v.
 Liguria, Rom. provincie, 51 Lodewijk XIV, 244
 Lucullus, Romein, 32

Macedonius, hoog ambtenaar, 132
 Madaurus, stad in Numidië, 23, 147
 Majorinus, tegenbisschop te Carthago, 231
 Mani (of Manichaeus) stichter der secte, 33, 43
 Manicheeërs, secte der ... 33 e.v., 42 e.v., 56 e.v., 58 e.v., 191, 219 e.v., 289, 305, 332
 Marcellinus, tribuun, 115, 139, 143,
 151, 154, 245 e.v., 258, 308
 Marcianus uit Urge, 241
 Marcion, 228
 Marcus, presbyter te Casphalianum, 241
 Marinus, comes van Africa, 143
 Martinianus, bisschop, 319
 Mauretanië, 125, 324
 Mauriërs, volksstam, 7
 Maurini, Benedictijner monniken, 12
 Maximianus, Donatistisch bisschop, 232
 -, bisschop van Bagai, 242
 Maximinus, Ariaanse bisschop, 275 e.v.
 Maximus, usurpator, 80, 81
 -, medicus, 145 e.v.
 -, heidens leraar, 147
 - Planudes, 281
 Medjerda, rivier, 19
 Megalius, primaat van Numidië, 97, 248
 Melania, legendarische naam van de moeder van Adeodatus, 54
 Melania, vrouw van Pinianus, 123, 255, 269
 Melchiades, bisschop van Rome, 231
 Mensurius, bisschop van Carthago, 230
 Milaan, 49 e.v., 51, 337

Mileve, concilie (416) te, 117
 Mohammedanen, 12
 Monnica, moeder van A., 20 e.v., 25, 38 e.v., 46, 52, 54, 69, 70, 80, 82 e.v., 300

Namphamo, Punische martelaar, 10
 Naraggara, stad in Numidië, 19
 Navigius, broer van A., 21, 75, 87
 Nebridius, vriend van A., 39, 43, 44, 53, 69, 76, 91 e.v., 107, 147
 Neo-Platonisme, 56, 60 e.v., 66, 77, 86, 311
 Nicaea, concilie van, 97, 275
 Ninus, koning van Assyrië, 315
 Numidië, 8, 9, 321
 Numidiërs, volksstam, 7
 Optatus, Donatistisch bisschop van Tamugada, 232
 -, bisschop van Mileve, 237

Origenes, 259, 287
 Orosius, 260 e.v., 275, 309
 Ostia, 47, 80, 85

Palestina, 259 e.v.
 Parmenianus, Donatistisch bisschop, 232, 236 e.v.
 Patricius, vader van A., 19 e.v., 25, 57, 83, 88, 89, 335
 Paulina, vrouw van Armentarius, 152, 158 e.v., 283
 -, Rom. weduwe te Bethlehem, 171
 Paulinus, bisschop van Nola, 145, 156, 255, 282, 332
 -, diaken te Milaan. 258
 Paulus, bisschop van Cataqua, 127 -, uit Hippo Regius, 169, 180 e.v. -, bisschop, 260
 Pelagia, vrouw van Bonifatius, 323 Pelagius, 167 e.v., 255 e.v.
 Peregrinus, bisschop, 145 e.v.
 Persius, Rom. dichter, 171
 Petilianus, Donatistisch bisschop van Cirta, 273 e.v., 245, 247, 253
 Petrus, Spaans presbyter, 270 e.v. Phoeniciërs (of Puniërs), 8, 98
 Photinus, ketter, 63
 Pinianus, 123 e.v., 269 e.v.
 Placidia, zuster van Honorius, 328 Plato, 48, 60
 Plotinus, stichter van het Neo-Platonisme, 60 e.v.
 Pollentius, 282
 Ponticanus, bedrijfsleider van Romulus, 137
 Ponticianus, hoveling, 69 e.v.
 Porphyrius, Neo-Platonist, 61
 Possidius, bisschop van Calama, 17 e.v., 103 e.v., 106, 241, 245, 264, 324
 Priscillianisten, 292
 Priscillianus, 275
 Proba, 153, 255
 Proculeianus, Donatistisch bisschop te Hippo Regius, 233 e.v., 241
 Profuturus, presbyter, later bisschop van Cirta, 106, 169, 172

Prosper van Aquitanië, 274
Publicola, grondbezitter, 150 e.v.

Quodvultdeus, diaken te Carthago, 201, 256, 272

Religianus, bisschop, 319
Renatus, monnik te Caesarea, 271
Restitutus, presbyter, 139, 241
Romanianus, vriend van A., 25, 38, 55, 155, 221
Rome, 45 e.v., 306 e.v., 328
Romulus, grondbezitter, 137
Rufus. bisschop van Thessalonica, 271
Rusticus, leerling van A., 76 kloostergeestelijke, 102
-, presbyter te Hippo Regius, 319 -, zoon van een heiden, 131

Sapida, 163 e.v.
Saturninus, presbyter, 166, 319
Saturnus, Rom. god, 10, 28
Scheff er, Ary, Ned. schilder, 85
Scillium, stadje in Africa, 10
Secundinus, Manichaeër, 228
Secundus, primas van Numidië, 230
Severus, bisschop van Mileve, 106, 319
Seybouse, rivier, 8
Sigiszvilthus, Gotische comes, 275
Simplicianus, geestelijke, later bisschop te Milaan, 66 e.v., 166, 283
Sisennius, diaken, 170, 172
Sixtus, 273
Spes, monnik. te Hippo Regius, 129 e.v.
Stilicho, minister, 245
Stoa, 60
Stoicijnen, 311
Stridon, stad in Dalmatië, 168 Sufes, stad in Numidië, 148
Symmachus, stadspraefect van Rome, 50, 307

Tamugada, stad in Numidië, 253
Tanit Astarte, Phoenicische godin, 10, 28
Tertullianus, 11, 236
Thagaste, geboortestad van A., 19, 38, 39, 91, 184, 252, 331
Theodosius I, Rom. keizer, 241
-, II, Rom. keizer, 318
Thomas van Aquino, 244
Timasius, leerling van Pelagius, 260
Timotheus, diaken, 163 e.v.
Toledo, concilie van, 31
Trier, 70
Trygetius, leerling van A., 75
Tubunae, stad in Numidië, 161
Tyconius, Donatist, 237, 285, 313

Tyrus, stad in Phoenicië, 8

Ubus, rivier, 8

Urbanus, bisschop v. Sicca, 106

Ursus, 225

Valentinianus II, Rom. keizer, 49, 81 Rom. keizer, 318, 323

Valentinus, abt te Adrumetum, 273

Valerius, bisschop van Hippo Regius, 93 e.v., 96 e.v., 100, 122, 184, 321, 331
- comes van Africa, 270 e.v.

Vandalen, Germaanse volksstam, 11, 17, 98, 229, 324

Varro, Rom. geleerde, 311

Verecundus, vriend van A., 75

Vergilius, Rom. dichter, 23, 73

Victor, broer van Nebridius, 53 Victoria, godin, 50

Victorinus, Rom. retor, 60, 67, 79

Vincentius, bisschop, 29, 245

Vincentius Victor, 270 e.v.

Vindicianus, proconsul van Africa, 41, 44

Volusianus, magistraat, 116, 153 e.v.

Zosimus, bisschop van Rome, 267 e.v.

.